CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş



3

SABAH KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

CELÂL BAYAR

BEN DE YAZDIM

Millî Mücadeleye Gidiş

3

SABAH
KİTAPLARI
TÜRKİYE'DEN

Bu kitap, Sabah Gazetesi'nin Türk okuruna bir kültür hizmetidir.

BEN DE YAZDIM: Milli Mücadeleye Gidiş, 3. Cilt
Sabah Kitapları 50
Türkiye'den Dizisi 2

Yazan: Celal Bayar

İstiklal Cd. No. 192 Beyoğlu/İstanbul

Yayın Yönetmeni: Serpil Demirtaş
Editör: Cem Çobanlı
Üretim asistanları: Mustafa Sünnetçioğlu, Yasemin Bakkal

Kapak Düzeni: Naci Yavuz

BASKI - CİLT

MEDYA OFSET

0.212.624.14.00

İÇINDEKİLER

Bölüm 4

Bölüm 5

Bölüm 6

Bölüm 7

Bölüm 8

Bölüm 9

Bölüm 10

Bölüm 11

Bölüm 12

Bölüm 13

BÖLÜM 1

GAZİ MUHTAR PAŞA İNGİLİZLERLE MÜZAKEREYE BAŞLIYOR MISIR İŞGAL ALTINA DÜŞÜYOR

Gazi Ahmed Muhtar Paşa raporlarını, 2. cildimizde söylediğimiz tâlimata göre hazırladı; Sultan Abdülhamid'e gönderdi. Ayrıca yeni Hıdiv Abbas Paşa hakkındaki görüşlerini de bildirdi.[1]

Bir müddet sonra da, Mısır'ın muhtaç olduğu asayişe kavuştuğunu, mâli işlerin yoluna girdiğini, Sudan'dan beklenilen hücum korkusunun ortadan kalktığını, Kraliçenin Parlamento'da resmî nutku ile bazı İngiliz devlet adamlarının demeçlerini delil olarak gösterdikten sonra, İngilizlerin işgali devam ettirmek için ileri sürebilecekleri sebep ve mazeret kalmadığını Bâbıâlî'ye ve Abdülhamid'e yazdı ve İstanbul'dan bir hareket veya bir tâlimat bekledi. Fakat bir ses çıkmadı.

Yukarıda söylediğimiz gibi Fevkalâde Komiser'lerin müzakeresine esas teşkil eden ve işgalin kaldırılması prensibine kabul eden 24 Ekim 1885 anlaşmasından sonra aşağı yukarı aynı mahiyette 22 Mayıs 1887 tarihli diğer bir anlaşma daha yapılmıştı. Abdülhamid bu anlaşmayı, bir maddesindeki -bizim de yukarıda bahsettiğimiz gibi- "Asayiş bozulursa Mısır'ı tekrar işgal edebilmek" hakkını tanımayı çok karışık bulan Fransa ve Rusya'nın baskısıyla tasdik etmemişti.

Netice olarak söyleyelim: Osmanlı Hükümeti'nin uyuşukluğu yüzünden, İngilizlerin yürütmek istediği 'oyalama, vakit kazanma' politikası zafer kazanmıştı.

Abdülhamid, 1891 yılında Fransa Elçisi Compte De Montebello'yu kabul ettiği sırada, elçi, Mısır'ın o günlere ait durumundan bahsetmiş, Pâdişah'a bâzı telkinlerde bulunmuştu. Abdülhamid'in bizzat karar vermek istediği her sorumlu meselede ilgililerin mütalâasını sormak ve aldığı cevabı saklamak âdetiydi. Yakınları yoluyla bu mesele hakkında Muhtar Paşa'nın fikrini öğrenmek istemişti. Paşa, uzayıp giden Mısır işine bir son vermek maksadıyla olacak şu cevabı vermişti:

Pâdişah'ın haklarını korumak ya İngilizlerle gerçekten ve samimi bir dostluk kurmaya veyahut tam bir metanetle açık bir muhalefet ve husumet göstermeye bağlıdır.[2]

Sultan Abdülhamid vaktiyle Mısır'ın işgali karşısında hemen hiçbir şey yapmamış, kuru bir protestoda bulunmakla yetinmişti.

Mısır Fevkalâde Komiserimiz, zaman zaman gönderdiği raporlarında:

İstenilen ıslahatı birlikte yapmak ve tamamlamak üzere Osmanlı Hükümeti'nin dahî fiilî olarak Mısır'ı askerî işgali altında bulundurmak hakkını taleb etmesini faydalı bulduğunu,

yazmış ve teklif etmişti. Fakat koca İmparatorluk o kadar yıpranmış ve o kadar takattan düşmüştü ki hakkını aramaktan bile korkuyordu; bünyesinden koparılan her parçaya karşı kayıtsız kalıyordu.

Başta zamanın pâdişahı olduğu halde milletlerarası münasebetlerimizde Bâbıâlî, vereceği kararların, alacağı her tedbirin müeyyidesi olmadığını sanıyordu. Çünkü ne kendilerine, ne de devletin kuvvetine güvenleri vardı. İngilizler bu halimizden faydalanmayı bilmişlerdi. Aradan geçen zaman içinde toparlanmışlar; iç ve dış işlerine hâkim olmaya başlamışlardı. Artık Abdülhamid ve Hükümetiyle görüşmekten bir fayda beklemiyorlardı. Avrupa Devletleri, aralarında münakaşa konusu olan Akdeniz dengesi meselesi üzerinde anlaşmışlar; bir uzlaşma yolu bulmuşlardı. Daha önce Trablusgarp vak'asını anlatırken bundan bahsetmiştim. Nihayet 8 Nisan 1904'de İngiltere, Fransa ile karşılıklı menfaat esasına göre Mısır ve Fas meselesinde anlaştı.

İngiltere Mısır'ın siyasî durumunda hiçbir değişiklik yapmayacağını açıkladı. Fransa da Fas için elde ettiği serbestiye karşılık Mısır işlerine karışmayacağını ilân etti.

Bu suretle Fransa ile İngiltere arasındaki anlaşmazlık sona ermiş; Mısır fiilî olarak İngiliz idaresine geçmiş; Mısır'dan çekilme prensibini kabul eden mâhut 24 Ekim 1885 tarihli anlaşma da suya düşmüş sayılıyordu.

Fevkalâde Komiserimiz Mısır'ın son durumunu şöyle mütalâa ediyordu.[3]

İngilizler Mısır'ı işgal etmezden önce Osmanlı Devleti'nin, iyiliğini istiyen gerçek dostuydu. Çünkü Hint yolu üzerinde bulunan Mısır bize, (Osmanlı Devleti'ne) bağlıydı. Şimdi ise İngilizler, Mısır'ı işgal etmiş ve kıyamete kadar! orada

kalmayı göze almışlardır. Artık Devletimizin dostluğuna ihtiyaçları kalmamıştır. Bize karşı bugün tuttuğu meslek, ilgisizlikten ve gündelik menfaatini hangi tarafta bulursa orayı okşamak, yâni kâh İstanbul'u kâh Hıdiv'i hoş tutarak gün geçirmekten ibarettir. Doğrusunu isterseniz egemenlik hakkımızı gözetmek amacıyla İngiltere Başvekili'nin zaman zaman tekrarladığı samimilikten uzak ca'li, sahte teminatına Devletimizin inandığına veya inanmak istediğine İngiltere Hükümeti kanaat getirmişti. Geçici işaretiyle 'işgal' kelimesini kullanmaları, takip ettikleri politikanın icabıydı. Bilindiği gibi, bugün Avrupalıların ülke zaptetmeleri, 'işgal' veya 'kiralamak' gibi adlarla vukua gelmektedir. İngilizler, Mısır'ı tamamıyla benimsemişler, âdeta zaptetmişlerdir...

Mısır'ın bu hali, Birinci Cihan Harbi'ne kadar devam etti.

MISIR'DA JÖN TÜRKLER VE GAZİ MUHTAR PAŞA'NIN ROLÜ

Okurlarımız hatırlayacaklardır: Abdülhamid'in Muhtar Paşa'yı Mısır'a uzaklaştırdığını yazmıştım. Paşa da Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul'a döndüğü zaman –buna işaret ederek– "Mısır'da ikametten kurtuldum" diyordu. Gariptir ki bu sözünü, bir vesile ile Abdülhamid'e karşı da, "Sâye-i şâhânenizde kurtuldum,"[4] şeklinde tekrarlıyordu.

İstibdat Devri'nde 'İkamet' ve benzeri 'teb'id', 'nefiy'; 'menfî ve 'firarî' gibi kelimeler siyasî mânalarıyla lisanımızda yer almıştı.

Bunlardan sonuncusu, 'firârî', malûmdur ki, 'kaçak', diğerleri de 'sürgün' anlamında kullanılırdı. Politika yüzünden gadre uğrayanlar bu isimlerle anılırdı... "Zavallı ikamete memurdur, şehirden dışarı çıkamaz... Bu bîçâre, teveccüh-i şâhâneden düşmüştür, menfîdir... Bu da, firârî ..... Bey'in akrabasıdır, yanına sokulmak tehlikelidir..." gibi telâkkiler vardı.

Söyliyelim ki, düşkünlük ifade eden bu hal, Meşrutiyet'in ilanıyla ilgililere büyük bir itibar ve şeref sağlamıştı. Çektikleri sıkıntının –hiç olmazsa– manevi mükâfatını görmüşlerdi.

İşte bu sebeple Gazi Muhtar Paşa da, "İkametten kurtuldum!" diyordu.

Diğer bir telâkki, bir düşünce daha vardı: O zamanın aydın gençleri, müstebit Pâdişah'ın muhitinde tutmadığı her devlet adamını ve her ne suretle olursa olsun Avrupa'ya kaçanları, ileri fikirli, hürriyet taraflısı ve devrimci sayar, takdir ederdi.

İsim yapmış bir asker olan Muhtar Paşa'nın şahsı üzerinde de böyle bir görüş mevcuttu; hayranları vardı.

Meşrutiyet'in ilanıyla beraber onun da Jön Türkler gibi memlekete dönüşü ve Ayân âzâsı oluşu sevgi ile karşılanmıştı.

Gazi Muhtar Paşa'nın uzun zaman kaldığı veya bırakıldığı Mısır'da Jön Türkler, mahallî kanunların himayesinde barınabiliyordu. Bir dereceye

kadar da propagandalarını yapabiliyorlardı. Buraya sığınan ve yoksulluk içinde hürriyet için çırpınan memleket çocuklarını, Paşa'nın iyi niyetle koruduğu veya kendilerine karşı müsamahalı davrandığı sanılıyordu.

Bugün eldeki belgeler bize, gerçeğin daha başka şekilde olduğunu göstermektedir.

Evet, Paşa, mesleğinin eri, nispetle kuvvetli bir asker, bir komutandı. Matematik ve fen bilgisi de vardı. Ancak o zamanın deyimiyle 'Ülü'l-emr'e yâni Pâdişah'a itaat bahsinde ziyadesiyle ilerideydi. Abdülhamid'in sırf Pâdişah olduğu için şahsına sadık ve onun istibdat rejimine bağlıydı. Zaman zaman Abdülhamid'in 'takdir ve lûtfuna mazhar olmak için' karşısına çıkan fırsatları kaçırmaz, 'Şevketme-ab'ın (Pâdişah'ın) arzu ve eğilimine göre hareket ederek faydalanmasını bilirdi.

Abdülhamid'in çok çekindiğini bildiği Jön Türkler'i takip ederdi. İstanbul'a gönderdiği yazılarında, bunlar için, 'fesede takımı (fesatçılar), herifler, serseriler' gibi münasebetsiz deyimler kullanırdı.

Abdülhamid, Mısır'da Jön Türk hareketinin nasıl önlenebileceğini Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan sormuştu.[5] Paşa da uzun uzun düşüncelerini anlattıktan sonra aşağıda okuyacağınız şu tavsiyede bulundu:

> Mısır'daki fesat ocağının (Jön Türkler topluluğunun) söndürülmesi bahsine gelince, bu konuda alınması uygun görülen tedbir üçtür:
>
> 1- Pâdişâhımızın, bunlara karşı kayıtsız davranıp aldırış etmemesidir.
>
> Bu halin birkaç ay devamı Hıdiv'i sarsıntıya uğratacaktır[6], o zaman gereği gibi hareket olunur.
>
> 2- Hıdiv bize küskündür. "Bana iki adım gelinmedikçe ben bir adım bile atmam"[7] demektedir. Kendisi açık söylememekle beraber 'tarziye' istediği anlaşılmaktadır. Jön Türkler'e karşı harekete geçmesi için gönlü alınmalıdır.
>
> 3- Bu işi İngilizlere yaptırmaktır. En doğrusu da budur. Çünkü İngilizler kıyamete kadar 'Mısır'dan çıkmamaya' niyet etmişlerdir. Şu halde kendilerini buradan çıkarmak tehdidi altında bulundurmak ve bir taraftan da hiç olmazsa fesat yuvasını dağıtmak teklifiyle karşılaştırılmak yolu tutulursa maksada ulaşmak kabildir.
>
> Zira, madem ki İngilizler Mısır'dan katiyen çıkmamayı kararlaştırmışlardır, bu konuda Osmanlı Devleti'nin şikâyet sesini yükselttirmemek için ikinci teklifi "başım gözüm üstüne" diyerek derhal kabul edecekleri tabiîdir.

Paşa diğer bir yazısında[8] bu tekliflerini şu yolda tekrarlıyor; direktif istiyordu:

> 1- İki üç ay kadar burasını (Mısır'daki Jön Türkleri) unutmuş gibi davranmak,
>
> 2- Hıdiv'in arzularını yerine getirip işi bitirmektir.
>
> 3- İngilizlere, ya şu fesat yuvasını dağıtınız yahut Mısır'dan çıkınız da ben dağıtayım demektir.

Abdülhamid, bu üç tavsiyeden birincisine itibar etmedi. Tabiatı icabı şahsına ve tahtına ait işlere –geçici bir süre için dahî olsa– ilgisiz kala-

mazdı. İngilizler hakkındaki mütalâa da çok garipti: Fuzuli işgal ettikleri Mısır'da kendilerine hukukî bir durum sağlayacak iç meselelerimize, hem de aile işlerimize karıştırılmak istenilmesi, şimdiye kadar savunduklarını söyledikleri teze uygun değildi.

Bu tavsiye ile Abdülhamid'in ne dereceye kadar ilgilendiğini bilmiyoruz. Bereket versin ki İngilizler, Jön Türkler'e karşı bizimkilerden, hattâ Hıdiv'den çok daha fazla insaflı ve ihtiyatlı olmuşlardır.

Hıdiv'e gelince: Az sonra bilgi verilecektir. Aradaki anlaşmazlıklara rağmen onun da bu meselede, yardımı sağlanmıştır.

DAMAD MAHMUT PAŞA'NIN FİRARI, ABDÜLHAMİD'IN TELAŞI, GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA'NIN ROLÜ

Damad Mahmut Celâlettin Paşa'nın, iki oğlu Sabahattin ve Lütfullah Beylerle Avrupa'ya kaçışı, Jön Türk âleminde büyük bir hâdise olmuştu. Birinci cildimizde, (s. 101-120) Sabahattin Bey'den bahsederken bu vak'aya da temas etmiştim.

Damad'ın çocuklarıyla Avrupa'ya kaçması Sultan Abdülhamid'i çılgına çevirmişti.

Bütün gücüyle bunların geri dönmelerini temine çalışıyordu. Bu maksatla özel ve resmî elemanlarını harekete getirmişti. Muhtar Paşa da –az önce söylediğim mektubunda– bu konuyu ele almıştı.

Damad Mahmut Celâlettin Paşa, Mısır'a gelip Hıdiv ile aralarında görüşmeler olduğunu; Hıdiv'in Jön Türkler'le ilgilenmeye başladığını söylemek istiyordu.

İnkılâp tarihimizin bir bölümünü teşkil eden bu hâdiseyi kısa da olsa burada tekrar ele almayı faydalı buldum:

Mahmut Celâlettin Paşa, 1854 yılında İstanbul'da doğmuştu. Babası Damad Halil Rıfat Paşa'dır. 1876'da Abdülhamid'in kızkardeşi Seniha Sultan ile 'Hırka-i Saadet' dairesinde nikâhları kıyılmıştı. Bu tarihte Şûra–yı Devlet (Danıştay) üyesi, 16 Mart 1877'de 'vezir' ve 18 Nisan 1878 tarihinde de Sadık Paşa Kabinesi'nde Adliye Nâzırı olmuştu. Yirmi dört yaşında paşa, vezir, yirmi beş yaşında Adliye Nâzırı olmuşken bir daha iktidara gelememiş; bir köşeye çekilmek zorunda kalmıştı.

Bununla beraber Abdülhamid'e özel surette mektup yazıyordu. Önemli bulduğu memleket meseleleri hakkında onu aydınlatmak istiyordu.

Paşa'nın yazıları arasında değerli fikir ve mütalâalara rastlanmakla beraber iktisadî ve mâlî işlere de karıştığı görülüyordu.

Meselâ: Midhad Paşa, Suriye'de vali iken, bir İngilize bir maden işletmesi imtiyazı verilmiş, Damad Paşa, Abdülhamid'e yazıyor: "Bu fesholu-

nursa da yüksek bedel ile yerlilerden istekli vardır," diyor.[9]

Diğer bir yazısında, iki vatandaşın buldukları madenler imtiyazı için Pâdişah nezdinde delâlette bulunuyor ve şartını söylüyor:

Bu madenlerden alınacak paradan, yüzde sekseni "Hazine-i şâhâne'lerine gelir kaydedilecek, üst tarafı da imtiyaz isteğinde bulunan kimselere bırakılacaktır" diyor ve ilâve ediyor: "Bu işte benim hiçbir menfaatim yoktur. Mesele, olsa olsa yalnız teveccüh ve muhabbetinizi kazanmaktan ibarettir.[10]

Abdülhamid devrinde böyle şeyler olurdu. Bizzat Pâdişah tarafından nişan, rütbe ve para ihsanı gibi memnun edilmek, gözetilmek istenilen kimselere, devlet adamlarına maden, ruhsat ve imtiyazları verilebilirdi.

Bu suretle elde edilen ruhsat ve imtiyazlar gerçek iş adamları ile mâli kurullara satılır, veya 'kiraya' verilmek suretiyle menfaat sağlanırdı. Bedava bir kazanç ve bir spekülasyon konusu olan bu hal, adeta tabiî görülürdü. İstihsal maliyeti üzerinde yaratacağı ağırlığı düşünen bile olmazdı.

Böyle ihsan şeklinde verilen ruhsatlarla uzun süreli imtiyazlardan sürüklene sürüklene Cumhuriyet Devri'ne kadar gelenleri de vardı. İstitrat olarak söyleyelim ki:

Benim İktisat Vekilliğim zamanında, 24 Haziran 1935 tarihinde, maden nizamnamesiyle 688 numaralı kanunun bazı maddelerini değiştiren 2818 sayılı kanunla bu iktisadî lâubaliliğe, memleketimizde son verildi.[11]

Mektubun Tam Metni:

Huzur-ı hilâfetnuşur azamiye maruzat-ı mahsusa-i bendekânemdir (Pâdişaha arzımdır.)

Leffen takdim kılınan arzuhal maalinden müsteban buyurulacağı veçhile (anlaşılacağı üzere) Tevfik ve Celâlettin Bey kulları Adana vilâyeti dahilinde buldukları krom ve borasit ve manganiz madenleri imtiyazını hâk-i pây-i hümâyunlarından istida ediyorlar. Bu hususta çakirikeminelerine (bana) müracaat ettiler. Eğer makrun müsaade-i celîle-i mülukâneleri buyurulacak olur ise (müsaade ederseniz) bu madenlerden elli altmış bin lira belki daha ziyade fevâid (fayda) muhtemel bulunmasına mebni çakirikemineleri şöyle bir mütalâa derhâtır ettim. Bu madenlerden alınacak paradan yüzde sekseni yani elli bin liraya satılır ise kırk bin lirasını, yüz bin liraya satılır ise seksen bin lirasını Hazine-i şâhânelerine irat kaydetmek ve üst tarafını imtiyaz istidasında olan zevata terketmektir.

Bu babda çakirikeminelerinin hiç bir menafiim olmayıp olsa olsa yalnız teveccühat-ı şâhânelerini kazanmak meselesidir.

Kezalik bundan sonra dahî bulabileceğim madenlerin kâffe-i menafiini mümkün mertebe Hazine-i hümâyunlarına takdim etmek fikrindeyim.

Ve bu fikr-i bendeganemi kimseyi söylemeyeceğime Huzur-ı şâhânelerinde yemin etmeye müheyyayım (hazırım), yine her halde emr-i ferman ve inayet ve ihsan Halife-i Zîşan Efendimiz Hazretleri'nindir.

17 Eylül 313

Damad Kulları
Mahmut

Mahmut Paşa tarafından padişaha yazılan mektubun fotokopisi.
Tam metni, belgeler bölümündedir. (Belge No: 3)

معروضات مخصوصهٔ چاکرانه‌در

حضور [illegible] اعظمیه [illegible]

لعاً تقدیم قلنان عریضهٔ [illegible] مآلده مشتانه بو ربع بعض [illegible] توجیه و جلالت ابدیه‌لری [illegible]

امله ولایتی واهلنده بولندقلری قدوم و بورابیت و مضافات بز [illegible] امتیازینی [illegible]

هما بو طرفنده استدعا ایدیبورلر بو خصوصده چاکرکینه‌لرینه مراجعت ایتدیلر

اکر طرفنده مساعدهٔ جلیلهٔ ملوکانه‌لری بو ربع‌ده اولوبده بو معمورده اللی الف

بیلك لیره بلکه داها زیاده فوائد محتمل بولنسه ببنی چاکرکینه‌لری شو ربع [illegible]

ایتدیم بو معمورده الزحمه پاره ده بو زده سکسانی یعنی اللی بیك لیره ایی [illegible]

ایر قرق بیك لیره‌سی بو [illegible] لیره‌یی [illegible] سکانه بیك لیره‌سی [illegible]

شاهانه‌لرینه ایراد قید ایتمك و دوست طرفی امتیاز استدعاسنده اولان

ذوات نزدده ایتمکه

بو بابده چاکرکینه‌لرینه هیچ بر منافع اولوب اولماسه بالکز توجهات شاهانه‌لرینه

قانع [illegible] مسعود

کنز [illegible] بو ربعده هرکس [illegible] بولمه جلب [illegible] منافع [illegible]

عرض تقدیم ایتمك فکرنده‌یم

و بو فکر [illegible] سویله‌ینجه حضور شاهانه‌لرینه عرض ایتمکه [illegible]

امر و فرمان و عنایت و احسان [illegible] افندمز حضرتلرینکدر

داماد قوللری

محمود

Damad Mahmut Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e sunduğu mektubun fotokopisi

BÖLÜM 2

DAMAD MAHMUT PAŞA BAĞDAT DEMİRYOLU İMTİYAZI İŞİNDE ABDÜLHAMİD'İN KARŞISINDA

Damad Paşa Bağdat Demiryolu imtiyazı işinde Abdülhamid ile karşı karşıya gelmişti. Abdülhamid, bu meselede Almanları üstün tutuyor; memleketin menfaatini bu yolda görüyordu.

Damat Paşa, –tamamen aksine– İngilizleri kayırıyor; iyiliğimizi İngiliz politikasına bağlılıkta buluyordu. Uzun ve ısrarlı yazılarıyla bu konuda Padişah üzerinde etki yaratmaya çalışıyordu.

İngilizlerin, rakip olarak Ernest Rehinçer adında bir Macarı, Almanların karşısına çıkardıkları, Paşa'nın da bu firmanın sözcülüğünü yaptığı anlaşılıyordu. Paşa, bu iş adamından bahsederken,

> Başta bulunan Macar ise de İngiliz Elçisi'nin kefil olmasından dolayısıyla anlaşıldığına göre, kumpanyanın üye ve ileri gelenleri sırf İngilizdir. Bu işe yatırılacak para da İngiliz sermayesidir,

diyordu. Her iki tarafın tekliflerini mâli ve siyasî bakımdan tahlil ediyordu. Savunduğu Macarlı firmanın şartlarını daha uygun buluyordu. Gerçekte tekliflerin her ikisi de çok ağırdı. Fakat, ne yapılabilirdi? O sırada bu ve buna benzer işler için yeter sermaye olmadığı gibi demiryolu nasıl yapılır ve nasıl işletilir bilen yoktu. Memleket bu nimetten mahrum edilemeyeceği için başka türlü de davranılamazdı.

Damad Paşa, şartlar arasındaki farkları anlatırken istenilen imtiyaz, Ernest firmasına verilir verilmez hemen Hükümet'e 'elverişli şartlarla beş milyon liralık ödünç para verileceğini' de söylüyordu. Şartlara gelince, 1896 yılında yapılan istikraz şartlarının aynı olacağını, birkaç vilayetten başka memleketteki 'âşar' gelirinin yüzde sekizinin karşılık teminat olarak istenildiğini, ancak karşılığın devamlı surette sağlam olması için buralarda yeni bir vergi konulmamasını taksit bedellerinin ödenmesine karşılık gösterilen gelir kâfi gelmediği takdirde noksanının Maliye Hazinesi'nden tamamlanmasını ileri sürüyordu.

Burada, her iki rakip firmanın şartlarını kıyaslayacak değilim.

Şimdi, Damad Paşa'nın bir tarafı tutan aracı sıfatıyla ileri sürdüğü mâli mülâhazalardan ziyade, siyasi mütalâalarından ele alınmaya değeri olan kısımları üzerinde durmak istiyorum. Bu, bize o zamanın siyasi düşüncelerinden bir örnek olacaktır ki tarih ve tahlil bakımından önemi vardır.

DAMAD PAŞA'NIN İNGİLİZ POLİTİKASINI ABDÜLHAMİD'E AÇIKLAMASI

Damad Paşa, kayınbiraderi Abdülhamid'e diyor ki:

İngilizlerin bizimle samimi olan siyasi münasebetleri bir müddetten beri bozulmuştur. 'Bu vesile ile', yani, Bağdat Demiryolu imtiyazı sebebi ile politikalarını yeni baştan gözden geçirmeye ve bir anlaşma yolu bulmaya gayret ediyorlar. Avusturya, Fransa, İngiltere'nin ve özellikle Rusya'nın memleketimiz üzerindeki, uzun yıllardan beri -bildiğimiz- istilâ hırs ve emelleri, aralarında bölüşme niyetleri kaçınılmaz bir beladır. Buna karşı Almanya'ya imtiyazlar vererek bu hırs ve tamahı kısmen ve geçici bir zaman için tadil etmek, doğrultmak ve bu sayede 'İttifak-ı Müselles'i (Üçlü Antlaşma'yı) kazanmak mühimdir. Ve tebrike şâyândır, denilebilir. Ancak, bu isabetli tedbir sanıldığı kadar başarı sağlayamaz. Mesela Bulgaristan, Kuzey Rumeli'yi, İngiliz Mısır'ı, Yunan Girit'i işgal ettikleri sırada Almanya'nın, diğer devletlere uymaktan başka hiçbir teşebbüsü görülmedi.

Almanya'yı elde etmekle 'Üçlü Antlaşma'yı kazanmak konusuna gelince: Burası düşünülmeye değer. Çünkü, Avusturya'nın Devlet-i Aliyye'den daha ziyade yer kapması, Rusya'nın menfaatine aykırı olacağı için Avusturya'yı şimdiye kadar tutan Üçlü Antlaşma değil ancak Rusya'dır demek, hakikate daha uygun olur. Rusya'yı -âdet edindiği- her yirmi yılda bir, Türkiye'ye saldırmaktan alıkoyan yine Üçlü Antlaşma değil, ancak, Uzakdoğu'da Ruslarla uğraşmaktan geri durmayan İngiltere'dir.

İtalya'yı da Trablusgarp'a sokmayan Alman politikası değil, Tunus'a giren Fransızlarla Mısır'ı işgal eden İngilizlerin Afrika politikasındaki karşılıklı rekabetleridir. Siyasetçiler bilirler ki: Avusturya'nın nüfuzunu kıran Rusya'dır. Rusya'ya karşı koyan İngilizdir; İtalya'ya tesirli surette hükmeden yine İngiliz donanmasıdır. Şu halde, Devlet-i Aliyye'ye yalnız bir Almanya Devleti, hayalî bir

'yâr' gibi kalıyor. Artık bunun üzerine Üçlü Antlaşma'nın kazanılmış olmasından ciddî sonuç beklemek, bir kuruntu ve Almanlara lüzumundan ziyade prestij, abesle, boş şeylerle uğraşmak olur. Çünkü memleketimizin bütünlüğünü korumak için kuvvetli ordularla dehşetli donanmalardan başka metin bir sed tasarlanamaz.

Vâkıa, Almanya Devleti kuvvetli ordulara mâliktir. Amma 'Girit' meselesinde görüldüğü gibi, Devlet-i Aliyye'nin hatırı için bir erini bile yerinden ayırmıyor. Donanmasına gelince, müttefikleri olan Avusturya ve İtalya donanmaları da beraber olduğu halde, İngiliz donanmasının dörtte biri değerindedir. O da zaten "Girit" meselesinde diğer devletlerin –aleyhimizdeki– mesleğini tutmuştur. Nihayet Almanların iyi nazarlarının kazanılmış olmasından, beklendiği derecede faydalı bir sonuç meydana gelmediği gibi, gelmesi de pek umulamaz. Haydi geldi, gelecek diyelim. Ve öyle farzedelim. Almanlar, ülkemizde bir süreden beri, elde ettikleri büyük nüfuzu kötüye kullanmaya başlamışlardır.[1]

Damad Mahmut Paşa'nın, Macar kumpanyasına imtiyaz müsaadesine ait tekliflerini bildiren mektubun baş tarafının fotokopisi.

Bak. Belge sıra No: 4

Damat Mahmut Paşa'nın Macar Kumpanyasına imtiyaz müsaadesine ait tekliflerini bildiren mektubunun son tarafının fotokopisi.

Bak. Belge sıra No: 4

Abdülhamid, özet olarak anlattığımız bu mütalâalara kıymet vermedi, Kayser'in uzattığı eli tuttu; sıktı. Bağdat Demiryolu imtiyazı işini, Almanlar lehinde halletti.

Bu imtiyaz keyfiyeti, İmparatorluğun hayatında önemli bir meseleydi. Siyasi sahadaki değişikliği gösteriyordu. Kırım muharebesinden sonra, Türkiye'nin parçalanmasında öncülük eden İngiliz ve onu takip eden İtilâf Devletleri'nin politikalarına karşı Abdülhamid de çaresiz ve yalnız kalmamak için, tedbir alıyor; Almanya'nın dostluğunu arıyordu. İleride ben de bundan bahsedeceğim; şimdilik şu kadar söyleyeyim ki; sonraları bu İngiliz politikasının yıkıcı akımı değiştirilememiş, maalesef İmparatorluğun çökmesine kadar devam etmiştir.

Damad Mahmut Paşa, Bağdat demiryolu imtiyazı işinin, aracılığını yaptığı firma aleyhine neticelendiğini görünce, çok üzülmüştü. Bu hal, Yıldız Sarayı'nda itibarının sona erdiğini gösteriyordu. Uzun senelerden beri –sebepsiz yere– devlet hizmetinden de uzakta tutulmuştu. Bu da ayrıca kendisi için, bir üzüntü kaynağı idi.

Son olarak, Abdülhamid, Paşa'ya şu haberi yolladı.

Yıllardan beri idare işlerinden uzakta bulunduğu için bugünkü siyasi işleri bilmezler ve anlamazlar. Onun için yine evlerinde otursunlar ve bir daha benim işlerime karışmasınlar.[2]

DAMAD MAHMUT PAŞA AVRUPA YOLUNDA

Bunun üzerine Paşa düşündü ve kararını verdi: Yetişmiş çocuklarımla Avrupa'ya gitmeliyim. Orada serbest mücadelemi yaparım. Paşa'nın bu kararı almasında, şüphesiz ilk Jön Türk büyüklerinin etkisi ve ilhamı vardı. Öyle ya bunlar, memleketin dışında istibdat ile serbestçe mücadele etmişler, kötülüklere karşı durmuşlar, bilgileri, hamiyet ve vatanseverlikleriyle şöhret bulmuşlar, isim yapmışlardı. Paşa da, aynı yolda yürüyebilirdi.

1899 yılı Aralık ayı içinde İstanbul'un Ahırkapı açıklarında Paquet (Pake) Kumpanyası'nın *Georgie* vapuru yolcularını bekliyordu. Bir römorkör geldi, vapura yanaştı. İçinden altı kişi çıktı, sessizce vapura girdi.

Bunlar: Damad Mahmut Paşa, oğulları Sabahattin ve Lütfullah Beylerle, Hüseyin Daniş Bey, İsviçreli Mr. Charliler, bir de, Paşa'nın hizmetçisinden başkası değildi.

Kumpanyanın acentesi Mr. Rebaul ve vapurun kaptanı, gelenlerin maksatlarını biliyorlardı. Daha önce anlaşmışlardı.

Georgie vapuru Çanakkale'yi geçip Marsilya'ya doğru yol alırken Yıldız Sarayı, 'firar hâdisesini' duymuştu. Telaş içinde nasıl ve hangi vasıta ile kaçtıkları öğrenilmek istenirken Londra Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne (Dışişleri Bakanlığına) bir şifre geldi. *Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerinde:

> Mahmut Paşa'nın, eşi Seniha Sultan'ın mücevherlerini alarak kaçtığını; bu hareketin, bâzı zâtî menfaatlerle ve protokolla ilgili bulunduğunun yazıldığı,[3]

bildiriyordu.

YILDIZ, PAŞA ALEYHİNDE HÜCUMA GEÇİYOR, ELÇİLER, NAMLI DİPLOMATLAR FİRARİNİN PEŞİNDE, İBRET LEVHASI, İFTİRALAR, MAHKEME KARARLARI

Artık ok yaydan çıkmıştı. Her iki taraf da bütün güçleriyle hücuma geçeceklerdi. İlk taarruz hareketi Yıldız'dan başladı. Sultan Abdülhamid, eniştesi aleyhine bütün 'hafiye' teşkilâtını, polislerini ve Avrupa'daki bütün elçi ve büyükelçilerini harekete getirdi. Hummalı bir faaliyet başlamıştı. Bunlar 'velinimetleri' Pâdişah'a karşı sadakatlerini, bağlılıklarını göstermek, takdir kazanmak için birbirleriyle rekabet halinde gayret gösteriyorlardı.

Meşrutiyet Devri'nde de çoğunu elçi ve büyükelçi olarak iş başında gördüğümüz bu şöhretli İstibdat Devri diplomatlarının, bugün vesika halindeki yazılarını okurken, insanın havsalası duruyor, bu kadar dalkavukluk nasıl olur, demekten kendini alamıyor.

Meşrutiyet kabinelerinden birinde hattâ, inkılâbı başarmış partiye dayanan bir kabinede nâzır olan bir elçi, Meşrutiyet için çalışan firarîler aleyhinde, nezdinde bulunduğu hükümete karşı ne kadar enerjik davrandığını övünerek anlattıktan sonra, "Yegâne iftihar ettiğim şey sadâkatimdir," yani, istibdadın mümessili Pâdişah'a bağlılığımdır, diyordu.

Elçiler kafilesine katılmak üzere Abdülhamid, Başhafiyesi Ahmet Celâleddin Paşa'yı da ayrıca Avrupa'ya göndermişti.

Kaçak Paşa hakkında, Yıldız Sarayı'ndan Avrupa'daki ilgililere, birbirine zıt iki direktif verilmişti.

Bundan anlıyoruz ki, kibirli ve vehimli Pâdişah, eniştesinin, hanedandan iki çocuk ile sınır dışında kalmasından büyük üzüntü duyuyor: Ne suretle olursa olsun geri dönmelerini istiyordu.

Verildiğini söylediğimiz direktif şudur:

1- Damad Mahmut Paşa, âdi suçludur. Usulüne göre teşebbüste bulunarak memlekete iade ve teslimi temin olunmalıdır.

2- Pâdişah'ın şefkat ve lûtfunun hududu yoktur. Damad Paşa kendiliğinden memlekete döndüğü takdirde her şey unutulacak; bu hudutsuz iyilik kaynağından bol bol faydalanacaktır.

Zavallı Damad'ın âdi suçlu olarak gösterilmesi, eşinin mücevherlerini 'çalıp' gitmesine, çocuklarını kaçırmasına, Padişah'ın şahsına 'suikast' tertip etmesine bağlanıyordu. Ayrıca, İstanbul 'İstinaf Mahkemesi'nden şu karar alınıp ilan ediliyordu:

Müdde-i umumî yardımcısı dinlendi, eldeki tahkikat dosyası tetkik ve keyfiyet müzakere edildi: Firarî Damad Mahmut Paşa, Hoca Kadri, Siret'le birleşerek zât-ı şâhâne'ye suikast için Yıldız Sarayı civarına dinamit konulmasını kararlaştırdıkları ve dinamiti getirmek için Siret'i Avrupa'ya göndermek suretiyle haince hareketlere başvurdukları resmî evraktan anlaşılmaktadır. Her üçünün de kaçarak birleşmesi. *Correspondance International* gazetesinde Mahmut Paşa'nın mektup şeklinde yayınladığı hezeyanname, sarih plânlarla, fâhiş iftiralarla dolu olup Zât-ı Pâdişâhî hakkında husumetlerini göstermektedir. Adı geçenlerin büyük cinayetlerden sayılan suikaste teşebbüs işi sabit görülerek suçlandırılmalarına ve ölüm cezasına çaptırılmalarına, kararnamede gösterildiği üzere kaçak bulundukça hepsinin medenî haklarından istikatlarına, (düşürülmelerine) haciz altında bulunan mallarının usulü dairesinde idare ettirilmesine oy birliğiyle karar verildi.[4]

Mahkemenin ikinci bir kararı daha vardı. Bunda da şöyle deniliyordu:

Suçlu Mahmut Paşazâde Lütfullah, Sabahattin Beyler ile Midhat Paşazâde Haydar, Miralay Zeki'nin mefsedet ve melânet icrası için aralarında bir fesat cemiyeti kurmaya ve icra için serseri gürûhundan birtakım adamlara para dağıtmak gibi bazı iş ve tedbirlere başvurdukları cihetle ölüm cezasına çaptırılmalarına karar verildi.[6]

İleriye sürülen bu iddiaların, hattâ 'ölüm cezasına çarptırılması' kararına esas teşkil eden iddiaların hemen hepsi, siyasi davaların pek çoğunda olduğu gibi uydurmaydı. Gerçekle ilgisi yoktu. Ortada sadece izinsiz Avrupa'ya gidiş; ve orada Pâdişah ve idaresi aleyhinde açık yazılarla propaganda yapmak hali vardı.

Bu sebepledir ki: Damat Paşa hakkında 'âdi suçludur' sözüne aldırış eden olmadı; Avrupalı devletlere bu iddia kabul ettirilemedi.

Mahmut Paşa'yı kanuni yollarla tevkif ettirmek mümkün olmayınca Yıldız Sarayı, çok çirkin bir vasıtaya başvurdu. Paşa'nın -olmayan- anarşistliği ortaya atıldı. Bu sırada, anarşistlerin Avrupa'nın büyük şehirlerinde, hükümet merkezlerinde sık sık suikast yaptıkları görülüyordu. Bu durumdan faydalanmak istenildi, elçilere akredite oldukları hükümetler nezdinde Paşa'nın, "anarşistlerle münasebeti olduğundan, büyük şehirlerden uzaklaştırılması için teşebbüste bulunmaları" emri verildi.

Bu emre yalnız bir elçimizden 'hayır' cevabı yükseldi. Keçecizâde İzzet Paşa, Madrit'de devleti temsil ediyordu. Paşa verdiği cevapta:

Burada, gerçekten anarşist olduğunu ispat edeceğimiz serseriler için, sözünüz dinlenir. İspanya Hükümeti'nin serbest fikirli kimseleri yakalaması imkânsızdır.

Geçen sene 'fahâmetlû' (Altes) ünvanı ile Kral hânedanına takdim ettiğimiz zat gibi[6] Pâdişahımızın akrabası bulunan bir kimsenin 'anarşist' olduğunu Hâriciye Nâzırı'na nasıl söyleyebilirim? Fazla olarak hem davacı, hem şahit olmak güçtür. Bunu nasıl ispat edebiliriz? Avrupa diplomatları da bizim kadar bilirler: İstanbul'da iftiralar tertip ederek geçinen -profesyonel- bir zümre vardır. Şimdiye kadar bunların hiçbiri, iddialarnı ispat edememiştir. 'Anarşistlik' iddiası, uydurulmuş taze bir yalandır. Böylece liberal vatandaşlarımızı yakalatma gayretinde bulunmaklığımız, Avrupalı siyasilerin ancak şaşacakları bir şey olur.

Bundan sonra elçi:

Düşmanlarımızın menfaatine ve memketimizin harap olmasına hizmet eden şahısları, kim ve hangi mahkeme yargılayacak; hangi kuvvet cezalandıracaktır?

Sorusunda bulunduktan sonra umumi meseleleri ele alıyor ve sözüne şöyle devam ediyor:

Millî müdafaa kuvvetimiz, sıfır derecesine indirilmişti. Çatalca savunma hattı, bugünkü ileri askerlik tekniğine göre, yetersiz bir halde bırakılmıştır. Benim ve Golz Paşa'nın birçok raporlarımıza rağmen, Boğaziçi gülünç bir şekilde müdafaasız bırakılmıştır.

Askerliğin ruhu olan itaat ve disiplin kaideleri casusların[7] keyfine feda edilmiştir. Ordular talimsiz, taşıtsız, süvari ve topçu hayvansız yaralılarımız hastahanesiz bırakılmıştır. Bundan sorumlu olan 'anarşistler'in hakkından kim gelecektir?

Yunan'ın kuvvetsiz donanmasına karşı tek gemi gönderemeyen, cezasız kalmaktan cesaret alıp gelecek için daha büyük felaketler hazırlayan Bahriye Nâzırı'nın yakalanması için kime başvurulacaktır?[8]

Bu yazı Saray'da okunduğu zaman ne etki yarattığını bilmiyoruz. Ancak bildiğimiz bir şey arsa, o da, işlerin eskisi gibi devamıydı.

Keçecizâde Avrupa'da tahsilini tamamlamış, Batı âdetlerine göre yetiştirilmişti. Müstebitler ondan, o istibat rejiminden beklediğini bulamamıştı. Bir aralık Halep'e sürülmüştü. Şimdi İspanya'da Abdülhamid'in nüfuz ve tazyik sahasının dışında olduğu için rahat rahat konuşuyordu.

KARADAĞ PRENSİ'NE MEKTUP YAZDIRILIYOR

Abdülhamid'in, Damad Paşa'yı vurmak için ne gibi vasıtalara başvurduğunun başka bir örneğini vermek istiyorum:

O devrin gözde diplomatlarından sayılan Büyükelçi Turhan Paşa'nın, Karadağ Prensi (sonraları Kral) Nicolas ile özel münasebet ve şahsi dostlukları vardı. Prens, bir mektupla Büyükelçi'nin 1902 yılbaşını tebrik etmişti. Paşa, aldığı mektubu Sultan Abdülhamid'e sundu. Sultan, bu fırsattan faydalanmak istedi. Hazırlattığı cevabın Turhan Paşa tarafından Prens'e gönderilmesini irade etti. Cevap, Damad aleyhinde ağır ve yersiz kelimeler kullanılarak yazılmıştı:

Zât-ı Hazret-i Pâdişâhi'yi memnun etmek ve teveccühlerini kazanmak istediğinizi bilirim. Bu düşünce ile, Alteslerine gayet mahrem olarak şu hususu arzederim. Damad Mahmut Paşa, hıyanet ve küfran-ı nimet ederek birtakım alçak ve haris maksatlarla Avrupa'ya kaçarak, melunca neşriyat ve mefsedette bulunmaktadır.

Osmanlı mahkemelerince mahkûm edilmiş ve Yunan toprağından çıkarılmış olan Paşa, şimdi Roma'da bulunmaktadır. Orasını fesat merkezi yapmaktadır. Maksadına âlet olanlar vasıtasıyla Osmanlı ülkesinde fesat çıkarmaya çalışmakta, anarşistlikten ibaret olan teşebbüslerini bu suretle yapmaktadır. Kızınızın kraliçelik makamına şeref verdikleri bu güzel memlekette (yani İtalya'da) Mahmut Paşa'nın vücudu hususiyle İtalya'nın, Zât-ı Şâhâne'nin memleketine yakınlığı yüzünden ne dereceye kadar mahzurları davet etmekte olduğu malûmdur. Pâdişahımızın haklarındaki büyük sevgisini, İtalyan Kralı bizzat bana söylemiştir. Bu meselede, İtalya esas kanunlarından farklı olmayan Yunan Kralı'nın hareketlerine İtalyan Kıralı'nın da uyarak Zât-ı Şâhâne'ye olan sevgisinin yeni delilini gösterebilirler.

Altesleri Kral ve Kraliçe nezdinde ufak bir teşebbüste bulunduğu takdirde, Mahmut Paşa'nın, İtalya'da dahi Yunanistan'da uğradığı muamelenin aynını göreceğinden eminim.

Anarşistler aleyhindeki nefret ve faaliyetleri malûm bulunan Majeste Kral Victor Emmanuel, arzu buyururlarsa her şey yapabilirler.[9]

Bu mektubun prens ve kral üzerinde bıraktığı müsbet veya menfi tesir hakkında bilgiye sahip değiliz. Ancak Damad Paşa'nın hayatında ve hadiselerin akışında bir değişiklik olmadığına bakılırsa aldırış edilmedi-

ği hükmüne varmak doğru olur.

Bu didişmeler arasında Paşa'nın Bağdat Demiryolu imtiyazının İngilizler hesabına 'Macarlı firmaya' verilmesi için aracılık yapması da münakaşa konusu oluyordu.

Bu bahse, memleketlerinin menfatini korumak veya Abdülhamid'den yeni bir imtiyaz koparmak için yabancı devlet elçileri de karışmıştı.

ALMAN ELÇİSİNİN BİR MÜRACAATI

Zamanın Hâriciye Nâzırı Tevfik Paşa Saray'a sunduğu 'gizli' işaretli yazısında Alman Büyükelçisi'nin kendisine yaptığı telkinleri şöyle anlatıyordu:

Bu akşam Alman Sefiri bana geldi. Mahmut Paşa'nın ansızın Avrupa'ya gitmesi, Rehinçer[10] adındaki şahsın iğfalâtından (kandırmasından) ileri geldiğini söyledi.

Damad Paşa'nın uzun müddet dışarıda kalmaya gücü yetmeyeceğinden nihayet af dileğinde bulunacağını tabiî gördüğünü ve bundan dolayı Rehinçer'in doğrudan doğruya veya dolayısyla ileri süreceği dileğinin yerine getirilmesi çirkin bir örnek teşkil etmekle beraber ilerde birçok zorlukları ve sakınılması gereken fenalıkları davet edeceğini söyledi.

Cevap olarak: Bu adama herhangi bir işten imtiyaz verileceğini bilmediğini fakat ne sebeple olursa olsun Pâdişâhımızın bu gibi haksız isteklere müsaade buyurmayacaklarının tabiî olduğunu söyledim.

FRANSIZ ELÇİSİ YARDIM KARŞILIĞI İMTİYAZ İSTİYOR.

Fransız Büyükelçisi Mösyö Constans da bu fırsattan memleketi hesabına faydalanmayı ihmal etmemişti. Damad'ın Fransız basınındaki yazılarının önlenmesi ve Türkiye'ye dönmesi için harcadığı emeklerin karşılığını istiyordu. Abdülhamid'le yaptığı bir konuşmada (audience sırasında) Ereğli–Çubuklu demiryolu imtiyazının Fransız şirketine vâdedildiğini iddia ediyordu.[11]

DAMAD PAŞA HAKKINDA RİVAYETLER

Paşa'yı sevmeyenler ve bir dereceye kadar siyasi bakımdan kendisini çekemeyen rakiplerin de, "Seniha Sultan'ın borçlarını ödemek için para kazanmak maksadıyla imtiyaz işine karıştığını" yayıyorlardı. Dostları da, Paşa'yı savunuyorlar, ancak 'memleketin menfaati nâmına' bu işle ilgilendiğini söylüyorlardı.

Hangi iddia doğruydu? Bunu bir tarafa bırakalım. Bildiğimiz, Seniha

Sultan'ın, 'sarraflara vesaireye' ödenmemiş, ödenmediği için de hüküm giymiş borçları vardı.[12]

Aşağı yukarı her devirde, -ne maksatla olursa olsun- en iyi niyetle dahi imtiyaz ve bu kabilden para işleri için delalette bulunan tanınmış kimseler, özellikle siyaset adamları dedikoduya hedef olmuşlardır. Paşa için de böyle olmuş demektir. Amma verdiğimiz vesikadan anlıyoruz ki: Eşinin borçları ödenmemiş, az sonra da okuyacağız. Paşa, Avrupa'da parasız kalmış, bu halini istismara yeltenenler olmuştur.

PAŞA'NIN İSTANBUL'A DÖNMESİ İÇİN İLERİ SÜRDÜĞÜ ŞARTLAR

Damad Paşa'nın, 'suçludur' denilerek yakalanması mümkün olmayınca yukarıda söylediğimiz tâlimatın ikinci kısmıyla -ki Paşa'nın kandırılıp memlekete dönmesini sağlamaktır- çok uğraşıldı. Avrupa'daki büyüklü küçüklü elçiler, bu maksatla Avrupa'ya gönderilen irili ufaklı hafiyeler, bütün ustalıklarını kullandılar. Paşa, İstanbul'a dönmesi için bazı şartlar ileri sürdü:

1- Umumi af ilânı. 2- Yeni bir kabine teşkili. Yirmisi Padişah tarafından yirmisi illerden seçilen kırk üyeden ibaret bir 'Islâhat Meclisi' kurulması. 3- Basının serbest olması. 3- Kendisi ile oğullarının emniyet içinde yaşayacaklarının Fransa ve İngiltere Hükümetleri tarafından garanti edilmesi gibi.[13]

Buna karşılık teklif, müstebitlerin gururuna dokundu. Kayıtsız, şartsız Pâdişah'ın lûtfuna sığınmasını istiyorlardı. Bu takdirde affolunacağını, iyilik göreceğini temin ediyorlardı. Bu yönden de Abdülhamid'in beklediği başarılı sonuç elde edilememişti.

Mahmut Paşa Avrupa'da fikirlerini dilediği gibi yazmaya, söylemeye başladı. O kadar ateşli lisan kullanıyordu ki, kendisiyle görüşen gazeteciler, mesala *Daily Chronicle* gazetesi yazarı, Paşa'nın sözlerini not ederken, "Padişah hakkında çok sert şeyler söylüyorsunuz" demek ihtiyacını duymuştu.

MAHMUT PAŞA'NIN ABDÜLHAMİD'E GÖNDERDİĞİ ÖNEMLİ BİR MEKTUP

Bu yazılar arasında Paşa'nın Sultan Abdülhamid'e sunduğu bir mektup da neşrolunmuştu. *Hilâfet* gazetesinin sütunlarına aldığı bu mektubunda: Enişte, kayınbiradere 'firar hâdisesini ve dayandığı gerekçeyi' şöyle anlatıyordu:

Hükümdarlığınız zamanında İslâm Halifeliği gerileme uçurumunun en korkunç ve en aşağı derecelerine varmış, saltanatın (Padişahlığın) mühim işleri âdeta eşkiya çetesi elinde oyuncak olmuştur.

Osmanlı Saltanatı'na hulûs ve sadâkatim, yürürlükteki kanunlara, itaatim, herkes tarafından bilinmektedir. Birtakım metin ve sağlam şahsi münasebetlerim beni, Saltanat-ı Seniyye'ye bağlar. Ben Müslümanım ve Padişah damadıyım. Zât-ı Şâhâneleri dahi, Müslümanların Halifesi ve Osmanlıların Hükümdarısınız. Hükümdarla tebaa (uyruk) arasında karşılıklı taahhütler vardır. İki taraf birbirine karşı birtakım vazifelerle bağlıdır. Ahâlinin refah ve asadetinin temini, ancak karşılıklı vazifelerin yapılmasıyla mümkündür. Bizlerin arzu ettiğimiz, Saltanat'ın azamet ve şevketini (azamet, ululuk) yükseltmek, Zât-ı Şâhânelerinin fazilet yolunda her gün mesafe aldıklarını görmektir.

Bundan başka Osmanlı tebeasının, Hükümet-i Seniyye ile müsâvî bulunan selâmeti hususunda Efendimizin tatbik buyurdukları idare usülü, ne bir halifenin sadık ve adil hükümetine, ne de bir yabancı hükümdarın usülüne benzemektedir.

Bu usûl ancak birkaç bin yıl önceki zalim hükümdarların idaresine benzediğini söylediğimden dolayı aff-ı şâhânelerini istirham ederim. Ahâlinin iyilik yolu ile işlerini görmek için kullandığınız şahıslar, dalkavukluk, çapul, yağma ve rüşvetle nam almış olan birtakım sefiller, cahiller, âcizler, ihtiyarlar veyahut hilekârlar, yalancılar takımından ibarettirler. İşte bu sebebe mebnidir ki: Doğru, iffetli adamlar Zât-ı hümâyunlarına yaklaşamazlar.

Teşkil ve seçtiğiniz hükümete benzeyen, hangi medeni memlekette bir hükümet vardır. Böyle idare usulü ile bir milletin saadetinin temini mümkün müdür. Bu, fena, sakat yolda inat ederek meramınız, milletimiz, kesin olarak çökmesinden başka bir sonuca varamaz.

Besbelli, Zât-ı Şâhâneniz kendini, kendi nefesini düşünmekle şöhret bulan müstebit hükümdarların mesleğini takib ediyorsunuz. XV. Louis'nin 'Benden sonra tufan' düsturuna, hareketinizi uyduruyorsunuz. Zira şahsınızdan başka hiçbir şey düşünmüyorsunuz. Milletin hukukunu, insanî hisleri, ayağınız altında eziyorsunuz. Tebaanızın rahat ve saadeti, başlıca ihmal ve nefret ettiğiniz şeydir. Böylece yirmi dört milyon nüfus zâtî ve şahsî reylerinize feda olmuştur.

Bununla beraber biraz düşünürseniz, tek hakiki hâkimin 'vicdan' olduğunu anlarsınız. Adaletin tatbiki için millet tarafından o makama getirildiğinizden adaletin, muhterem ve her hususun üstünde tutulmasına mecbursunuz.

Maarif işlerinin, Maliye Hazinesi'nin, Bahriye'nin (denizciliğin), hülâsa, bütün devlet dairelerinin içindeki fena idare, cevr [zulüm] ve itisaf (incitme, haksızlık) yüzünden milletin yüreklerinden kan akmaktadır. Duyulan feryatlar figanlar, hareketlerinizin, idarenizin, ne kadar zalim ve gaddar olduğuna en büyük şahittirler.

Osmanlı saltanatını yıkıyor, harap ediyorsunuz. Yurdumuzda yapılan bütün cinayetlerle çeşitli fenalıklara siz sebep oluyorsunuz. Akmasına sebep olduğunuz kanlar, harap ettiğiniz haneler, ahâli arasına ektiğiniz ahlâk fesadı tohumları âlemin güzü önündedir. İslâm, Hıristiyan binlerce adam mahvolmuştur. Tebaanız, zulmünüzden kaçıyorlar. Böylece memleket boşalmış, devletin varidâtı azalmıştır. Bu fena duruma karşı siz inadına safahat ve israfa devam ediyorsunuz.

Saltanat-ı Seniyye'nin yalnız on milyon lira yıllık geliri olduğu halde, diğer hükümetlerde mevcut olmayan rütbeler, nişanlar ve saire ihdas etmekte, fersiz (gö-

zü görmez) takımından vekillere, vezirlere, aciz bir sadrazama beşyüz liradan ta iki bin liraya kadar aylıklar tahsisi ve tayini gibi mâkul olmayan işlerinizle memleketi lüzumsuz masraflara sokuyorsunuz.

Aleyhinizde suikast ettiğim ve eşim Sultan'ın mücevherlerini çaldığım ve iki evladımı kaçırdığım gibi yalanlar uydurup, bu dava ile tevkif ettirilmekliğim için konsoloslarınıza, elçilerinize emirler göndermekten hicap etmez misiniz? Tevfik olunurum ümidiyle bu gibi yalanları icat etmek bir Osmanlı Pâdişahı'na yakışmayan alçakça fiil ve hareketlerdendir. Şimdilik Saltanat'ın tutulduğu buhranda, aynı yurdun saadetinden başka söz söylememek için şahsıma ait bütün iş ve meseleleri bir tarafa bırakıyorum. Yurdumuz zengindir. İlerlemeye kabiliyetlidir. Şimdiki nüfusun yirmi mislini bol bol barındırabilir. Yazık ki: Bir sürü hırsız, bu kaynakları zaptetmiş, servet ve saadet yollarını kapamışlardır. Bu kıymetli toprakların harap bir hale gelmesinin mesuliyeti size düşer.

Muhtelif bankalara nâmınıza yatırdığınız milyonlarla altınlar buna ilave olarak, şahsî menfaatinize hizmet edenlere ihsan suretiyle dağıttığınız milyonlarla para ile Osmanlı Devleti, şimdi kuvvetli donanmaya mâlik olabilirdi. Bu donanma sayesinde Girit'i kaybetmezdik. Son Osmanlı – Yunan Harbi meydana gelmezdi. Bu haller, hep sizin affolunamaz hatalarınızın neticesidir. Şu son sekiz yıl zarfında bu mütalâaları ve tehlikeli halleri defalarca Zât-ı Şâhânenize arzettim. Lâkin temiz düşüncelerimi ve sadâkatimi anlamadınız.

İstanbul'da kaldıkça hakikati Zât-ı hümâyununuza dinletemeyeceğimi gördüm ve kanaat getirdim. Pâdişahın dinlemediğini veya dinlemek istemediğini görünce, milleti tenvir eylemek ve şimdiki Hükümet'in beceriksizliklerini anlatarak değişmelerini temin etmek hususlarını kendime vazife olarak kabul ettim. Bu vazifenin yapılmış olmasıyla vicdanımı her türlü mesuliyetten kurtarmak maksadile Avrupa'ya geldim. Ben Müslümanım ve Türküm. Hiçbir cins ve mezhep ayırmaksızın vatanıma hizmet arzusundayım. İki oğlum dahi aynı hislerle ve maksatlarla hareket etmektedirler. Şu mukaddes vazifenin yapılmasında bana yardım etmektedirler. Adâlet dâima yüksektir ve ebedidir. Adâlet ölmez ve öldürülemez.[14]

BÖLÜM 3

BAŞHAFİYE AHMET CELÂLETTİN PAŞA DA AVRUPA'DA, DAMAD PAŞA AÇ BIRAKILMAK İSTENİYOR

Damad Mahmut Paşa'nın, 'âdi suçludur' denilerek Abdülhamid'e teslimininin mümkün olamayacağı anlaşıldıktan ve Paşa'nın, Avrupa'daki elçilerin gayretleriyle yola gelmeyeceği öğrenildikten sonra, Başhafiye Ahmet Celâlettin Paşa'da Avrupa'ya gönderilmişti. Bu yoldan da Damad ile temas edilmek istenildi.

Başhafiye o tarihte, vehimli Sultan'ın -bu gibi işlerde- en çok güvendiği ve inandığı adamlardan biriydi.

Daha önce yazmıştım: Başhafiye Ahmet Celâlettin Paşa, vaktiyle Avrupa'ya gönderilmiş; firarilerin yurda dönmeleri işinde Abdülhamid hesabına başarı göstermişti. Bu defa da kendine, Damad Paşa'yı kandırmak ödevi verilmişti.

Görüşmelere, Cenevre'de başlandı. Başhafiye bu buluşmadan çok memnundu. İstanbul'a iyimser raporlar gönderiyor:

> Mahmut Paşa meselesine, çok zor zamanda memur edildim. İstanbul'dan ayrılacağım sıra bana, kendisi ile görüşmek imkân ve fırsatını dahi bulamayacağımı söyleyenler olmuştu. 'Sâye-i Şâhâne'de' aldığım tedbirlerle Paşa, beni iyi karşıladı. Görüşmelerimiz ilerledikçe Paşa, aleyhte yazı yazmaktan vazgeçeceğini vâdetti. İstanbul'a geri dönmek konusu da yoluna girmiş oldu. Bundan sonra arzularının ne suretle yerine getirilebileceği üzerinde durulacaktır.[1]

Fakat bu iyimser hava çok sürmedi, bozuldu. Bundan sonra firari Pa-

şa'nın Avrupa'da 'aç bırakılması' düşünüldü. Bu suretle anavatana dönmesi sağlanmış olacaktı. Bu işi de Başhafiye, üzerine aldı. Bu yoldaki başarısını, "Mahmut Paşa parasız kalmıştır," şeklinde saraya bildirdi.

AVRUPA'DA AÇ BIRAKILMAK İSTENİLEN DAMAD PAŞA HIDİV İLE BULUŞUYOR, HIDİV, PAŞA'YI KENDİ HESABINA KOZ OLARAK KULLANMAK İSTİYOR.

Bu sırada, Mısır Hıdiv'i İsviçre'ye gelmişti. Damad Paşa ile aralarında uzun süren konuşmalar olmuştu. Az önce söylediğim başarı haberine, Başhafiye şu bilgiyi ekledi:

Damad, Mısır Hıdivi'nden yardım gördü: Kendisine on bin frank verildi ve maaş bağlandı.[2]

Cenevre başkonsolosu da Hıdiv ile Damad'ın buluşmalarını Padişah'a bildirirken o zaman için çok önemli şu haberi verdi:

Aralarında Hıdiv'in Halife ilanı imkânının görüşüldüğünü işittim.[3]

Bu son durum karşısında Abdülhamid, işlerin başka bir safhaya döküldüğünü anlamakta gecikmedi, telaşı arttı.

Hıdiv İsviçre'den Viyana'ya geçti. Elçiliğimize uğramadı. Bu da, ayrıca dikkati çekti. Özel olarak elçimizle buluştukları zaman Hıdiv, 'Padişaha karşı beslediği sadakat duygularından, bağlılığından ve kulluğundan' bahsetti. Mahmut Paşa'nın kayıtsız şartsız İstanbul'a dönmesine çalışacağını söyledi. Bu arada İstanbul'da bulunan annesine ve eşine Padişah'ın iltifatta bulunmadığını da, dargın bir edâ ve üzüntü ile sözlerine eklemeyi ihmal etmedi. Şüphesiz bu görüşme de Abdülhamid'e ulaştırıldı.

Hıdiv, her hareketinin yakından takip olunacağını elbette biliyordu. İsviçre'de Damad Paşa'ya para vermek ve bunun devamlı olacağını göstermek için maaş bağlamak, Viyana'daki elçimize de yukarıda kaydettiğim sözleri söylemek boşuna değildi. Mısır Hıdiv'i, Türkiye Padişahı'na bu yoldan kuvvetini ve nüfuzunu göstermek ve zavallı Damad'ı maksadına köprü yaparak faydalanmak istiyordu.

Padişah kendisine kıymet verdiği takdirde ona yardım edecekti. Olmadığı halde düşmanını, himayesi altında kendisine karşı kullanacaktı.

Abdülhamid'e aksettirilen haberler arasında:

Damad Paşa Mısır'la mektuplaşmaktadır. Kötü niyetli yabancılar kendisini teşvik etmektedir. Gün geçtikçe, önem kazanmaktadır. Büyük rol oynayacağı fikri kuvvetlenmektedir,[4]

deniliyordu. Hilâfet meselesi Abdülhamid'in en çok üzerinde duracağı bir işti. Asla kayıtsız kalamazdı.

Bütün bunlar, Abdülhamid'i ürküten haberlerdi. İster doğru, ister yanlış olsun sinirlerini bozan olaylardı.

PAŞA'NIN ABDÜLHAMİD'E YAZILARI, PROPAGANDALARI

Diğer taraftan Damad Paşa'da boş durmuyordu. Gün geçtikçe sözleri, yazıları ve hareketleri Avrupa'da dal budak salmak istidadını gösteriyordu. Ayrıca, zaman zaman gönderdiği telgraf ve mektuplarla Padişah'ın endişe ve heyecanını kamçılıyordu. Mesela, telgraf çekiyor:

Ahâlinin, Ermeni vatandaşlar aleyhine kıtale (öldürmeye) teşvik edildiğini işittim. Pâdişahımız bu müthiş faciaya meydan vermemelidir.[5]

dedikten sonra sözlerine şöyle devam ediyordu:

Bir taraftan, eski hasmımız Rusya'nın fırsatı ganimet bilerek, ödenmesi geciken tazminat borçları bakiyesinin birden verilmesi için Bâbıâlî'yi sıkıştırması, bir taraftan da bu zorlukların büyüklüğü ve ehemmiyeti nisbetinde hali hazırdaki nâzırların mutlak aciz derecesini bulan iktidarsızlıkları ve bütün bu felâketlere ilâve olarak, Arnavutluk meselesinin şu günlerde gösterdiği renk, şu karanlık ve tehlikeli durumun ağırlığını, son dereceye getirmiştir. Memleketin her yerinde olduğu gibi Arnavutluk'da ne kadar memurluk varsa, çoğunlukla mevkilerinin ehli olmayan cahil, rezil şahıslar eline teslim edilmesinden memlekette, zulüm ve istibdat ve bu yüzden doğan sefalet ve zaruret, artık tahammül edilmeyecek bir hale gelmiş ve uzun senelerden ber Saltanat makamına, ileri bir sadakat ve itaatle bağlı olan Arnavut kavmi, bugün bu bağlılığın kendi felâketlerini hazırlamaktan başka bir faydası olmayacağını yakından anlamış olduklarından Hükümet-i Şâhâne'nizden ne suretle olursa olsun bağlarını koparmaya ayrılmaya kesin olarak karar vermişlerdir.[6] Fakat bu kararın yerine getirilmesi için silaha sarılmazdan önce dileklerini gizli bir surette bir kere de benim âciz vasıtamla size bildirmeyi menfaatlerine uygun bulmuşlardır.

Mektubun diğer bir yerinde:

Millî hayatımızı saran büyük tehlikeyi gidermek için bu gibi 'ıslâhat' yalnız Arnavutluk'a inhisar etmemeli memleketimizin her tarafına gerektiği gibi yayılmalıdır.

tavsiyesi vardı. Paşa devamla:

Osmanlı Devleti'ni ıslah etmek fikrine karşı nefretiniz, düşmanlığınız eski şiddetiyle hüküm sürüyorsa -hiç olmazsa- vilayetlere namuslu, bilgili ve muktedir

valiler göndermeye himmet ediniz,

diyor ve soruyordu:

Padişâhım! elinize Allah'ın emaneti demek olan Osmanlı milletinin, bir alay hırsız ve şakî adamlar tarafından soyulmasına vicdanınız nasıl razı olabilir?

Mektubunda şöyle bir fıkra da vardır:

Etrafınızı saran ve keselerine birkaç lira atabilmek için tahtınızı satmaktan çekinmeyen alçakların tefevvühatını (çirkin sözlerini) gece, gündüz dinleye dinleye artık doğru sözleri işitmeye vakit bulamıyor ve güneş gibi parlayan gerçekleri görmek istemiyorsunuz.

Yakınlarınızın kimisi uşaklıktan, kimisi bekçilikten gelen serserilerdir. Umumi bir hayret ve şaşkınlık ortalığı kaplamıştır. Meydanda bir Padişah'ın mevcut olduğundan insanın adeta şüphe edeceği geliyor. Zira, ortada biten, mahvolan vatanınız, namusunuz, saltanatınız ve selâmetinizdir.

Zât-ı mülûkânelerinin (Pâdişâh'ın) bu kullarına karşı hiçbir zaman affedemeyeceğiniz bir kabahatim varsa o da mahvolmakta olduğunuzu görüp de susabilecek bir vicdan taşımamaklığımdır.

Bazı fıkralarını aldığımız bu ve buna benzer mektup yazıların Abdülhamid üzerindeki etkilerini anlamak güç değildir. Bütün bunların müstebit, mağrur hükümdarın vehimle karışık, büyüklük duygu ve egoizmini, ziyadesiyle sarstığı, hırpaladığı, şüphe götürmez bir gerçekti.

HIDİV, DAMAD PAŞA'YI MISIR'A ÇAĞIRDI, HAMİD'İN TELAŞI, EŞİ SENİHA SULTAN'IN MEKTUBU, GAZİ MUHTAR PAŞA SORGUYA ÇEKİLİYOR

Hıdiv, Damad Paşa'yı Mısır'a davet etti. Bu sırada Paşa, eşi Seniha Sultan'ın kendisine, Mısır yoluyla bir mektup gönderdiğini işitmişlerdi. Abdülhamid, elçileri, hafiyeleri vasıtasıyla Paşa'yı yola getiremeyince Sultan Hanım'ı sahneye çıkarmıştı. Bu yoldan da manevi baskı yapacaktı. Sabahattin ve kardeşi Lütfullah Beyler, annelerinin mektubunu merakla bekliyorlardı. İşte bu merak ve arzu da, Hıdiv'in davetini kabul sebepleri arasına girmişti.

Paşa, iki oğlu ile İtalya üzerinden Mısır'a geçti. Abdülhamid yeniden telaşa düşmüştü. Mısır'a hafiyelerini gönderdi. Fevkalâde Komiser Gazi Ahmed Muhtar Paşa'yı sorguya çekti:

"Hıdiv neden böyle yapıyordu?"

Daha önce, Hıdiv Avrupa'da iken, Damad'ın İstanbul'a dönmesine çalı-

şacağını, hatta Mısır'a girmek isterse önleyeceğini, Bâbıâlî'ye ve Saray'a tekrar tekrar yazmış, söz vermişti. Şimdi ne oluyordu? Bunların Mısır'a girmeleri çeşitli dedikodulara yol açacaktı.

Avrupa'da barınamayacak bir hale gelmiş olan Mahmut Paşa ile çocuklarının Hıdiv'den yardım ve himaye görmeleri dikkate değerdi!

Mabeyin'den Mısır Komiseri Gazi Muhtar Paşa'ya yazılan şifrede bu endişeli soruya şu bilgi ekleniyordu:

Kendisine (Hıdiv'e) yazdık. 'İşin müzakeresi için Vekiller Heyeti'ni toplantıya çağırdığını' bildirdi.

Buna sebep ve mahal yoktur. Eğer İngilizlerin geçici askerî işgalleri düşünülmekte ise İngiltere Devleti öteden beri Mısır üzerindeki hükümranlık hakkımızın muhafazasını üzerine almış, söz vermiştir.

Şunu da söyleyelim ki Mahmut Paşa, Londra'da iyi karşılanmamıştır. Bu işte İngiltere'nin tesirini görmek ve karıştırmak doğru değildir. Siz de orada bu münasebetsiz hallere son verecek tedbirleri almalısınız.[7]

GAZİ MUHTAR PAŞA'NIN SULTAN'A CEVABI VE TAVSİYELERİ

Bundan sonra Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Abdülhamid'e verdiği cevapta düşüncelerini, yaptıklarını, bu mesele etrafında neler geçtiğini, uzun uzun anlattıktan sonra diyor ki:

Hıdiv ile görüştüm, dedim ki: Şevketmeap Efendimiz (Sultan Abdülhamid) size selam ediyor. Mahmut Paşa'yı kandırıp İstanbul'a göndermenizi sizden bekliyor. Eğer bu konuda kayıtsızlık gösterirseniz size gücenecekleri tabiîdir. Bu ise sizin için iyi bir şey olmaz. Bu işin Mısır'la ilgisi yoktur.[8] Akıllı insanlar sizi ayıplarlar. Çünkü bu adamı siz beslemezseniz burada kalmaz. Siz de bir aile reisi, dört kız babasısınız. Ekonomiye muhtaç iken bu adamlar yüzünden binlerle liranız gidiyor. Yani her bakımdan zarardasınız. Zararın neresinden dönülse kârdır...

Parayı çok sevdiği anlaşılan Paşa yazılarına devam ediyor:

Söylediğim sözlere Hıdiv mukabelede bulundu, dedi ki: "Evet, şu Hıdivlik makamına geldim geleli cedlerimden hiçbirinin yapmadığı hareketleri ben yaptım. Kendimi gerçekten Pâdişahın bir bendesi (kölesi) bilerek hâk-i pay-i şâhâneyi ziyaretten ve gücümün yettiği derecede Pâdişahın her iradesini yerine getirmeye gayret eylemekten geri durmadım. Bu halimden dolayı bütün gün İngilizlerin nefret nazarlarını, üzerime bile bile çektim. Ama oradan her hususta hakaret gördüm. Bulgar ve Karadağ Prenslerinden aşağı tutuldum. Soğuk muameleye hedef oldum.

Nihayet Rodos'tan kovulmak hacaletine de uğradım. Artık dokuz seneden beri

reddettiğim İngiltere Kraliçesinin davetini kabule mecbur olarak -ister istemez- geçen yaz gidip ziyarette bulundum.

Bugün milletlerarası bir mevkiim vardır. Devletler, hususiyle İngiltere râzı olmadıkça bana kimse bir şey yapamaz." Mahmut Paşa reyimin dışında hareket etmez, demesi üzerine:

"Demek ki maksadınız intikamdır, bu ne kadar sürecek?" dedim.

"Evet, şimdi iki adım bana gelinmedikçe ben bir adım atmam," cevabını verdi.

"Peki, adımdan maksadınız nedir? Söyleyiniz de bileyim ve ona göre icabına bakayım," dediğimde gülerek lakırdı karıştırdı, sorumu cevapsız bıraktı.

Bundan sonra Muhtar Paşa Padişah'a:

Siz her zor işi halledecek isabetli reye sahipsiniz. Ne buyurursanız onun yapılacağı tabiîdir. Ama benim için burada yapılacak bir şey var mı, yok mu?

diye ortaya bir sual atıyor ve yine cevabını kendisi veriyordu:

- Yoktur!

sonra da sözlerine şöyle devam ediyordu:

Zira arkamda bir ordu olmadıkça Hıdiv kuru laf dinlemiyor. Lord Cromer'e gitsem[9]... Böyle bir müracaat İngilizleri burada açıktan mülk sahibi tanımak demek olur ki, bu hal işime gelmez. Bundan başka Lord Cromer'e, Mısır'ın içişlerine karışmak manasına gelen böyle bir müracaatım da kabul olunmaz. Çünkü asıl memuriyetimin (Komiserlik vazifemin) bu ve buna benzer işlere şümûlü yoktur. Yanımda bir de İngiliz Fevkalâde Komiseri bulunmadıkça hiçbir sözüm dinlenilmemektedir. Birkaç kere bu hususu İngilizler Mısır Hükümeti'ne söylemişlerdir. Bu ve buna benzer işlerin ancak Sadaret'le Hıdiv arasında mektuplaşma yoluyla halledilmesi lâzım gelir,[10]

mütalâasını yürüttükten sonra az önce bizim de kaydettiğimiz Jön Türkler'e ait teklifine dönüyor ve Padişah'ın tekrar dikkatini çekiyordu.

Gazi Muhtar Paşa'nın -bilindiği gibi- üç teklifinden biri, Hıdiv Abbas Hilmi Paşa ile anlaşmaktı.

Paşa'nın yazılarından öğreniyoruz ki: Abdülhamid, Hıdiv'i elde etmişti. Jön Türkler meselesinde alet olarak kullanma yolunu bulmuştu.

Muhtar Paşa, Sultan Hamid'e yazılarını ya doğrudan doğruya veya Saray adamları vasıtasıyla sunardı. Yıldız Sarayı Şifre Kâtibi Asım Bey yoluyla, "Hıdiv Hazretleri'nin Padişah'ın iltifatına nail olduklarından dolayı pek memnun ve müteşekkir olduklarını," haber veriyordu.

Bu konuda Paşa'nın İstanbul'a çektiği şifre telgrafını veriyorum:

Telgrafın sadeleştirilmiş şekli:

Şifre Kâtibi Âsım Bey'e Telgraf (Şifre)

No: 104 1 Nisan 1901

Hıdiv Hazretleri, Pâdişah Hazretleri tarafından nail oldukları büyük iltifattan dolayı pek memnun ve müteşekkirdir. Mahmut Paşa, vaadi gereğince İstanbul'a gidecekmiş. Fakat oğulları 'gidemeyiz' demiş olduklarından bu çürük ve temelsiz düşüncelerinden vazgeçirmek için, bir taraftan Hıdiv ve diğer taraftan da dolayısıyla ben, çalışmaktayız. Hıdiv Hazretleri Bedirhanzâde'yi de[11] İstanbul'a göndermek fikrinde olduğundan, bu hususta evvelce almış olduğum Pâdişah'ın emrine göre hareket etmesinin mümkün olacağını söyledim. Bundan dolayı onu da göndermeye çalıştığını arzederim.

Muhtar Paşa diğer bir yazısında da:

Bugün Hıdiv'i gördüm, Şevketmeap Efendimizden (Padişah'tan) fevkalâde memnun ve müteşekkir buldum. Bu yalnız velinimet efendimiz Hazretleri'nin yüksek siyasetleri eseri olduğundan bu hale çok memnun ve müteşekkir kaldım. Padişah'a arzını...[12]

uzun boylu hürmet ifade eden sözlerle rica ediyordu.

İşte bu okuduğunuz belgeler, az önce işaret ettiğimiz gibi, Abdülhamid ile Hıdiv'in, Hıdiv ile Gazi Muhtar Paşa'nın aralarındaki geçimsizliğin sona erdiğini göstermiş oluyordu.

Artık İngilizlerin Mısır'ı işgalleri meselesi, Mısır üzerindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik hakkı, aradaki protokol ihtilafları, hepsi hepsi bir yana atılmış, ortada yalnız Jön Türk davası ve en önemli olarak da Damad Mahmut Paşa ve çocukları hadisesi kalmıştı. Kendi deyimlerle 'bu fesat ocağı'nı söndüreceklerdi.

DAMAD PAŞA ALEYHİNDEKİ ÇALIŞMALARA EŞİ SULTAN HANIM DA KARIŞTIRILIYOR, ARALARINDA MEKTUPLAŞMA

Mısır'daki Jön Türkler aleyhine Sultan Abdulhamid ile Hıdiv ve Hıdiv ile Fevkalâde Komiser Gazi Ahmed Muhtar Paşa arasında üçlü bir anlaşma yapılmıştı. Bu birliğe Abdülhamid'in zoru ile hemşiresi Seniha Sultan da katıldı. Hepsi birden ve fakat ayrı ayrı yollardan maddi ve manevi yanlarıyla Damad Mahmut Paşa'yı 'makas ateşi' altında hırpalayıp duruyorlardı.

Damad Paşa, iki çocuğu ile beraber Kahire'den İstanbul'daki eşi Seniha Sultan'a bayram tebrikinde bulunmuştu. Sultan'ın verdiği cevap çok hazindi. Aynı zamanda bu, hanedandan olanların Türk vatandaşlarına, özellikle Jön Türkler'e nasıl bir gözle baktıklarının ifadesiydi.



Seniha Sultan'ın mektubunun fotokopisi

Mektubun Metni:

Kahire'de Damad Mahmut Paşa Hazretleri'yle
Sabahattin ve Lütfullah Beyefendiler Hazretleri'ne

Bayram tebrikine dair telgraf çekmişsiniz. Ben Padişahımız sayesinde en yüksek refah ve rahat içindeyim. Madem ki valideniz muhteremdi, beni bırakıp da Mısır'a nasıl gittiniz ve şimdi yine hayâ etmeden tebrike ne yüzle cüret eylediniz? İşte buraları ve asil ve necip (soylu, aristokrat) olanların birtakım fürumaye (soysuz) ve ahlâk-ı rezile eshabı ile ülfet ve muvaneset eylemeleri (birlikte yaşamaları) keyfiyeti beni hayret içinde bırakıyor. Hemen Cenab-ı Hak, hak yolundan ayrılmış olanları ıslah eylesin.

Seniha Sultan'ın kendiliğinden kocasına ve evlâtlarına böyle bir cevap vermesi annelik şefkatine uymazdı. Kadının Abdülhamid tarafından zorlandığı şüphe götürmez bir gerçekti. Nitekim Sabahattin Bey, yayınladığı bir bildiride,[13] "Annesini, Abdülhamid'in, Yıldız'da hapsettiğini," söylüyordu. Bu ağır yazıdan sonra Sultan Hanım eşi Mahmut Paşa'ya Abdülhamid'in telkin ve baskısıyla olacak bir mektup da göndermişti. Biz bundan daha önce bahsetmiştik. Damad Paşa, önem verdiği bu mektuba, 28 Eylül 1900 tarihini taşıyan bir cevap verdi. Mektubun sadeleştirilmiş bazı parçalarını aşağıya alıyorum:

(Seniha) Sultan Hazretleri'ne

Son olarak Agâh Bey vasıtasıyla bana gönderdiğiniz mektubu aldım. Mektubu okuduktan sonra bunun sizin tarafınızdan yazılmamış olduğunu anladım. Fakat bu tezkere mührünüzle mühürlenmiş olduğundan muhatabımı yine siz farzederek aşağıda cevap veriyorum:

Birinci paragraf: "Size yakışmayan bu tuttuğunuz yolun, söylemeyi ve yazmayı bile caiz görmediğim hal ve hareketlerinize dair söylenmekte olan sözlerin benim için ne derece esef verici olduğunu tarif edemem. Bu haller benim için büyük üzüntüye sebep olduğu gibi herkesçe de acı duymaya ve çirkin bir şey olarak karşılanmaya yol açmıştır. Bu hale şeriatın yüce hükümleri mani olduğu ve yine o yüksek hükümlerin gereğince bu halin devamı ayrılmamız ve hatta çocuklarımın feda edilmesi sonucuna varacağı düşünülebilir."

Cevap: Her şeyden önce, tuttuğum yolun bana yakışmaz olduğu, isbata muhtaç bir iddiadır. Tutumumun meşru olmadığı gerekli delillerle ispat edildiği gün, ben derhal o gidişten döneceğimi şimdiden vâdederim. Tuttuğum yolun herkes tarafından acı hissetmeye ve çirkin sayılmaya sebep olduğu meselesine gelince: Buradaki 'herkes'ten maksat olsa olsa Mabeyin'deki ileri gelen bazı kimselerle yine oranın mensuplarından ibaret olabilir. Yoksa Osmanlı milleti bugün hareketimi:

"Allah, seni bu milleti yeniden canlandırsın diye göndermiş.
Mucize kudretinde söz söyleyen bir ağzın var ve
sözün şiir kadar tesirlidir," mısralarıyla ve kalblerinin bütün samimiyetiyle be-

ni tebrik ederek bu yoldan dönmemekliğimi, ısrarla istiyor. Artık, acı duymak ve çirkin bulmak nerede kalır? Bu hale yüce şeriat hükümlerinin mani olduğu iddiasına cevap ise 27 Ağustos 1900 tarihli olup Pâdişah'a takdim etmiş olduğum 'Tezkere-i Ülema'da gerekli tafsilât verilmiş olduğundan isbat olunmuş bir mesele üzerine tekrar dönmeye lüzum görmem.

Boşanıp ayrılma bahsine gelince: Mahkemelerimizin, Hazret-i Muhammed'in koyduğu şeriatın hükmüne uyularak değil, fakat aldıkları hususi emirlere göre davayı neticelendirdiklerini bilirim. Zaten haklı şikâyetlerimden başlıca birinin de Osmanlı Ülkesi'nde dehşetli bir surette hüküm süren haksızlık ve adaletsizlik teşkil etmiyor mu ya? Bu şekilde verilecek bir hüküm, söylediklerimi, Hükümet'in yeniden bu çeşit işlerle teyit etmesi demek olur. Yalnız, bilmediğim bir şey varsa o da böyle bir hükmün ne kadar devam edebileceği hususudur!

Size karşı olan kuvvetli kalbî bağlantıya gelince: Onu bozacak, dünyada hiçbir hal tasavvur edemediğim gibi çocuklarınızı, sizin çocuklarınız olmaktan alıkoyacak bir kudret de tasavvur edemiyorum. Kaderin yaptığını insan bozamaz.

İkinci paragraf: "Sözün kısası, bütün Saltanat ailesi tarafından da esef edilmekte ve çirkin sayılmakta olan yakışıksız hareketleriniz, bazılarının lehine sayılsa bile onların dahi Osmanlı Hanedanı'nın diğer simâlarına karşı hakkınızda bağışlayıcı bir muamele değil bilâkis şiddet göstermek mecburiyetinde bulunacağına şüphe yoktur... v.s."

Cevap: Müsaadenizle arzediyorum ki, bu beyanattan ve içinde bahsedilen lûtuflardan, şiddetlerden bir şey anlayamadım. Benim, Padişah Hazretleri başta oldukları halde, bütün Osmanlı milletinin ilerleme ve yükselmesinden başka bir maksadım, gizli bir niyetim olmadığını sizin pek iyi bilmeniz lâzım gelir. Ben kimseden lûtuf dinlemeye de çıkmadım. Bu ana kadar, bin defa tekrar eylediğim gibi binbirinci defa olmak üzere yine tekrar ediyorum ki gerek benim ve gerek çocuklarınızın, din ve devletimizin selametini sağlamak hususunda hissemize düşen manevi vazifeyi yerine getirmekten başka hiçbir maksadımız yoktur. Dokuz aydan beri tuttuğum meslek bunu anlatmaya fazlasıyla yeterdi. Teessüf ederim ki bu hakikat hâlâ anlaşılmamış.

Üçüncü parafraf: "Hıdiv Hazretleri'nin araya girmelerine ait fıkra"nın cevabı da, Sadrazam'a gönderilen tezkerede yazılıdır. Burada not olarak arzediyorum ki kendilerinden görmüş olduğum değerbilirlik, yüksek kalplilik ve hakiki büyüklük beni kendilerine minnettar etmiştir. Bir insan nankör olmalıdır ki gördüğü iyiliği unutsun. Bu ise benim elimden gelmez.[13]

HIDİV ABBAS HİLMİ PAŞA İLE MUHTAR PAŞA EL ELE JÖN TÜRKLER'İN ALEYHİNDE ÇALIŞIYORLAR

Hıdiv Abbas Hilmi Paşa ile Gazi Ahmed Muhtar Paşa elbirliği ile açıktan Jön Türkler aleyhine çalışmaya başlamışlardı. Mısır'da Jön Türkler'in 'Matbaa-i Osmaniye' adında bir basımevi vardı. Mısır'da ve Avrupa'da bulunan Jön Türkler'in bu kurul ile ilgileri vardı. Yazıları burada basılırdı. Birkaçı için de geçim vasıtasıydı. Sonraları Matbaa'nın idaresi bir mesele haline gelmiş, aralarında anlaşmazlık yaratmıştı.

Gazi Muhtar Paşa, bu konuda İstanbul'a –Sadrazam'a Sultan Abdülhamid'e– şu bilgiyi veriyordu:

Vaktiyle burada Jön Türkler tarafından *Kanun-ı Esâsî* gazetesi ve daha emsâli türrehâtı (hezeyanı, saçma sapan sözleri) tabeden 'Matbaa-i Osmaniyye' namındaki, serserilere mensup olan matbaayı kapatmak ve içindeki evrakı elde etmek fikriyle Hıdiv Hazretleri 8-10 ay evvel zikrolunan matbaaya ortak sıfatıyla İstanbul firarisi B... R...'yı sokup, sonra ortakları aleyhine onun tarafından dava açtırmış olduğundan muhakeme sırasında matbaa kapatılıp mahkeme tarafından mühürlenmiştir,[15]

dedikten sonra bu düzme duruşmayı uzun uzun anlatıyordu.

Yani, mümtaz bir eyaletin başı, koca bir Hıdiv, bir 'Vıceroi' zavallı iki genci –haksız yere– birbirine tutuşturmuş, mahkemelik olmuşlardı. Bu başarıyı (!) Osmanlı Mareşali Gazi Muhtar Paşa zamanın büyük Hakanı ve bütün Müslümanların Halifesi Abdülhamid'e müjdeliyordu.

Okurlarımızı fazla merakta bırakmamak için vak'anın vardığı sonucu, onların ağzından hemen biz söyleyelim:

Duruşmalar devam ederken, davalı olan zat hem mahkemeye hem de İngiliz Başkonsolosu Lord Evelyn Baring Cromer'e şikayette bulunmuştur. Bu müracaata karşı mahkeme, 'sağır kulak olursa da'[16] Cromer işe önem verdi. Mühür altına alınan evrakın davacıya tesliminden önce, folis müdürü mahkemenin mühürünü kopardı, dosyaları alıp Başkonsolos'a verdi.

Bu suretle Hıdiv Hazretleri ile Mısır Fevkalâde Komiseri'nin oyunları bozuldu. Fakat Devletin itibarı da bu küçük ve adi oyun yüzünden ayaklar altına alınmış oldu.

Paşa, İstanbul'a gönderdiği diğer bir mektubunda da şöyle diyordu:

Hıdiv Hazretleri geçen sene İstanbul'da 'Hâk-i pây-i şâhâne'ye (Pâdişâh'ın ayağının tozuna) yüz sürüp döndükten sonra Mısır'a Jön Türkler'e dar edip buradan herifleri (!) kaçırmak için her hale karşı bir çeşit tedbire başvurmuştu. Mesela: Bazılarını arkalarına tebdil adamlar koyup eki belirsizce sokaklarda dövdürmek ve bazılarını ibret ve nasihatlerle ürkütmek, birtakımını buradan kaçırtmak, birtakımını da İstanbul'a göndermek yollarını tuttuğu sırada Jön Türkler'e yuva olan 'Matbaa-i Osmaniyye'yi de elde edip kapatmak ve içinde bulunması umulan birtakım evrak-ı muzırrayı (zararlı kâğıtları) elde edip Pâdişah'a sunmak isterdi.[17]

HIDİV, MAHMUT PAŞA'YI VE ÇOCUKLARINI İSTANBUL'A PADİŞAH'A GÖNDERMEYE ÇALIŞIYOR.

Damad Mahmut Paşa'nın, çocuklarıyla Mısır'a geldiğini az önce yazmıştım. Hıdiv kendilerini Kahire'deki çiftliğinde kabul etti. Konforlu bir eve yerleştirdi. Harçlık olarak ayda bin liraya vermeye başladı. Nil Nehri

üzerinde şereflerine sık sık gezintiler tertip eyledi. Bu gezintiler sırasında ihtiyatlı bir lisan ile misafirlerine esas düşüncesini açıklamak istedi. İstanbul'a dönmelerinin, Sultan Abdülhamid'le barışmalarının, kendine göre, faydasını anlattı.

Bu fikir değişikliği, Paşa'nın ve özellikle Sabahattin Bey ve kardeşinin gözünden kaçmadı. Çok üzülmüşlerdi.

ABDÜLHAK HAMİD'İN TAVSİYESİ, HÜSEYİN DANİŞ BEY DÖNÜYOR

Diğer taraftan İstanbul'dan beraber çıktıkları yakınlarında yılgınlık başlamıştı. Hüseyin Daniş Bey de, memlekete dönmek istiyordu. Daha Londra'da iken Elçilik müsteşarı büyük şair Abdülhak Hamid Tarhan, –Paşa ve oğullarına olduğu gibi– Hüseyin Daniş Bey'e:

> Bu çıkmaz bir yoldur. Nafile kendinizi üzmeyiniz. Size tavsiyem bir cihetni (yönünü) bulup içeriye girmenizdir.[18]

Bilindiği gibi büyük şâir, *Nesteren* adlı piyesini yazdıktan sonra İstibdat İdaresi'nin şüphesini üzerine çekmiş, eserleri yüzünden kendisine görev verilmemişti. Bir süre sonra yazı yazmaması ve bastırmaması şartıyla Londra Elçiliği İkinci Müsteşarlığı'na tâyin edilmişti. O zaman büyük şairimizin edebi değeri yüksek eserlerini –Namık Kemal'inkiler gibi– gizlice okurduk. Ancak, 1908 Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonradır ki büyük şairin yazıları imzasıyla çıkmaya ve eserleri serbestçe basılmaya başladı. Abdülhak Hamid'in az önce söylediğim cesaret kırıcı öğüdü şair Hüseyin Daniş Bey'in üzerinde elbette etkisini göstermişti. Ayrıca Abdülhamid'in büyüklü küçüklü hafiyeleri kendisini avlamak istiyorlardı.

Başhafiye Ahmet Celâlettin Paşa da, Damad Paşa işindeki beceriksizliğini örtmek için Abdülhamid'e –küçük de olsa– yeni bir başarı örneği vermek istiyordu. O da, Daniş Bey üzerinde önemle durdu. Kendisine İstibdat ve Meşrutiyet Devri'nin ve sonraları da Millî Mücadele'nin tanınmış simalarından Ali Kemal Bey de yardım ediyordu.

ALİ KEMAL YİNE SAHNEDE

Bu sırada Ali Kemal Bey, Başhafiye Ahmet Celâlettin Paşa'nın eşi Mısırlı Prenses İsmet Hanım'ın çiftlik kâhyası idi. Hürriyet için mücadele eden memleket çocuklarını efendisine jurnal ediyordu. Bunlar hakkında işittiklerini, bildiklerini Başhafiye'ye bildiriyordu.

Bundan sonraki yazılarımız arasında Ali Kemal adına çok defa rastla-

yacağız. Şimdiden kısa bir istitrat yolu ile söyleyelim ki bu eski politikacı ve yazar kitabımızın birinci cildinde söylediğim gibi (sayfa 140-141) Meşrutiyet ilânından sonra şiddetli muhalif olarak inkılâpçıların ve hattâ Millî Mücadele kahramanlarının karşısına çıkacak. Ancak bu defasında elinde hürriyet ve demokrasi bayrağı olacaktır.

Ali Kemal Bey, 1900 yılı Ekiminde İstibdat rejimi lehine Hüseyin Daniş Bey'i kazanmak veya efendilerini memnun etmek için kazandırmak istemiş, muvaffak da olmuştu.

Daniş Bey, isminin ifade ettiği mana gibi bilgin bir zattı. Fakat arkadaşlarını yarı yolda, gurbette bırakarak İstanbul'a dönmüştü.

Bu hâdiseyi, Gazi Ahmed Muhtar Paşa doğrudan doğruya Abdülhamid'e şu sözlerle müjdeledi:

> Padişâh'ım, Hüseyin Daniş Bey İstanbul'a geliyor. Merhamet ve teveccühünüze lâyıktır.[19]

Yazının fotokopisi:

Sadeleştirilmiştir. No: 37

Padişah Hazretleri'nin Huzurlarına

Damad Mahmut Paşa'nın yanında bulunanlardan Hüseyin Daniş Bey, Padişah Hazretleri'nin affına ve sevgisine nail olarak İstanbul'a harekete hazır olduğunu dün gelip bana bildirdi. Kendisini tebrik ettim. Aslında Hüseyin Daniş Bey'in hal ve şerefi hakkında daima iyi sözler işittiğimden, kendisinin cidden Padişâh'ın sevgisine lâyık olduğunu arza cesaret ettim. Bu konuda ve her halde emir ve ferman Efendimiz Hazretleri'nindir.

Yazıla

BÖLÜM 4

SABAHATTİN BEY VE KARDEŞİ MARSİLYA YOLUNDA, YILDIZ'A HABER ÜSTÜNE HABER

Daha önce yazmıştım: Damad Mahmut Paşa ve çocuklarıyla Hıdiv'in arası açılmıştı. Daha doğrusu Hıdiv'in düşüncelerinin içyüzü bu zavallılarca malûm olmuştu.

Hüseyin Daniş Bey'in memlekete dönüşü de aleyhlerinde çalışan istibdat elemanlarının gayretini artırmış, havayı ağır surette bozmuştu. Hıdiv de artık sabırsızlanıyordu. Bir an önce Damad Paşa ile çocuklarını Abdülhamid'e teslim etmek istiyordu. Kendisi için bu, büyük bir başarı sayılacaktı. Nihayet Damad Paşa'ya İstanbul'a dönmelerini tavsiye etti. *Mahrûsa* yatının yolculuk için emirlerinde olduğunu söyledi. Paşa bu teklif karşısında çok sarsıldı, fakat çocukları metanet gösterdiler. Kendileri için yapılacak tek şey varsa onun da, Avrupa'ya çekilerek mücadelelerine devam olacağı fikrini babalarına kabul ettirdiler.

Ali Kemal Bey, durumu Başhafiye Ahmet Celâlettin Paşa'ya şu sözlerle müjdeledi:

Misafirlerin (Damad Paşa ve çocukları) işi fenalaştı. Çünkü mütevelli[1] İstanbul'a avdetlerini teklif etti. Gitmezlerse parayı keseceğini bildirdi. Fakat çocukları, avdet etmeyiz diye kıyamet koparıyorlar. Misafir ile mütevelli büsbütün bozuştular. Oldu bitti. Şimdi misafir borç ile yaşıyor ve ödünç para bulmaya çabalayor.[2]

Diğer taraftan Gazi Ahmed Muhtar Paşa da Mabeyin Başkâtibi yoluyla Abdülhamid'e aşağıdaki haberi verdi.

Hıdiv, İstanbul'a dönmemek için direnen çocuklarıyla Damad Paşa'yı yanına çağırdı. Uzun uzun nasihatte bulundu. Nihayet tehdit etti. Fakat tesiri olmadı. Hıdiv'in yanından ayrıldıktan sonra üçü birden Lord Cromer'e gidip şikâyet ettikleri o da Mısır'dan çıkıncaya kadar İngiltere'nin himayesinde olduklarını temin eylediği, dün de Sabahattin ve Lûtfullah Beylerin *Mesajeri* vapuru ile Marsilya'ya savuştukları işitildi.

Bundan sonra Muhtar Paşa, Hıdiv'in yeni bir kurnazlığını, isterseniz hilesini diyelim, Abdülhamid'e bildirdi:

Bayram günü Hıdiv'i ziyaret ettim. Bana dedi ki: "Çocukları 'İstanbul'a gitmeyiz' diye ısrar ettikleri zaman, babaları yalnız başına memleketine dönmekten korktuğunu ve gidemeyeceğini" arife günü bana söyledi. Ben de korkusunu gidermek, aralarına tefrika, ayrılık sokmaz, hiç olmazsa yalnız başına dönmesini sağlamak maksadıyla 'sahte bir telgraf yapıp'[3] Mahmut Paşa'ya gönderdim. Sözde İstanbul'da sormuş ve cevap almış gibi gösterdiğim bu telgrafta: 'İstanbul'a yalnız gelmesinde beis olmadığı teminatı' veriliyordu. Damat Paşa'yı bu suretle kandırmak istedim.

Muhtar Paşa sözlerine devam ile:

Hıdiv Hazretleri böyle yapmasaydı, onun da çocuklarıyla Avrupa'ya kaçması ihtimali olduğunu, bugün Damad Paşa'nın Kahire'de bulunduğunu, İstanbul'a gitmek niyetinden dönmediğini,[4]

anlattı.

MAHMUT PAŞA DA AVRUPA'YA GEÇTİ, MISIR'DAKİLERİN YAPTIKLARI, FİRARİLER MISIR'DAN AYRILIYORLAR

Gazi Muhtar Paşa hadiselerin aldığı şekilden bilgi vermekte devam ediyordu. Dört gün sonra da Abdülhamid'e şu haberi yetiştirdi:

Hıdiv Hazretleri İskenderiye'den evvelki gün avdet etti. Bugün kendisini gördüm. Annesinin de içinde bulunduğu *Mahrûsa* vapuru bugün İskenderiye'den çıktı. Fakat Mahmut Paşa, çocuklarının ardı sıra Avrupa'ya gideceğini söyleyerek vapura girmemiş, üstelik şimdiye kadar aldığı sekizbin liranın üstüne bin beşyüz lira daha verilirse Avrupa'ya giderek Şevketmeap Efendimizden (Padişah Abdülhamid'den) koparacağı! paradan evvelemirde Hıdiv'e borcunu göndereceğini söylemiş, Hıdiv de gelen adamını kovmuştur.[5]

İşte aranılan tefrika hasıl oldu. Firariler parasızdır. Yakında merhametinize sığınacakları meydandadır.

Hıdiv de bundan sonra gerçekten kulluk, kölelik yolundadır. *Mahrûsa* vapuru ile dokuz kadar firari gönderdiği gibi diğerlerini de kovacaktır. Burada geçen macerayı anlatmak üzere Hıdiv bir adamını da göndermiştir.[6]

MAHMUT PAŞA GURBETTE ÖLÜYOR, ÇOCUKLARI CENAZESİNİ DAYILARI SULTAN'A TESLİM ETMİYOR, MÜCADELEYE DEVAM, 1908'DE İSTANBUL'A DÖNÜŞ

İşler bu kadar bir hal almışken Damad Paşa'nın daha fazla Mısır'da kalması mümkün olamazdı. O da Avrupa yolunu tuttu. Brüksel'de yerleşti. Ömrünün son günlerini yaşıyordu.

Paris büyükelçisi Münir Bey, Abdülhamid'den aldığı talimat üzerine Paşa'yı ziyaret etti. Büyükelçi'nin Saray'a bildirdiğine göre Damad Paşa İstanbul'a dönmeye karar verdi.[7]

Yine Büyükelçi'nin iddiasına göre, yolculuk hazırlıklarına da başlandı. Tam bu sırada Brüksel Konsolosu 19 Ocak 1902'de Mabeyin'e şu telgrafı gönderdi:

Damad Mahmut Paşa, iki oğlu yanında bulunduğu halde bu sabah saat birde vefat etmiştir.

Bu suretle Paşa hayata gözlerini kapadı. Sultan Abdülhamid'in iradesiyle cenazesinin İstanbul'a gönderilmesine teşebbüs edildi. Fakat oğulları, babalarının ölüsünü dahi Abdülhamid'e teslim etmek istemediler, alıp Fransa'ya götürdüler.

Merhum Paşa, 12 Aralık 1899 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştı. Ölümüne kadar dört sene gurbette kalmış oluyordu.

Kitabımızın birinci cildinde yazdığım gibi Damad'ın oğulları Sabahattin ve Lütfullah Beyler, dayıları Sultan Abdülhamid ve rejimi aleyhindeki savaşlarından ayrılmadılar.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından az sonra 1908'de, Paşa'nın cenazesi hürriyet şenlikleri arasında İstanbul'a getirildi. Büyük tören ve halkın coşkun tezahüratıyla karşılandı.

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA KABİNESİ MECLİS-İ MEBUSAN HUZURUNDA BEYANNAMESİNİ OKUYOR VE GÜVENOYU İSTİYOR.

Şimdi esas konumuza, Gazi Muhtar Paşa kabinesine ve yaptıklarına geliyoruz. Reis Muğla Mebusu Halil Bey'in başkanlığında 30 Temmuz 1912 günü toplanan Mebusan Meclisi'nde, Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa bizzat hükümetin beyannamesini okudu ve güvenoyu istedi.

Beyanname günün önemli olayları karşısında asla doyurucu değildi. Özet olarak meâlden aldığımız beyannamede başlıca şu hususlara temas olunuyordu:

Allahın lûtuf ve ihsanına, Osmanlı milletinin olgunluğuna dayanarak kabul ettikleri hizmette başarı gösterebilmeleri, bütün milletin sükûn ve ağırbaşlılığını muhafaza etmesine bağlıdır,

şeklinde bir başlangıçtan sonra:

Vatanseverlikten ve yurdun selametinden başka hiçbir maksat gözetmediklerinden emin oldukları basından şu sırada ayırıcı değil, birleştirici ve telif edici hizmet beklediklerini,

ifade ediyorlardı.

Her şeyden önce memlekette sükun ve güvenliği devam ettirmek için askerlikçe ve sivil idarece tesirli ihtiyat tedbirlerinin alındığını

söylüyorlardı. Memlekette olduğunu söyledikleri hoşnutsuzluğu yaratan sebepleri şu dört esasa bağlıyorlardı:

1- Memurların kanuna aykırı şekilde umumi seçimlere karışmaları.
2- Ordu mensupları ile memurların türlü siyasi partilere girmeleri.
3- Büyük makamlara yapılan tayinlerde yürürlükte olan tüzüklere uygun harekette bulunulmaması.
4- Kanun-ı Esâsî hükümleri ve Meşrutiyet ile bağdaşamayacak tedbirlere başvurulması.

Genel hoşnutsuzluk yarattığı iddia olunan bu dört temel konunun düzeltilmesi ile ortadan kaldırılması için düşündükleri tedbirleri de aşağıda yazılı şekilde anlatıyorlardı:

1- Genel seçimlerle ilgili şikâyetlerin, kanun dairesinde tahkikine giriştikleri ve elde edilecek sonuca göre gereken muamelede kusur edilmeyeceği,
2- Ordunun istisnasız siyasi işlerle uğraşmasını önlemek, girdikleri cemiyet ve partilerden ilişkilerini kesmeyerek devam edenleri ve tarafsız yola dönmeyenleri değiştirmek.

Bundan sonra şöyle bir mütalâa yürütüyorlardı:

Memurların 'mevzuat' dediğimiz kanunları umum vatandaşlar hakkında tam bir tarafsızlıkla ve eşit bir şekilde tatbikine dikkat etmeleri esası, Osmanlı Devleti'nin tutmuş olduğu bir yoldur.

Memurlar, siyasi hürriyetin son derece saygı gördüğü memleketlerde dahi tarafsızlığı muhafaza ile görevli ve siyasi kanaatlerini ancak seçim zamanında programını vatan için daha faydalı gördükleri partinin adayına oy vermekle kullanmaktadır. Başkalarını kendi fikirlerine meylettirmek için zerre kadar teşvikte bu-

lunmaları bile önlenmiştir. Şu halde onlar da siyasi ve içtimai terbiye, maddi ve manevi ilerlememizde öncü sayacağımız memleketlerde câiz olmayan düzen bozucu halleri asla hoş görmeyeceklerdi.

Üçüncü sebebin ortadan kaldırılması için yürüyecekleri yollar, memurların azli, tayini ve ilerlemeleri için eldeki kanun ve nizamları kesin bir surette uygulayarak her hizmetin meslekten yetişmiş ehliyet sahiplerine emanet edileceği ve esasta kıdeme ve hakka dayanmayan tayin ve ilerlemelere son vereceklerini ifade ediyorlardı.

Memurların görevlerinde kalmaları ve ilerlemeleri bir cemiyet ve partiye girmekle değil, tam bir tarafsızlıkla ve sağlam iş görmekle mümkün olduğu inancını fiilî hareketlerle yaratmak lüzumunu öne sürüyorlardı.

Dördüncü hoşnutsuzluk sebebinin izalesi, ortadan kaldırılması meselesine gelince: Tecrübe ile sabittir ki, her memleketin saadet ve selameti ancak kanunlara riayetle elde edilebilir. Kanuni hükümlerin tam bu surette sayı görmediği yerlerde ise karışıklık ve felaket yerleşir,

diyorlardı.

Bir taraftan bu gerçeklere, diğer taraftan şimdiki zorluklara göz atarsak Meşrutiyet ve Meşrutiyetten zerre kadar ayrılmamaktaki lüzum ve doğruluk meydana çıkacağından gerek memleketin idaresinde gerek kanunların düzenlenmesinde bu daireden ayrılmamaya kesin olarak azmettiklerini, kendilerinden önce yapılan, teklif edilen ve geçici olarak uygulanan kanunlardan meşrutiyet icabına ve anayasa hükümlerine uygun olmayan tasarıları geri alarak uygulamayacaklarını anlatıyorlardı.

Kanun-ı Esâsî'nin cins ve mezhep farkı olmaksızın Osmanlıların çeşitli unsurları için verdiği ve teyit ettiği bütün müsaade ve haklara riayet etmek suretiyle dahi vatan ve Osmanlılık kardeşliğinin kuvvetlenmesi esasını bunlar da, Tanzimat'ın ilânından beri işittiğimiz şekilde tekrarlıyorlardı. Bundan sonra beyannamede partiler ele alınıyor:

Partiler arasında başgösteren ve son günlerde, ne yazık ki, fikir ve kanaat ayrılığı şeklinden çıkarak kutsal vatanımıza büyük zarar getirecek surette devam eden anlaşmazlıkları yok etmeye ve herhangi taraftan olursa olsun kanun dışında hükümet işlerine müdahale ile muamele yapılmasını önlemeye çalışacağız,

diyorlardı. İktisadi meseleler bahis konusu edilmiyordu. Yalnız mali işler için sözü, hazırlık zamanı yaklaşan 1913 bütçesine bırakıyorlardı.

Az önce kaydettiğim devlet memurları hakkındaki mütalâa, askerin politika ile uğraşmamaları, partilerin durumuna ait güzel sözler, idare tarihimizde yer almış, söylene söylene yıpranmış gerçeklerdi. Bunların değer kazanabilmesi için samimi olarak uygulanması gerekir.

En tehlikeli anında büyük problem olarak ortaya atılan bu konu üzerinde ciddiyetle durulmuş mudur? İlerde göreceğiz, Muhtar Paşa Kabinesi ve onun üyelerinin büyük kısmından kurulacak olan Kâmil Paşa

Hükümeti bu söylediklerine asla önem vermemişlerdir. Şahsi ikbal ve iktidarları için siyasi kanaatlerinden dolayı sivil memurlarla ordu mensuplarını hatta savaş sırasında işten uzaklaştırmışlar, yerlerini değiştirmişler, parti kapamışlardır.

Beyannamede İmparatorluğun ve özellikle koca Rumeli'nin mukadderatı bahis konusu olduğu bir zamanda dış siyasetlerine ancak küçük bir yer ayırabilmişlerdi.

Beyannamelerinde dış siyaset için şöyle diyorlardı:

Malûm olduğu üzere on aydan beri İtalya ile muharebe ediyoruz. Trabslusgarp ile Bingazi'de asker ve yerli mücahit kardeşlerimizin, vatanın korunması uğrunda göstermekte oldukları misli görülmemiş derecedeki fedakarlıkları pek büyük bir hürmetle anıyoruz. Haklarımız, şeref ve haysiyetimizle uygun görülebilecek. Sulh esasları buluncaya kadar uğradığımız tecavüze karşı Cenab-ı Hakkın inayetine ve Osmanlı milletiin fedakârlığına dayanarak hukukumuzun muhafazasına, vatanımızın müdafaasına tam bir azim ve metanetle devam edeceğiz.

Bu sözlerin umûmi efkârı oyalamak ve tatmin etmiş görünmek için ifade edilmiş olduğuna şüphe yoktu. Çünkü daha önce yazdığımız gibi Şeyhislâm Cemalettin Efendi'nin bu meseledeki düşüncesini, Yıldız'da, Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'le konuştuğu sıradaki sözlerinden anlamış bulunuyoruz (cilt 2, sayfa 155). Bizzat Gazi Muhtar Paşa'nın da, "İtalya ile harbetmek (tabiî Trablusgarp için) cinayettir," dediğini biliyoruz.

DIŞ POLİTİKA NASIL GÖRÜLÜYORDU?

Umumi dış siyasetleri için de şunları söylüyorlardı:

İnkılâbın (Meşrutiyet ilânının) arkası sıra 1909 yılı sonuna kadar başarı ile takip olunup Osmanlı milletinin duyguları ile menfaatlerin tamamen uyduğu için Mebusan Meclisi'nce tekrar tekrar doğru görülen ve büyük devletlerce de iyi karşılanmış olan siyaseti yeniden takip edeceğiz ve kuvvetlendireceğiz. Umum devletlerle olan münasebetlerimizin temeli samiyettir, hulus ve saffettir. Allah muvaffak etsin. (Âmin sadaları).[8]

Çorum Mebusu Ali Osman Bey'in beyannamenin basılıp dağıtılması teklifinden sonra esas hakkındaki ilk sözü Ali Galip Bey (Kayseri) aldı.

İtalyanlarla sulh esasları bulununcaya kadar, savaşa metanetle devam edileceğine dair verilen izahat ve kaminât, bu kabineye güvenoyu vermek için en büyük sebep teşkil eder. Bir de dış politikamızla İnkılâbın başından beri 1909 tarihi sonuna kadar devam edilen siyaseti izleyeceklerini beyan ediyorlar. Bu siyaset ki,

İtilâf-ı Müselles ile (üçlü itilâf: İngiltere, Fransa ve Rusya arasındadır iyi münasebetin devam ettirilmesi ve diğer ittifak-ı Müselles'le de (üçlü ittifak: Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'dan kurulmuştur) yine iyi münasebetin devam ettirilmesidir. Bineanaleyh hiç bir tarafı incitmemek politikasıdır. Bu politikayı yürüteceklerinden dolayı yine güvene layıkdırlar.

Söz buraya gelince, Hariciye Nâzırı Gabriel Nuradonkyan Efendi'nin sesi yükseldi:

Rica ederim efendim, burada İttifak ve İtilâf-ı Müselles'ten ve diğerlerinden bahse lüzum yoktur ve münasip değildir.

dedi. Ali Galip Bey (devamla):

Hayır efendim bendenizin arzettiğim, bütün devletlerle bütün komşu hükümetlerle iyi münasebet peyda etmektir. Yanlış anlaşılmasın: Maksadım sırası ile ittifakları saymaktır. Çünkü komşu hükümetlerin hepsi ile iyi münasebette bulunacağını söyleyen bu hükümet güvene şâyândır.[9]

Dış politika hakkında hükümetin programına, mecliste geçen tartışmalarda bu sudan laflardan başka bir söz ve yoruma rastlanmamaktadır.

Kabine 1909 senesi sonuna kadar hakikatte Meşrutiyet'in hemen ilanından sonra Bosna ve Hersek'in Avusturyalılar tarafından elimizden alınması, bize bağlı olan Bulgaristan Prensliği'nin Rumeli-yi Şarkî eyaletiyle birleşerek krallık halinde istiklâlini ilan etmesi, bu tarih içinde ve Kâmil Paşa'nın sadareti zamanında olmuştu. Bu iki vak'a büyük devletlerce öteden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun taksimi meselesinin, Meşrutiyet'in hemen ilanından sonra ilk safhasını teşkil etmişti.

Türkiye hakkında belli prensip ve emelleri bulunan iki bloka ayrılmış Avrupalı büyük devletlerin, 1909 senesi sonuna kadar hangisinden siyasi müzaheret sağlanmıştı ki, bu defa "iyi karşılanmış dedikleri" siyasetlerini bunlarla veya bunlardan biri ile yürütebileceklerdi. Tamamen tek başına kalmış, infirat halinde idik. Hariciye Nâzrı o kadar ürkekti ki, bu iki zümrenin veya bunlardan birinin sorumsuz bir milletvekili tarafından ağıza alınmasını belli 'münasip' görmüyordu. Şu halde bu beyannamedeki o fıkra ancak bir kuru övünmeden başka bir mana taşımıyordu.[10]

Beyannamelerinde iktisadi işlerde olduğu gibi memleketn idari sisteminden bahsolunmuyordu. Fakat umumi tutumlarından meleketi idare tarzlarından anlaşılıyor ki, Muhtar Paşa Hükümeti, 'Türklük esas olmamak üzre bir çeşit Osmanlılık' ve kendilerine göre 'adem-i merkeziyet' taraflısı idi. Mecliste bu kısa tartışmadan sonra Ali Osman Bey'in beyannamenin basılıp dağıtılması isteğinden başlayarak mebuslar ne teklifte bulunmuşlarsa hükümet hepsini reddetmişti.

Belli idi ki, kabine hemen güvenoyu almak istiyordu. Aynı zamanda Arnavut asilerinin ve askerî cuntanın isteklerini yerine getirmek için meclisin feshini temine çalışıyordu.

Bunun için de kabine, meclis ile kendi arasında ihtilâf çıkarmak yolunu tutmuştu. Bu şartlar altında Hükümet'in sözcülüğünü eski sadrazam ve yeni kabinenin Adliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa yapıyordu. Bu da mecliste ayrıca sinirlilik yaratıyordu. Çoğunluk partisinin güvenine dayanarak sadrazamlığını yapmış, bu makamdan çekildikten sonra intikam alma mahiyetinde sert çıkışlarıyla Paşa, eski arkadaşları üzerinde hayret ve infial uyandırıyordu. Bu etki altında kalan ve paşayı Makedonya umumi müfettişliğinden beri tanıyan Selânik Mebusu Rahmi Bey "Hüseyin Hilmi Paşa meşrutiyetidir bu!" diye bağırıyordu.

Nihayet, Meclis sık boğaz edilmişti. Az önce söylediğimiz gibi Hükümet hemen netice almak istiyordu. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Meclis Grubu Reisi İzmir Mebusu Seyit Bey ve arkadaşları tarafından partileri adına meclis başkanlığına bir önerge verildi. Bu önerge ile:

> Meşru olmayan bütün isteklere mümaşat etmeyip (suyunca gitmeyip) reyinde müstakil olarak hareket etmek ve Osmanlılığın birliğini ve eşitliliğini bozacak teklifleri kabul etmemek ve Trablusgarp'da Osmanlı hukuk ve hâkimiyetinin fiilen ve tamamen muhafazasında sebat etmek ve metanet göstermek suretiyle kabineye güvenoyu verilmesi,

isteniliyordu. Buna da, "Hiç bir şart kabul etmiyoruz. Rey verip vermemek size aittir. Hükümetin beklemeye tahammülü yoktur," cevabı veriliyordu.

Ekseriyet partisinin çoğunluğu, meclisi ayakta tutabilecekleri ümidiyle Hükümet'e güvenoyu verilmesini düşünüyordu. Söylediğim önerge de, bir uzlaşma yolu bulmak ve aynı zamanda siyasi prestijlerini korumak maksadıyla verilmişti. Şimdi bu da kabul olunmuyordu. Kayıtsız şartsız güvenoyu isteniyordu. Bütün bunlara rağmen Meclis, Kabineye güvenini bildirdi.

Verilen oyların kırk beşi aleyhte, yüz altmış yedisi lehteydi. Aleyhte oy kullananlar İttihat ve Terakki Partisi'nin, kanaatları uğrunda cesaret gösteren idealistleriydi.

Gazi Muhtar Paşa Kabinesi bu suretle –meclisten güvenoyu aldıktan, mevkiini hukuken de sağlamlaştırdıktan sonra– ilk olarak Arnavut asilerini memnun etmek için askerî harekâtın geri bırakılmasını emretti. Aynı zamanda askerî cuntacıların arzularını yerine getirmek için de meclisin kapatılması işini ele aldı.

GAZİ MUHTAR PAŞA KABİNESİ HAKKINDA YORUMLAR

Daha önce yeni Hükümet'in memlekette nasıl karşılandığını yazmıştım. Gazi Muhtar Paşa Hükümeti'ni muhalifler tutmamıştı. Cuntacılara, asilere boyun eğdiği halde onlar tarafından da benimsenmemişti. Tarafsız kütlenin büyük ekseriyeti, bu eski vezirler topluluğunun başarı gösterebileceğinden emin değildi. Memleketi yalnız memleket kaygusu ile düşünen vatandaşlar, gelecekten karamsardı.

Bu kısa izahtan anlaşılıyor ki, Kabine sağlam bir itimat ve millî güvene kavuşamamıştı. Kendisine destek olabilecek bir kuvvetten yoksundu. O zaman işittiklerimiz, okuduklarımız yabancı memleketlerde ve memleketimizin kaderi ile oynanan büyük, küçük devletlerdeki yorumlar da aleyhte idi. Avusturya'nın düşüncelerine tercüman olan *Neue Freie Presse* gazetesi bir makalesinde memleketin durumunu oldukça otantik bir görüşle uzun uzun anlatıyordu.[11]

Askerî cunta -anlayışlı- görünmemektedir. İlk istediklerinin üzerinde inatla duruyor, Hükümet'in başında Kâmil Paşa'yı görmek istiyor, Mebusan Meclisi'nin ortadan kalkması iddiasında ısrar ediyor; askerî halde her çeşit zor, şiddet kullanmaktan geri durmayacaklarını söylüyor.

Her iki partinin ordu arasında taraflıları vardır. Ahâli ise şimdilik hiçbir tarafa temayül göstermeyerek böyle bir savaşın, memleketi ne gibi tehlikelere sürükleyeceği düşüncesiyle telaş ve korku içindedirler. Osmanlı hükümeti bu iç didişmelerin sarsıntısına ne dereceye kadar karşı koyabileceği ve bu yüzden mülkî bütünlüğünün bozulup bozulmayacağını hatıra gelmektedir.

Taaccüb edilmeye [hayret etmeye] değer, askerî cunta bir taraftan siyasetle uğraşmaın cinayet olduğunu ilan etmekte diğer taraftan da hükümetin tamamen kendilerine bağlı olmasını istemektedir. Fakat bunda mantık yoktur. Bundan başka bir de Arnavutluk meselesi vardır. Türkiye son derece karışıklık içindedir. Her tarafta şaşkınlık hüküm sürmektedir.

Quai d'Orseille'in fikirlerini neşretmekle tanınmış Fransız *Le Temps* gazetesi:

Türkiye'deki bu buhrandan bahsedildiği sırada pek az bir kabine bundan daha zor bir durumda kalmamıştır. Zorluk her tarafta, parlamentoda, orduda, bütün memlekette, partilerde bulunuyor,

demektedir. Almanya'dan akseden mütalâalar da dikkate şayandır.

Buradaki umûmi efkâr çoğunlukla askerî heyetin siyasi bir kurul olduğuna, diktatörlük temayülünde bulunduğuna ve Hükümet'in asker cemiyetin istediklerine uyarak Mebusan Meclisi'ni dağıtacak olursa zaafını ispat edeceğine ve nüfuzunu kaybedeceğine inanmış bulunuyor,

deniliyordu. *Frankfurter Zeitung*'a İstanbul'dan telgrafla bildiriliyor:

İşlerin tabiî hale gireceği ümit olunamaz. Hükümet hüküm ve nüfuz sahibi değildir.

Berliner Tageblatt gazetesi de şu yolda lisan kullanıyor.

Ahâli askerî cuntaya karşı Hükümet'in alacağı tedbirine intizar etmektedir. İhtimal ki, 'Zâbitan heyetinin bu tahrik edici hareketi Genç Türkler'e kaybetmiş oldukları umumi efkârı yeniden kazandıracaktır.

Bulgar basınından da garip sesler, homurtular aksediyordu:

Arnavutluk, adem-i merkeziyet usülü ile idare edilen memleketlerdeki vilayetlere benzer bir idare tarzına kavuşacak olursa, tabiî Makedonya Bulgarları da birtakım haklar isteyecekler ve bunda hak kazanacaklardır.

İngilizlerin mutad ihtiyatlı davranışları arasında *Daily Telegraph* gazetesi de Viyana'dan aldığını söylediği haberlere dayanarak şu yorumda bulunuyor:

Bura mahfiline göre yeni Osmanlı Kabinesi ancak bir fetret kabinesidir. Kâmil Paşa bundan sonraki kabinede Sadrazam olacağından Hâriciye Nezareti'ni kabul etmemiştir. Paşa'nın yeni kabineyi teşkil etmeye söz vermiş olduğu muhakkaktır.

Türkiye'de bugün tamamiyle hükümetsizlik hüküm sürmektedir. Yeni kabinenin memleketi sükûnete kavuşturacağı beklenemez. 'Büyük namlar kabinesi' olan bu kabine boşa çıkacak olursa karışıklıkların başgöstermesinden korkulur.

Kâmil Paşa'nın son dakikada Hâriciye Nezareti'ni Nuradonkyan Efendi'ye terk ile Şûra-yı Devlet reisliğini kabul etmesinin sebebine dair belli başlı bir bilgi yok ise de, bu değişiklik Genç Türkler'e müsaade makamında telâkki edilmektedir.

İçte ve dışta bu suretle karşılanan 'Büyük Kabine' idare rotasını muhaliflerin, Türk topluluğundan ayrılmak isteyen asilerin ve askerî cuntacıların arzularına göre çizdikten sonra işe koyuldu. Yukarda orduya, asilere karşı askerî harekatı tatil emrinin verildiğini yazmıştım. Bu da asileri şımartmaktan başka bir şeye yaramadı. Yalnız halk arasında endişeyi arttırdı. Balkanlar'da başı bozuk, isyana karşı koyamayacak derecede askerî kuvvetten yoksun olduğumuz fikrini uyandırdı. Piriştine, Firzovik, Üsküp ayaklanma bölgesini dolaşan *Rumeli* gazetesinin muhabiri gördüklerini şöyle anlatıyordu:

Size her şeyden evvel şurasını haber vereyim ki, mesele garip safhalar içine giriyor. Hatta temin edebilirim ki, bu garip safhaların yakın bir zamanda baş gösterecek korkunç sonuçları herkesin parmağını ağzında bırakacaktır. Sebep, tek sebep 'harekâtın tatili' emridir. Haydi diyelim ki, bugün Hükümet, gazetecilerin ahvâli pek yakından tetkik ve tahrik etseler bile söylediklerine kulak asmıyor.

Haydi buna hak verelim. Fakat yetkili zevâtın raporları da bizim mektuplarımız değil ya. Onların da sükûtla karşılanmalarına ne diyelim?

İstanbul doğru, yanlış 'harekâtın' durdurulması emrini verdi. Askerî kıt'alar bu yersiz emrin yarattığı kötümserlikle 'harekâtı' durdurdular, silâhlar çatıldı. Bir intizar devresi başladı.

Asiler iyi niyet sahibi olsalardı bunu, bu durum karşısında gösterirlerdi. Madem ki maksatları kan dökmek, ortalığı velveleye vermek değildi, isteklerini tam sükûn ve sükûnetle söyleyebilirlerdi. Halbuki onlar bu suretle hareket etmediler ve etmiyorlar. Asiler ve asilerin reisleri meydanı boş bulmaktan doğan küstahça bir cüretle takım takım köyleri dolaşıyorlar herkesi kendileriyle ittifaka davet ediyorlar. Hem de ne davet? Zor ve baskı ile:

Askerin eli kolu bağlı duruşunu gören halk artık kuvvetin erbab-ı kıyamda (ayaklananlarda) olduğuna hükmediyor. Zaruri ve zoraki olarak onlara katılıyor.

Noviye Viremy gazetesi de Selânik'ten aldığı habere dayanarak şu malûmatı veriyordu:

İsyan hareketi büyük Arnavutluk'da ve eski Sırbiye'de devam etmektedir. Ne Padişah'ın Islâhat Heyeti'nin gönderileceğine ait vaadi, ne de isyan etmiş olan askere hitabesi tesir etmiştir. Hükümet ortadan kalkmıştır. Anarşi bütün kuvvetiyle hükmünü yürütüyor. Bir gün intizardan sonra Arnavutlar Priştine üzerine yürüyerek şehri jandarma ve subaylardan teslim aldılar.

BÖLÜM 5

MEBUSAN MECLİSİ'NİN FESHİ NASIL OLDU? HUKUKİ GÖRÜŞLER, NURADONKYAN EFENDİ'NİN BULUŞU, AYÂN'IN TEFSİRİ VE NETİCELERİ

Şimdi de sıra Mebusan Meclisi'nin kapatılmasına gelmişti. Kanun-ı Esâsî'nin hükümlerine göre Meclis'in feshi için belli şartların bulunması, Hükümetle mebuslar arasında anlaşmazlık gerekiyordu. Halbuki Hükümete güvenoyu verilmekle bu yol kapanmıştı. Fazla olarak İttihat ve Terakki Partisi, millet önünde bu konunun münakaşasından çekinmiyor, Mebusan Meclisi'ni feshe teşebbüs için ortada mantıki ve meşruti hiç bir sebep yoktur, diyordu. Partinin o zaman dayandığı hukuki esasları şu suretle özetlemek mümkündü. Bu, bize Meşrutiyet Devri'nde meselelerin hukuki yönden nasıl mütalâa edildiğini de gösterecektir.

İlkin şu mühim soruda bulunuyorlardı:

Mebusan Meclisi'ni hükümet mi feshediyor? İsyan edenler mi feshediyor? Halâskâr Zâbitan Grubu mu feshediyor? Yoksa üçü birden mi feshediyor?

Ondan sonra mütalâalarını şu suretle yürütüyorlardı: Hükümet Mebusan Meclisi'nde çoğunluğu elinde bulunduruyor, aralarında ihtilaf yoktur. Meclisin feshini haklı kılacak bir anlaşmazlık ve ayrılık da mevcut değil... Şu halde hükümet mutlaka fesh için ihtilaf çıkarmaya, arayı bozmaya neden mecbur oluyor?

Vâkıâ ara yerde hiçbir ihtilaf çıkmadığı, Hükümet, Mebusan Meclisi'nde ekseriyette bulunduğu halde de bazan meclisin feshi lâzım gelir. Bu luzüm şöyle ifade edilebilir:

Meclisin feshi yalnız ihtilafa bağlı kalmamaktadır. Meşrutiyetin selâmeti, kuruluşu bunu gerektirir. Şimdiye kadar meşruti devlet hayatında bize ders olan tecrübelere göre Mebusan Meclisi'nin feshini icabeden sebepler ve haller hakkıyla tasnif edilemezse de şöyle özetlenebilir. Bunlar tamamen vekiller ile Mebusan Meclisi arasında başgösteren ve devam eden ihtilafların dışında olan iş ve konulardır.

Filvâkî, ihtilaf yalnız vekiller ile mebusan arasında olmaz. Seçmenlerle mebuslar arasında da olur. Mebusan Meclisi ile Senato arasında da olur. Mebusan Meclisi'ndeki partiler beyninde de olur. Ezcümle Hükümet Meclisi'ndeki partiler beyninde de olur. Ezcümle hükümet kuvveti ile kamuoyu arasında ayrılık, anlaşmazlık başgösterirse, devlet için büyük tehlikedir. Bu halde seçmenlerin meclise de, hükümete de emniyetleri kalmaz. Onların hizmetlerinin devamından gücenir, sonra bu kırgınlık şiddetli bir heyecana sebep olablir.

Büyük bir siyaset adamının dediği gibi kamuoyu bir tarafta parlamento diğer bir tarafta bulunacak olursa ihtilal kapıda, sosyal nizam tehlikededir. Bu hal şu suretle de olabilir. Kabine, Mebusan Meclisi'nde çoğunlukta bulunur ve Meclis olduğu gibi muhafaza etmek istenir. Halbuki gerek vekiller heyeti ve gerek bu heyetin dayandığı çoğunluk milletin itibarından düşmüş olur. Bunun tek ilacı Mebusan Meclisi'nin feshi ile mebusları hakemleri olan millet önüne göndermek ve bu suretle vatanın menfaati için mebuslarla seçmenler arasında bulunması gereken fikir birliğini temin eylemektedir. İşte kaçınılmaz bir hal ki, vekiller ile meclis arasında hiç ihtilaf yokken meclisin feshini gerektirir.

Şimdi, meseleyi bu hale göre mütalâa edelim. Bakalım bu yönden Mebusan Meclisi'ni feshetmek için Hükümet'in elinde yeter derecede bir sebep var mıdır? Bugün Mebusan Meclisi'nde çoğunluk partisini teşkil eden İttihat ve Terakki'nin mebusları intihap olunurken [seçilirken] seçmenlerine kendi programlarını izah ettiler. Vatanın selameti bu programın uygulanmasında olduğunu anlattılar, bu bölgeden mebus oldular. Bugün, program bakımından İttihat ve Terakki mebusları ile seçmenler arasında hiçbir anlaşmazlık yoktur. Meclis açılalı ancak üç ay geçtiğinden bu süre içinde bir ayrılık başgöstermesi de imkânsızdır. Demek ki, mebuslar ile seçmenler arasında fikir ayrılığı yok, bununla beraber iş bakımından da ayrılık olamaz. Çünkü çoğunluk partisi, seçmenlerinin kabul etmiş olduğu bir programa aykırı hiçbir iş ve harekette bulunmamıştır. Dünyanın hiçbir yerinde seçim yapılır yapılmaz aradan uzun bir müddet geçmedikçe mebuslar ile seçmenler arasında ayrılık meydana gelmez. Şu halde hükümeti endişeye düşüren ne var?

Osmanlı birliğini bozacak bir program taraflısı oldukları için gerçek Osmanlılardan yüz bulmayan muhalifler ile Arnavutluk'da isyan edenlerin ve kimler oldukları anlaşılamayan Halâskâr Zâbitan Grubu'nun (cuntacıların) istekleri, daha doğru bir deyimle meşru olmayan iddialardır. Çünkü bunların hiç hakları olamadığı halde bir istekte bulunmakla Osmanlı Meşrutiyeti'ni daha ilk devrelerinde baltalayan bu muhalifler gazeteler ile kulüpleri ile, propagandaları ile kendi programlarını kabul ettirmeye çalışabilirler. Gelecek için kendilerine elverişli bir ortam yaratmaya uğraşırlar, bu haklarıdır. Fakat hiçbir sebep ve bahane ile milletçe seçilmiş Mebusan Meclisi'nin feshini iddia edemezler. Buna kat'iyen hakları yoktur.

Onlara denebilir ki, bir günlük galebe [üstün gelme] ümidi ile Meşrutiyet'in temel taşını sökmeye uğraşmayınız, bindiğimiz dalı kesmeyelim. Meşrutiyet ile beraber hepimiz düşeriz. İddianız meşru değildir. Mazallah bir kere dinleyecek bulunursa bu ve buna benzer iddialar her vakit itibar görebilir. Muhalefet, meşrutiyeti tehlikeye düşürecek dereceye getirilemez...

Arnavutluk'da isyan edenler, Arnavutluk'a ait bazı istekler ve teklifler ileri sürebilirler. Hükümet bunları saltanatın, müşterek vatanın menfaatları bakımından red veya tetkik ile siyasi icaplarını yerine getirir. Fakat Arnavutluk'ta ayaklananlar bütün Osmanlı milleti namına hareket ediyorlar gibi millet meclisinin feshini istemek cüretinde bulunacak olurlarsa bir meşruti hükümete düşen ilk ödev öyle bir teklifi kesin olarak dinlememektir. Askerî bir cuntadan başka bir şey olmayan Halâskâr Zâbitan Grubu adı ile birtakım adamların Kanun-ı Esâsî hükümlerini ayaklar altına alırcasına Padişah hukukuna, milletin haklarına tecavüz ederek Mebusan Meclisi'nin hemen feshini istemek gbi meşru olmayan tekliflerine boyun emek zilletine katlanacak Meşrutiyet hükümeti de tasavvur olunamaz.

Şimdi daha açık ifade edelim. Hükümet, Meclis'in hemen feshi emrinde muhaliflerle, asilerle, Halâskâr Zâbitan Grubu ile aynı fikirde midir? Hükümet de onlar gibi Mebusan Meclisi'ni meşru saymıyor mu? Yoksa istemeyerek kerhen mi hareket ediyor? Bunu açık söylemelidir. Bilmelidir ki, bunun sonucu memleket için hayırlı da olur, pek büyük bir felaket de olabilir. Şüphe yoktur ki, feshi icab ettirecek sebebi takdir edecek, fesih gibi büyük sorumluluğu yüklenecek olan hükümettir. Kanun-ı Esâsî, hükümete Mebusan Meclisi ile anlaşmazlık yaratmaya hacet gösterecek surette bir hak vermiş olsa idi Hükümet, Mebusan Meclisi'nin feshine lüzum gördüğü vakit Meclise fesh idaresi ile gelir, meclis gider, feshin sebebini hükümetten gelecek meclis sorardı. Halbuki Kanûn-ı Esâsî'nin bugünkü hükümlerine göre iş böyle basit değil, itilâf yolu ile meclis de fesihle ilgili oluyor. Öyle ise fesih sebebini Meclis de bilmeli-

dir, takdir etmelidir. Vâkıâ Hükümet, kendisince makbul gördüğü bu sebebi bütün bütün gizlemek istemiyor. İttihat ve Terakki Partisi'nce seçilecek on kişiye anlatabileceğini bildiriyor. O şartla ki, bu on kişi işittiklerini, öğrendiklerini hiç kimseye söylemeyecekler, bunların edindikleri kanaata hiçbir şey bilmeden bütün meclis iştirak edecek.[1] Ne âlâ bir teklif! Abdülhamid devrine mi dönüyoruz?

O vakitler bir milletin mukadderatı Yıldız Sarayı'nın gizli bir odasında üç beş şahıs arasında oynar dururdu. Şimdi de mi öyle olacak? Kanûn-ı Esâsî nerede kaldı? Hükümet istediği vakit gizli oturum teklif ederek milletvekillerine işi anlatamaz mı? Meşru olmayan istekler önünde meşrutiyeti feda edemeyiz.

NEŞÎDE-İ İĞTİŞÂŞ'IN NAKARATI, ASKERÎ CUNTA HAKKINDA BİR GÖRÜŞ

Bundan başka o zamanın beğenilen üslubu ile heyecanını, duygularını, görüşlerini ifade eden bir yazıyı bir kelimesine dahi dokunmadan aynen buraya alıyorum. Bu başmakale "Neşîde-i İğtişâş'ın Nakaratı" başlığı altında *Hak* gazetesinin 30 Temmuz 1912 tarihli nüshasında çıkmıştır. Yazan, tanınmış edip ve idarecilerimizdn Süleyman Nazif Bey'dir.

Neşide-i İğtişaş'ın bugünkü nakaratı Meclis-i Mebusan'ın feshidir. Bir ekalliyet-i mahrumenin sûznâkten bestelemek istediği şu üç kelime bitaraf Osmanlılar, Meşrutiyet-i Osmaniye ve hatta mevcudiyet-i millîyenin bir mersiye-i müstakbelesini dinliyorlar.

Bu memleketin her şeyden ziyade ve bilhassa bu zamanda sükûna ihtiyacı vardır. Yedi sekiz emel-şîkeste mebus namzetlerinin hırsı tatmin için, iki yüz bu kadar sahibi-i haysiyet millet vekili (Siz haksız intihap olundunuz. Mebusluğa müstahak değilsiniz!) tahkiri ile vilayetlerine iade olunamaz.

Arnavutluk'un ika-i iğtişâş için zaten ve daima sebepler arayan bir köşesindeki yangını hükümet-i hâzıra, memleketin her tarafına sirayet ettirmek istemezse bu talebin imkânı tekrarını kat'iyen izâle etmelidir.

Mefâhir-i askerîyemizin son timsâl-i herhayâtı olan Ahmed Muhtar Paşa efkâr-ı umumiye-i insaniyeye vâdettiği (sükûn ve kanun) devrini diyarımızda hakikaten açmak istiyorsa, en aziz bir hakk-ı millîye rencide etmekle işe başlamaktan tevakki etsin.

Kabinenin iskat-ı acibinden sonra nöbet, Meclis-i Millî'ye geldi. Bu pek tabiî idi. Güya ümmeti temsil edemeyen bu heyet feshedilmez ve yerine Osmanlıların hakiki vekilleri –yani kendileri– gelmezse bu memleket imkânyâb-ı rehâ olamazmış!..

Osmanlılar nâmına ileri sürülen ve davaya lâtma-i tekzib ve tahkiri indirecek yine Osmanlılardır. Fakat bî-garez, makasıd-ı hodgâmeden mütecerrît, vatanperver Osmanlılar olmalıdır. Bugün şurâ-yı ümmetimize üç yüze karip vatandaşımız haysiyetiyle, hamiyetiyle, irfa ve ehliyetiyle hakimiyet-i millîyeyi temsil ve tatbik

etmektedir. Bunlara atfedilecek enzâr-ı istihfafı millet istihdaf eder.

Hâlâ kimler ve kaç nefer oldukları bilinmeyen kırmızı mühürlü, siyah emelli bir şirzime-i muzlimenin maksadına hükümet ittiba ile –farzı muhal olarak– Meclis-i Mebusan'ı dağıtırsa üç beş ay sonra mevki-i iktidara gelecek olan –ki geleceği muhakkaktır– kuva-yi muhalife ve münevvere aynı usûle müracaat etmek hakkını nefsinde hissetmez mi? Mebuslar ve vükelâ gibi ve vükelâ ile birlikte iskat edilirse hakimiyet-i millîyenin istiklal ve emniyetine kim kefalet edebilir?

Her yerde kabine, meclise istinat eder. Bizde ise meclisin kabineye sığınması gibi acaip ve muzur bir hal ihdas edilmek isteniliyor. 'Vatan elden giderse ellerinde para edecek sanatları olmadığı için açlıktan öleceklerini' beyannemelerle çaraktar-ı âleme ilan eden kahraman taslakları tarafından Meclis-i Mebusan reisi'nin hânesine bırakılan varaka-i tehdidiyede iğrenç sırıtan âmâl ve ihtirâsât, hükümete ve hükümdara kadar icrâ-yi nüfus edip de şûra-ı ümmetin âmil-i feshi olursa vay ümmetin ve bu hükümetin hâline!

Hakiki bir vatanperver husûsiyle bir asker, vatan elden giderse, mevcudiyet-i sefîlesinin maye-i devamı olan bir lokma ekmeğin endişe-i ziyaiyle değil, gaye-i hayâlisinin müsibet-i ufuliyle bî-karar olmalıdır. Eski Yeniçeriler kazan kaldırdıkları zamanlarda bile vatanı bir buğday tarlası derekesine indirmediler. Ve bu kadar adi şeyler kusmadılar. Bu zamanın tarihini yazacak olanlar şu sözü fırka-i cedidenin –eğer bunlara fırka demek caizse– şiârı suretinde kaydedeceklerdir:

'Böyle ellerle bir memleket idare olunmaz, batar.' Hayret ve esefle görüyoruz ki vatanperver olduklarını zan ve ilan eden bazı adamlar, Arnavutluk vakayiine enzâr-ı müsamaha ile bakmak istiyrolar. İtalya'nın âmâline kendi askerlerinden ziyare hâdim olan bu –maattessüf– Osmanlılar, Yakovalı Rıza, İsa Bolatin, İdris Safer ağızlarıyla hiçbir necip iddia dermeyan edemediler.

Yakovalı denilen herif, vazifeperver bir Osmanlı zabitini –kendi gibi eşkiyaya yakışacak surette– salben idam ediyor da etrafındaki Osmanlı askeri kımıldamıyor. Aman yarabbi! Bu memleketin muhit-i his ve idrâkinde esen hava-yi mesmum nedir!*

MİLLÎ MECLİS'İN KAPATILMASI
NURADONKYAN EFENDİ'NİN BULDUĞU FORMÜL VE KARAR

O zamanın düşüncelerini aksettiren bu ve buna benzer yazılar ve açık savunmalar karşısında yeni Hükümet, Meclisi ortadan kaldırmak için hükümet darbesi gibi herhangi bir şekilde şiddetli tedbir alamadı. Maksadını hem muhalifleri memnun edecek hem de hukuken temel kaidelerini kendilerine göre koruyacak surette maskeli bir formül üzerinde toplamak istedi. O vakit ilgililerden kesin olarak işittiğimize göre Hâriciye-Nâzırı Nu-

* Başyazıda geçen bazı kelimelerin karşılığı: *Neşîde:* Şiir, beyit. *İğtişaş:* Karışıklık. *Nakarat:* Güftenin tekrar edilen kısmı. *Emel:* Ümit. *Şîkeste:* Kırık. *İkâ:* Yapma, etme. *İzâle:* Giderme. *Tevakki:* Çekinme. *Reha:* Kurtulma. *Lâtma:* Tokat. *Mütecerrit:* Sıyrılmış. *Güş:* Kulak, işitmek. *İskat:* Düşürme. *Çar:* Dört. *Aktar:* Yanlar. *Bîkarar:* Kararsız. *Uful:* Batma, görünmez olan. / C. B.

radonkyan Efendi imdada yetişti. Büyük kabineye akıl hocalığı yaptı.

Sait Paşa Hükümeti zamanında Kanun-ı Esâsî'nin 35. maddesinin tadili yüzünden meclis fesholunmuştu.[2] Yeni Meclis giden meclisini mütemimidir (tamamlayıcısıdır). İtilâf konusu olan 35. madde için şimdiki meclis son sözünü söylemiş, kararını vermiştir. Toplantı müddeti de sona ermiştir. Ayân Meclisi bu husus hakkında tesfir kararı vermeye yetkilidir. Nuradonkyan Efendi'nin bulduğu ve telkin ettiği bu formül ile Hükümet Ayân'a başvurmuştur. (4 Ağustos 1912).

Ayân'ın gizli oturumunda, Hükümet, durumu kendine göre gayet karamsar bir surette anlatmaya çalışmış, Arnavutluk isyanının ancak Meclisin feshi ile sükûnet bulacağını iddia eylemiş, Meclis kapatılmadığı takdirde ihtilalcilerin istila sahalarını genişleteceklerini söylemiş, ordudan ayaklanmayı körükleyenler olmakla beraber aleyhteki harekete katılanlar olduğunu, Arnavutluk'taki altmış taburdan yirmi taburun zorbalarla birleştiğini ifade etmiş, bunlara karşı koymak için eldeki kuvvetin noksanlığını ileri sürmüştür. Ayân Meclisi bu suretle etki altına alındıktan sonra Mahmut Şevket Paşa söz almış Hükümet'in beyanına karşı bildiklerini, görüşlerini, gerçek durumu anlatmak istemiş; fakat kendisi acele kürsüden indirilmiş ve susturulmuştur.

Bunun üzerine hükümetin istediği tefsir kararı Ayân'ın umumi heyetince müzakere dahi edilmeden ekseriyetle kabul olunmuştur.[3]

Bugünün gece yarısında padişahın idaresi alınmış, resmî Osmanlı ajansı da 5 Ağustos 1912 günü feshe ait iradenin Mebusan Meclisi huzurunda okunacağını yayınlamıştı. Bu hal karşısında İttihat ve Terakki Partisi grubu da Reislik divanı ile birlikte özel tedbir almıştı. Reis Halil Bey mutad toplantı saatinden önce ayrı ayrı her mebusa telgraf çekerek meclisin toplanmasını temin eylemişti. Bu olağanüstü toplantıda sözü Selânik Mebusu eski Maliye Nâzırı Cavit Bey aldı. Ateşli, uzun bir nutuk söyledi.

CAVİT BEY'İN ATEŞLİ BİR DEMECİ

Cavit Bey özet olarak demecinde şöyle diyordu:

Nasıl ki geçen gün reisimiz, Halâskâr Zâbitanca tehdit edilmiş ise şimdi de Mebusan umumi heyeti ve milletin muazzam hakimiyet hakkı tehdit edilmektedir. İttihat ve Terakki'nin asıl suçu, eski devir adamlarını olduğu gibi yerlerinde bırakmış olmalarıdır.

Yeni Hükümet, programında Meclis'i dağıtmaktan bahsetmediği halde Ayân'ın suç ortaklığı ile bunu yapmak istemektedir. Bugün hükümetin iddia ettiği gibi asiler Arnavutluk'da değil, Bâbıâlî'dedir. Kanunsuz hareketi ile Hükümet kendisi kadar padişahlık makamını da cebir ve ikrah altında bırakmıştır. İkrah ile hareket etmeyen yalnız meclistir.[4]

Bundan sonra Selânik mebusu Hükümet'e adem-i itimat kararı (güvensizlik oyu) vererek meclisin süresiz tatil yapmasını teklif etti.

Bunun üzerine meşru bir hükümet teşkilinde tekrar açılmak üzere, reis tarafından davet vukuuna kadar Meclisin tatil edilmesi kararlaştırıldı.

GAZİ MUHTAR PAŞA MİLLÎ MECLİSİ KAPATIYOR

Öğleden sonra belli toplantı zamanında Meclis'in feshine ait irade-i seniyye'yi (Pâdişâhın emrini) okumak için Sadrazam Gazi Muhtar Paşa meclise geldi. Karşısında Çamlık, Dıraç, Berat, İlbasan, Fizan, Basra, Konya, Adana ve Yanya mebuslarından onbir kişiyi buldu. Bu sırada meclisin zilleri çalıyor, mebuslar toplantı salonuna çağrılıyordu. Meclis Reis Vekillerinden Hallaçyan Efendi, "Reisin emri olmadıkça ziller çalınmaz" ihtarında bulundu.

Bu hava içinde Sadrazam kürsüye çıktı. Bu sırada Çamlık Mebusu Şahin Bey, "Biraz bekleyiniz belki arkadaşlar gelirler," demesi ile Paşa:

> İster gelsinler, ister gelmesinler. Boş sandalyelerle sâmiin (dinleyici) yerinde bulunanlar dinlesin. Meclisin seddi (kapatılması) hakkındaki irade-i seniyyeyi gece yarısı telâkki etmiştim. Telgrafla eski Meclis Reisi'ne sabahleyin bildirmiştim. Halbuki telgrafname alınmamış gibi hiçbir sıfatları olmadığı halde Meclisi toplamış. Bu defa şerefsadır olan irade-i seniyyeyi (şerefle çıkan padişahın buyurultusu) okuyorum,

cevabını verdi ve irade-i seniyyeyi okudu. Ayân dairesine giderek Ayân'dan beş altı zat bulunduğu halde iradeyi orada da okuyup Mebusan ve Ayân dairelerinin kapılarını kapattırdı.

PADİŞAH'IN AÇIK BEYANLARI

Millî Meclis'in bu suretle kapatılması ve Cavit Bey'in demecinde Pâdişah V. Sultan Mehmed Reşad'a atıfta bulunması memlekette dikkati çeken bir hadise oldu. Meşrutiyet Devri'nde eşine rastlanmayan bir hatt-ı hümayunun, neşrine sebep teşkil etti. Sultan Reşad, Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'ya hitaben yayınladığı bu açık beyanatında:

> Meclisin hangi sebep ve kanuni yollar ile kapatıldığını anlattıktan sonra 'heyet-i vükelâ' hakkında gıyaplarında alınan güvensizlik kararının kanun ve meşrutiyete aykırı olduğunu,

söyleyerek teessüflerini kaydediyordu. Daha doğrusu Hükümet, bu yolda telkin ile padişahı kendisinin bir aleti olarak kullanıyordu. Sultan

Reşad bu hatt-ı hümayununda, "Hükümet'e güveni olduğunu" da belirtiyor, "Sevgili milletimin de Vekiller Heyeti'ne emniyet ve muhabbeti vardır," diyordu.[5]

Gazi Ahmed Muhtar Paşa'da Parlamento'yu kapadıktan sonra vilayetlere bir telgraf çekmişti. Bunda günün olayları hukuki yönden anlatılıyordu, yeni seçime hazırlanılması emrolunuyordu.[6]

İTTİHAT VE TERAKKİ KONGRESİ SİYASİ AÇIKLAMALAR

Gazi Muhtar Paşa'nın deyimi ile 'Meclisin seddinden' kapatılmasından Cavit Bey'in ateşli demecinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin durumu, nazik hatta tehlikeli olmuştu.

Daha önce yazdığım gibi Meclis kabineye güvensizlik oyu vermiş. Meclis Reisi'nin çağıracağı zamana kadar süresiz tatile girmişti. Bunun manası hükümete karşı meydan okumaktı. Yeni Hükümet ise azimli görünüyordu. Sıkıyönetim ilanı ile beraber Sultan Reşad'ı ele almış, onun ağzından bir bildiri yayınlamıştı.

Padişah yetkisine dayanarak, meclisi fesih ile yeni seçimin Kanun-ı Esâsî'nin emrettiği belli günde yapılmasını ilan ediyordu. Hükümet de genel seçim için resmen hazırlığa başlamıştı. Bu hal karşısında İttihat ve Terakki Meclis Grubu'nun aldığı ve Mecliste yürütülen kararda ısrar edilip hem hükümete, hem padişaha karşı mı gelinecekti? Yoksa seçimlere katılmak mı memleket ve parti için faydalıydı? Her iki düşünenin de cemiyet ve parti içinde taraftarları vardı.

Seçimlere katılmayı isteyenler:

> İttihat ve Terakki Cemiyeti memleketin bugünkü halini ve vatanın menfaatini düşünerek iddialarını kanuni ve meşru yollarla elde etmelidir. Şu halde seçime katılmalıyız. Ya çoğunluğu sağlar, veya azınlıkta kalır davamızı Mecliste savunuruz,

diyorlardı. Buna karşı olanlar da:

> Bütün sorumluluğu, memleketi bu suretle ellerine alanlara bırakır, intizar hayatı yaşarız. Memleketin mukadderatını dört sene muhalif parti veya partilere bırakmak da bir yoldur,

mütalâasında bulunuyorlardı.

Cemiyetin Umumi Merkezi bu işin sorumluluğunu üzerine alamadı. zamanından önce kongrenin toplanmasına karar verdi. Cemiyetin merkezi o zaman Selânik olduğu için kongrenin de burada yapılması gerekiyordu. Fakat Hükümet böyle bir toplantının Selânik'de yapılmasını önlemek için burada sıkıyönetim ilan etmişti. Rumeli'nin lüzum göreceği yerlerinde sıkıyönetim ilanını da kararlaştırmıştı. Bu sebeple kongre İs-

tanbul'da Nuruosmaniye semtinde Şeref Sokağı'ndaki kulüpte açıldı. (2 Eylül 1912). Kongre başkanlığına Hacı Âdil Bey, başkan yardımcılıklarına Talât Bey (Talât Paşa), İzmir Mebusu Seyit Bey seçildi. Genel Kurul'un raporunu Nesimî Bey okudu. Geçen seneki kongreden bu yana başgösteren vak'alar hakkında kongrenin aydınlatılmasına başlanıldı.

Trablus Savaşı, Kanun-ı Esâsî'nin 35. maddesinin değiştirilmesi ile Sait Paşa Kabinesi'nin istifası, Arnavutluk isyanı ve seçim meselesi hakkında bilgi verildi. Daha önce bunlardan bahsettiğim için burada yalnız anlatılmasını faydalı bulduğum kısımlarını özet olarak nakledeceğim:

Trablus Savaşı

Trablus'da İtalyanlarla savaşı uygun bulmayan devlet adamlarının fikir ve mütalâalarına ve Türkiye ordusunun topsuz, tüfeksiz Trablus'da kendisinden yüz kat kuvvetli bir düşmana gayet kısa müddetle dayanamayacağını sanan yabancı politika adaklarının düşüncelerine rağmen İttihat ve Terakki Hükümeti hem Osmanlılığın hem ordunun şerefini korumaya muvaffak oldu. Cemiyetin fedakâr evlatları gazâ meydanına koşup çalışmaktan, fedakârlıkların göstermekten geri kalmadılar.

Trablus savaşında İttihat ve Terakki Hükümeti'nin gözettiği maksat şerefli bir sulh yapmak ve Afrika'da Osmanlılığın fiilî hakimiyetini devam ettirmekti. Gerek bir vasıta ile İtalya tarafından gerek büyük devletler tarafından yapılan çeşitli şekildeki teşebbüslere bu suretle cevap verilmiş ve başlangıçtaki görüş asla değiştirilmemiştir.

Adaların (Rodos vs.) işgali üzerine boyun eğmeye mecbur olacak sanılan hükümet gene tuttuğu yolda devam etmiş, sahillerini her ihtimale karşı takviye ve tahkim eylemiştir. Bugün memleketin mukadderatını idare eden hükümetin Osmanlılığın şeref ve haysiyeti namına dileyeceğimiz şey müzakerelerinde İttihat ve Terakki Hükümeti kadar azim ve sebat göstermesidir.

Seçim Meselesi

Son seçimlerde kat'i zaferimizi baskılara, korkutmalara bağlayan düşmanlarımız, her gerçeği inkâr ettikleri gibi, başarımızın, İttihat ve Terakki'nin onlarınkine kat kat üstün olan umumi teşkilâtından ve Osmanlılık için tek yol demek olan programımızdan ileri geldiğini itiraf etmek istememişlerdi.

Seçimlerde siyasi hasımlarımız yenilmelerini kendi hatalarına ve çoğunun memleketlerinde hiçbir nüfuz ve mevki bulunmamasına atfedeceklerine, seçimin meşru olmadığını iddiaya kalktılar. Gariptir ki, bu konuda en ileri gidenler Arnavutlar olduğu halde İttihat ve Terakki Arnavutluk'da seçimi kazanmış değildi.

Piriştine seçimi henüz tamamlanmamıştı. Pirizrin seçimini de kısmen İttihat ve Terakki kazanmış, Yanya, Berat, Ergiri, Draç, İlbasan seçimleri İttihat ve Terakki'nin aleyhinde neticelenmişti. Diğer seçim bölgelerinden mebus olanlar da memleketlerinin ileri gelenlerinden, mevki sahibi sevilen kimselerdi ki, İttihat ve Terakki sancağı altında adaylıklarını koymamış olsalardı gene kazanacaklardı.

Genel kurul gerçeği söylüyordu. Mebusan Meclisi'nde hararetli bir müzakere sonunda Arnavut mebuslarından Abdülaziz Efendi (Pirizrin), "Hükümetin bu babda kusuru yoktur. Bunlar –muhalifler– seçimde kazanamadıklarından son derece meyus oldular ve dağa kaçtılar," diyordu. Hacı Destan Efendi (Pirizrin), "Seçimde hile yapılmamıştır," diyor, sözlerini yeminle teyid ederek uzun ve enteresan bilgi veriyordu. Şahin Bey (Çamlık) Arnavut mebusların muhalefette ileri gidenlerindendir. Diyor ki:

Biz Arnavutlar intihapta tazyik görmedik, bilmeyiz. İnsana kendisine kıyas ile söylemek lazım gelirse dairemde böyle birşey görmedim.[7]

Seçimden bir yıl önce İsmail Kemal Bey'in (Berat) başkanlığında bir hizip teşkil edilmişti. Burada yaptıkları müzakerede ikinci seçimde kazanamazlarsa, 'umumi bir fesat, bir karışıklık çıkarmaya' karar vermişlerdi. Hükümeti düşürmeye zaten kararlı idiler.[8]

Arnavutluk'u yakından tanıyanların tarafsız yorumlarına göre de, "Seçimlerde gösterilen şiddet Arnavutluk ihtilâline vesile oldu. Vesile oldu diyoruz çünkü Arnavut ihtilâlinin tek âmili seçim meselesi değildir," diyorlardı. Şimdi gene Genel Kurul'un sözlerini ele alıyorum:

Hal böyle iken muhaliflerimiz dış düşmanla harp halinde bulunduğumuza dahi ehemmiyet vermeden bir taraftan ordu içinde çeşitli maksatlarla şahıslar aleyhinde gruplar teşkil ettikleri gibi, Hükümet Merkezi'nde de doğrudan doğruya mebusan Meclisi ve İktidar partisi aleyhine hareket etmek üzere, şimdi hükümet tarafından menedilmiş olduğunu ümid ettiğimiz bir zümre, bir kuvvet yaratıldı.

Arnavut Asileri

Meclisin feshinden sonra Arnavutluk ihtilâlinin sona ereceğini sanan Hükümet bu zannın doğru olmadığını gördü. Aksine, aftan ve isteklerinin yerine getirilmesinden gurur duyan asiler, Piriştine toplantısından sonra Üsküp'te toplandılar. Ne ıslahat komisyonunun gönderilmesi, ne Müşir İbrahim Paşa'nın bu işe memur edilmesi bunları menetmeye kâfi geldi. Üsküp'ün bir hafta devam eden acıklı hali Osmanlı idare tarihinde daima esefle anılacaktır. Şehir içinde binlerle silahlı, hiçbir kanuna bağlı olmayarak dolaşıyor, asilerin reisleri idari işleri görüyor, İstanbul'daki Hükümet de bunlarla antlaşma yaparcasına müzakerelerde bulunuyordu.

Asilerin hemen bütün istedikleri kabul edildiği halde gene çekilmediklerini ve hatta Köprülü'yü, Selanik'i tehdit ettiklerini görünce Hükümet'in gözü açıldı. Ancak bu zaman Köprülü'ye önemli bir askerî kuvvet gönderildi. İbrahim Paşa da asileri topla tüfekle kesin olarak ezeceğini bildirdi. Bu ciddi durumu görünce tabiî olarak ihtilalciler çekilmek zorunda kaldı.

İttihat ve Terakki'nin kanuni siyasetine şiddet namı vererek kötüleyen Hükümet sonunda aynı siyaseti takip etti. Şu kadar ki Hükümet'e bir darbe vurulmuş oldu. Yüz bulan asiler birçok subaylarımızı şehid etti.

Genel Kurul'un verdiği bilgi kongrece iyi karşılandı. Zaten bütün teşkilât, Cemiyet'in politikasını millî buluyor, beğeniyordu. Son zamanlarda gördüğü baskı, uğradığı haksızlık üyeler arasında tesanüdü, kardeşlik duygusunu perçinliyordu. Bu noktadan mesele yoktu.

Bir de Cemiyet'in bünyesini değiştirmek işi vardı. Bilindiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti memleket içinde gizli ihtilal organı olarak kurulmuştu. Meşrutiyet ve hürriyetin ilânından sonra cemiyet haline geçmişti. Geçen sene tüzükte değişiklik yapılmıştı. Şimdi bütün şartları ile tam bir siyasi parti olmak için demokrasiyi kabul etmiş memleketlerde incelemeler yapılmış, yeni bir tüzük projesi hazırlanmıştı. Kongre bu teşebbüsü de tasviple karşılıyordu.

Yalnız gündemindeki iki mesele için çatışmalar olacağı anlaşılıyordu:

1- Parti mebuslarının ve Ayân'ın kongreye alınıp alınmaması.
2- Seçime girilip girilmeyeceği.

Parlamento'dan kongreye katılacakların nisbeti tüzükle tayin edilmişti. Bu kongre üyeleri sayısının yüzde onunu geçmezdi. Teşkilâttan seçilen delegeler, Parlamento'dan gelenlerin murakabe işlerinde hükümete, partiye ait konularda genel kurula karşı uysal davrandıkları düşüncesiyle kongrenin bunların nüfuzu altına düşmesinden endişe duyarlardı. Genel Kurul ve partiden olup da kongreye katılan nâzırlar böyle düşünmezlerdi. Parlamento üyelerinin de kongrede bulunup yasama işlerinde delegelere bilgi vermelerini faydalı bulurlardı. İşte bu yüzden parti mebuslarının ve Ayân'ın (senatörlerin) kongrede bulunmaları bir mesele olmuştu. Seyit Bey'in[9] teklifi üzerine, sıkı tartışmalardan sonra partiye mensup parlamento üyelerinin tamamının yalnız seçimle meşgul olmaları şartı ile kongrede hazır bulunmaları çoğunlukla kabul olundu.

Sıra seçim işinin konuşulmasına gelince kongrenin havası birden değişti. Parlamento üyeleri meclisin kapanacağı sırada aldıkları sert kararın reaksiyonunu hafifletmek için mülayim hareket etmek istiyorlardı. Seçime girilmesinin zaruri olduğunu savunuyorlardı. Sözcüleri Seyit Bey'di Eski Nâfıa Nâzırı Hallaçyan Efendi de İzmir mebusunu, 'durum naziktir' diye destekliyordu. Talât Bey'de (Talât Paşa) bu fikirde idi ve onlarla beraberdi.

Teşkilattan gelen delegelerin çoğu seçime girilmesini istemiyorlardı. Bunlara da vaktiyle cemiyetin gizli teşkilatında fedakârlık etmiş Sapancalı Hakkı ve Yakup Cemil beyler gibi ordudan ayrılmış genç subaylar öncülük ediyorlardı. Bir kısım delegeler, 'vaktiyle zorla açtırdıkları Mebusan Meclisi'nin şimdi eski devir adamları tarafnıdan kapatılmasını' hazmedemiyorlardı. Sapancalı:

Biz inkılâp yapmış bir partiyiz. Meclisi daima açık tutacağız. Esasen bugün iş başında bulunanlar Meclise, Meşrutiyet'e ısınamamış kimselerdir. Bunlar meclisi

kapalı tutan bir devrin adamlarıdır. Meclisi açmamak kararını da verebilirler. Bunun sonu ihtilâldir,

diye bağırıyordu. Tartışma hararetlenmişti, seçime girmek istemeyenler mebusları suçlandırıyorlar ve şöyle diyorlardı:

Meclisi feshin kanunsuz olduğunu söylediniz, Cavit Bey'le beraber oldunuz. Bu meselede Genel Kurul'un kararını almadınız. Kongrenin fikrini yoklamaya lüzum görmediniz. Biz de hareketinizi parti disiplini namına hoş gördük, kanunsuzluk iddianıza uyarak bağırdık. Şimdi hiçbir şey olmamış gibi seçime girelim diyorsunuz, bu nasıl olur? O zaman parti namına yayınlanan protestoya aykırı vaziyet alabilir miyiz, ayıp olmaz mı?

Bu hava içinde oya başvuruldu. Çoğunlukla seçime katılmamak sonucuna varıldı. Bunun üzerine Talât Bey söz istedi. Alınan kararın "sahih" olmadığını söyledi. Bu sırada bazı mebuslar kongre salonuna giriyorlardı. Bunları gösterdi: "Bu kadar önemli bir işte herkesin, reyini kullanmasına fırsat verilmelidir," dedi.

Esasen müzakerenin yeterliliğine dair verilmiş bir karar da yoktu. Oya başvurulmasının sırf Reis'in acelesinden ileri geldiğini anlatı. Daha önce Talât Bey hususi surette mebusların dikkatini çekmişti. "Seçime iştirak etmemek hükümete meydan okumaktır, bunun sonu memleket ve parti için kötü olur," demişti. Gene seçime katılmak istemeyenlerin itirazları, "baskı olunuyor" sesleri arasında yeniden oylamaya gidildi. Bu defa çoğunluk seçime katılmayı istiyordu.

Bütün bu tartışmalar, çatışmalar sebepsiz ve manasız kalacaktı, içten ve dıştan memleketi saran felaket cereyanları azgın dalgalar gibi birbirini kovalıyordu. Çok yakın bir gelecekte herkes seçim meselesini unutmak zorunda kalacaktı, Parti de kapatılacaktı. Gazi Muhtar Paşa, şahsi bakımdan tarafsız sayılabilirdi. Kabinesine şu sıfatı verenler de vardı. Gerçekte nâzırların çoğu kin ve intikam duygusu içinde idiler. Eski iktidar partisini yok etmek için hazırlığa başlamışlardı. Kabine bu yönde yol alıyordu.

BÖLÜM 6

SADRAZAM VE YENİ HÜKÜMET ARNAVUTLUK MESELESİNİ NASIL GÖRÜYORDU?

Yeni Hükümet ilk iş olarak Arnavutluk isyanı ile meşgul olmaya başlamıştı.

Rumeli'nin fiilen elden çıkmasının başlangıcı olan bu karışıklığı Sadrazam Gazi Muhtar Paşa nasıl görüyordu? Bunu kendi lisanından dinleyelim.

Evvel emirde isyanı söndürmeye memur kumandanların Harbiye Nezareti'ndeki birikmiş telgraflarını Bâbıâlî'ye getirttim. Askerin halinin bozulduğnu, birçok taburların umumi heyetleriyle asilere katıldıklarını, silah verdiklerini hatıra hayale gelmez dağınıklıklar olduğunu ve nihayet isyanı kahir [galip gelen]kuvvetle önlemek kabil olmayacağını İsmail Fazıl Paşa, Cavit ve Zeki Paşaların telgraf yazılarından öğrendim,

dedikten ve İngilizlerin sömürge politikalarının, çeşitli milletleri maharetle idare ettiklerini – ihtimal ki, Mısır'da Osmanlı İmparatorluğu'nun hukukunu savunmaya memur bulunurken edindiği fikirle olacak, övdükten sonra şunları söylemektedir:

Meşrutiyetin başından beri çalışkanlığı ile tanınmış olan Mahmut Şevket Paşa'nın söndürmeyi beceremediği şu Arnavutluk isyanını her yönü ve safhasıyla gözden geçirdim. Halkın atabe-i mülükâneye (Padişaha) ve Mebusan Meclisi Reisliği'ne çektikleri telgrafları da dikkatle tetkik ettim.

Halk acıklı şikâyetlerde bulunmakla beraber padişaha sadakatlerini, bağlılıkla-

rını bildiriyorlardı. Bu defaki ayaklanmanın devlet aleyhine bir hareket olmayıp, yalnız hürriyetlerine, siyasi bir partinin (tabiî İttihat ve Terakki Cemiyeti olacaktır) saldırmasından o parti aleyhine yapıldığını anladım. 'Devlet heyeti', ayaklananları o Parti'nin itaatına sokmaya mecbur değildir. Aksine hürriyetlerini korumakla mükelleftir. Halk ayrıca ayaklananların arzu ve isteklerinin adil bir heyet tarafından incelenmesini de istiyordu. Bunun üzerine nasihatte bulunmak için özel talimatla Priştine taraflarına Müşir (Mareşal) İbrahim Paşa, İşkodra tarafından Kâzım Paşa başkanlığında bir heyet gönderilmesi hükümetçe kararlaştırıldı.

İbrahim Paşa'nın Piriştine ve Üsküp'de Arnavut reisleriyle konuşma ve müzakeresi sonuda bunların birtakım dilekleri üzerinde durulmak lâzım geldi. Onlar ise (asilerin reisleri) bazı tarafın yardımı ile malisörlerin* asker vermemek ve kendilerinden ağnam rüsunu (sayım vergisi) ve vergi gibi şeyler aranılmamak vs. muhtariyet şeklindeki imtiyazlar ile mukayese olundukta, içlerinde bir maddeden başkası hep kanunen hak etmiş oldukları şeylerden ibaret olup, o da reddedilerek bâkileri kabul edilmişti. Bunun bir sureti aşağıda yazılıdır.

1- Hâli hazırda usûl-i adliyenin muvafık-ı maslahat bulunmadığı mevâkîde tatbik olunmak üzere bir kanun lâhiyasının tanzimi[1]

2- Harp hali ve fevkalâde haller müstesna olmak üzere 'kura efradının' askerlik hizmetlerini münhasıran Rumeli'de yapmaları.

3- Evvelce müsadere edilen ve eski eserlerden olan silahların sahiplerine geri verilmesi.

4- Lisan ve mahallî adetleri bilen kişilerin memur tayinleri.

5- Yanya, Manastır ve Kosova idâdi mekteplerinin 'sultaniyeye' (lise) çevrilmesi ve nüfusu otuz bini geçen illerde mahallî lisanın üretim programlarına alınmak üzere yeni lise ve ziraat okulları kurulması.

6- Medreselerin intizamının temini ve gereken yerlerde yeni medreseler açılması için Evkaf bütçesine tahsisat konulması.

7- Serbestçe özel okullar meydana getirmek için müsaade verilmesi.

8- İlkokul ve rüşdiyede (ortaokul) millî lisanın öğretimi.

9- Nafia, ticaret ve ziraat işlerinin genişletilmesi, demiryolları, umumi yollar inşası ve açılması.

10- Nahiyeler (Bucak) teşkili.

11- İslâm ahlâk ve âdetlerinin muhafazası.

12- Hakkı ve Sait Paşa Hükümetleri'nin Divân-ı Âlî'ye verilmeleri.

13- Son olaylara katılmış olan umum suçlular hakkıda umumi af ilanı.

14- Harp edilmiş kule ve yapılar için tazminat verilmesi.[2]

Bunlardan 12. maddede istenilen Hakkı ve Sait Paşa Hükümetleri'nin Divân-i Âli'ye sevkleri tamamen reddolunarak diğerleri kabul olunmuştur.

Kur'a erlerinin hazar zamanı ve lüzum olmayan zamanlarda Rumeli'de askerlik hizmetlerini yapmaları ve mahallî lisanın mer'i olması maddesinden gayrısı eldeki kanunların umuma bağışladığı şeylerden ibarettir. Adı geçen şu iki madde ise bütün dünyada her devletin kendi tebaasına tanınmış olduğu bir haktan ibaret olmakla meselede katiyen bir fevkalâdelik yoktur.

Ayaklananların bundan sonra yeni seçimlerde hürriyet hareketlerini muhafaza

---

* Malisör: Dağlı, katolik mezhebinde bir Arnavut kabilesidir. / C. B.

edileceğine emniyet kazanmış olmaları ile cemiyetleri sona ermiş ve dağılmışlardı. Arnavutluk meselesini itilâf yolu ile karşılıklı anlaşma ile halletmek ve bu münasebetle orduya disiplini kolaylıkla sokmak istedik.

Dağlara çıkıp halkı isyana davet eden subaylara gelince: Bunlar da Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nazırlığı'ndan istifasıyla Arnavutluk meselesini son bulmasını takip eden günlerde af isteyerek yerlerine döndüklerinden orduyu hümayunca artık bu yakışıksız hallerin avdet edememesi sebeplerine baş vurmadan başka ortada bir şey kalmamıştır. Harbiye Nezareti'nce bu yolda çalışmaya başlanmıştır.[3]

GERÇEK DURUM NASILDI? MUHALİFLERIN ROLÜ, TARAFSIZLARIN YORUMU

Bu konuşmalar, müzakereler ve alındığı söylenen kararlar âsileri tatmin etmiş, iyi bir vatandaş gibi davranmalarını sağlamış mıydı? Buna evet demek zordur. Vak'aların birbirini takip etmesi bu hususta son sözü söylemeye imkân vermemekle beraber Arnavutluk isyanının başında bulunanların, müşterek vatan aleyhine düşmanlıkları devam ediyordu. Yunan, Sırp ve Bulgarlarla harp halinde bulunduğumuz zamanlarda dahi kumandanlarımız, askerlerimiz pusuya düşürülerek öldürülüyorlardı.[4]

Esasen Anavatan'dan ayrılmak emellerini besleyenler, kendi kuvvetleriyle zamanın şartlarına göre sözlerini, isteklerini, fiillerini uyarlayarak, harekette bulunurlar ve propagandaları ile kendilerinin gadre, haksızlığa uğramış acınacak kimseler olduğunu gizli, aşikâr iddia eder dururlar. Onlar için tek tatmin yolu millî gayelerinin tamamen tahakkuk etmiş olmasıdır.

Siyasi tarihimiz bize diğer unsurların ve hatta Müslüman ve kardeş olan Arapların istiklâli davasında da, bu hakikati göstermiştir. Arnavutların bu konuda istisna teşkil etmeleri beklenemezdi. Daha önce yazdığımız gibi yüz yıllardır Arnavutlar, siyasi komiteleri, kongreleri ile ayrılık isteklerini yalnız göstermiş değil, ilan etmişlerdi.

Gazi Muhtar Paşa ile kabinesindeki devlet adamlarının, günün dedikodusu içinde bunaldıkları, parti ihtiraslarına, şahıs rekabetlerine alet oldukları anlaşılmaktadır.

Daha önce yazıp kitabımda yer verdiğim gibi Arnavut ihtilal reislerinden birtakımı Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne mensuptu. Hatta içlerinde partinin genel kurul üyesi olanlar da vardı. Hürriyet ve İtilâf Partisi ileri gelenlerinden Arnavut olmayan bazı şahısların dahi asileri kışkırttıkları biliniyordu. Ayrıca Arnavut ihtilalcileri delegeler gönderip Hürriyet ve İtilâf Partisi ile münasebet kurmaya kalkışmışlardı. Parti idare heyeti, arnavutların yaptıklarını bir isyan hareketi sayarak buna razı olmamıştı.

Bu da, reisleri Ayân'dan Müşir Fuat Paşa ile o zamanın tanınmış politikacılarından eski mebus Lütfü Fikri Bey'in dürüst davranışları sayesin-

de olmuştu. Hal böyle iken Arnavutluk isyanında Prens Sabahattin Bey ile mâhut Şerif Paşa faal rol oynamışlardı. O vakit muhalefetin ön safında bulunanlardan Gümülcüneli İsmail Bey'in Hürriyet ve İtilâf Partisi'ndeki beyanatına göre Prens Sabahattin Bey, Arnavutlarla 'İtilâf' namına münasebet kurmuştu.[5]

Halâskâr Zâbitan Grubu'ndan bazı subaylarla dağa çıkan âsilere katılanların bir kısmı Hürriyet ve İtilâf Partisi'ndendi.

Bu durum karşısında Gazi Muhtar Paşa'nın,"Bu defaki ayaklanmanın devlet aleyhine bir hareket olmayıp, yalnız hürriyetlerine saldıran bir partiye karşıdır," sözünün ne gibi bir etki altında söylendiğini açık olarak anlıyoruz.

Ben elimdeki vesikada yazılı Paşa'nın bu ifadesini okuduğum zaman hayretler içinde kaldım. Kanun-ı Esâsî yürürlükte iken bu sözü bir meşrutiyet başvekili nasıl söyleyebilir? Bunun hukuki mesnedi nedir? Arnavut siyasetçilerin yüzlerce yıllık emelleri de meydandadır. Bunu da mı bilmiyorlardı?

Millî iradeyi temsil eden millî mecliste bir çoğunluk partisi vardır. Meclisin güvenoyuna dayanan bir hükümet iş başındadır. Kanun-ı Esâsî meclisin, hükümetin ve devlet reisi olan padişahın görev ve yetkilerini ayırmıştır. Bunlar dururken, yalnız sorumlu olmayan bir partiye karşı isyan edilmiştir demek, ancak işin esas mahiyetini değiştirmek suretiyle halkı aldatmaktı.

O zaman, muvafık, muhalif diye iki ayrı uçtaki kavgacı partilerin karşısında olayları tarafsızlıkla yorumlayan bir umumi efkâr da vardı. Onların görüşlerini de, gerçeği görmeye yardım edeceğinden kaydediyorum:

Meşrutiyet ilânından sonra iş başında olanlar, her unsurun birleşmesinden veya uzlaşmasından bir kuvvetli Osmanlı milleti meydana getirmek emelini beslemiştir. Halbuki bu sırada milliyet duygusu uyanmıştı. Her unsur millî muhitinde kendi lisan ve âdetinin hüküm sürmesini arzu ediyordu. Osmanlı muhitinde kaç unsur varsa, o kadar idâri, dini ve siyasi merkez vardı. Bu merkezleri, açık sıfatı 'Türklük' olan bir merkeze bağlamak arzusu meşru olsa bile, imkânı olmayan (veya çok zor olan) bir emeldi.

İttihat ve Terakki parti ve cemiyeti ne yapsa, bir 'Türk partisi' şeklini kaybedemeyecek ve daima Türk olmayan unsurların muhalefet ve iddialarına uğrayacaktı. Bu Türklerin tarihi hatalarının zaruri bir neticesi idi. Kanûn-ı Esâsî gereğince resmî lisan ve orta ile yüksek öğretim dili Türkçe idi. Bu keyfiyet, unsurlarca Türklüğün baskısı şeklinde telakki olunuyor ve onları Türkleştirmek için bir âlet sayılıyordu. Arnavutların millî edebiyatı ve ileri bir lisanı yok iken bile reisleri, Arnavutçanın mahallî lisan olmasını arzu ediyorlardı. Halbuki oralarda Türkçe öğretimin ilerlemesi Arnavutçanın avam lisanı şeklinde kalmasına ve belki gelecek Ar-

navut nesillerinin bir dereceye kadar Türkleşmesine sebep olacaktı. Arnavutluk yarım bedevî bir topluluk halinde kalmış ve hâlâ kabile bölümünü kaybetmemişti. Bu sebeple Arnavut Reisleri birtakım derebeyleri hükmünde olup ahâliden kendi hesaplarına vergi almak derecesinde menfaat temin ediyorlardı. Orada hükümetin nüfuzunun galebesi ve sağlamlaşması ve derebeylerinin iflası demekti. Sonradan Meşrutiyet hükümeti ikide birde karışıklık çıkarmaya alışmış olan Arnavutları şiddetle tedib etmişti [haddini bildirmişti]. Yüz senelik kan davalarını unutmayan Arnavutların bu ayaklanmaları bastırma hareketini de bir çeşit kan davası şeklinde telakki etmesi tabiî idi. İşte bu sebeplerin tesiri altında bir ihtilale hazırlanmış olan Arnavutlar seçim vesilesiyle isyan bayrağını kaldırdı. Hükümet, Arnavutluk'a tekrar asker sevketmek istedi, lâkin muhalefet orduya da sirayet etmişti. Subaylardan kurulmuş bir muhalefet meydana geldi: Halâskârlar![6])

Kabinenin, iktidar partisi düşmanlığını hedef tutan politikasının karşısında büsbütün başka bir âlem vardı. Bu âlemi bilemiyorlardı demek doğru olmazdı. Elbette biliyorlardı ve bilmeleri lâzımdı. O âlemde Arnavutların ayrılık emelleri, düşman oldukları partinin kuruluşundan ve Meşrutiyetin ilânından önce başlamıştı. Devleti idare edenlerin gaflet derecesini göstermiş olmak için şuna da kısaca temas etmek istiyorum:

ARNAVUTLUK'TA KAN DAVALARI

Arnavutluk'ta hukuki meseleler, yazılmamış kanuna göre halledilmekteydi. Arnavutların Lek Dukagin (Dukacin) namını verdikleri bu kanun, prensler ailesinden Leka tarafından meydana getirilmiş yahut toplanmıştır (1481). Bu kanuna göre, ceza işlerinde kan davasından daha yüksek bir hak yoktur. Bu hak kadın ve çocukları kan davasından ayrı tutarsa da, devamlı surette diğer bütün akrabalara da tatbik olunurdu; düşman aileleri birbirine karşı yıllarca süren mücadeleye hazır bir halde bulundururdu.

Şerefin her şeyin üstünde, hayatın ise pek kıymetsiz olduğu bu bölgede, erkek ölümlerinin % 19-30 kadarı katilden –Toplana kabilesinden % 42– ileri gelirdi. Irza bağlılık duygusu o dereceye yükselmişti ki, kendisine masum meyiller isnat edilerek iftiraya uğrayan bir kız için, intihardan başka kurtuluş çaresi yoktu. İftira eden de mağdurun ailesi tarafından, o nisbette şiddetli bir intikama maruz kalırdı.

Osmanlı valileri, bazen düşman aileleri arasında sulh (besa) yapmaya muvaffak olurlardı. Bu arada aşağı yukarı 1897 yılında İşkodra valisi kan davasının yalnız katile tatbik edilmesini kabilelere kabul ettirdi. Bu karara Mirditler uymadılar. Namus meselelerinin hükümet mahkemelerin-

de halledilmesini kabul etmediler.

Lek Dukagin kanunları, bugüne kadar Kosova havalisinde Malisor-lar'da kısmen de Debre ve Mat köylerinde ve Les çevresinde hüküm sürmektedir.[7]

ARNAVUTLUK'TA AYRILIK HAREKETLERİ, PİRİZRİN KONGRESİ, DEBRE TOPLANTISI, AVRUPA'DA PROPAGANDALAR VE KOMİTELER, MİLLÎ MECLİSTE MAKSATLI ÇALIŞMALAR

10 Haziran 1878'de Pirizrin Kongresi açılmıştı. Bu kongrede, Müslüman, Katolik ve Ortodoks Arnavutlar, aralarında hiç bir ihtilâf olmadığını göstermiş olmak için beyannamelerine:

> Vatan bizi hizmete çağırdığı zaman kendi menfaatini düşünene lanet olsun, biz birliğimizde dinin bahis konusu olmadığını, herşeyden önce Arnavutlar olduğumuzu tesbite karar verdik,

diye yazdılardı. Üç gün sonra kongre 13 Haziran 1878'de açılmış bulunuyordu. 15 Haziran, Pirizrin Birliği için önemli bir gün oldu. Sırplar, Karadağlılar, Ruslar ve Bulgarlar tarafından Arnavutluk ülkesine bir tecavüz olduğu takdirde, Pirizrin Birliği'nin bunlara karşı harbedeceğini Bâbıâlî'ye tantana ile bildirdiler. Arnavutluk'un bütünlüğü hususunda Osmanlı Hükümeti'nin yardımını istediler.

Arnavut politikacılardan Abdül Bey 10 Aralık 1878'de Fraşer'de Pirizrin Birliği'nin, Güney Arnavutluk'a mahsus anayasasını vücuda getirdi.

Devletin Arnavut birliğine saldıracağı korkusu ile 1881 Şubatı'nın sonlarında, Arnavutluk'un bütün nahiyelerinden gelen 130 delege Debre'de gizli bir toplantı yapmışlardı. Bu toplantıda Ohri'nin gelecek Arnavutluk'un merkezi olacağı karar altına alındı. Fakat Abdül Bey'in Osmanlı ordusuna saldırmak teklifi, Debre Kadısı Yunus Zühtü ve bazı Arnavut paşalar tarafından reddedilince bu şahsın güttüğü muhtariyet ve bağımsızlık emelleri yine suya düşmüştü.

Debre Kadısı Yunus Zühtü'nün, Yıldız Sarayı'na Debre toplantısı müzakerelerin haber vermesi üzerine, hükümet, Derviş Paşa kumandasında küçük bir Osmanlı ordusunun Arnavutluk'a gönderilmesini kararlaştırdı. Derviş Paşa büyük bir başarı ile duruma hakim oldu.

Arnavutluk dışında edebi faaliyet şeklinde başlayarak, yavaş yavaş siyasi bir renk alan hareketler 1902 senesine kadar önem kazanamamıştı.

2-9 Şubat 1902'de Paris'de toplanan Genç Türkler kongresinde adem-i merkeziyet fikirleri belirdi ve bu fikre bağlananlar ekseriyetten ayrılarak ayrı bir parti kurdular.

Aynı sene içinde yine Paris'de, Romanyalı Gika'nın reisliği altında top-

lanan Arnavut kongresinde, Arnavutluk'un muhtar olmasına karar verildi. Avrupa büyük devletlerinin 1903'de Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirdikleri Makedonya ıslahatı planından hemen sonra Bükreş'de 1904'de toplanan Arnavut kongresi, Osmanlı Hükümeti'ne karşı mücadeleye geçilmesine karar vermişti. Bu maksatla Gika başkanlığında gizli bir komite teşkil olundu.

Diğer taraftan 1907'de Fransa'da Chateaudun'de toplanan Osmanlı ihtilâlciler kongresinde Arnavutluk'da adem-i merkeziyet sistemi kararlaştırılmıştı. Bu devirde faaliyette bulunan Arnavut politikacılarından İsmail Kemal, 1908 Meşrutiyeti'nden evvel Genç Türkler'le iki yüzlü, hileli bir işbirliği yapmış ve ilk Mebusan Meclisi'ne katılmış, fakat bir taraftan Yunanlılardan para almak, diğer taraftan Arnavutluk emellerine hizmet eder gözükmek suretiyle kendisini büyük mevkilere getiren Osmanlı Hükümeti'ne karşı hıyanet etmişti.[8] Derviş Hima, Ohrili İbrahim ve Şahin Teki Upi Arnavut siyasetçilerinin ileri gelenlerindendi.

Meşrutiyet ilânının ilk aylarında ihtilal heyecanı ile Makedonya'da geçici olarak unutulmuş görünen siyasi ayrılık emelleri ilk defa kültürel bir maske altında kurulan 'Başkın' kulüpleri, İstanbul, Manastır ve Görice'de çıkarılan Arnavutça gazetelerle açıklanmaya başlamıştı.

İttihat ve Terakki Partisi'nin, Rumeli'nin her tarafında ıslâhata girişmesi ve her unsura anayasa gereğince eşit muamele yapılmasını istemesi kuzey Arnavutlarını memnun etmemişti. Çünkü onlar her Osmanlı vatandaşı gibi vergi vermek külfetine katlanmıyorlardı.

Yeni rejimi ileri sürerek propagandaya koyulmuşlardı. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti de Arnavutluk'ta evleri kule olmaktan kurtarmak için yıkmaya ve silah toplamaya başlamıştı. Silahlarını vermek istemeyenler Karadağ'a kaçıyorlardı. Orada İtalya tarafından donatılan kaçaklar, tekrar sınırı geçerek isyanı sürüklüyorlardı.

Nihayet Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İsmail Kemal, Hasan Piriştine, Esat Toptanî, Müfit ve Süreyya Flora gibi Arnavut mebuslar birleşerek daha önce yazdığımız gibi hükümete muhalif olan Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne girmişlerdi. Fakat el altından muhtar ve hatta bağımsız bir Arnavutluk teşkili emelinin tahakkukuna çalışmayı da ihmal etmemişlerdi. Bu suretle Abdülhamid'in son devrinde Avrupa'da yapılan tahrikler, takımı ile memleket içine getirilmiş oluyordu.

Evvela İttihat ve Terakki Cemiyeti umumi merkezinden okullara açılmak ve Arnavutça okutulmak gibi isteklerle başlayarak Manastır Kongresi ve İstanbul 'Başkım' Kulübü 1908 yılı Kasım ayında bir beyanname neşredip Kuzey ve Güney Arnavutluk'da, 1878 Pirizrin Birliği'ni diriltmeyi teşvik etti ki, bu adetâ askerî idare de dahil olmak üzere Arnavutluk için bir muhtariyet ayrılık isteği idi. Bu istek meşrutiyetin ilanından üç buçuk ay sonra oluyordu.

KABİNE ARNAVUT İSYANINI DA YANLIŞ GÖRÜYOR, YANLIŞ ANLATIYORDU

Makedonya'daki ordumuzun durumu hakkında akseden özel haberlere göre son isyanda Yakova'daki birinci tümenin iki alayının subayları asilerle işbirliği yapmaya karar vermişlerdi. İşbirliğinin şekli de Arnavutların bilinen isteklerini desteklemekten ibaretti.[9] Bu hususu böylece kaydetmekle, askerlerin politika ile uğraşmalarını mâzur gördüğüm manası anlaşılmamalıdır. Maksadım, hükümetin görüşünün çok mübalâğalı olduğunu anlatmaktır. Bu iddiamızı teyid eden diğer deliller de vardır.

İstanbul askerî birliklerinden 275 deniz ve kara subayı Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde 4 Ağustos 1912 tarihinde bir toplantı yapmışlardı. Toplantılarının gayesi ordunun tarafsız olduğunu, siyasetle uğraşmaktan 'münezzeh' olduğunu (kötülükten uzak) iddia etmekle beraber Halâskâr Zâbitan Grubu'nun tutumunu tenkit etmekti. İşte bu toplantıda Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın yukarda anlattığım beyanları arasında adı geçen İsmail Fazıl Paşa'da[10] söz almış,

Arnavutluk'daki durumun, maksat ve emelleri bilinen fena niyetli şahıslar mübalâğalı izahlarına rağmen katiyen vahim olmadığını, Arnavutluk'taki karışıklığın pek az bir süre içinde, hatta bir haftaya kadar teskin olunacağını,

söylemiştir.[11] Bundan başka Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nde Bahriye Nâzırı olan oğlu Mahmut Paşa'nın, *Mâziye Bir Nazar – Berlin Muahedesinden Harb-i Umûmiye Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya Münasebeti* adlı kitabında da (sayfa 163) şu satırlara rastlanmaktadır, aynen nakllediyorum:

Avusturya siyaseti, alışılmış olan iki yüzlülükle bir taraftan karışıklık artarsa Arnavutluk'ta müdahale edecek gibi görünüyor, diğer taraftan Arnavutları iddialarında teşçi ediyordu.[12]

Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi'ne gelince, Firezovik ve Üsküp üzerine yürüyen Arnavut asilerine karşı maalesef metanetle hareket edemedi.[13] Tam yetki ve yeter derecede kuvvetle Müşir (Meraşal) İbrahim Paşa'yı gönderdiyse de yazmak, çizmekle öldürülen vakitten asiler faydalanarak yığınaklarını tamamladılar ve tehditle iddialarını teyide imkân buldular. Fakat elde ettikleri mühim imtiyazlar Makedonya'da yerleşmiş çeşitli unsurlar arasında pek büyük heyecana, Sırbiya ve Bulgaristan'ın da Makedonya Hıristiyanları için tam bir adem-i merkeziyet istemelerine sebep oldu.

Ekim ayı başlarında uygulanması istenilen ıslâhatın düvel-i muazzamaya (Avrupalı büyük devletlere) bırakılması fikri, Fransa Hükümeti tarafından ortaya kondu ve bu, büyük devletlerce kabule şâyân görüldü.[14]

İKI YÜZLÜ AVUSTURYA POLİTİKASI VE ONU İZLEYEN DİĞERLERİ

Az önce Avusturya politikasının iki yüzlü olduğunu yazmıştım. Şimdi de bunun bir örneğini veriyorum. Conte Brehtold, hükümeti namına 14 Ağustos 1912 tarihli bir genelge ile büyük devletlere başvurarak:

Evvelâ Rumeli'ndeki Hıristiyan unsurların meşru suretle isteyebilecekleri teminatı vücuda getirmeye yarayan ve derece derece ilerleyici bir adem-i merkeziyet siyaseti kabulünü Bâbıâlî'ye tavsiye etmek, sonra da bu siyasetin sonucunu barış içinde beklemeleri için Balkan devletlerine tesir yapmak üzere büyük devletlerin, kendisi ile müzakereye istekli olup olmadıklarnı öğrenmek,

istemiştir.[15] Mr. Poincaré, Fransa Hükümeti'nin, bu fikri ilgililerle inceleyebileceği cevabı verdi. Rusya ile İngiltere'den gelen cevaplar da bu yolda idi.

Yalnız Almanya Hükümeti Conte Brehtold'un teklifinden dolayı hayret etmiş, kendisi ile anlaşmadan fikirlerini basın ile ilanından memnun olmamıştır. Fakat sonunda M. Zimmermann Avusturya elçiliği müsteşarına diğer devletler istek gösterdikleri takdirde Almanya'nın da müzakereye katılmaya hazır olduğunu söylemekle yetinmişti.

Çünkü, bu teşebbüsün Osmanlı Hükümeti'nin mevkiini kuvvetlendireceğini sanmıyordu. Aynı zamanda Viyanalı müttefiki ile Rusya'nın arasını bulmak arzusunun suya düşeceğinden endişe ediyordu.

İstanbul'daki Fransa Elçisi Mr. Bompard hükümetine aynı tarihte çektiği bir telgrafta,

Conte Brehtold'un teklifine ait açıklaması, Balkanlar'da sükûn ve huzuru samimi surette ele almak değildir. Ancak Balkan Yarımadası Hıristiyan ahâlisini kendine yar ve Arnavut dostlarını memnun etmek istediğini göstermektedir,

demiş olmakla Osmanlı İmparatorluğu'nun inkırazına doğru atılan süratli adımları anlatmak istemişti.

Yunan mazlahatgüzarı da Brehtold'un teklifini haber alır almaz Berlin hariciyesine başvurarak Türkiye'de adem-i merkeziyet siyaseti uygulandığı takdirde Akdeniz'deki Rum adaları hukukunun unutulmayacağı ümidinde bulunduğunu söylemişti. Bulgarlarla Sırplıların da ortaya atacak istekleri yok değildi. Bu hususları ele alan Mahmut Muhtar Paşa eserinde (s.**166**) şu manalı bilgiyi vermektedir:

Kabine üyeleri Balkanlılarla başgösterecek silahlı bir anlaşmazlığın Türkiye için çok kötü bir sonuca varacağı kanaatinde bulunduğundan Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine uyularak vaktiyle milletlerarası bir komisyon tarafından ha-

zırlandıktan sonra unutulup arşivde tozlar içinde kalmış olan bir ıslâhat lâhiyasının hemen uygulanmasını öngörmüştü. İşte hatıra gelme kabilinden olarak Mr. Poincaré'nin aynı teklifi ile diğer devletlere müracaat ettiği sırada (babası Muhtar Paşa Kabinesi'nin) Hariciye Nâzırı Mr. Gabriel Nuradonkyan (hakkında şüphe uyandıracak bir surette), adı geçen maddede açık olarak yazılı reformu uygulamak arzusunda olduğumuzu her nedense evvela Avusturya Elçiliği'ne eriştiriyordu,

demektedir. Avrupalılar bu suretle Rumeli'nde bizim iç işlerimize diplomasi yolu ile el koymuş oluyorlardı. Aynı zamanda Balkan devletlerinin birlikte bize karşı savaşa girişmek kararları kuvvetlenmiş oluyordu. Arnavutluk meselesini anlattıktan sonra bunlardan da bahsedeceğim.

ARNAVUTLUK'LA ALÂKAMIZ NASIL BAŞLADI VE NE SURETLE SONA ERDİ?

Türklerin Arnavutluk'la alâkalanmaları XIV. yüzyılın yarısında başlar: Türk ırkından olan Slavlaşmış Bulgarlar, Makedonya'yı istilâ ile Orta ve Güney Arnavutluk'u zaptettiler. Bu tarihten itibaren buraları 'Albanya' ismini aldı.

Osmanlı Türklerinin Avrupa'ya geçmesinden on sekiz yıl kadar önce, 1336'da Aydınlı Umur Bey iki bin kadar maiyetiyle, Arnavutlarla savaş halinde olan Bizans İmparatoru Üçüncü Andronikos'un yardımına gitti. Umur Bey'i, Rumeli'ne geçen Osmanlı Türkleri takip etti.

Çandarlı Halil Hayrettin Paşa'nın kumandasındaki ordunun kazandığı zaferden sonra, 1387'de Timurtaş Paşa, Manastır bölgesine kadar ilerledi. Bunun üzerine Yanya Despotu, Murat Hüdavendigâr'ın huzuruna çıkarak sadakat yemini yapmak zorunda kaldı. Bundan sonra ordularımız Adriyatik'e doğru yürüdü. Böylelikle Orta Arnavutluk'da ilk hâkimiyetimiz temin edilmiş oldu.

1417'de Avlonya'yı alarak Adriyatik sahillerine yerleştik. Bundan sonra Arnavutluk seferleri ancak 1423'de olmuştur. Bu sefer sırasında Evrenosoğlu İsa Bey, şehirleri hükmü altına aldı. Andraniti'yi ve Jan Gastriyota'yı, padişahı tanımaya ve emirleri altında bulunmaya mecbur etti.

Muhtelif vak'a ve safhalar geçirmek suretiyle, Arnavutluk ilerde anlatacağım 1912 Balkan Harbi yenilgisine kadar beş yüz sene elimizde ve hâkimiyetimiz altında kaldı.

1913'de Londra Konferansı'nda istiklâli tanındı.

Yeni devlet reisini Avrupalı devletler seçecekti. Arnavutluk tacı için adaylığını koyan Avrupalı prensler arasında Müşir Ahmed İzzet Paşa da bulunuyordu. O zamanın Osmanlı Hükümeti, paşanın bu hareketini uygun bulmuştu.[16]

BEŞ DEVLETİN RUMELİ VİLAYETLERİNDE ISLAHAT YAPILMASI İÇİN BÂBIÂLÎ'YE VERDİKLERİ ORTAK NOTA

Yukarda Fransa'nın öncülüğü ile bir notanın hazırlandığını yazmıştım. 10 Ekim 1912 tarihli bu nota beş hükümet (Avusturya-Macaristan, İngiltere, Fransa, Rusya ve Almanya) adına Avusturya ve Rusya büyükelçileri tarafından Bâbıâlî'ye verildi.

Avrupa büyük devletlerinin bu ortak notasında:

Islâhat yapılması konusunda Osmanlı Hükümeti tarafından açıktan açığa meydana vurulan fikir ve niyeti senet tuttuklarını, Rumeli Osmanlı vilayetleri idaresince gereken ıslâhatı ve bu ıslâhatın, ahâlinin menfaatine uygun surette yapılmasını temine yarayan tedbirleri, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesiyle 1880 tarihli nizamnamenin anlamı içinde Osmanlı Hükümeti ile derhal bahis ve müzakere mevkiine koyacaklarını ve bu ıslâhatın Osmanlı Devleti'nin mülkî bütünlüğüne noksanlık getirmeyeceğinin kararlaştırılmış bulunduğunu Bâbıâlî'ye bildirmeye hükümetleri tarafından memur olmuşlardır,

denilmekte idi. Bu notada 'mülkî bütünlükten' bahsedildiği halde egemenlik hakkımızın sükûtla geçiştirildiği dikkati çekmektedir.

Gazi Muhtar Paşa Hükümeti uygun bulduğu bu notaya Hariciye Nezareti yolu ile 14 Ekim 1912 tarihinde şu cevabı vermiştir.[17]

Biz esasen bahis konusu ıslâhatı her çeşit yabancı müdahalesinden uzak olarak yapmak istiyorduk. Bu hâl ve şartlar içinde ıslâhatın yapılması buradaki çeşitli unsurların topluluğu olan ahâli arasında dostluk ve iyi geçinmeye sebep olacağını bildiğimiz ve inandığımız içindir ki kabul ettik. Adı geçen vilayetlerde ıslâhat yolunda atılan adımlardan beklenen semere şimdiye kadar tamamiyle elde edilmemiş ise, bu gecikmenin başlıca sebeplerinden biri de fesat ve tahrik merkezlerinden çıkan, hakiki ve asıl maksatları asla şüphe götürmeyen cinayetlerin yarattığı karışıklık ve huzursuzluk olduğunun inkârı kabil değildir.

Bununla beraber Osmanlı Hükümeti, büyük devletlerin bugünkü hali dolayısıyla yapılmasını münasip görmüş olduğu yeniliğin esas ve mahiyetinin dostça olduğunu takdir eder ve medeniyet âleminin bütün uzlaştırıcı yollarla bertaraf etmek isteyeceği felaketli bir savaş tehlikesinin önünü almak için harcanan gayrete bütün kalbiyle katılır. Osmanlı Hükümeti bu hareketi ile büyük devletlerin halletmeye çalıştıkları korkunç meselenin karşısında kendilerine düşen bu insani görevi kolaylaştırdığı kanısındadır.

Çünkü Berlin Antlaşması'nın birçok maddelerinin anlamlarına aykırı olarak yürütülmüş olmasından Osmanlı menfaatlerinin pek ziyade bozulduğunu düşünmek istemeyerek özellikle, adı geçen antlaşmanın 23. maddesinin diğer maddelerinden fazla olarak hüküm ve kuvvetinin bugün ne dereceye kadar muhafaza edilmiş olduğunu, Osmanlı Hükümeti bir tarafa bırakarak, 1880 tarihli projesi-

ni[18] devletin Kanun-ı Esâsî'ye uyarak açılacak önümüzdeki devrede Parlamento'nun tasvibine sunmaya ve yüksek tasdikden geçirmeye kendi arzu ve ihtiyarı ile bu kerre karar vermiş olduğunu beyan eyler.

Büyük devletler, nizamname yürürlüğe girer girmez Osmanlı memurlarının bunu süratle ve tamamen tatbik edeceklerinden emin olabilirler.

Diğer bir idareye has ve az çok kasdî ve iltizamî olan birtakım eski müsamahalara bakılıp da bugünkü meşrutî Osmanlı Devleti'nin, geçmişin hatalarına[19] kesin olarak son vermeye, akıl ve mantık dairesinde karar vermeyeceğine ve karar vermeye muktedir olmayacağına hükmedilmesi ve bu hususta bazı mertebe mevcut olan şüphe ve tereddüt yüzünden hem memleketin hem de bizzat ahâlinin menfaati ile uzlaştırılması mümkün tedbirlerden ayrı tedbirlere başvurulması pek büyük haksızlık olur.

ÜÇ BALKAN HÜKÜMETİ ADINA BULGAR BAŞVEKİLİ GESOF'UN NOTASI

Büyük devletlerden sonra Bulgaristan Başvekili ve Hariciye Nâzırı M. Geşof da, müttefikleri Sırbistan ve Yunanistan adına da olmak üzere Sofya Elçiliğimiz yolu ile Bâbıâlî'ye bir nota gönderdi.[20]

Bu notanın tarihi 30 Eylül Rumi 1912 (13 Ekim 1912) idi. Bundan anlaşılıyor ki, büyük devletlerin notası ve Bâbıâlî'nin buna vermeye hazırlandığı uysal cevap kendilerini tatmin etmemiştir. Daha ileri ve kesin bir sonuç elde etmek için çok ağır ve hazmı zor bir nota ile bütün bağları koparmak istemişlerdir.

Bulgaristan başvekili verdiği notada aynen şöyle demektedir:

Aşağıda imzası bulunan Bulgaristan Hükümeti Reisi ve Hâriciye ve Mezhepler Nâzırı, Osmanlı Devleti Maslahatgüzarı Efendi'den aşağıdaki tebliğin ve bağlı notanın hükümet-i seniyyeye (Osmanlı Hükümeti'ne) gönderilmesini rica etmekle şeref kazanır.

Büyük altı devlet tarafından[21] Avusturya-Macaristan ve Rusya hükümetleri yolu ile Balkan hükümetleri nezdinde yapılan ve Osmanlı Avrupası idaresinde ıslâhatın fiilen tahakkuk mevkine ulaştırılması hususunu, adı geçen devletlerin ele alacakları vaadini kapsayan teşebbüs ve müracaat rağmen Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri yine zannederler ki doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti'ne başvurmakla İmparatorluk vilayetlerindeki Hıristiyan ahâlinin tarihî sefaletlerini gidermek, Osmanlı Avrupası'nda sükûn ve düzeni kuvvetlendirmek, Osmanlı Devleti ile Bâbıâlî'nin çok zaman, hiçbir şeyin haklı göstermediği tahakküm ve kavgacı tavrı karşısında bulundurduğu Balkan hükümetleri arasında sağlam bir barış sağlamak hususlarının ancak noksansız, iyi niyetle uygulanacak temel ıslâhat ile kabil olacağını bildirmek vazifemdir.

Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan hükümetleri, başgösteren olaylardan dolayı Karadağ Hükümeti'nin bu teşebbüse katılmamasına teessüf etmekle beraber Bâbıâlî'yi derhal büyük devletler ve Balkan hükümetleri ile birlikte Avrupa'daki

Osmanlı vilayetleri hakkında Berlin Antlaşması'nın 23. maddesince nazar-ı itibare alınan ıslâhatı düzenlemeye ve bu ıslâhatı unsurların milliyet fikri esasına, vilâyetlere idari muhtariyet verilmesi, Belçikalı veyahut İsviçreli valiler tayinine, seçilmiş vilayet meclisi kurulması, jandarma teşkilatı, serbest öğretim, milis askeri meydana getirilmesi hususlarına ibtina ettirmeye (dayandırmaya) ve islâhatın uygulanmasını İstanbul'daki büyük devletler elçileri ile dört Balkan devleti[22] elçisinin nezareti altında bulunacak ve sayılan eşit İslâm ve Hıristiyan üyelerden meydana gelecek yüksek bir meclise bırakılmaya davet ederler. Ümit ederler ki, Osmanlı Devleti gerek bu notada gerek buna bağlı ek notada yazılı ıslâhatın altı aylık bir müddet içinde uygulanacağına söz vererek işbu isteği kabul ettiğini beyan edecek ve muvafakatinin isbatı olmak üzere ordunun seferberlik emrini geri almak isteyecektir.

Yukarıdaki notaya ek izahlı notada da aynen şunlar yazılıdır:

1- İmparatorlukta unsurların millî muhtariyetlerini bütün gerçekleri ile sağlamlaştırmak ve sağlamak.

2- Her unsur nisbet üzere Osmanlı Parlamentosu'na mebus göndermek.

3- Hıristiyanların, meskûn olduğu vilayetlerde bütün hükümet memurluklarına kabul olunmak.

4- Her çeşit Hıristiyan cemaatları okullarının Osmanlı okulları ile eşit olacağını tasdik etmek.

5- İslâm ahâliyi nakil ve hicret ettirmek suretiyle vilâyetlerdeki unsurların millî şekillerini değiştirmeye çalışmayacağı Bâbıâlî tarafından tahhüt edilmek.[23]

6- Hıristiyanlar, Hıristiyan kadrolarda hizmetlerini yapmak üzere kıtaları içinde askere alınmak ve bu kadrolar teşkil edilinceye kadar askere alınmalarını geciktirmek.

7- Avrupa'daki Osmanlı vilayetleri jandarması İsviçreli ve Belçikalı subayların fiili kumandası altında tensik olunmak (düzen vermek).

8- Hıristiyanlarla meskûn vilayetlere memuriyetleri büyük devletler tarafından tasdik olunacak İsviçreli yahut Belçikalı tâyin etmek ve bunlara dairelerden seçilerek umumi meclis üyesi vermek.

9- İşbu ıslâhatın uygulanmasına nezaret etmek üzere sadarette[24] üyesi müsavi sayıda hıristiyan ve müslüman yüksek bir meclis kurulması. Büyük devletler ve Balkan hükümetleri elçileri bu meclisin işlerini, işlemlerni teftiş ile görevli olacaklardır.

BEŞ BÜYÜK DEVLETİN VERDİĞİ NOTANIN VE CEVABININ YANKILARI

Büyük devletlerin notası resmen açıklanınca halk heyecena kapıldı. Bu sırada ben Bursa'da İttihat ve Terakki Partisi'nin il başkanı idim. Muhalefet partisi olarak varlığımızı korumak, yine memleket için çalışmak istiyorduk. Halbuki yeni hükümet böyle bir zamanda bizi düşman gibi takip ediyordu.

Hürriyet ve İtilâf Partisi, Halâskâr Zâbitan Grubu'nun davranışlarını, Mebusan Meclisi'nin kapatılmasını ve nihayet İttihat ve Terakki'nin düşmesi ile Gazi Muhtar Paşa Hükümeti'nin iktidara gelişini kendilerine malederek bununla gururlanıyorlardı. Dayandıkları ve tutmak istedikleri hükümet az zamanda böyle bir hayati ve ağır mesele ile karşılaşınca şaşırmışlar, sorumluluklarının derecesini anlar gibi olmuşlardı.

Önce de bahsetmiştim, siyasi tarihimizde yer alan Reval görüşmesi (1908) yüzünden Rumeli'nin parçalanması tehlikesi belirmişti. Buna karşılık olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli teşkilâtı Meşrutiyet'in ilanı için çalışmalarını hızlandırmıştı. 93 Kanun-ı Esâsîsinin ikinci defa yürürlüğe girmesini sağlamakla Osmanlı adı altında din, mezhep ve ırk farkı gözetmeden bütün vatandaşların hak ve hürriyetleri teminat altına alınmış, aleyhimizdeki bu siyasi akım durmuş ve bekleme devresine girmişti.

Memleketimizde yabancı devletlerin bunaltıcı bir baskı ve menfaat aleti haline gelmiş olan asırlık kapitülasyonlardan kurtulmayı beklerken, şimdi daha ağırlarını kabul için zorlanmamız çok hazin ve üzücü olmuştu.

Buna boyun eğmek Türk topluluğundan ayrılmayı gaye edinen İslâm, Hıristiyan, Türk'ün gayrı unsurlarının emellerini kolaylaştırmak, daha açıkçası vatanımızın parçalanması demekti. Aksi ise savaşa atılmaktı.

O zaman ben halk içinde idim. Biliyorum, milletimiz felaketi anlamıştı. Ordusuna da güveniyordu; meşrutiyet idaresinin inhitat, gerileme devrinden kalma orduyu ve donanmayı perişan halinden kurtarmak için çok şeyler yaptığını biliyordu.

Yüksek kumandayı ele alanların geleceğe ait tutumunu, durumunu, gaflet ve idaresizliğini bilemezdi. Bunda mazurdu, bu bakımdan halk olarak savaşı göze alanlar çoğunlukta idi. Nitekim, yeni iktidarı benimseyen Hürriyet ve İtilâf Partisi mensupları da hükümet, "savaştan kaçınırsa itibarını kaybedeceği" endişesini gösteriyorlardı.

Bursalılar kendiliklerinden teşebbüse geçtiler. Parti farkı gözetmeksizin umumi bir miting yapılmasına karar verdiler. Halk şimdiki Belediye binası önünü ve Orhan Gazi Camii alanını bu maksatla doldurmuştu. İlk söz bana verildi, konuştum. Düşmanlarımızın ne istediklerinin kısa bir tarihçesini anlattım. Bunun karşılığında milletçe birlik ve beraberce hareket tavsiye ettim. Hükümeti, tutacağı yolda kontrol etmekle beraber desteklemek lâzım geleceğini anlattım. Bütün sözlerimiz, tarafsız insanların masum düşünce ve dileklerinin tekrarından ibaretti.

Basın, savaş lehinde yazılarıyla halkın millî ve vatanseverlik duygularını kamçılıyor, heyecanı artırıyordu.

Bu davranışın şiddetli belirtisi İstanbul'daki Dârülfünûn'un (Üniversite'nin) ilk toplantısında kendini göstermiş, bu da Bâbıâlî'ye baskın şeklinde olmuştu.

İSTANBUL NÜMAYİŞİ VE YANKILARI

1912 Yılı Ekim ayının birinci günü Dârülfünûn'un öğrencileri ve bunlarla beraber olan gazeteciler önlerinde Dârülfünûn bayrağı olduğu halde Bâbıâlî'ye doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Kafileye her adımda halktan katılanlar oluyordu.

Nümayişçiler Cağaloğlu'ndan göründükleri zaman Sadaret binasının iç ve avlu kapıları kapatılmıştı. Halk yığınları ile yollar dolmaya başlamıştı.

Öğrenciler Bâbıâlî'ye gelince parmaklıklardan atlayıp avluya girdiler. "Sadrazamı isteriz" sesleri arasında bastonlarla camlar kırılıyor, kapanan iç kapılar yumruklanıyordu. Bâbıâlî'yi korumaya memur iki bölük kadar asker de silâhları ile halk arasına karışmış olayı seyrediyorlardı. Bu taşkınlıklar mukabele görmüyor, cevapsız kalıyordu. Bu sırada Halâskâr Zâbitan Grubu'ndan Rosinyol Hüsnü Bey adında bir subayın kumandasında askerî bir birlik geldi.

Hüsnü Bey ilkin sert davranmak istedi. Fakat öğrencilerin, genç gazetecilerin atının dizgilerine yapışarak "Bizi nasıl süngülersiniz? Biz vatanımız için çırpınıyoruz" feryatları karşısında o da yumuşadı. Askerini toplu bir halde bulundurmakla yetindi. "Sadrazamı görmek istiyoruz" sesleri devamlı surette tekrarlandığı sırada içerden bir haber geldi. Nümayişçilerin içlerinden üç beş kişilik bir temsilci heyet göndermeleri istendi. Bunlarla hükümet konuşacaktı: "Olmaz! arkadaşlarımızı 'elebaşıdır' diye tevkif edeceklerdir. Sadrazam'ın gelmezi lâzımdır," sesleri yükseldi.

Yine içerden gelen olmadı. Bu defa ortaya yeni bir fikir atıldı: "Bu adamlar korkuyorlar Padişah'a gidelim," denildi. Kafilenin ucu harekete geçtiği sırada Bahriye Nâzırı Mahmut Muhtar Paşa göründü. Bunun üzerine yürüyüş durdu. Mahmut Muhtar Paşa konuşmaya, "Ben cebin (korkak) değilim," demekle başladı. Genç paşa gerçekten esaretiyle tanınmıştı. Burada da kendisini göstermek istiyordu. Paşa korkak olmadığının fiili bir örneğini vermiş olmak için de dedi ki:

> Bahriye Nâzırıyım, burada kalmak hakkım olduğu halde bir kolordu kumandanlığı ile cepheye gideceğim.

Mahmut Muhtar Paşa konuşmasını tamamlayamadı. Gazi Ahmed Muhtar Paşa geldi. Bahriye Nâzırı'na, "Oğlum sen dur! Ben konuşayım," dedi ve söze başlayacağı sırada gençler:

> Berlin antlaşması'nın 23. maddesi ölmüştü. Siz bunu hortlatıyorsunuz. Rumeli'nin elden çıkmasına yol açıyorsunuz. Millî menfaatleri, millî şerefi korumanızı istiyoruz,

şeklinde esas isteklerini anlattılar. Sadrazam Paşa, Devlet işlerinden kabinenin sorumlu olunduğunu, hükümet işlerine karışmanın zararlı olacağını anlattıktan sonra, "Bize inanınız, politikayı ve harbi biliriz," yo-

lundaki oldukça yumuşak sözleri ile mümayişçilerin dağılmasını temine çalıştı. Paşanın bu sözlerine Aka Gündüz, halkı heyecana sürükleyen ateşli bir nutuk ile cevap verdi. Sözlerinin sonunda:

Paşa Hazretleri biz de, sizin gibi 'Gazi' olmak istiyoruz. Kararınız harp mi? Yoksa...

dedi ve cevap beklediğini anlatan bir tavır aldı. Kısa bir sükûttan sonra Gazi Muhtar Paşa, "Harp!" diye cevap verdi. Bunun üzerine, "Yaşasın harp!" âvâzeleri ile nümayişçiler dağıldı. İşte bu suretle savaşın kabul edildiği açığa vurulmuş oluyordu.[25]

Gazi Muhtar Paşa Divân-ı Âli'ye verdiği müdafaanamesinde bu karşılaşmadan bahsederken şunları söylemektedir.

Bu halin (nümayiş hareketlerinin) mümkün olduğu kadar teskine mahsus iktiza eden sözleri oğlumla beraber söylerken bu arada harp denilen şeyi biz biliriz. Fiiliyatı (yapılışı) lâf ile söylendiği gibi kolay değildir. Harpten hem galip hem mağlup zarar görür. İşte bunun içindir ki en kuvvetli devletler bile harbe girmek için çok düşünmeye mecburdurlar. Her halde harbin iyi tarafları olduğu gibi fena tarafları da vardır. Hesapsız işe girişilemez. Bu da sizin bileceğiniz şey değildir. Biz sokak başında toplanan beş on kişiye karşı sorumlu değiliz. Ancak milletin mebuslarına karşı mesulüz.[26] Haydi işinize gidin, dedim.

Nümayişçiler dilleri dönebildiği kadar bağırıp çağırdıktan sonra dönüp gittiler. Bu hal işin ayağı düşmüş mertebesini gösterdiğinden Hükümet'in ıslâhat hakkında verdiği sözü icra edebilip edemeyeceğine dair elçiler nezdinde şüpheler yaratması tabiî değil mi? Bununla beraber bizi kat'iyen azmimizden, yani harpsiz bitirmek siyasetine başvurmaktan alıkoyamadı. Ertesi günü 23 Eylül 1328 (26 Ekim 1912) günü Karadağ Elçisi ilân-ı harp varakasını Bâbıâlî'ye getirip resmen verdi.

Mahmut Muhtar Paşa da bu olayı şu suretle anlatmıştır:[27]

Her ne suretle olursa olsun, tekrar iktidara gelmek niyetinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hükümet aleyhine pek şiddetli tahriklerde bulunuyordu ve Bâbıâlî, Berlin Muahedesi'nde yazılı ıslâhatı icra etmek niyetinde olduğunu 6 Ekim'de büyük devletlere tebliğ ve matbuatla ilan edince bir alay serseri Bâbıâlî'yi kuşatıp, "Yaşasın Harp! Kahrolsun Berlin Muahedesi" diye nümayişlere, velvelelere başladılar. Fena tesadüften ziyade tertip olduğu zannedilebilecek bu suretle dahiliye Nâzırı Daniş Bey'le, Harbiye Nâzırı Nazım Paşa bu gürültüler sırasında meclis-i vükelâda bulunmayıp telefonla vazifeye davet edildikleri halde uzaktan seyirci kaldılar. Tahacüm artarak, heyet-i vükelâ tehlikeye düçâr olmasına binaen nümayişçilerin karşısına çıkıp münasip lisanla ikna ve teskine çalıştığım sırada Sadrazam da geldi. Birkaç söz söyledi. İçlerinden bazı sebükmıağzanın (beyinsizlerin) hezeyanlarına rağmen nümayişçileri dağıtmak kabil oldu.

Bu sözlerine Mahmut Muhtar Paşa şunları ilave etmektedir.

Her sınıf halktan mürekkep olan bu gürûhun bir kısmı, maalesef bazan bu nevi nümayişlere, demagoglar elinde âlet-i ihtiras olabilen Dârülfünûn gençleri teşkil ediyordu.

Müşir İzzet Paşa da bu bahse karışmıştır. *Akşam* gazetesinde tefrika edilen hatıratında[28] görüşlerini anlatmaktadır. Ahmed İzzet Paşa'ya göre Gazi Muhtar Paşa iş başına gelir gelmez İtalya savaşını söndürmeye çalışmıştır:

Arnavutluk içinde teferruata ait zaaflar göstermiş ve Balkan hükümetlerinin teşebbüslerinden gaflet olunarak silah altındaki 'efrad-ı müstebdile' ve 'redif' kıtaları terhis edilmiş, fakat Balkan devletlerinin şiddetli notaları alınınca ihtiyatî tedbir olarak ikinci sınıf rediflerinin güya manevra maksadı ile silah altına alınmasına teşebbüs edilmesi Balkanların aleyhimize seferberlik ilanına vesile vermiştir.

O zamanki Hükümet'in Balkan Harbi'nin önüne geçmemesi, hiç olmazsa bir müddet geciktirecek tedbire başvurmaması hata idi. Her ne suretle olursa olsun harbin önlenmesi için gereken fazla gayretin gösterilmediğine hüküm olunabilir.

Müşir Paşa bu yazısından sonra sözünü yukarda anlattığım nümayiş meselesini getirekek şu yolda fikrini açıklamaktadır. Aynen kaydediyorum:

Darülfünûn talebesi ile önlerine düşen, arkalarına takılan veya takdıralın 'havane ve cehelenin' (hainlerin ve cahillerin) Bâbıâlî'ye gelerek harp lehine yaptıkları nümayişin heyet-i vükelâ kararlarına tesir icrâ ettiği rivayet olunmaktadır. Eğer bu sahih ise kabahattan büyük özür teşkil eder. Rivayet olunduğu gibi mahut Darülfünûn nümayişini İttihat ve Terakki yaptırmış ise Parti menfaati için gençliği zehirlemiş olmak cürmü ile mes'ul olması lâzım gelir. Fakat bu hal, halefi olan kabinenin cürmünü hafifletmez. Devletin dirim ve ölüm meselelerinde mektep çocuklarının tehdidi değil, 'mevt-i mücessem' (gövdelenmiş ölüm) bile bir devlet adamını azminden çevirmemelidir.[29]

İzzet Paşa'nın bu konuda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni suçlu gösteren yukarda okuduğumuz ihtiyatlı ve şartlı sözlerinden başka, Mahmut Muhtar Paşa'nın kesin ifadelerle ithamları vardır. 'Mektep çocuklarını' kurulların siyasetlerine alet olarak kullanmaları her zaman memleket için felaketli olmuştur. Ancak tarihi şaşırtmayalım büyük kabinenin iktidara geldiği andan beri İttihat ve Terakki'ye karşı kin ve intikam politikası takip etmesine rağmen cemiyetin –dedikleri gibi– bir harekette bulunduğunu bilmiyorum; amma bildiğim vardır. Söyleyeyim: Bu sırada (1-2 Ekim 1912) İttihat ve Terakki Umumi Merkezi, taşra heyetlerine telgrafla bir bildiri yayınlamıştır, aynen kaydediyorum:

Balkan hükümetlerinin harp ilan etmeleri ihtimaline karşı bu gaileli zamanda Merkez-i Umumi, Hükümetle olan ihtilafını unutarak muzaheret mesleki takibe karar vermiş olduğundan bütün İttihat ve Terakki evlatlarını, bu vatan vazifesinin fedakârlıkla ifâsına davet eder.

Bu bildiri o tarihteki basında da çıkmıştır.

YÜKSEK TAHSİL GENÇLİĞİNİN HADİSESİZ GEÇEN MİTİNGİ

Şimdi de İstanbul'un mitinglerini, millî heyecanını gözden geçirelim: Bâbıâlî nümayişinden sonra başta Dârülfünûn (Üniversite) olduğu halde yüksek tahsil gençliği, hadisesiz geçen bir miting yapmıştır (1 Ekim 1912).

Büyük bir kafile halinde nümayişçiler Harbiye Nezareti'ne gidip orduyu selamladıktan ve şehir içinde mûtad törenle dolaştıktan sonra Yıldız Sarayı'na doğru ilerlerken yolda Padişahı ziyaretten dönmekte olan Devlet Şûrası Reisi Kâmil ve Harbiye Nâzırı Nazım Paşalarla karşılaşmışlardır.

Bu tesadüften faydalanmak isteyen üniversiteliler paşalara:

Küçük Balkan hükümetlerinin Osmanlı Devleti'ni karşı aldıkları tehdit edici durumdan duydukları üzüntüyü anlatmışlar, gereken mukabelenin tereddüt edilmeden yapılmasını,

istemişlerdi. Onlar da:

Açık haklarımıza karşı hiç bir taraftan tecavüz olunamayacağını ve buna meydan verilmeyeceğini,

temin etmişlerdir. Kafile Saray'a geldiği zaman Sultan Mehmed Reşad, Maarif Nâzırı Sait Bey'in öncülüğü ile Dârülfünûn Umum Müdürü değerli bilginlerimizden Süleyman Paşazâde Sami Bey'i, yanında iki öğrenci ile huzurlarına kabul etmişlerdir. Üniversite adına bir gencin:

Cengaverlikle bütün dünyayı titreten şanlı dedelerimizin kahraman torunları olduklarını,

hatırlatarak:

Vatanın korunması uğrunda büyük hükümdarlarının, her bir emir ve iradesini canla başla yerine getirecekleri,

mealindeki demeci dinlenmiştir. Sultan Reşad da:

Vatan evlatlarının böyle cesaret ve yiğitlik göstermesinden çok duygulandım. İnşallah vatanın selâmetine sebep olacak hizmetler görmeye muvaffak olursunuz,

cevabını vermiştir. Bu nümayişten iki gün sonra Osmanlı Dârülfünûn Heyeti'nin basında bir bildiri yayınladığı görülmüştür. Bildiride,"Bulgar Üniversitesi'nin teşkil ettiği gönüllü alayının hudutlara koştuğu,"kaydolunduktan sonra:

İki gün önce tertiplediğimiz "harp isteriz" vatansever nümayişine bütün Dârülfünûn mensupları büyük bir şevk ve istekle katıldılar. Bundan maksat, bağırıp çağırmak ve el çırpmakla harp istemek değildir.

Gerçekten harp etmek, veyahut yapılacak herhangi bir işarete, Dârülfünun alayının da hazır bulunması ve verilecek vazifeyi yapmak için emir beklemesi de-

mektir. Bunun için gönüllü mü yazılacağız? Talim mi yapacağız (eğitim mi göreceğiz)? Her ne yapacak isek –vakit kaybetmeden– sebep ve vasıtalarına başvurmak elzemdir,

deniliyordu. Bu sözlerin altında Dârülfünûn'un gerçek isteği ile birlikte karşılaştığı ihmalden şikâyet manasının yattığı ve enerjik hareket bekledi görülüyordu.

HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ'NİN MİTİNGİ, İNGİLİZ ELÇİLİĞİ ÖNÜNDE KONUŞMALAR

4 Ekim 1912 tarihli İstanbul gazeteleri Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin 'müzaheret' mitingini haber veriyorlardı. Ertesi günü Sultanahmet Meydanı'nda parti başkanı müşir Fuat Paşa'nın[30] başkanlığında yapılacak umumi toplantıda milletin haysiyet ve şerefini, memleketin bütünlüğünü koruma uğrunda gayret gösterecek hükümete bütün vatandaşların destek olduğu ilân edilecekti.

Miting, denildiği günde yapıldı. Kalabalık bir halk kütlesi hazır bulundu. Hürriyet ve İtilâf Partisi, rakibi İttihat ve Terakki'nin düşmesini, Gazi Muhtar Paşa Kabinesi'nin iktidara gelişini muhalefetin bir başarısı olarak kabul ettiği için tertiplediği mitingi de bir kuvvet ve nüfuz gösterisi şeklinde ele almıştı. Hatiplerin sayısı da yüksek tutulmuştu.

Hatiplerin isimleri

1- Gümülcineli İsmail Bey
2- DoktorRıza nur Bey
3- Ali Kemal Bey (*İkdam* gazetesi baş yazarı)
4- Diran Kelkyan Efendi (*Sabah* gazetesi baş yazarı)
5- Davut Efendi Dermosyan
6- Fuat Şükrü Bey
7- Derviş Hima Bey
8- Şair Hüseyin Kâmi Bey
9- Şefik Esat Bey
10- İsmail Hakkı Paşa (Eski Amasya Mebusu)
11- Boşo Efendi (Eski Serfice Mebusu)
12- Hoca Şükrü Efendi (Eski Sivas Mebusu)
13- Dağvaryan Efendi (Eski Sivas Mebusu)

Sultanahmet Meydanı'nda "harp isteyen alçak düşmana harp ile mukabele için can ve gönülen ahd" edildikten sonra meydanı dolduran halk Beyoğlu'na geçti. İngiliz Elçiliği önünde durdu: Osmanlıların, "Öteden

beri büyük İngiliz milletine karşı samimi duygularla bağlı olduğu," söylenildi. Aynı zamanda, "İngiltere devlet-i fahimesinin Osmanlı Hükümeti hakkında beslediği samimi duygular" tekrar olundu. Bu beyanlar üzerine elçilik memurlarından biri, büyükelçi namına heyete memnunluğunu bildirdi.

Buradan Hariciye Nâzırı Nuradonkyan Efendi'nin evine gidildi. Burada Nâzır lehinde takdir gösterisinde bulunuldu. Nuradonkyan Efendi gösterilen istek üzere balkona çıkarak, "Bugünkü kabinenin Balkanlıların hareketlerine karşı millî şeref ve haysiyeti muhafazada azimli olduğunu" söyledi.

Sıra Pâdişâhı görmeye gelmişti. Heyet, Yıldız Sarayı'na doğru yürüyüşe devam etti. Sultan Reşad, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ni tutan Şehzade Vahdeddin Efendi ile Şeyhislâm Cemâlettin Efendi ve mabeyin erkânı olduğu halde Saray balkonundan gelenlere göründü. Parti sözcülerinden Derviş Hima, Padişahı memnun eden sözlerine, üç defa halkla beraber tekrar olunan, "Pâdişâhım çok yaşa" duasıyla başladı:

> İşte Padişah'ım millet, huzurunuzda ahd ve pelmân ediyor, bir emriniz üzerine hayatını, varını yoğunu feda edecektir. Vatanlarının bir parçasını dahi düşmanlarına çiğnetmeyecektir,"

dedi. Bundan sonra Hüseyin Kâmi Bey söz aldı. "Dâstan-ı Harbiye" adını verdiği şiirini okudu. Hatip kürsüden inerken gösterilen arzu üzerine Padişah'ın huzurlarına getirildi ve 'iltifat-ı şâhâneye mazhar' oldu. Sultan Reşad, "Okuduğu manzumeyi takdir ile karşıladığını,"söyledi ve "Hükümetim bu meselede ne yapmak lâzım gelirse yapacaktır,"[31] dedi.

Ertesi günü, 5 Ekim 1912 tarihli *Sabah* gazetesi Sultanahmet mitinginde söylenen nutuklardan bahsediyordu.

Dâstan-ı Harb

-Bulgarlara İthaf-

Çoktan beri harbetmek için hep nigerânız
meydan-ı Vegaa'da hepimiz şîr-i Jiyânız
Osmanlı esâsen ne demek, yâni gazanfer
Arslan diye biz zîver-i Târih-i Cihânız
Ey fırkaların, (partilerin) şûrişine aldanan a'dâ
Çıksın gözünüz, işte bugün yek-dil ü cânız
Biz gerçi sükûnu severiz, âh ve lâkin
Harb ismini duyduk mu, seri'ul-heyecânız
Sen sor bizi Balkan'daki ahcâr ü cibâle
Öğren ki, nasıl arsa-i heycâda yamânız

sen sor bizi Balkan'daki ahcâr ü cibâle
Öğren ki, nasıl arsa-i heycâda yamânız
Allâh'a sığın ordumuzun süngülerinden
Biz çünkü bütün zâde-i şemşîr-i Sinân'ız.
Osmanlı'ya harb açma kadar, cinnet olur mu?
Biz, varsa esâsen, orada âhiz-i cânız.
Osmanlı demek Ceng ü Vegaa pîri demektir.
Çık harbedelim de görünüz ki ne civânız.
Ey süngüler, ey şâhid-i Fettân-ı dil-âşûb,
Mahcûr-ı niğâh'ın olalı hayli zamânız
Meydan sizin artık çıkın ey şanlı kılıçlar
Çoktan beridir muntazır-ı hûn-ı revânız
Ecdâdımızın seyfine baş eğmediniz mi?
Bizler yine ol dûde-i pîl-i demânız
Sizler gibi biz eylemeyiz kahpelik aslaa,
Biz kuvvet-i bâzû ile hep mülk-sitânız
Git sor bizi sen sâikalar, fırtınalardan
Öğren ki, nasıl sarsar-ı tarrâka-feşânız
Bilmem ne çabuk satvetimiz oldu ferâmûş?
Bizler yine ol kavm-i şecî'ü'ş-şüce'ânız
Dünyalara dehşet veren Osmanlılarız biz,
Nevvâde-i hûn, zâde-i tîr ibn-i kemânız[32]
Bulgarları gördümdü: Emin ol ki yazılmış,
Alnında, bütün askerinin 'nahl ü cebanız'
Osmanlılarız, arsa-i heycâya çıkarsak
Âteşzen-i şûr-efken-i her semt ü mekânız
Sulh û selem'in âşık-ı meftûnuyuz, ammâ,
Gavgaada müşârün leh-i bî-tarf-ı benânız
Aldanma bizim sabrımıza, çünkü kızarsak
Bidren bire dünyayı yakan dûd-ı nihânız
İthâm edemez Avrupa artık bizi, zirâ
Nâ-muktedir-i zapt-ı inân ü heyecânız.
Biz bendesiyiz Hazret-i Sultan Reşat'ın
Şâhinşeh-i devran'la dahî hem galeyânız.

Hüseyin Kâmi

Sabah gazetesi'nin sütunlarına aldığı bir fıkrayı ben de naklediyorum:

Vatandaşlar bu dakikada en haksız, en vicdansız taarruzlar karşısında bulunuyoruz. Bizler bu hükümetlere karşı sabrın son haddini gösterdik, sabırlıyız aramadık: Fakat madem ki onlar istiyorlar, fenime'l-matlup (tam istenilecek şey) gelecekte sağlam esaslara dayanarak bir sulh temin etmek için fırsattan istifade edeceğiz. Bizim de Balkanlar'da arzularımız vardır; o arzuları yerine getireceğiz.

Büyük şairlerimiz, büyük vatanperverimiz Namık Kemal merhum, "Tuna elden giderse vatan elden gider" demişti. Tâli bir felâket devrinde Tuna'yı elimiz-

den çıkardı. Vatan değil, fakat vatanın rahatı elden gitti. Balkanlar'ın rahatı, Avrupa,'nın rahatı Tuna'nın hudut olmasına bağlı olduğunu 30 senelik vak'alar isbat ediyor.

Osmanlı Devleti'nin tabiî hududu Tuna hattıdır. Tabiî hududumuzu alacağız. Arş, Osmanlılar Tuna hattına!

Arkadaşlar harbi alkışlayalım
Osmanlı demek asker demektir
Yaşasın ordu, yaşasın harb

İstanbul gazeteleri bugünlerde hep kahramanlık tezahürleri, çeşitli nümayiş tafsilâtıyla sütunlarını dolduruyorlardı.

İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN MİTİNGİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tertip ve hazırladığı ikinci miting de intizam içinde yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün meslek erbabını ayrı ayrı teşkilâtlandırmayı ele aldığından büyük küçük esnaf, birçok Türk ocaklı, bütün inşaat usta ve işçi kayıkçı, hamallar her çeşit işçiler mitinge katıldıklarından sayıları fazla bir yekûna erişmişti. O da halk arasında kuvvetini göstermiş oluyordu.

Önce kararlaştırıldığı şekilde hatipler eski Sinop Mebusu Hasan Fehmi, Ayân'dan Besarya, eski mebuslardan Übeydullah, Emanoilidis ve Agop Boyacıyan Efendiler birer nutuk söylemişlerdi.

Toplantı sonunda Talât Bey (Talât Paşa) tarafından parti anlaşmazlıkları kaldırılıp el birliğiyle bugünkü hükümete, büyük kabineye müzaheret olunması teklif edilerek kararlaştıktan sonra bir dua okunmuş, doğruca Fâtih Sultan Mehmed'in türbesine gidilmiştir.

Bu miting erkânı da gece kalabalık bir toplulukla Padişah'ın sarayına gidip nümayişde bulunmuşlardır.

İTTİHAT VE TERAKKİ MERKEZ-İ UMUMİSİ'NİN BİLDİRİSİ

Bu genel toplantı sırasında İttihat ve Terakki adına aşağıdaki bildiri yayınlanmıştı:

Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından beri hükümetle İttihat ve Terakki Partisi arasındaki münasebetin aldığı şekil malûmdur. Bugün Umum Osmanlı vatanını ilgilendiren dış hadiseler karşısında bulunduğumuzdan ondan bahsedecek değiliz. Bir milletin tarihi hayatında öyle zamanlar olur ki her türlü şahsi ve parti duygularından sıyrılarak bir vücut tek duygu ve tek fikir olarak hareket etmek farz olur.

İçteki durumumuzdan faydalanmak isteyen haydut Balkan hükümetleri memleketimiz içinde çıkarmaya çalıştıkları karışıklık ve fesad ile yetinmeyerek şimdi de bizi harb ile tehdit eylemektedirler. Bu tehdit hatta kuvvede kaldığı takdirde bile İşkodra'dan Basra Körfezi'ne kadar bütün Osmanlı kalblerinde yalnız bir cevapla karşılanmalıdır ki, o da umumi düşmana karşı hep beraber ve elbirliğiyle vatanın namusunu ve millî haysiyeti müdafaa taahhüdüdür. Bu dini ve vatani borcu, hareket düsturu bilen İttihat ve Terakki Umumi Merkezi harp gailesi karşısında her şeyi unutarak ve böyle bir zamanda hiçbir şeyi araştırmaya lüzum görmeyerek uhdesine düşen gerekli hamiyet ve birliği bütün bir zevk ile yapmaya hazır olduğunu beyan eder.

İttihat ve Terakki bugün şu veya bu partiyi değil, vatanın aziz topraklarını çiğnemek için harb ilan etmek isteyen düşmanlara karşı Osmanlılıktan başka birşey temsil edilmesine imkân olmayan heyet-i hükümetin en kuvvetli bir müzahiri, yardımcısıdır. Bu müzaheretini yalnız hükümete karşı bir muhalefet tavrı almamakla değil, istenilecek olanı her tarz ve şekilde yapmayı da ayrıca bir vazife bilir. Ve bütün efrad ve evlâdını, bütün güçleri ile ve fedakârlıkla bu vazifeyi yapmaya davet eder.

Millet ve hükümetin bu tam ittifakı ve karşılıklı itimadı sayesinde Allah'ın avn-ı inayeti ile hiç şüphe etmeyiz ki hilâl yerlere düşmeyecek, daima göklerde dalgalanacaktır.[33]

Yukarıda da söylediğim gibi ilk zamanlarda hemen herkes özellikle politikacıların çoğu birbirleriyle yarış halinde memleket savunması için birer arslan kesilmişlerdi; savaş taraflısı idiler. Fakat savaşın sonunun maalesef fenaya doğru gittiği görülünce bunların hemen hepsi, başta devlet adamları ve sorumlu partilerin başları olduğu halde kabahati birbirlerine yüklemeye çalışmışlarır. Bu sebepledir ki tarihin doğru hükmüne ışık tutması için olayları oldukça geniş surette anlatmaya çalıştım.

BÖLÜM 7

BALKAN İTTİFAKI NASIL YAPILDI?
BU SIRADA MAKEDONYA'DA DURUM NE İDİ?
KISA BİR TARİHÇE

1877-1878 yılı -bizim deyimimizle 93- savaşından sonra Berlin Antlaşması, Balkan hükümetleri arasında derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı.

Rus orduları başkumandanı Grand Duc Nicolas, Ayastafanos'a (bugünkü Yeşilköy) kadar ilerlediği zaman Sultan Abdülhamid'e zorla bir antlaşma kabul ettirmişti. Antlaşmayı hazırlayan Rusya'nın eski İstanbul elçisi Kont İgnatiev idi. İgnatiev uzun müddet İstanbul'da Rus emperyalizminin istila politikasını temsil etmiş, Balkanlar'daki Slavların ve Ortodoks Hıristiyanların milliyet duygularını harekete getirmiş, bunları çarın, taç ve tahtı etrafında toplamaya pervasızca çalışmıştı. Osmanlı diplomasisinin, hile ve enerjisiyle çok yakından tanıdığı bu Rus diplomatı, delege sıfatıyla de imzaladığı Ayastafanos Antlaşması'nda tasarladığı geniş hayalin hakikat olmaya başladığını sevinçle görmüştü.

29 maddelik bu antlaşma büyük bir Bulgaristan'ın doğmasını sağlamakla beraber esas ve ruhu bakımından bütün Balkanlar'ı Rus nüfuzu altına alıyordu. Ayastafanos Antlaşması'nın çok ileri hükümlerini, bu arada milliyet düsturunu menfaatlerine uygun bulmayan büyük devletlerin, özellikle İngilizlerin etkisiyle Berlin'de bir konferans toplandı.

Kafkas ve Tuna cephelerinde, Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunması karşısında Rus orduları pek yorgun düşmüştü. Ayrıca lojistik işleri de bozuktu. Bu sebeple Rusya yeni bir harbi göze alamadı. Diplomasi işe

hâkim oldu. Konferansın kabul ettiği yeni ve nisbetle daha mûtedil Berlin Antlaşması şiddetli Ayastafanos Antlaşması'nın yerini aldı.[1]

İşte bundan dolayıdır ki Berlin Antlaşması'na karşı umumi bir hoşnutsuzluk baş gösterdi. Ayastafanos Antlaşması, Bulgar ve Balkanlılar için elde edilmesi gereken bir gaye haline geldi. Bu millî gayelerine silah kuvvetiyle ve tedhiş yolu ile erişilmek istenildi.

Her Balkan Devletinin siyasi çeteleri Osmanlı Makedonyası'nda harekete geçirildi. Bu çetelerin ve onları ortaya çıkaran hükümetlerin birleştikleri tek hedef vardı: Osmanlı egemenliği düşmanlığı! için emniyet ve âsâyişi bozmak, huzursuzluk yaratmak suretiyle büyük devletlerin müdahalesini sağlamak, maksatlarının başında geliyordu.

Makedonya'da Bulgarların, Sırpların, Yunanlıların bu yolda çalışan teşkilatı ve komiteleri vardı.

Bunların içinde en kuvvetlisi, fazla kan dökeni Bulgar komiteleriydi. Bu sebeple ve bahsimizi kısa kesmek amacı ile burada yalnız Bulgar komitelerini ele alacağım:

Bulgarların bütün Rumeli'de köylerden il merkezlerine kadar yayılmış gizli teşkilâtı, esaslı bir tüzükle idare olunuyordu. Bu tüzüklerinde dikkati çeken başlıca maddeler şunlardı:

Makedonya ve Türkiye'de bulunan ve Türklerin idaresinden kurtulmak için çalışmak isteyen her Hıristiyan mezhep farkı gözetilmeyerek teşkilata alınırdı.[2]

Komiteye üye olanlar aldıkları emirlere itiaat etmeye, para yardımında bulunmaya, kendisine silah tedarikine mecbur tutuluyordu. Reislerinin emri olmadan başlı başına iş yapamazlar, zararlı bir harekette bulundukları zaman ceza görürlerdi. Köylerdeki davalara bakmak, köylerden çıkacak çetecilerin seçilmesi, silahlandırılması köy heyetine aitti. İlgililere emirler de bu heyet tarafından verilirdi.

İlçe merkezinde bölükler teşkili, Rumların silahlandırılması, propaganda broşür ve kitaplarının tedariki ilçe heyetlerinin görevleri arasında idi. İl heyetleri ölüm cezası vermeye yetkili idi. Verdikleri karar çeteciler tarafından infaz olunurdu. Dış memleketlerde teşkilatın delegeleri bulunurdu.

Bunlar bulundukları mahallin umumi efkârını lehte tutmak için çalışırlar, propaganda yaparlar, silah satın alıp gönderirlerdi. Çete reislerini seçerler, otomatik tüfeklerle silahlandırdıktan sonra yola çıkarırlardı. Komitelerin şifreleri, gizli işaretleri, özel kuryeleri vardı. Haberleşmeyi bu araç ve aracılarla yaparlardı.

Bu suretle Rumeli'nde ihtilâl fikri, mâneviyat bakımından da beslendikten, teşkilât tamamlandıktan sonra komiteler 1895 yılı ortalarında kendini göstermeye başladı.

Artık sırası gelmişti. Avrupalıların gözü önünde devamlı hadiseler çı-

karılacak, Rumeli'deki Osmanlı ülkesini huzursuzluk kaynağı haline getireceklerdi.

Bu plan muhtelif tarihlerde uygulandı. Zaman zaman şimendifer köprüleri atıldı, trenlere baskın yapıldı, köylere hücum edildi.

1901 Ağustosu'nda Serez bölgesinde çıkarılan ihtilâl yüzünden halk dağlara sığındı. Bir kısım Bulgarlar da sınırı aşarak Bulgaristan'a geçti.

Bulgar politikacıları için bu hâl büyük bir fırsat ve nimetti. Kaçaklar Avrupalılara gösterildi. Bu manzara bir zâlim ve mazlûm edebiyatının alıp yürümesine yol açtı.

Rumeli'nin en önemli ve yabancısı bol kenti Selânik'ti. Burada çıkarılan her vak'anın akisleri daha büyük olurdu. Bu düşünce ile Bulgar komiteleri harekete geçti. Burada da kendilerini göstermek yolu tutuldu. 20 Nisan 1903 tarihinde Selânik'in Vardar yönündeki Galik köprüsü dinamitlendi. Selânik, karanlıklar içinde ve susuz bırakıldı. Aynı zamanda, Osmanlı Bankası Şubesi ateşe verildi. Yanındaki Alman Kulübü yıkıldı, Elhambra Kafeşantanı'na bomba atıldı, ahâli korku ve heyecan içinde bırakıldı. Selânik limanında, Marsilya seferi için demir alan 'Mesagerie Maritime' Kumpanyası'nın bir vapuru yakılmak istenildi. Vapurun güvertesi ve bazı mühim kısımları yandıktan sonra ateşin önüne geçilebildi.

Şehir içine üç koldan yayılan ihtilalciler daha çok yabancıların oturdukları yerlerde bombaların patlatıyorlardı.

Bu vak'adan sonra ayaklanma Edirne, Manastır illeriyle Üsküp'e sirayet etti. Çoluk çocuk Bulgar köylüleri ihtilâl reislerinin (voyvoda) emriyle dağlara çekildikten sonra 300-400 kişilik Bulgar çeteleri Türklerin çiftliklerini ateşe verdi ve yaktı.

Bu karışık durum, büyük, küçük ayaklanmalar 1908 Meşrutiyet devrimine kadar devam edecektir.

RUMLARIN İDEOLOJİSİNİ AÇIKLAYAN BİR BELGE RUM - BULGAR SATAŞMASINDA RUMLARIN SAVUNMALARI MÜNASEBETİYLE

Bu arada Bulgarlarla Rumlar arasında millî politika ve ideoloji bakımından mücadele ve şiddetli münakaşalar oluyordu. Birbirlerini suçlandırıyorlardı.

Bu konuda ele geçen iki belgeyi okurlarıma sunuyorum. Bunlar Rum ve Bulgarların yürüttükleri temel politikanın gerçekleri sayılabilir:

Rumların 1903 de yazılmış müdafaanamesi:

Biz ki Rumlar, iki bin ile üç bin yıldan beri medeni bir millet ve diğer milletlerin terbiyecisi bulunmakla insanlık âlemine etmiş olduğumuz hizmetten dolayı

iftihar ederiz, medeniyeti yaymak gibi yaptığımız iyilikten başka, yurdumuzun savunması uğrundaki kahramanlıklar ve adımızı, medeniyetimizi ebedileştirmek için kurduğumuz büyük şehirlerin kalıntıları bu gün dahi gözönündedir, Yeryüzünde Avrupa ve Asya'nın en bayındır ülkeleri olan Anadolu ve Rumeli üç bin ile dört bin yıl öncesi Yunan şehirlerinin kalıntılarını o güzel yerlerin hangi noktasından gelip geçilse bunlara rastlanmaktadır.

İlmin ve fennin kaynağı, Yunanlılardır. Sokratlar, Diyojen'ler gibi dahileri şimdiye kadar hangi millet yetiştirdi?

Bulgarların, Rusların ve hatta Avrupalıların bile adı, sanı yok, yerleri ormanlık ve kırlıktan ibaret iken Doğu'dan Batı'ya kadar nüfuz ederek medenileşmiş bir millet idik.

Zamanımızda bile akıllara hayret veren Yunan kalıntıları ve medeniyette ne kadar ileri gittiğimiz ispat eden eserler müzelerde ve toprak altında kendini göstermektedir. Tarih sayfaları Yunanlıların çeşitli meziyetleri ile doludur.

İlk çağlarda bir medeniyet devresi geçiren Yunanlılar, Doğu Roma İmparatorluğu'nu kurarak Ortaçağ'da yıkılmışlarsa da beş altı yüzyıl sonra, yine o toprakların meyvesi olan Yunanlılar yeniden millî hürriyetleini kazanmışlardır. Medeniyet bakımından yüksek oldukları gibi yaradılışları itibariyle de zeki olan Yunanlılar, Hıristiyanlığı yaymakla da en büyük maneviyata sahiptirler.

Hazret-i Mesih'den 300 yıl sonra İznik'de toplanan ruhanî heyet Hıristiyanlığı meydana getirmişler, dünyaya yaymışlardır ki, bunu da kimse inkâr edemez. Bu manevi faziletlere mâlik olan Rumların kilise hukuku acaba ne sebeplere dayanılarak Bulgarlar tarafından gasbolunuyor? Şimdiye kadar gelen ve gömülü olan azizlerimiz acaba kimlerden gelmiştir? ve ne adlarla anılıyorlar, Kutsal ve ünlü günlerin adları Rumca değil midir? Ruslar, Bulgarlar ve Sırplılar velhasıl bütün Slavlar dağlarda vahşi canavarlarla boğuşmakta iken Rum kiliselerinin çan sesleri Doğu'dan Batı'ya kadar yükselmiyor, işitilmiyor muydu?

Bu âlemin tabiî kanunu olan 'her kemâlin bir zevâli' olduğu gibi, o koca hükümet, zamanın değişikliklerine uğrayarak nihayet yıkım rüzgârının şiddetli sadmesiyle yerle bir oldu. O da doğu Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı idi.

Fakat temeli olan o eski medeniyetin manevi tesiri sayesinde Yunanlılar bütün mahvolmamışlardı. Mora yarımadasına sığınan Yunanlılar, yeniden millî kuruluşlarına kadar orada duraklama halinde kaldı. İşte bu değişikliklerden Slavlar da zamanın tesiri ve dini kabul etmeleri ile yavaş yavaş insanların arasına karışarak kuzeyden güneye doğru kaymakta ve fakat Hıristiyanlığı ve âdâbı Rumlardan öğrenmekte idiler. Bunlar Roma'nın, yıkılmasından faydalanarak küçücük prensliklerle Balkan'da hükümet kurmuşsa da din bakımından Rumlara, Rum kiliselerine bağlı bulunuyorlardı.

Türklerin istilasında, Rumların kilise hukuku son zamanlara kadar bâki kalmakta idi. Türkler bunu tabiî hak olarak bize vermişlerdi.

İşte kiliselerine bağlılığı sebebiyle İsevîlik kanunlarının hükümleri tamamen telkin olunagelmekte ve bu hukuku hiçbir surette bozmaya Bulgarların hak ve yetkileri yoktur. Kanunun bu yolda devam ve bekası, Hıristiyanlığın bir bölünmeye uğramaması, özellikle Hıristiyan birliğini parçalamaya hiçbir kavmin cüreti olamayacağı pek açık bir gerçek iken Bulgarlar Rusların teşviklerine kapılarak âdeta mezhep ayrılığı gibi bir kanun usulü istemeleri, bunda ayak diremeleri ve

böylece kiliselerin ayrılması İsevîlik kanunlarına aykırı değil de nedir? Bu da Hıristiyanlıkça tamiri kabil olmayan bir günahtır.

Sadedimize, milliyetimizin ne suretle sademeye uğrayarak bu belalı dalgalanmalardan kurtulmasına gelince; Rumlar Makedonya'da Türklerin himayelerinde ve kilise hukuku, her milletin Rum kilisesine bağlılığını muhafaza ederek gelinmiş ve birçok zamanlarda rahat bir yaşayış devresi geçirmiş ise de Türklerin kötü idaresi ve özellikle ilk çağlarda dahi bir medeniyet hayatı yaşayan ve medeniyeti dünyaya yayan Rum evlatları, içine düştükleri esirlik hayatını vicdanlarında pek büyük leke olarak gördükleri için Makedonya'daki Hıristiyanlık namına Sultan Mahmut devrinde hürriyet bayraklarını Mora'da dalgalandırmaya başlamışlardı.

Bu halin Bulgarlara dahi, gelecekleri için taze bir hayat vereceği ve millî hürriyetlerini kurtarmaya destek olacağı dahi pekâlâ biliniyordu. işte millî haklarımızı ve isyan sabebini uzakan gören ve özellikle Yunanlılığın kucağında yetişmiş olan Avrupalılar bu işkence halini daha yakından incelemeye başlayarak Türklerin elinden kurtulmamız için bize iltica kapılarını açtılar. Yunan hükümetini kurduk ve hemen yüz yıla yakın bir zamandır yine eski devreyi bulmak için geceli gündüzlü çalışmaktayız.

Halbuki Bulgarlar ise bize ittifak elini uzatmayıp Rusya'nın hırs ve tamah dolu kucağına atıldılar. Zaten başlangıçta Rusların zulmünden kaçan Bulgarlar gelecekteki bir günde kendilerini Rusların doymaz midelerinde bulacaklardır. İşte Rusya'nın kışkırtmasıyla kiliseler ayrıldı. Tuna savaşı açıldı. Bulgaristan vücuda geldi. Fakat Rusların hırs ve tamah ile bilenmiş dişlerinden kendilerini kurtaramadılar. Yine görülmemiş zulüm, etmedikleri vahşilik kalmıyor. Nihayet Türklerle bizi çevirdikleri fesat çarkı ile iki savaşa soktular, ne yazık!

Yine Bulgarlaın Makedonya'da bu kadar Rumu Bulgarlaştırmak için son zamanlarda oynamadık rolleri ve yapmadık rezaletleri kalmamıştır. Acaba hangi sebeple yapıyorlar. Vaktiyle Rusların zulmünden kurtulup da insanlığı onlara öğretmiş ve Hıristiyanlığı kabul etirmiş biz Rumların kucağında muhafaza olunduklarından mıdır?

Acaba hangi vicdan ile bu vahşilikler yapılıyor?

Şu son zamanlarda Rumların milliyet damarları kabarmıştır. Millî hayatımız için Makedonya'da bulunan Rum kardeşlerimiz uğrunda canımızı fedaya hazırız, Bulgarların bu neticesiz yolda bir felaket girdabına düşmemeleri için hakikat ışığını kendilerine göstermeyi vicdan borcu sayarız.[3]

BULGARLARIN RUMLARA CEVABI VE SAVUNMALARI, BULGARLAR, "İZMİR KIYILARINI, HIRSLI BİR ÜMİTLE HER TARAFI BULANDIRACAKSINIZ" DİYORLAR

Bulgarların Rumlara cevabı ve savunmalarını (1903 yılında yazılmıştır) aşağıya alıyorum:

Rumların birçok tarizlerine hedef olan Bulgar milleti kendisini müdafaaya mecbur olmuştur. Makedonya'daki hakkımızı istemekteyiz. O vatan toprağının

bir tozunda Rumların hakkı yoktur. Bulgar kavmine karşı eskiden beri çevirdikleri çirkin nazarı red ile müdafaa için şu birkaç satırı yazıyoruz:

Biz Bulgarlar Tuna ve Makedonya'ya doğru akın ettiğimiz vakit yollarımız üzerinde hükümet teşkile edemeyen iptidâi kavimler vardı. Bunlarla aramızda geçen birçok savaşlardan sonra, cengaverliğimize karşı koymayarak onlar kuzeye doğru çekildiler. Biz de küçük prenslikler kurduk.

Roma İmpatarorluğu'nu tanıyıp himayesine sığınmamız Hıristiyanlığın kutsal bir din bağlılığı üzerine tam bir birlik yaratılması amacı ile olmuştu. Rumlar ise Balkan Yarımadası'nın yalnız kıyı kısımlarında bulunuyorlardı. Fakat o kutsal dinin gereklerine uyarak Roma Hükümeti'ni tanımış olmaklığımızdan, bizim, Roma Hükümeti'ne bağlı bulunduğumuz kanısı uyandırılıyor. Mesele güzelce incelenirse Bulgarların hiçbir surette Rumların idareleri altında bulunmamış, yalnız Hıristiyanlık namına Roma İmparatorluğu'nu tanımış oldukları anlaşılır.[4]

Makedonya'nın herhangi bir yerinde gösterilmiş eserler Rumların değildir. Onların bir zerre bile toprakları yoktur.

Söylenilen kalıntıların Bulgarların teşkil ettikleri hükümetlerin eserleri olduğunu pek iyi biliyoruz.

Rumların, Makedonya bizimdir demeleri ne gibi sebeplere dayanıyor?

Ancak dini mahiyette olan özel saygımızdan cüret alan Rumlar kuzeye doğru Bulgar köylerini Rumlaştırmaya teşebbüs etmişlerdir.

Hıristiyanlığı kabul ile kiliselerimiz Rumlar tarafından idare olunmasına müsaade etmekliğimiz için milliyetimizi de değiştirmek istemekte ne mana vardı? İşte Bulgarlar bu haris fikir yüzünden Rumların zulümlerine uğramıştı.

Bulgarlar bu hale de, kayıtsız nazarlarla bakıyorlardı. Nihayet Bulgarların yerleşmiş oldukları Makedonya, birtakım fasılalara uğrayarak Rumların ve Latinlerin eline geçmişti. Fakat bunlarda tutunamayarak Türklerin istilasına geçti. İşte Türklerin bu noktada ilk karşısına çıkan ve mertçe müdafaa da bulunanın Bulgarlar olduğunu Rumlar da bilmektedir.

Türkler istila ellerini Tuna önlerine uzattıkları zaman Roma Doğu İmparatorluğu ve dolayısıyla Hıristiyanlık adına Türkleri Tuna önlerinde büyük savaşlara zorlayan kimlerdi? Şüphesiz bunlardı. Eğer Rumlar cesaretli ve o kutsal dine saygılı olsa ve bizlerle ittifak etselerdi Türkleri buradan çıkarırdık. Ne yazık ki, İstanbul Roma İmparatorluğu şarap zevkiyle sarhoş olurken Bulgarlar vatan savunması uğrunda Tuna önlerinde kanlarını dökmekte idiler. Bu sırada İmparatorlara gönderilen Bulgar elçileri kabul olunmadı; İttifak teklifi reddolundu.

Hülâsa, Rumlar her hususta Bulgarlara eza ve cefa etmekten geri kalmadılar. Rum papazları kutsal kitaplardaki duaların Rumca olması için bizi zorladılar, ve bu yoldan dilimizin dahi değiştirilmesini istediler.

Bu millet kendi dilini değiştirmeye razı olmadığı gibi mensup olduğu dinin kutsal kitabını da (nasıl ki, Rumlar Rumca yazmışlardır) biz de kendi dilimizle yazmaya ve o suretle kullanmaya hakkımız vardır.

Bulgarca konuşan Rum köyleri aslında Bulgar değil midirler?

Rumlar Yunanistan'ı teşkil ettikten ve Türklerin idaresi altından çıktıktan sonra yine Makedonya'daki Rumları teşvik ile etmedikleri zulüm kalmıyordu. Eğer Türkler bizi güzel idare etmiş olsalardı hiçbir suretle o idareden çıkmazdık.[5] Onların da şiddetli gadirlerine uğrayarak şimdi milletimizi ve haklarımızın korun-

masını Ruslardan istedik. Bu halimiz de bizi mahçup düşürmez. Zira 'Denize düşen yılana sarılır' atasözüne iki zulüm altında bulunmak bizi böyle bir harekete zorlamış oldu. Biz de hürriyet bayrağını açarak Bulgaristan'ı teşkil eyledik. Kiliselerimizi ayırdık. Lakin milletimizin bir kısmı Makedonya'da bulunduğu, onların Türk ve Rumlar tarafından gördükleri zulüm tesiriyle feryatları Makedonya ihtilalini meydana getirdi.

Biz Makedonya'da hiç bir Rumu Bulgarlaştırmadık. Fakat eskiden Bulgar olup da Rumlar tarafından Rumlaştırılan Bulgarları yine milliyetlerine davet ettik. Haksız hiçbir şey yapmadık. Beyhude yere kan akıtarak biçarelere zulüm etmedik. Biz hakkımızı istemek davasında bulunuyoruz. Bugün namuslu bir millet olduğumuzu cihana muntazam ordumuz ve idare usulümüzle ispat ettik. Şu otuz gün gibi geçen otuz senelik bir zamanda asırlar derecesinde ilerledik ve ilerlemeye çalışmaktayız.

Siz ise, safsata ve boş hurafelerden başka bir şey ile beyinlerinizi doldurmamışsınız. Hakikat çırağı elimizdedir. Önümüzdeki 'yok oluş' çukuruna bakınız. Zira sizi kurtaracak feryadınızı işitecek kimse yoktur. Atalarımızla iftihar ediyorsunuz, fakat torunlarınızla şen ve şâdıman olamayacaksınız. Geçmişe bakarak geleceğinizle sevinmek manasız bir düşüncedir. Bulgarlara karşı, lâyık olmadıkları şekilde hareket etmeniz bizi hiç bir surette Avrupa nazarında düşüremez. Biz Bulgarların ne kadar ciddi surette medeniyet çevresine girdiğimiz ve bu çevre içinde yükseleceğimizi bütün âlem teslim etmektedir.

Hurafeler zamanı geçmiştir. Her şeyde, ciddiyet ve hakikatin arandığı bir asırda yaşıyoruz. İddialarınız doğru olsaydı, hakkınızı almak için her taraftan size yardıma koşanlar bulunurdu.

Siz buraları (Makedonya'yı) ve Girit'i bulandırdığınız gibi Osmanlıların başına Akdeniz'deki adaları, İzmir kıyılarını ve hırslı bir ümitle her tarafı bulandıracaksınız.

Bulgarlar bütün davranışlarınızdan gafil değildir.

Her tarafta Rumları teşvik ile Bulgarlar aleyhine ve komite namına paralar toplayarak adamlarınızı silahlandırmak, yeni yeni fikirler aşılamak, Patrikhaneden gizli emirler almak ve bu usul ile gelecekte ihtilâller hazırlamak teşebbüsünde bulunuyorsunuz.

Anadolu'da huzur içinde yaşayan ve Makedonya'ya benzemeyen binlerce Rum'un günahsız kanlarına gireceğinden, siz de Hıristiyanlıkta tamiri kabil olmayan günahlarda ve dünya nazarında affedilmez cinayetlerde bulunacağından emin olunuz.[6] işte tekrar ederiz ki, haksızlığınız ve yakışıksız hallerinden dolayı pek büyük bir felaket üstündesiniz. Biz de o felâketi size haber veriyoruz.[7]

KİLİSE, MİLLİYET DAVALARI VE BÜYÜK DEVLETLERİN POLİTİKALARI

Balkanların, görülüyor ki ayrı ayrı düşünceleri ve benimsedikleri bölgeler vardı. Bir kısım bölgelerdeki Hıristiyanlar çeşitli ırklara mensuptu. Buralarda Bulgar, Sırp, Ulah ve Rumlardan hangisinin çoğunlukta bu-

lunduğu münakaşa ve kavga konusu oluyordu. Bu yüzden aralarında silahlı çatışmalar, boğazlaşmalar eksik değildi. Kilise ve okulların hangi unsurun elinde ve idaresinde bulunması işi de ayrı bir kavga konusu idi. Biliyoruz ki, Fatih Sultan Mehmed zamanından beri Fener Rum Patrikliği Ortodoksların dini ve ruhanî reisi idi. Ve yine biliyoruz ki, Bulgarlar millî hürriyetlerini tam olarak elde etmek için uzun boylu mücadele etmişler, Bulgar Eksharlığı'nın kabulünü sağlamışlardı. Sırplar da aynı düşünce ile kiliselerini ayırmamışlardı. Fakat az önce okuduğumuz gibi Rum Patrikhanesi kiliseler okullar üzerindeki eski hakkını ve bunların idare yetkisini elinde bulundurmak istiyordu.

Bu, içinden çıkılması güç meseleden başka, çetelerin her biri kendi ırkından olan Balkanlı devletin çıkarına, menfaatine göre siyasi bir yol takip ediyordu.

Bulgar Hükümeti Ayastafanos Antlaşması'nın çizdiği hudutları ele geçirmek, Makedonya'da Osmanlı hükümdarlığı (souverainеté) altında 'mümtaz' bir idare kurulmasını istiyordu. Bu yoldan, ileride büyük Bulgaristan yaratılmış olacaktı.

Yunanistan ile Sırbistan ve bunların Makedonya'daki peykleri böyle bir düşüncenin aleyhinde bulunuyorlardı. Onlar da hisselerini Bulgaristan'a kaptırmamak için Osmanlı topraklarının aralarında paylaşılmasını istiyorlardı. Fakat bütün bu iddia ve kavgalar, dini bir mesele sayılan kiliseler işi de arada olmak üzere hepsi bir yol üzerinde birleşiyordu. 'Hasta adamın! mirasına konulacaktı. Her unsurun payını daha geniş ölçüde almalı idi.'

Bu durum karşısında Balkanlar'la en çok ilgilenen büyük devletlerden Rusya, Avusturya-Macaristan ve İngiltere ne yapıyorlardı? Ruslar, Balkanlar'daki Slav ve Ortodoks kardeşlerini nüfuz ve himayeleri altında birleştirmek politikasından vazgeçmiş değillerdi. Avusturyalılar ise Makedonya'daki emellerini tatmin için ayırıcı bir politika ile küçük Balkan hükümetlerini birbirine düşürmeye çalışıyorlardı. İngilizler de Balkanlar'daki Slav blokuna karşı Yunanlıları tutmak ve kuvvetlendirmek suretiyle Akdeniz kıyısında bir denge yaratmak politikasını güdüyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun müstebit hükümetine gelince, çekinmeden söyleyebliriz: 'İdare-i maslahatcı' bir politika ile her şeyi oluruna bırakıyordu. Bu idare sistemi yüzünden bütün işler kangren olmakta devam ediyordu.

1903 yılında bir Bulgar isyanı olmuştu. Bu bahane ile Makedonya'da bir yabancı kontrolü başladı. Bâbıâlî, Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Umumi Müfettiş tayin etti. Avrupalı subayların kumandasında yeni bir jandarma kuvveti meydana getirildi. İdari ve mali reform yapılmak istenilmişti. Bu işler de yabancı uzmanlara bırakıldı. Fakat işler bir türlü düzelemiyor, âsâyiş temin olunamıyordu. Çünkü Balkanlı politikacıların gayesi Bal-

kanlar'da emniyet ve sükûn içinde halkın rahat etmesi değildi –başka bir yerde söylediğim gibi– huzursuzluk yolu ile bekledikleri arzuya bir an önce kavuşmak istiyordu.

Tedhişçi çeteler bu sebeple sükûnu bozmakta devam ediyorlardı.[8]

Bâbıâlî yeni bir tehlikenin başgöstermesinden korkuyordu. Nihayet 1908'de, daha önce bahsettiğim gibi, İngiltere Kralı ile Rus Çarı Reval'de buluşup, Makedonya'da Osmanlı ordusunun kaldırılması da kararlaştırdı. Bu resmî görüşmeyi takip eden günlerde 1908 Meşrutiyet devrimi oldu. İstedikleri hürriyet bütün Osmanlılara verilmiş oluyordu. Jön Türkler'in veya Midhat Paşa'nın 93 Kanun-ı Esâsîsi ile bütün Osmanlıların devlet idaresinde yeri vardı. Bundan faydalanmak için sadece iyi bir vatandaş olmak kâfi idi. Esasen Makedonyalı unsurlar, Osmanlı idaresinde rahat yaşamışlar, toprak sahibi olmuşlar, papazlar ve kiliseleri ile birliklerini, dillerini, adetlerini muhafaza etmişlerdi. Makedonyalıları rahatsız eden Osmanlı Hükümeti'nin gayesiz tutumu değil, tekrar söyleyeyim: Yabancı hükümetlerin birbirine zıt tahrikleri ve bunların aleti olan siyasi eşkiyaların baskısı idi.

İkinci defa Meşrutiyetin ilanı ile Makedonya'da vak'aların arkası kesilmiş, hiç olmazsa bir duraklama ve bekleme devri başlamıştı. Hatta devrim ile alakalarını göstermek amacı ile 31 Mart irticasını söndürmek için Hareket Ordusu'na katılarak İstanbul'a kadar gelen Hıristiyan gönüllüleri olmuştu.

MAKEDONYA'DA ALINAN TEDBİRLER, GÖRÜLEN İŞLER

Yabancı kontrolü altındaki idare kaldırılmış, burada çalıştırılan Avrupalı subaylar geri çağrılmıştı. Artık büyük devletlerin Makedonya'daki konsolosları raporlarını neşretmiyorlardı, Avrupa basını umumi bir sükûn içinde idi. Aleyhimizde eskisi gibi gözü kapalı, maksatlı yazılara rastlanmıyordu.

1910 yılına kadar Rumeli'de kayda değer önemli hadiseler olmadı. Yalnız bir yılın ilkbaharında Arnavutluk'da yeni bir ayaklanma baş gösterdi. Hükümet enerjik davrandı, isyanı şiddetle bastırdı; her zaman müsamaha, himaye ve hatta lütuf görmeye alışmış olan asilerin elebaşları bu defa cezalandırıldı. Aynı zamanda Makedonya meselesi ciddi surette ele alındı.

Buralarda hükümet otoritesinin sağlanması Kanun-ı Esâsî hükümlerinin yürütülmesi, ayrılık, bozgunculuk hareketlerine son verilmesi için esaslı tedbirler almaya başlandı. Sık sık ayaklanan ahâlinin silahlarını toplamak yoluna gidildi. Siyasi çetelerin takip ve tenkilinde başarı gösterildi. Makedonya'yı kana boyayan cinayetlerin azaldığı istitistiklerle ispat edildi.

Hıristiyan unsurlar arasında kavga konusu olan cemaatlerin kilise ve

okul meselesine, meclisten geçen bir kanun ile hal çaresi arandı. Belli bölgeler yeniden Türk ve Müslüman göçmen yerleştirilmek suretiyle nüfus siyaseti ele alındı. Bütün bu icraat ve teşebbüslerin müeyyidesi, dayanak noktası olmak üzere ordunun öğretim ve eğitimi ele alınarak ıslâh edildi. Akdeniz'in ikinci derecede kuvveti iken, eski devrin Haliç'te çürüttüğü donanma canlandırmaya çalışıldı. Bu alanda dikkate değer ilerlemeler de sağlandı.

Genç Türk hükümetinin bu tutumu ve millî siyaseti, Hıristiyan milletlerin öteden beri beslediklerini bildiğimiz ümitlerini kırması tabiî idi. Avrupalı büyük devletlerde de, başta Rusya ve İngiltere olmak üzere Osmanlı ülkesinde istikrarlı bir rejimin ve bunun yaratacağı sıhhatli bir devletin vücut bulmasını menfaatlerine, emperyalist siyasetlerine aykırı buluyorlardı. İç politikada aşırı parti kavgaları ve ihtirası yüzünden hükümet otoritesinin zaafa uğradığı görülüyordu. Diğer yönden memleketin genel durumu gözden geçirilirse; işte böyle bir hava içinde Meşrutiyet, Türk hükümetine, yeni rejime kendisini toplamaya, kuvvet bulmaya daha fazla zaman ve fırsat verilmemek istenildi. Aleyhindeki akım şiddetlendirildi, Balkanlı devletlerde ittifak fikri uyandı.

VENİZELOS BALKAN İTTİFAKI PEŞİNDE

Balkan ittifakı teklifi Yunanistan'dan gelmişti. Venizelos, ihtilâle karışmış orduyu nasıl düzenledi, yetiştirdi ve ittifakı sağladı.

İlk ittifak teklifi 1911'de Yunanistan başvekili Venizelos'dan gelmişti. 1911'de Venizelos, Girit davasındaki başarısı ile Helen âleminin takdirini kazanmıştı.[9]

Yunan Ordusu içinde baş kaldıran askerî birlik komitesi (Askerî cunta) 1910 senesi Şubatı'nda kendisini Atina'ya davet etti. Giritli ihtilâlci kudretli başvekil sıfatıyla Yunanlıların mukadderatını ele almıştı.

Venizelos en önce geniş bir ıslahat programı hazırladı. Programında birinci derecede Yunan silahlı kuvvetlerinin düzenlenmesi (tensiki) meselesi ele alınmıştı.

Yeni Yunan başvekili siyasete karışmış bir ordunun disiplinini, maddi ve manevi kuvvetini kaybedeceğini ve nihayet işe yaramaz bir hale geleceğinin bilecek kadar akıllı, aynı zamanda prensip ve memleket menfaatleri nâmına kendisini iktidara getirenlere karşı duracak kadar cesur ve feragatli bir devlet adamı olduğunu gösterdi. Ordu için Fransa'dan, donanma için İngiltere'den askerî uzmanlar getirdi. Kesin yetkilerle bunları çalıştırdı. Tasarladığı süreden önce Yunan silahlı kuvvetlerinin istediği seviyeye geldiğini, yetiştirildiğini gördü. Artık vakit kaybetmeden temel politikasını ele alır, yürütebilirdi.

TRİKOPİS'İN 1891'DE BALKAN İTTİFAKI İÇİN ÇALIŞMASI

Venizelos 1891'de Yunan siyasetçilerinden Trikopis'in, Osmanlı Hükümeti aleyhinde bir ittifak projesi hazırlayıp Bulgar ve Sırp hükümetlerine başvurulduğunu biliyordu. Kendisi de Trikopis'in hayranı idi, fikirlerini beğeniyordu.

Yunanlı politikacı Trikopis bir süre için iktidardan ayrılıp hazırladığı ittifak projesini Sırp ve Bulgar hükümetlerine kabul ettirmek için Belgrad ve Sofya'yı ziyaret etmişti. İki Balkan hükümetine Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki topraklarının aralarında paylaşılması için birleşilmesini ve bu maksatla savaşa girilmesini teklif etmişti.

Aralarında sınırların tayini işi de içinde olduğu halde bütün meselelerin bir konferansta halledileceğini umuyor, Avrupalı büyük devletlerin, kendilerine savaş sırasında gerektiği gibi davranacaklarını tahmin ediyordu.

Trikopis'in projesini Sırbistan Hükümeti memnunlukla kabul etmiş, Bulgaristan Hükümeti de nezaketle karşılamıştı. Bulgar Başvekili Stambolijski Osmanlılar ve Üçlü İttifak ile (Almanya-Avusturya-İtalya) devam etmekte olan münasebetlerini bozmak istememişti.

Bu sırada Prens Ferdinand'ın[10] Bulgaristan'da durumu sarsıntı geçiriyordu. Bu sebepten Bulgarlar bir avantüre atılmaktan çekinmişlerdi.

Ayrıca Balkan politikası bu tarihlerde Rusya ve Avusturya rekabeti içinde çalkanıp duruyordu. Stambolijski, rivayete göre Avusturya Hükümeti'nin teşviki ile olayı Bâbıâlî'ye haber vermişti. Belgrad Osmanlı elçisi de Trikopis'in teşebbüsünü öğrenmiş hükümetine bildirmişti.

VENİZELOS BALKAN İTTİFAKI İŞİNİ 1911'DE ELE ALDI, GİZLİ OLARAK NASIL ÇALIŞTI?

Bu yüzden neticesiz kalan teklifi Venizelos 1911'de ele aldı ve tekrarladı. İlk teklifin zamanından önce duyulmuş olmasının yarattığı intibah ile bu defa gayet gizli ve dikkatli davrandı. Hususi yollardan Sofya'ya gönderdiği bir mektup ile Bulgar Hükümeti'nin fikrini yokladı. Aynı zamanda Kral Ferdinand ile Başvekil Geşof'a uzun ve özel bir mektup gönderdi. Bu olayı Yunan Kıralı ile kendisinden başkası bilmiyordu. Az sonra meseleyi hariciye nâzırlığı yapmış olan Yunanistan'ın İstanbul elçisi Griparis de öğrendi. Bu kadar...

Vesika, mühürlü ve kapalı olarak gayet emin bir adam ile ve Korfu yolu ile Viyana'da tanınmış bir İngilize gönderildi.[11] O da aldığı vesikayı mahalli Bulgar Elçiliği'ne teslim etti. Burası da kapalı ve mühürlü olduğu halde Sofya'ya yolladı.

Atina'da da olduğu gibi teklif Sofya'da da tamamen gizli tutuldu. İki hükümet reisi özel şifreleri ile haberleşiyorlardı. İş diploması alanına geçtiği son dakikaya kadar her iki hükümetin kabine üyelerinden çoğu olayı bilmiyordu. Sofya'ya gönderilen mektupta, "Osmanlı memleketindeki Hıristiyanların imtiyazlarının savunmak için birlikte hareket etmek amacı ile anlaşmadan, aynı zamanda Osmanlı devleti tarafından kendilerine saldırmak ihtimaline karşı bir savunma ittifakından" bahsolunuyordu. Kral ve Geşof'a gönderilen mektupta da iki hükümet arasında Balkan ittifakına yol açacak yakınlığın nasıl olacağı açıklanıyordu.

BULGAR HÜKÜMETİ'NİN TUTUMU ÖNCE SIRPLARLA ANTLAŞMANIN İMZALANMASI

Bulgaristan Hükümeti, Yunan teklifine derhal cevap vermedi. Kral Ferdinand bu teklifi şahsi düşüncesine uygun bulduğu için kabule hazırdı.

Ancak, Yunanlılarla aralarında geçmiş bazı vak'alar Bulgarların çekingen davranmasını gerektiriyordu. Ayrıca da Bulgarlar Yunanlıların Girit hakkındaki ihtiraslarını hoş görmek ve bu yoldaki tehlikeye göğüs germek istemekle beraber arada bir savaş olduğu takdirde Yunanistan'ın yapacağı askerî yardımdan ve yardımın değerinden şüphe ediyorlardı. Az önce işaret ettiğim gibi, vâkıâ, Venizelos ordu ve donanmasını kuvvetlendirmek için çalışıyordu ama bunun derecesini Bulgarlar görmek ve anlamak istiyorlardı. Bu sebepten, kısa bir intizar devresi geçirmeyi uygun buldular. Bununla beraber Rınova'da (Tırnova'da) topladıkları millî meclisin anayasa hükümlerinde bazı değişiklikler yapıp krallık makamına gizli antlaşmalar yapmak yetkisini vermesi dikkati çekmekte idi. Diğer taraftan Yunanistan ile Bulgaristan münasebetleri gittikçe iyileşiyordu. Atina'yı ziyaret eden Bulgar öğrencileri büyük bir sevinçle karşılanmıştı.

Esaslı işlerde Bulgarlardan ziyade Bulgar olan Kral Ferdinand, Geşof ile birlikte durumu yeniden gözden geçirdi. Yunanistan ile pazarlığı bitirmezden önce teklif edilen ittifakın içinde bulunmasını zaruri gördükleri Sırbistan'ı elde etmeye karar verdi.

Sırp Hükümeti, Sofya'ya İspalikoviç adında yeni bir elçi tayin etmişti. Yeni elçi Sofya'ya gelir gelmez görüşmeler başladı. Kral Ferdinand ile Geşof, Sırp Hükümeti ile görüşmeye başladıkları zaman halledecekleri meseleler olduğunu biliyorlardı. Sırbistan ile Yunanistan'ın görüşleri birbirine uymuyordu. Sırpların büyük kısmı Avusturya uyruğu idi. bu sebeple Sırplar birinci derecede bu devlete düşman idi.

Osmanlı memleketindeki Sırplar nispetle azdı. Herhalde Sırpların Osmanlı Hükümeti'ni karşı düşmanlık duygusu ikinci derecede idi. Hatta

Sırplar bir zaman Avusturya'ya karşı Osmanlıların yardımını elde etmek fikrini beslemişlerdi. Bu maksatla 1908 senesinde –Bosna-Hersek'i Avusturya'nın ilhakı sırasında– Bâbıâlî'ye teklifte bulunmuşlardı. Ruslar Slav birliği namına Sırpların bu düşünce ve hareketlerini iyi karşılamışlardı. Diğer yönden Sırbistan ile Rusya, Avusturya'nın Balkan siyasetini önlemek, Selânik'e doğru ilerlemesine meydan vermemek, mümkün olduğu takdirde Sırpları bir yerde, bir bayrak vermemek, mümkün olduğu takdirde Sırpları bir yerde, bir bayrak altında toplamak suretiyle Balkanlar'da bir Slav birliği vücuda getirmek amacında birleşiyorlardı.

Bulgarların programı ise bundan biraz farklı idi. Fakat, –Yunanlılar gibi– onların da birinci derecede düşmanı Türklerdi. Ayrıca Bulgar Hükümeti Makedonyalıların mukadderatını Bulgaristan'ınkine bağlayıp birleşeceklerinden emindi.[12] Sırbistan ile Yunanistan da Bulgaristan'ın bu fikrine katıldılar, gelecek için taksimi, bugün için nüfuz bölgesi talebi prensibini kabul ettiler.[13]

Bu politikanın açık şekli ile savunması o kadar güç olmazdı. Âdet edindikleri gibi soydaşları Hıristiyanları, 'Osmanlıların fena idaresinden kurtarmak, hürriyete kavuşturmak istedikleri' tezini ortaya atacaklar, âlemi ve bu arada maalesef bazı Osmanlı devlet adamlarını –Arnavutların yaptığı gibi– aldatacaklardı.

Sırbistan'ın Sofya Elçisi İspalikoviç talimatını aldı. Rusya'nın muvafakati daha önce temin edilmişti, 1912 senesi Martının sonunda Sırp ve Bulgar müzakereleri sona erdi, ittifak antlaşması imzalandı.

YUNANLILAR VE BULGARLAR DA ANTLAŞMAYI İMZALIYORLAR ANTLAŞMANIN ESASLARI, YORUM

Yunan-Bulgar ittifak antlaşması görüşmeleri daha önce başlamıştı. Ancak Bulgar Başvekil ve Hâriciye Nâzırı Geşof ile Yunanistan'ın Sofya Elçisi Panas tarafından 1912 senesi Mayıs ayının 29. günü Sofya'da imzalanmıştır.

Bu antlaşma, önsöz ve eki ile 4 maddeden ibarettir. Önsözde:

> İki hükümetin Balkan Yarımadası'nda asayişin korunmasını samimi olarak arzu ettiği ve bir savunma ittifakı ile bu amacın elde edileceği,

kaydolunmuştur. Antlaşmanın birinci maddesi gereğince taraflar:

> Osmanlı Devleti'ni tahrik veyahut ona karşı tecavüzde bulunmaktan çekindiklerini,

göstermek istemişlerdi. Yalnız,

Andlaşmayı imza eden taraflardan biri, Osmanlı Devleti'nin taarruzuna uğradığı takdirde bu saldırış ister kendi memleketi içinde olsun ister antlaşma veya esas devlet hukuku bakımından haklarının ihlâl edilmesi suretiyle vuku bulmuş olsun her ikisi de bütün kuvvetleri ile birbirine yardım etmeye ve ancak birlikte sulh yapmaya mecbur olacaklardır.

İkinci maddeye göre:

Akid taraflar (Yunan ve Bulgarlar) bir taraftan Türkiye ahâlisini teşkil eden unsurların barış ve sükûn içinde birlikte yaşamaları için gereken manevi nüfuzlarını kullanacaklar ve diğer taraftan antlaşmalarla ve başka yollarla Türkiye'de Rumlarla, Bulgarlara bahşedilmiş olan imtiyazlarla siyasi eşitlik ve meşrutiyet haklarının elde edilmesi veya sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti veya büyük devletler nezdinde birlikte teşebbüste bulunacaklar ve birbirlerine yardım eyliyecekler.

Üçüncü madde gereğince:

İttifak antlaşması üç sene süre ile yürürlükte olacak ve istenildiği takirde ve bu sürenin sonunda gizli olarak bir sene daha uzatılabilecektir.

Dördüncü maddeye göre:

Andlaşma gizli tutulacak ve tarafların muvafakatı olmadıkcç tamamen ve ne de kısmen üçüncü hükümete haber verilmeyecek.

Antlaşmaya bağlı ek gereğince:

Giritlilerin Yunan Parlamentosu'na kabulü meselesi yüzünden Yunanistan ile Osmanlı devleti arasında bir muharebe olduğunda Bulgaristan'ın Yunanistan'a karşı taahhütleri iyi niyetle tarafsızlık göstermekten ibaret kalacak.

Yunanistan ile Bulgaristan antlaşması zâhirde, açık manasıyla bir savunma ittifakından ibaret görünmektedir. Halbuki bu antlaşmanın imzası tarihinden hemen dört ay sonra Yunanlılar, Bulgarlar, Osmanlı Devleti'ne saldırmışlardır.

Bulgar ve Sırp antlaşması da genel bakımdan Yunanlılarla imza olunan antlaşmanın aynıdır, denilebilir. Aradaki fark Yunan-Bulgar antlaşmasında toprak taksiminden bahsolunmadığı halde bu antlaşmada Osmanlı Devleti ile yapılacak savaş kazanıldığı takdirde toprak taksimine ait kayıt ve antlaşma vardır. Bu da Sırp devlet adamlarından Pasiç'in ısrarı ile kabul edilmiştir.

Pasiç, Bulgaristan'ın üstün askerî kuvvetini düşünerek Osmanlılardan alınacak topraklarda Sırbistan'a düşecek payın önceden bilinmesini ve temin edilmesini istemişti. Ayrıca aralarında baş gösterecek herhangi anlaşmazlıkta Çar'ın hakemliği öne sürülmüş, Çar da bunu kabul etmişti.

KARADAĞ GÜNEŞ ALTINDA YER ARIYOR, ANTLAŞMAYI HEMEN İMZALIYOR, BİR YORUM; DÖRTLÜ İTTİFAK TAMAM

Karadağ Hükümeti'ne gelince: Kral Nicolas ötedenberi Hıristiyan devletlerin Osmanlılar aleyhine birleşmesini istiyor, diğer Balkanlılar gibi maskeli politika takibini manasız buluyordu. Arzusu açıktı: "Güneş altında ele geçirecek bir yer" arıyordu. Bu ada ancak Osmanlı toprakları olabilirdi. Bu küçücük devletin kralı daha 1888 yılında bir nota ile Rusya'ya arzusunu bildirmişti.

1911 senesi Temmuzu'nda henüz İtalya ile Trablus savaşı başlamazdan önce esas maksadının Rus elçisine tekrar açıklanması için İstanbul'daki elçisine direktif vermişti.

İtalya savaşı başladıktan sonra da Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan hükümetlerine hep birlikte silaha sarılmak teklifinde bulunmuştu. Fakat o zaman 'Genç Türk Hükümeti' Yunan ile Bulgar sınırlarında yığınak yaptığı gibi Makedonya'daki 'redif' askerlerinden birçok sınıfı silah altına aldığından tecavüz fikirleri kırılmış, sulh korunmuştu. Şimdi Karadağlıların vaktiyle istedikleri kendilerine teklif olunuyordu. Karadağ, Sırp ve Bulgarların kendisine uzattıkları antlaşmayı hemen imza etti. Yunanlıların da bu antlaşmayı kabul etmeleri ile Dörtlü Balkan İttifakı tamamlanmış oldu.

KARADAĞLILARIN, SIRPLARIN, BULGARLARIN TECAVÜZLERİ, RESMÎ TEBLİĞ, YUNANLILARIN GECİKMESİ, BU ARADA KABİNENİN DÜŞÜNCESİ VE TUTUMU

Yukarda da söylemiştim. Karadağ ordusu İşkodra'yı hedef tutarak Osmanlı topraklarına saldırdı. 8 Ekim 1912 tarihinde İstanbul'daki elçileri Bâbıâlî'ye gelip hükümetinin 'harp ilan' ettiğini resmen bildirdi. Balkanlı müttefik devletler arasında ilk silaha sarılan Karadağ'ın yalnız başına Osmanlı Devleti'ne hücum edemeyeceği bilindiği için umumi savaşın başladığına hükmolundu.

Esasen bu küçük hükümetler Osmanlılar aleyhine başlayan bütün savaşlarda öncülük yapmıştı. Arkasından Sırplar da 10 Ekim 1912'de Piriştine'ye doğru sınır boyunca hücuma geçti. Diğer hudutlardaki durum da bunun aynı idi.

Hâriciye Nâzırı Nuradonkyan Efendi'nin teklifi üzerine, Gazi Muhtar Paşa kabinesi savaş ilanını müttefiklere ve müttefiklerin sorumluluğuna bırakmayı kararlaştırdı. Nuradonkyan Efendi teklifinin gerekçesini şöyle anlatıyordu:

Avrupa umumi efkârı barış dostudur, anlaşmazlıkları sulh yolu ile halletmek ister. Avrupalı devletlerin, Avrupalı sulh cemiyetinin hakkımızdaki iyi nazar ve teveccühlerini! kaybetmek için savaş ilanı sorumluluğunun düşmanlara bırakılmısı doğru olur.

Bu gerekçede ordunun kendini toplaması, hazırlıklarını tamamlaması için Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Nazım Paşa ve Genelkurmayı Hadi Paşa'nın mümkün olduğu kadar vakit kazanılması isteklerinin etkisi de vardı.

Nazım Paşa düşmanların sınırlarımıza saldırmalarından Vekiller Heyeti'nde, "Trakya'daki askerin sayısı istenilen dereceyi bulduğunu, hazırlıkların da yeter bir raddeye geldiğini," beyan ile, "Düşmana vakit bırakılmaksınız taarruza geçmek askerlik bakımından doğru olduğunu," ifade ederek, "Derhal harp ilan edilmesini," istedi. Ayrıca da, "Sınır boyunda düşman askerlerinin devamlı olarak yarattığı hadiseler önünde ordunun hareketten menedilmesi manevi kuvveti bozar," dedi.

"Askerlik fennince hemen 'taarruza' geçilmek icabedeceğini" sözlerine ilave eyledi.[14]

Gazi Muhtar Paşa Kabinesi durumu bu suretle mütalâa eyledikten sonra yedi günden beri devam eden bekleme devresine son verdi. 16 Ekim 1912'de 'ordu-yı hümayuna' mukabele için emir verdi. 17 Ekim 1912 tarihi resmî savaşın ilk günü oldu.[15]

Balkanlı devletler namına Bâbıâlî'ye verildiğini yukarda kaydettiğim nota cevapsız bırakılmıştı. Savaş ilanı müttefiklerin sorumluluğuna bırakıldığı için, yalnız aradaki diplomatik münasebet kesilmişti. Osmanlı elçilerinin memleketlerine dönmeleri emrolundu. İstanbul'daki düşman elçilerinin de pasaportları verildi. Aynı gün aynı saatte onlar da 'resmen harp' ilan ettiklerni Bâbıâlî'ye bildirdiler.

Bunun üzerine 17 Ekim 1912 tarihli bir 'resmî tebliğ' yayınlandı. 18 Ekim günü gazetelerde çıkan bu bildiride aynen şöyle denilmektedir:

Devlet-i aliyye'nin muhafaza ve idâmesine sayi olduğu (çalıştığı) meslek-i müsâlemet pervaneye (barışçı mesleğine) karşı Bulgaristan ve Sırbistan hükümeti tarafından umumi seferberliğe kıyam ile hudud-ı Osmâniyye'ye kuva-yı askerîye sevk ve cem ve bütün hudut boyundaki kulelerimize ve sair mevkilere hergün taarruz olunması ve Hükümet-i seniyyenin dâhili işlerine müdahaleye ve kabule şâyân olmayan nâmâkul müddeiyâta (akla uygun olmayan iddialara) kalkışılması saltanat-ı seniyye ile Bulgar ve Sırp hükümetleri beyninde sulhün devamını derece-i istihâleye (imkânsız dereceye) getirdiğinden Bulgaristan ve Sırbisan elçileri ile maiyetlerinin pasaportlarını alıp memâlik-i Osmaniyye'den uzaklaşmaya müsaraat (acele) etmeleri zımnında Hâriciye Nezaret-i Celîlesi'nden mezkûr elçilere dün tebligat icrâ edilmiş ve gerek Sırbistan'ın devam etmekte olan taarruz ve tecavüzlerine müstainenbillah (Allah yardımı ile) mukabele olunması için ordu-yı

hümayûna evamîr-i lâzime (gerekli emirler) verilmiştir.

Görülüyor ki, bu tam bir savaş ilanı değildir. Mukabeleden ibarettir. Böyle ürkek ve yarım tedbirlerle ne kazanılacağını kestirmek zordur. Ve yine görülüyor ki, bu 'resmî tebliğde' Yunan Hükümeti'nden bahsolunmamaktadır. Bunun sebebini Gazi Muhtar Paşa, Divân-ı Âlî'ye verdiği müdafaanamesinde şu suretle anlatılmaktadır:

Yunanlıların da dört devletten biri olduğu malûm ise de son dakikaya kadar bazı vâd-ı ile* bunun ittifaktan ayrılmasına çalışması ve hatta vermeye kıyam ettiği (kalkıştığı) notanın vesilelerle almaktan istinkaf olunması (yüz çevrilmesi) onun bir vakte kadar muhariplerden addedilmemesini icabettirmişti. Ne çare ki, muvaffakiyet elvermedi.

RUM GRUBU ADINA BOŞO'NUN ARAYA GİRMESİ, BİR SÖZ: "MEMLEKETİN MUKADDERATIYLA MI, BENİMLE Mİ ALAY EDİYORSUNUZ?"

Paşa'nın memlekete silahını çevirmiş bir düşmana karşı mukabeleden çekinmesini gerektiren hal ne olabilirdi? Merak ettim, sebebini araştırdım. İstanbul'da şöyle bir vak'anın geçtiğini öğrendim:

Balkanlı devletlerin hücumlarından sonra, Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne vaktiyle katılmış olan Rum grubu ileri gelenleriyle, partinin söz sahibi olmaları, özellikle Şaban Efendi[16] arasında, Yunanistan'ı Slavlardan ayırmanın mümkün olup olmadığını incelemek için bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda Rumlar evvelce Hükümet'e verdikleri dilekçelerinin kabulü halinde Yunanistan'ı Balkan ittifakından ayıracaklarını kesin olarak vâdetmişlerdi.

Bunun üzerine Şaban Efendi, Rum siyasetçiler ile görüşmesini ve mühim gördüğü bu meseleyi sona erdirmesini Dâhiliye Nâzırı Dâniş Bey'den rica etmiştir. Dâniş bey teklifi kabul ile beraber işi bugün yarın diye geciktirmiş. (Bundan daha mühim işlerle meşgul olduğu için olacak!) Rumlarla görüşmeye vakit bulamamıştır.[17]

Dâniş Bey'in işe aldırış etmediğini gören Şaban Efendi, Şerfice'nin meşhur Rum Mebusu Boşo Efendi'yi Kâmil Paşa'ya (Kabinede Şûra-yı Devlet – Danıştay Reisi) götürmüştür.

Kâmil Paşa, Boşo Efendi'nin dediklerini iyi karşılamış, meşgul olacağını vâdetmiştir. Paşa dilekçeleri inceledikten sonra "kabule şâyan" olduklarını söylemiştir.

İddiaya göre, dilekçler kurra (asker olma) muameleleri ve saire gibi iç işlerimize ait ve yapılması kabil şeylerdi.

Nihayet Kâmil paşa ile Rum Patriği Yuvakim Efendi'nin görüşmesi ve işin sonuçlandırılması kararlaştırıldı. Ancak, mesele Dâniş Bey'e söylendiğinden bu yana hayli zaman geçmişti.

Boşo Efendi, Patrik ile görüşmesi için tekrar Kâmil Paşa'ya başvurduğu sırada

* Vait, şerde kullanılır. Birini fenalığa vad ile korkutmak anlamınadır. / C. B.

Paşa, müsbet veya menfi bir söz söylemeden mülâkatın mümkün olmayacağını ifade etti. Bunun üzerine Serfice'nin şımarık mebusu, "Bizimle mi, yoksa memleket mukadderatı ile mi alay ediyorsunuz?" dedi ve hiddetle ayrıldı.[18]

Bu vak'a ihtimal ki, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın demecindeki "va'd" kısmı ile ilgiliydi, bir de paşanın sözleri arasında "vait" kelimesi vardı. bu da olsa olsa Atina'da Elçi Muhtar Bey'in[19] Yunanlılara karşı davranışının işareti idi.

Daha önce üç Balkan devletinin Osmanlı elçilerine verdikleri haysiyet kırıcı notadan bahsetmiştim. Sofya ve Belgrad'daki elçiler bu notaları kabul edip İstanbul'a gönderdikleri halde Atina'daki elçimiz Muhtar Bey, kendisine verilen notayı reddettiği için Yunan Hükümeti şikâyette bulunmuştu.

Muhtar Paşa'nın, "Ne çare ki, muvaffakiyet elvermedi" şeklindeki üzüntüsünün sebebini bu iki olayda görmek mümkündür.

Bu sırada ve sonraları, savaşı önlemek veya sürüklenmek konusunda birçok iddialar ortaya atılmış, üzerinde durulmuştur. Herhalde şimdi anlattığımız 'tedbir' denilen hafifliklerle veya formaliteye ait sertliklerle, kararlı düşmanları yollarından çevirmek mümkün olamazdı. Nitekim olmadı.

Osmanlı Hükümeti ile Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan arasında savaş başladığı halde Yunanistan'ın gecikmesi, Aixles Bains'de kür yapmakta olan Yunan Kralı George ile henüz görüşüp kesin olarak anlaşmış olmamalarından ileri geliyordu. Kral acele memleketine dönerken Başvekil Venizelos, kendisini Korent Kanalı'nda karşıladı, hükümetin 'savaş ilanı' kararını uzattı, "Majeste, ya tacınız veya harp!"dedi.

Ertesi günü Yunanistan da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Bununla beraber hükümetin tutumu, topyekûn içte ve dışta görünüşü hakkında kesin bir karara varmak için yardımcı olur düşüncesiyle sözüme devam etmek istiyorum.

Bu devri yaşamış, görmüş veya inceleyerek bir sonuca varmış üç aydın yazardan da örnek verdikten sonra ben de son sözümü söyleyeceğim:

MUHTAR PAŞA KABİNESİ HAKKINDA YORUMLAR VE SON SÖZ

1- Yusuf Hikmet Bayur, Harbiye Nâzırı ve Baş Kumandan Nâzım Paşa'nın şahsiyetinden bahsederken:

Kendisi Abdülhamid devrinde uzun zaman menfada (sürgünde) kalmış, günlerinin pek büyük bir kısmını ordudan uzakta geçirmiş sonra daha çok siyasi etkiler dolayısıyla iş başına geçmiş ve birtakım subaylara (Halâskâr Zâbitan Gru-

bu'ndan bahsolunuyor) dayanarak Sait Paşa'yı sadaretten, İttihat ve Terakki'yi erkten (iktidardan) düşürmüş ve düşürmesinde önayak ve göze görünen başlıca âlet olmuş olması dolayısıyla Gazi Muhtar Paşa Hükümeti'nin en önemli ve sözü geçer üyesi ve Harbiye Nâzırı olmuştur,

dedikten sonra sözlerine şöyle devam etmektedir:

Sırf askerlik bakımından yetersizliği açık olan bu uzkişi savaşta saldıran davranmayı, karşı karşıya bulunan orduların, güç ve durumuna göre bir hesap, ölçü ve tartı işi değil, her derde deva sanacak ve buyruğu altındaki kumandanlara bir düziye daha ne duruyorsunuz? Neden ilerlemiyorsunuz? Diye teller yağdıracak, ellerindeki birlikleri daha bir kütle yapamamış olan onlara, değil ilerleyişlerinde, yerlerinde durduklarında bile yiyecek ve cephane yetiştirmeyen örgütten başaramayacağı veya başarmak durumuna gelmediği işler isteyecek ve kendisinin yıkımda büyük bir suç payı olacaktır.[20]

2- Celâl Nuri İleri[21], *Tarihi İstikbal – Mesail-i Siyasiye* adlı kitabının 70-74. sayfalarında şunları yazmaktadır:

Muhtar ve Kâmil Paşaları şiddetle muâheze (azarlama, çıkışma) edeceğim. İstitraten şurasını söyleyeyim ki, bu mütalâaları yürütmekten garazım particilik veya şahsiyet değildir. Kezalik, İttihat ve Terakki'nin de Müdafaa Vekilliği'ni deruhte edemeyeceğim. Bütün maksadım vaktinden evvel tarihimizi yazmak veya daha doğru bir tabirle tarihe şimdiden muavenet ve hizmet etmektedir.

Bu başlangıçtan sonra yazar, özetle sözlerine şöyle devam etmektedir:

Gazi Muhtar Paşa artık geçmiş, iktidarsız, zekâ ve dirâyet itibariyle pek parlak olmayan bir vezir idi. Yâverini bile (Cevat Paşa) sadr-i ikbâlde gören bu gaiz müşirin gaye-i emeli bir kere olsun sadareti elde etmekten ibaretti.

Yaşı, iktidarsızlığı ve sair noksanları öyle korkunç ve gaileli zamanlarda asla kendisine sadareti hamiyeten kabul ettirmemek lâzım gelirdi. Tarafsızlık kaidesine riayet için şurasını söyleyelim ki, Muhtar Paşa Hazretleri, haddi zatında namus, iffet ve hulûs-i niyet sahibidir. Fena maksatla işe karışmadı. Fakat bir taraftan hırs-ı câhî, diğer taraftan nasihatçıları, kendisini ve binaenaleyh devleti mehlikeden* mehlikeye sevkettiler.

Kâmil Paşa'ya gelince, sayın yazar burada uzatmak istemediğim bir surette paşanın,"ihtirasından, kıskançlığından ve intikamcılığından" bahsettikten ve muhaliflerin kendisini sembol olarak tuttuklarını anlattıktan, dostlarının, "Dâhi-i siyaset ünvanı mefharetiyle telkip ettiklerini" (lakaplandırdıklarını) söyledikten sonra, "Umumi kanaat hilâfına olarak zeki olmadığını," kaybetmekte,

Âyînesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde

demektedir.

* Mehlike, helâk olacak yer anlamındadır. / C. B.

Nazım Paşa hakkında ise şu mütalâada bulunmaktadır:

Nazım Paşa merhum, basit ve az zekâlı, atar tutar, muhakemeden nasipsiz, belki hulûs-i niyet sahibi, fakat pek mağrur, pek boş, geleceği görmez hilâfgirleri tedmirden* başka bir şey düşünmez anarşik tabiatlı bir zat idi.

Nazım Paşa'nın Bahşayiş Köyü'nde Danef[22] ile mükâlemelerinin (savaş sırasında mütareke görüşmelerinin) tafsilatına her nasılsa vakıf oldum. Sırları açıklamayacağım için bu ciheti meskût bırakıyorum. Fakat zavallı Nazım Paşa'nın oradaki, muhakemesizlik, tedbirsizlik ve sair uygunsuzlukları tüylerimi ürpertti. Sözün kısası, muhalefeti tecessüm** ettiren bu üç paşa mahzâ İttihat ve Terakki'yi tedmir ve tehzil için o zamanlar, muharebeye rağmen askerî kadroları perişan ettiler. Nur tanesi gibi askerlerimizi Rumeli'den çektiler. Kumandanları uzaklaştırdılar. İdareyi berbat ettiler.

Arnavutlara topla, tüfekle mukabele edeceklerine teslimiyet gösterdiler. Hâriciye Nâzırı Nuradonkyan ise bütün bu politikaya tüy dikti.

Şimdi de Ali Haydar Midhat Bey'i dinleyelim:[23]

Kâmil ve Hüseyin Hilmi Paşaların da girdikleri Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi'nde Nazım Paşa Hârbiye Nezareti'ni üzerine almıştı. Nazım Paşa dürüst ve hamiyetli bir zat idi. Yegâne kusuru gösteriş ve âlâyişi fazlaca sevmesiydi. Devlet mekanizmasının en yüksek ikbâl mevkiine geçmesini, sadrazam olmasını kayınpederi Âli Paşa'nın senelerce işgal ettiği koltuğuna oturmasını pek çok arzu ederdi.

İttihatçıları hiç sevmediği halde, bir aralık Talât Bey'in (Talât Paşa) kendisine sadâreti vâdetmesi, İttihat ve Terakki liderleriyle düşüp kalkmasına kapı açmış idi.

Büyük kabine âzâları arasında âhenk yoktu. 'Sadrazam olmadım' diye Nazım Paşa darılmıştı. Kâmil Paşa ile Hüseyin Hilmi Paşa arasında da eski nifak devam ediyordu.[24] Fazla olarak Hüseyin Hilmi Paşa İttihat ve Terakki'den korkuyordu. Kabineden çekilerek bir yere elçi gitmek istiyordu.

Muhtar Paşa'nın arkadaşları üzerinde hiçbir tesir ve nüfuzu yoktu. Parti mücadelesi hastalığı, zâbitana (subaylara) kadar sirayet etmişti.[25]

Bütün bu okuduklarımız kabine hakkında bize esaslı bir fikir vermektedir. Hükümet görüş birliğinden, irade gücünden yoksun, âciz bir topluluktu. Bu topluluk ne halkı temsil eden bir kurulun çoğunluğuna ne de millî iradeye dayanmakta idi.

Kuvvetini sadece, askerî bir cuntanın adamı veya başı olan Nâzım Paşa'nın şahsından alıyordu. Nâzım Paşa da üzerine aldığı görevi, özellikle başkumandanlığı başarabilecek kabiliyette değildi.

Aynı zamanda bu eski vezirler işe başlar başlamaz, şahsi rekabet ve vatandaşların bir kısmına karşı besledikleri şiddetli husumet yüzünden huzursuzluğa, siyasi maksatlarla kumandanlar, valiler, tecrübeli memurlar arasında aziller, değiştirmeler, silah altındaki askeri zamansız terhis-

* Tedmir: Muhalefet edicileri, aleyhinde bulunanları mahvetmekten anlamındadır.
** Tecessüm: Şahıs haline gelmek anlamındadır. / C. B.

lerle ordunun intizamını kaybetmesine; idare makinesinin büsbütün zaafa uğramasına yol açmışlardı. İçte ve dışta göze çarpan, memleketin bu umumi durumu, düşmanlar için maalesef kaçırılmayacak bir fırsat haline gelmişti.

"Hasmına hücum için, düşman, kendisine en elverişli zamanı gözetir" derler. Balkanlı devletler de üç sene müddet koydukları İttifak antlaşmasının imza tarihinden dört, kabinenin işe başlamasından iki ay geçtikten sonra harp ilân ettiler.

Bence Gazi Muhtar Paşa Kabinesi'nin barış ve savaş hakkındaki fikri ve davranışı ne olursa olsun, kuruluşu, bünyesi ve işleri tutumu bakımından savaşı doğrudan doğruya üzerine çekmiştir.

Yunanlılar da diğer Balkanlıları takip ederek savaşa katılmakta gecikmemişlerdir.

BÖLÜM 8

SAVAŞ BAŞLIYOR, TARAFLARIN KUVVETLERİ, ŞARK GARP ORDULARI KUMANDANLARI, HER YERDE YENİLGİ, SEBEBİ AÇLIK, YÜKSEK KUMANDANIN İDARESİZLİĞİ

1 Ekim 1912'de seferberliğin ilanı sırasında Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Harbiye Nâzırı Nazım Paşa ile görüşmüş, ordunun kuvvet ve hazırlık derecesi ile dört Balkan devletinin orduları hakkında kendisinden bilgi edinmek istemiştir.

Harbiye Nâzırı:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Vekili'ni (Genel Kurmay Başkan Vekili'ni) göndereyim. istediğiniz malûmatı verir,

Cevabını vermiş, ertesi günü Hâdi Paşa, Şark ve Garp orduları Kurmay Başkanları Bâbıâlî'ye gelmiştir. Bunlar:

Düşmanların 650 bin kadar kuvvetleri olduğunu, kendilerinin de Şark, Garp orduları adı altında 6-7 yüz binlik bir ordu hazırlamaya teşebbüs ettiklerini, mobilizasyon tâlimatı gereğince askerî tahşidâtın (yığınakların) arkası yirmi günde alınacağından, harpten evvel bir müddet kazanılırsa işimizin yolunda gideceğini,

söylemişlerdir. Gazi Muhtar Paşa'nın ifadesine göre, 16 Ekim 1912 günü, vekiller meclisinde, Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Nâzım Paşa şu yolda bir konuşma yapmış:

Her iki hareket bölgesinde (Şark ve Garp'ta) yığınak yapmakta olan ordu mevcudunun yeter sayıya eriştiğini Şark Ordusu'nun 275 bin, Garp Ordusu'nun 300 bini aştığını, her ikisinin de harp edebilmek kabiliyetini kazandığını, ordunun uzun müddet intizarda kalması, özellikle düşmanın bütün sınır boyunca tecavüzde bulunurken mukabele için askerlerin tereddüt içinde bırakılması moralleri üzerinde kötü etki yaratacağından, bu hal devam ettirilecek olursa sorumluluğunu yüklenemeyeceğini söylemiş,

ve harbe başlamak için izin istemiştir. Ayrıca:

Harbiye Nazırlığı'nca elde edilen bilgiye ve edinilen fikre göre Bulgar ve Sırp orduları henüz yığınaklarını tamamlayamadıklarından, vakit ve fırsat verilmeyerek üzerlerine gidilmesi hususunun 'münteci muvaffakiyet' olacağını (başarılı bir sonuç vereceğini) askerî tedbirlerin buna göre hazırlanmış olduğunu beyan etmiştir.

Bunun üzerine başkumandan vekiline:

Sırf askerliği ilgilendiren, saldırma ve savunma gibi konularda kararın vekiller meclisine değil, kendisine ait olduğu, hangi tarzda hareket edilmesi faydalı görülüyorsa onu seçmekte serbest bulunduğu,

söylenilmiştir.[1]

Yukarıda anlattığım Balkanlılar arasında, ittifak antlaşmasından başka karşılıklı askerî anlaşmalar da yapılmıştı. İki tarafın kuvvetleri hakkında bir fikir edinmeye yarayacağı düşüncesiyle bundan da bahsetmek istiyorum.

1912 yılı Mayısı'nın 12'sinde imzalanan askerî anlaşmalar gereğince Bulgaristan 200 bin, Sırbistan 150 bin askeri silah altına alacaklardı. Anlaşmada "bu miktar asgaridir" (en az sayı) deniliyordu.

1912 yılı Eylülü'nün 25'inde Sırp-Bulgar Askerî Anlaşması'na mukabil bir de Yunan-Bulgar Askerî anlaşması yapılmıştır. Buna göre Bulgar Hükümeti savaş alanına 300 bin, Yunan Hükümeti ise 120 bin asker çıkaracaktı.[2] Görülüyor ki başlangıçta her iki tarafın öne sürdükleri kuvvetler sayı bakımından önemli bir fark göstermektedir.

Savaşı idare edecek Yüksek Kumanda Heyetine gelince: Başta Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Nâzım Paşa ve Kurmay Heyeti olmak üzere Osmanlı kuvvetleri iki gruba ayrılmıştı. Trakya'da 'Şark' Ordusu, Makedonya'da 'Garp' Ordusu.

'Şark' Ordusu Kumandanlığına Orgeneral Abdullah Paşa tayin olunmuştu. Paşa'nın emrinde Ömer Yaver Paşa, Şevket Turgut Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa komutasında dört kolordu ile Kırcaali taraflarından Filibe'yi işgal edecek Ali Yaver Paşa[3] komutasında 'mürettep' bir kolordu bulunuyordu. Edirne Kalesi'ni Şükrü Paşa savunacaktı.

Garp Ordusu Kumandanlığı'na Orgeneral Ali Rıza Paşa getirilmişti. Korgeneral Zeki Paşa'nın komutasında, Vardar Ordusu ile Korgeneral Tahsin Paşa'nın[4] komutası altındaki Alasonya Ordusu Ali Rıza Paşa'nın kuvvetini teşkil ediyordu.

İşkodra Kalesi'nin savunması Hasan Rıza Paşa'ya bırakılmıştı. Yanya Kalesi'nin Kumandanı Yanyalı Esat Paşa idi.

Bu yüksek kumanda kadrosuyla tarihin, 'Balkan muharebesi' adını verdiği savaş başladı.

SAVAŞ BAŞLADI, GARP ORDUSUNDA YENİLGİ, SELÂNİK TEK KURŞUN ATMADAN TESLİM EDİLİYOR. KOMANOVA SAVAŞI KAYBEDİLİYOR, ŞEHİRLER BİRER BİRER DÜŞÜYOR, İŞKODRA SAVUNMASI'NDA 'HIYANET', YANYA KALESİ YUNANLILARIN ELİNE GEÇİYOR.

Selânik şehri tek kurşun atılmadan Yunanlılara teslim edildi. Şehri savunma ile görevli kolordunun bütün silahları düşmana verildi. Yunanlıların bu cephede kolaylıkla ilerlemeleri yüzünden Zeki Paşa'nın Vardar Ordusu, ricat hattı kesilmiş bir halde iki ateş arasında kaldı. Bu ordu da hududu geçip ilerlemekte olan Sırplarla yaptığı Komanova Savaşı'nda büyük bir bozguna uğradı.

Bu savaşın kaybedilmesinin sebebini Kumandan Zeki Paşa hâtıratından anlatmaktadır:

> 23-24 Ekim gecesi Manastır ve Üsküp tümenleri düşman karşısında bulundukları hattı terk ile gecelemek için Komanova'ya çekilmişler ve tümen kumandanları bu halden ancak sabaha karşı haber alabilmişlerdir.
>
> Yağmur altında kalan askerlerin subayları hattın gerilerindeki köylere yerleşip istirahate koyulmuşlardır. Zannedersem![5] o akşam askerin ekmeği de verilmemiştir. Diğer cihetten Piriştine'nin düşmesi haberinin Arnavutlar arasında yayılmış olması, tümenlerin Komanova'ya doğru çekilmesine sebep olmuş, bedhahının (fenalık isteyenlerin) Arnavutlara telkinatının tesiri olduğu da söylenilmiştir.
>
> Zayiatımız ve yaralılarımız pek az olduğu halde bu yenilgimiz subaylarımızın görevlerine lakayt kalmasından, erlerin savaşta önemli etkisi olan ruhlarına nüfuz edilmemesinden, savaşın idaresinde gerekli olan savaş fenni kurallarını bilmediklerinden, özellikle yukarıdan aşağıya kumanda hüküm ve nüfuzunun tesirsizliğinden ve vazifeye bağlılıktan ziyade askerlikten gayrı şeylerle iştigal olunmasından ileri gelmiştir.[6]

Komanova bozgunundan sonra bütün şehirler birer birer elden çıktı. Yalnız İşkodra Kalesi, Karadağlıların muhasarasına karşı duruyor, kah-

ramanca mukavemet ediyordu. Bu da kısa bir süre sonra hıyanete kurban gidecek, komutanı Hasan Rıza Paşa, Esat Paşa Toptanî'nin tertiplediği bir suikaste uğrayarak şehit olacaktır.

Usulen, şehit Paşa'nın yerini alacak olan Esat Paşa Toptanî –aynı zamanda bir Arnavut politikacısıdır– kaleyi düşmana teslim edecektir.

Yanya Kalesi de dört ay dayandıktan sonra düşecek, Yunanlıların olacaktır.

Makedonya savaşları devam ederken Garp Ordusu'nun her yönden anavatanla irtibatı kesilmiş, yalnız başına kalmıştır. Bulgarlar Trakya-Selânik demiryolunu ele geçirmişler, Yunan donanması da Adalar Denizi'ne hâkim olmuştu.

DENİZ SAVAŞLARI

Müttefikler, aralarındaki askerî anlaşma uyarınca Rumeli'nin 'deniz muvasala' yollarını kesmek, kendi hesaplarına deniz emniyetini sağlamak görevini Yunan donanmasına bırakmışlardı.

Osmanlı donanmasına gelince, düzenli bir plana göre görevini yapamıyordu. Yunan donanması, Çanakkale Boğazı önünde kendisini gösterir, stratejik önemi olan adaları işgal ederken ikiye bölünmüş olan Osmanlı donanmasının bir parçası Karadeniz'de Varna Limanı'nı bombardıman etmekle meşguldü.

Deniz uzmanları, bu dağınık durumun zararını, *Mesudiye, Âsâr-ı Tevfik* gibi eski gemilerin hazırlıkları tamamlanmadan sefere çıkarılmalarının mahzurunu başkumandanlığa anlatamıyorlardı.

Nihayet neticesiz kalan birkaç çarpışmadan başka 18 Ocak 1913'te Osmanlı donanması Yunan donanması ile Mondros deniz savaşına girişti. Bu savaş şöyle olmuştu:

O gün Türk donanması saat 18.15'te Çanakkale Boğazı'ndan çıktı. Bu sırada Yunan filosu, *Averof* zırhlısı önde olmak üzere Boğaz açığında ve ağır yolla güneye doğru seyir ediyordu.

Keşfe memur edilmiş Birinci Fırka Kumandanı Ön Yüzbaşı Rauf Bey (Orbay) bu durumu görür görmez derhal geriye döndü ve gördüklerini henüz Boğaz'dan çıkmak üzere bulunan ana kuvvete bildirmek istedi. Saat 8.50'de amiral gemisi *Barbaros* zırhlısına yaklaştı. Donanma kumandanına:

> Düşman donanması başta *Averof* olmak üzere kıble keşişlerine istikametine ağır yolla seyir ediyor. Maksadı teker teker Boğazdan çıkarken 'Te'[7] almaktır. Donanmamızın Seddülbahr'e yakın geçerek Kumkale cihetine yollu olarak seyri halinde maksatlarının önleneceği mütalâasında bulunduğum mâruzdur,

şeklinde işaret verdi. *Yâdigâr-ı Millet* torpidosuna 'son yol' kumanda

verildiğinden türbinlerinin bozulması üzerine Rauf bey *Muavenet-i Millîye* torpidosuna geçti. *Yadigâr* da Boğaz'dan içeri girdi.

Saat 9.25. Albay Ramiz'in kumandasındaki ana filo sür'atini on mile çıkardı. Filo kumandanı, saat 9.30 da: "Muhriplere komodorlarının etrafında toplanmalarını, Torpido hücumuna hazır bulunmalarını," *Mecidiye* kruvazörüne, "Filonun gerisinde mevki almasını" emretti.[8]

Bu anda *Averof* ile *Barbaros* arası dokuz bin metre idi. Saat 9.40'ta *Barbaros*'dan ateş emri verildi. 9.47'de *Averof*'un başdireği ile başbacası arasında bir isabet aldığı görüldü. Geminin güvertesinde ve makine dairesinde esaslı bir hasar meydana geldi. Gemi alev ve duman içinde kaldı. Savaş devam ediyordu. *Averof*'un baş tarafı susmuş ve diğer taraftan seyrek olarak ateş etmekte idiler. Saat 10.17'de *Averof* ile *Barbaros* arasındaki mesafe 3.200 metreye inmişti.

Averof'un toplarının bir çoğu susmuştu. *Barbaros*'a gayet yakın olarak provasına doğru ilerliyordu. Durum Türk muhriplerinin torpido hücumuna kalkmalarına bir müsaitti. (Donanma kumandanı filotilla kumandanına torpido hücumuna kalkması için emir verdiği iddia eder.) Yine bu anda *Averof*, zırh kuşağını çatlatan bir isabet daha aldı. Saat 10.25'te rotalar değiştirilerek aksi prova hattına geçilmişti.

Bu arada *Averof*'un iskele başomuzluğundaki 19'luk taretinin içinde bir mermi patladı ve tareti iş görmez hale getirdi. İki mermi de aynı sahada zırh kuşağının biraz üstünden bordoyu delerek içerde, baştarafı tamamen yıktı. Diğer bir mermi kumanda köprüsünün altında patlayarak seri ateşli toplardan biri ile seyir kamerasını tahrip etti. Saat 10.30'a kadar birkaç isabet daha aldıktan sonra yaralı *Averof*, sahadan uzaklatı. Savaş bu suretle sona erdi. Osmanlı donanması da bazı gemilerinin aldığı yaralarla Çanakkale'deki üssüne döndü. Bize 'resmî harp' jurnaline dayanarak bilgi veren yetkili bir şahsiyet, bu konuda ilgililerin şöyle bir yorumu olduğunu temin etmiştir. Aynen kaydediyorum:

1- Keşfe memur edilen Rauf Bey'in Boğaz dışında düşman filosunu görür görmez filo kumandanına rapor etmek maksadıyla geriye dönmesi hatalıdır. Rauf Bey'in görevi düşmanla teması devam ettirmek ve filomuz müsait muharebe için mevki aldıktan sonra teması kesmektir.

2- Saat 10.17'deki durum karşısında, Rauf Bey tarafından *Averof*'a bir torpido hücumu yapılmamış ve buna sebep olarak da filo kumandanından hücum için bir emir almadığı ileri sürülmüştür. Bir muharebeyi, tekmil tâbiye ve sevkülceyiş kaidelerini en iyi bilen ve kavrayan değil, fırsatlardan en çok istifade etmesini bilenler kazanır. Halbuki saat 9.25'de filo kumandanı tarafından çekilen bir işaretle, *Mediciye*'ye filonun gerisinde mevki alması ve torpidobotlara da, komodora iltihak etmeleri ve torpido hücumuna hazır bulunmaları işaretle emir edilmek suretiyle komodor olan Rauf Bey'in dikkat nazarı torpido hücumlarına çekilmiş olmuyor mu idi?"

Ben hatırlarım, o zaman bazı askerî yorumcular "bir fırsatın kaçırılmış olduğunu" söylemişlerdi, sonraları da zaman zaman münakaşa konusu olmuştu:

> Bu savaşta bir kısım zayiatı göze alarak *Averof* zırhlısına hücum edilmiş olsaydı, Yunanlıların en kuvvetli ve o zaman için modern sayılan savaş gemisi ortadan kalkar, Akdeniz dengesi lehimize hal olunabilirdi,

mütalâasını yürütmüşlerdi.

Balkan Harbi, Deniz Cephesi adlı eserde ise:[9]

> Resmî savaş raporlarında ve bütün gemilerin seyir jurnallarinde donanma kumandanlığı tarafından müstakil fırkaya, (sonraları doğrudan doğruya donanma kumandanlığı emrine verilmiştir) torpido ve hücum işareti çekildiği veya müstakil fırkanın torpido hücumuna kalktığı hakkında hiçbir kayıt yoktur,

denilmekte ve bilgi verilmektedir. Biz bu bahsi tarafsız bir görüşle ve sadece kaydetmekle yetiniyoruz. Üst tarafı uzmanların işidir.

Sultan Aziz, Osmanlı donanmasını, İngilizlerden sonra Akdeniz'in en kuvvetli donanması olarak bırakmıştı. Abdülhamid tam 33 sene bu muhteşem donanmayı Haliç'de hapis etmiş, çürütmüştü. Talimi yok... Tamir yok.. Manevra, ateş talimleri gibi en esaslı eğitim unsurları ise hatıra bile getirilmemişti. 1897 Teselya Savaşı sırasında donanma Çanakkale'ye gönderilmek istenilmişti. Zafer duaları arasında büyük tezahüratlıa Haliç'den çıkarken ben de o zamanın ahşap Galata Köprüsü üzerinde donanmayı alkışlayanlardan biri idim. *Âsâr-i Tevfik, Heybet-nümâ* gibi büyük isimler taşıyan bu gemilerden biri yanlış manevra yüzünden köprüye yaslanmış biz de köprü ile beraber sallanmıştık. Sonradan filo Çekmeceler'e vardığı zaman bir kısmının su aldığı, bir kısmının Çanakkale'ye gidebilmek için zorluk çektikleri, yolda kazanlarının patladığı, top atışı tecrübelerinde bazılarının kundaklarının parçalandığı, bazılarının tecrübelerine dahi cesaret edilemediği işitilmişti. O zaman da Yunan kara savaşı Teselya'da devam ederken donanma Çanakkale istihkâmlarının himayesinde beklemiş, Yunan donanması ile boy ölçüşmek imkânına sahip olamamıştı.

Meşrutiyet idaresi bir enkaz halinde bulduğu donanmaya layık olduğu önemi vermişti. İşe yarayan birkaç gemi tadil ve tamir edilmiş, *Turgut Reis, Barbaros* zırhlıları satın alınmıştı. Ve ayrıca Donanma Cemiyeti kurulmuş, milletin iânesiyle birkaç modern torpido inşa ettirilmişti. Eğitime, seyrüsefere, manevralara kıymet verilmişti. Fakat genel olarak noksanların telafisi, tecrübeli amiral ve 'harp üstadı' yetiştirmek için lâzım olan zaman kazanılamamış – yukarıda anlattığımız sebeplerle Balkan Savaşı başlamıştı.

Bu son deniz savaşından sonra da Akdeniz'de Yunan donanmasının hakimiyeti devam etmişti.

İtalyanların işgali altındaki adalar müstesna, büyük küçük bütün adalar çeşitli tarihlerde Yunanlıların eline geçti.

Malûmdur ki, bunlardan Sakız Adası, Çeşme'ye birkaç mil, Midilli, ayvalık ve Dikili'ye kısa denilebilecek bir mesafededir. Halk, Yunanlıların adalara nasıl asker çıkardıklarını ve sevinç şenliklerini, sahillere yığılarak gözyaşları içinde seyretmiştir.

Bu kara günü yaşamış Egelilerin bana anlattıklarına göre, içine bi kaç top konmuş *Makedonya* adlı eski bir Yunan yolcu vapuru bu işleri başarmıştır.

DOĞU TRAKYA SAVAŞLARI, AHMED İZZET PAŞA'NIN DEDİKLERİ

Trakya'daki savaşlara gelince, ilk sözü tam yetki sahibi Müşir (Mareşal) Ahmed İzzet Paşa'ya bırakıyorum. Paşa diyor ki:

Genelkurmay Başkanı olduğum zaman Balkan Yarımadası'nda vukuu muhtemel harplere dair beş proje hazırlamıştım. Bunlardan bir'den üçe kadar olanları ayrı ayrı Bulgaristan, Sırbistan ile harbi, dördüncüsü Slav küçük hükümetlerinin aleyhimizdeki ittifakı, beşinci de bu ittifaka Yunanın da dahil olmak ihtimallerini göz önünde bulundurmakta idi.

Seferberlik ilan edilince Harbiye Nâzırı Nazım Paşa Başkumandan Vekili oldu. Bu zat sınıfca benden (Ahmed İzzet Paşa'dan) onbeş sene kadar kıdemli olduğu halde aramızda eski hukuk mevcuttu. Fakat kendisi 2. Ordu Kumandanı ben de Genelkurmay Başkanı bulunduğumuz tarihlerde Edirne'nin tarsını* meselesinde aramızda ihtilaf baş göstermişti.

O vakitki haberleşme ve münakaşalardan bu zatın ulu orta her türlü istihkam aleyhinde ve harp ilanı ile beraber yalnız İkinci Ordu ile ve bunun da seferberliğini tamamlamasını beklemeden Bulgaristan'a taarruz etmek fikrinde olduğunu hayretler içinde anlamıştım.

Müşarünileyhin (Nâzım Paşa'nın) 2. Ordu Kumandanlığı'ndan ayrıldıktan ve çeşitli vazifelerde bulunduktan sonra başkumandanlık vekilliğini alması ve meşgul olması elim akıbetimizi gösteriyordu.

Genelkurmay Başkan Vekili Hâdi ve 2. Reisi Ziya Paşaların muhalefetine ve Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın mukavemetine, karşı koymasına rağmen ordusunu, yığınağını yapmadan önce maksatsız, hedefsiz olarak taarruza zorladı. Kırkkilise (Kırklareli) Muharebesi'nde (23 Ekim 1912) mağlup olan ordu altı gün sonra bir defa daha Lüleburgaz mevkiinde, talihini denemek istedi. Burada da uğradığı ikinci hezimet üzerine toplarının mühim bir kısmını terkederek ve mevcudunun yarısından ziyadesini şehit ve esir vererek Çatalca mevkiine çe-

* Sağlamlaştırma, metin, muhkem etme anlamındadır. / C. B.

kılmiştir. Düşmanın 'betâetle', ağır yürüyüşle takibi yüzünden ordu, burada kendisine çeki düzen verebilmiş ve bir hayli imdat kuvvetli almış ise de baş gösteren kolera ve kötü gıda yüzünden daha da ölüm verdi.

İşte bu muharebelerde neferden başkumandanına kadar pek çok kimseler askerliğin her şubesinde maddi, manevi hatta ve suçlar irtikâp etmiştir. Fakat suçun en büyüğü hiç de hesap ve kitaba dayanmaksızın başkumandanının yarı toplanmış orduyu kısmen yorgun, hatta aç olarak düşmana ulu orta saldırmasıdır.[10]

BALKAN SAVAŞI KAZANILABİLİR Mİ İDİ? ATATÜRK VE MAREŞAL ÇAKMAK'IN GÖRÜŞLERİ

Balkan Savaşı kazanılabilir mi idi? Hiç olmazsa daha az felaketle geçiştirilemez mi idi? Üzerinde durulmaya değer bir konudur. Buna bir tesadüf gerçeği en yetkili ağızlardan işitmek fırsatını verdi.

Ankara'da İktisat Vekâleti'ndeki büromda çalışırken telefon çaldı. Mûtad davetlerden biri... Yaver, "Atatürk sizi istiyor," dedi.

Her taraf kar ve buz içinde... Ankara tabiatındaki sertliği, kışın şiddetini gösteriyordu. Çankaya'ya çıktım. Yaver, "Atatürk sizinle hususi görüşecek, şimdi yanında Mareşal (Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak) var," dedi.

Ben niçin çağrıldığımı bilmiyordum, elektrikasyon, baraj ve bölge santralleri inşaası...

Atatürk bu konuya çok önem vermeye başlamıştı. Benden bilgi isteyeceklerdi. Daha önce kendileri ile konuşmuş, hazırlanmıştım.

Mareşal'in yanında da konuşabilirdik, hatta konuşmamız faydalı olurdu. Yavere geldiğimi haber vermesini söyledim. Az sonra,"Buyursunlar" cevabını getirdi. Köşkün yukarı katındaki büyük salonda iki büyük askerimizi baş başa samimi bir görüşme içinde buldum. Balkan Savaşı'ndan bahsediyorlardı. Konu, "Rumeli'ndeki Osmanlı Ordusu, Balkan devletlerine karşı kor, galip gelebilir miydi?"

Dinlediğim mütalâalar yalnız askerî teknik, kuvvetler dengesi ve stratejiye dayanarak yürütülüyordu. Tamamen ilmî idi.

Sonunda şu sonuca varmışlardı:

> Bütün silahlı kuvvetleri stratejik belli yerlerde toplamak, hareket ve kumanda birliği yapmak suretiyle düşmanı yenmek mümkün olabilirdi.

Bu görüşte tam isabet vardı. İtalyanlar Trablusgarb'a saldırdıkları zaman:

> Güneş altında bir yer ele geçirmek isteyen Karadağ Hıristiyanlık namına ezeli düşmanları Türkleri, Avrupa topraklarından atmanın zamanı geldiğini,

söylemiş, Ortodoks Balkanlı devletleri harekete geçirmek istemişti.

Fakat o zamanın, iktidarda bulunan Osmanlı Hükümeti azimli davranmış, hemen büyük bir kuvveti silah altına almış, karşılarına dikilmişti. Bu şuurlu ve askerce davranış karşısında Karadağ'ın sesi kısılmış, diğerleri de silaha sarılmak cesaretini gösterememişlerdi.

Avrupalı büyük devletler de ilkin Balkan Savaşı başlamadan hemen önce Balkanların Osmanlı ordusu ile başa çıkabileceğinden emin olmadıkları için, "Savaş ne suretle sonuçlanırsa sonuçlansın statükonun, tarafların toprak bütünlüğünün korunacağını" ilan etmişlerdi. İleride okuyacağız, maalesef çok acı ve perişan bir surette Osmanlı Ordusu'nun yenilgisinden sonra (Malheur aux vaincus! – veyl mağlûplara!) demekten utanmamışlardı.

Neden memleket bu hazin duruma düşmüştü? Sırası geldikçe yazdım, yine tekrar edeyim: İç işlerimizdeki anlaşmazlıktan, mevki kapmak için ihtiraslı politika yüzünden Osmanlı Hükümeti'nin bünyesi sarsılmış, yine politikacıların aleti olmaktan başka bir şey olmayan 'askerî cunta' bu sarsıntıyı tamamlamıştı.

Orduda ve genel idarede yararlık, meslek bilgisi aranmadan 'cunta' mensupları ve onların istedikleri adamlar, işlere hakim olmuşlardı. Başkumandan bu macera yuvası askerî kurulu basamak yaparak ordunun başına geçmiş, kendisine uymak şartıyla aciz, iradesiz, hatta tarihe malolduğu için söyleyebiliriz, vatana bağlılıkları şüpheli bazı kimseleri tutmuş ve bunları arasından seçtiği umumi komuta heyeti ile savaşı idare etmek istemiştir.

Esas itibariyle orduda olgun kumandan yetişmek imkânı da verilmişti. İstibdat Devri'nden asker toplamak, derece derece manevralar yapmak hatta böyle bir eğitimi düşünmek bile padişahın vehmi karşısında büyük tehlikelerden sayılırdı. Atış 'talimleri' yerine ise cephane sandıkları depolarda mühürlü tutulurdu.

Yaradılışları bakımından şahsi bir kıymet olarak yetişmiş, veya kendini yetiştirmiş olan değerler de askerî cuntanın takdirini kazanamayan talihsizler arasına düştüklerinden Osmanlı Ordusu kifayetsiz; aynı zamanda haris ellerde kalmıştı.

Genel durum böyle olmakla beraber isim yapmış bazı kumandanlar da vardı. Onları da tarihimize, haklarını vererek takdim etmek borcumuzdur. Mesela Mahmut Muhtar Paşa, Cavit Paşa, Yanya ve İşkodra müdafileri Esat ve Hasan Rıza Paşalar gibi sayılı komutanlar cevherlerini göstermişlerdir. Fakat onların başarıları da umumi perişanlık içinde kaybolup gitmiştir.

Balkan Savaşı'ndaki Osmanlı Ordusu tâ istilâ devrinden beri görülmemiş bir halde sayı bakımından düşman orduları seviyesinde ve hatta bazı hususlarda üstün olmasına rağmen başarı kazanamamış her cephede, her bölgede maalesef yenilmiş, perişan olmuştur.

Bu akıl almaz durumu yaratan umumi sebepler sırası geldikçe verdiğim bilgiden anlaşılmış olacaktır. Umumi kumanda heyetinin tutumu orduya emniyet telkin edemiyordu. Ne altın üste, ne üstün alta güveni kalmıştı. Bu konuda uzun boylu konuşmak elbette mümkündür. Ancak ben Genelkurmay'ın bastırdığı bir kitaptan bazı parçaları buraya almakla yetineceğim.

Elimdeki kitap, Bursalı Mehmet Nihat Bey'in eseridir.[11] Kurmay Yarbay sayın Mehmet Nihat'ın olgun, askerî kültürü yüksek bir zat olduğu, asla macera peşinde koşmadığı anlaşılmaktadır. Vaktiyle kitabını okumuş, şahsına ait bir parçayı kitabıma almak için işaret koymuştum. Bu satırları yazdığım sırada eserini tekrar açtım. Evvelki düşüncemi yerine getirecektim. Yeniden esas ile ilgili bir bahis gözüme çarptı; önce bundan bahsetmeyi uygun buldum ve bu mealde yazılarım olmasına rağmen tekrarından çekinmedim.

Haber vereceğim olay bazılarınca belki küçük görülebilir. Fakat her şeyden önce disiplin, feragat ve fedakarlık isteyen ordunun o zamanki idarecilerindeki ruh haletini göstereceği için bence önemlidir.

Umumi karargâhın 16-17 Ekim saat 19.30'da Balkanlılarla münasebetin kesildiğini bildiren yazısında orduların, "Süratle umumi taarruz* hareketine geçmesini de" emretmiş, ve Şark Ordusu Kumandanlığı da aynı gün saat 20.00'de almış olduğu bu emir üzerine şu cevabı yazmıştır:

Dünden beri münasebetin kesildiğinden taarruz hareketine iptidar edilmesi (hemen başlanması) lüzumu bildiriliyor. Harp ilan edilmiş midir? Hudut tecavüz edilecek midir? Bu cihetler layıkıyla anlaşılamıyor. Şark Ordusu'nun ancak Çanakkale, Kastamonu, Ankara, Karahisar Fırkaları geldikten sonra taarruz hareketine başlanması ve o zamana kadar yığınak bölgesindeki kuvvetlerin taarruza elverişli suretle 'terkip ve teşkiline' çalışılması aramızda hesaplanarak kararlaştırılmıştı.

Halbuki bu fırkalar gelmediği gibi Turgut Paşa da (Fırka Kumandanı) Tekirdağı'ından henüz hareket etmedi. Yığınak Bölgesine ne vakit geleceği bilinmemektedir. 2. Fırkanın beş taburu da İstanbul'dan henüz gelmedi. T.Y.İ. İstanbul'dan yola çıktı. Bir hayli kıtalarımız henüz yolda. Bu hal ile beş günden önce hududu tecavüz etmek vehameti** mucip olur fikrindeyim. Acele emrinizi bekler, adı geçen redif fırkalarının süratlendirilmesini rica ederim. Bununla beraber taarruz hareketine (hemen başlamak) için kolordulara ileriye harekata ibtidar edilmek üzere gerekli hazırlığın yapılması ve bildirilmesi tebliğ olundu.

Bu belgeyi eserine alan sayın yazar Nihat Bey diyor ki:

Umumi karargâh, Şark Ordusu Kumandanlığı'nın 16-17 Ekim'de yazmış olduğu bu cevabı ihtimal daha almadan veyahut hususi maksatla sükûtla geçiştirerek

* Bilindiği gibi "taarruz" düşmanın toprağına girip birinci olarak harbe girişme ve harbe sebebiyet verme anlamındadır. (*Kaamûs-ı Türkî*, Şemsettin Sami)

** Vehamet: Sonucu ağır ve tehlikeli şeyin hali anlamında. / C. B.

18 Ekim tarihiyle Şark Ordusu'na şu emri göndemişti:
"Tasarladığımız harp taarruz hareketi hakkında malûmat veriniz."

Bu emre Şark Ordusu Lüleburgaz'dan 19 Ekim tarihiyle aşağıdaki cevabı yazmış ve elden bir subay ile[12] umumi karargaha göndermişti.
Bu soruya verilen cevap:

Yapılacak hareketin hedefi belli olmadan: (Burada alınacak 'tertibat' anlatıldıktan sonra) işbu hareketlerin yapılmasını sağlamak için kolordulara erzak ve cephaneyi kol ve katarlar teşkilatını tamamlamalarını emrettim.

Hazırlığın tamamlandığına dair kolordulardan henüz bir cevap alınmamıştır.

Dün 1. Kolordu Kumandanı Yaver Paşa Karargâh'a gelerek erzak tedariki hususunda pek ziyade zorluk çekildiğini söyledi. Bu yolda müracaatlar hemen her taraftan yapılmaktadır; henüz yerlerinde bulunan kolorduların iaşesinde uğranılan zorluk, taarruz hareketine başlandığı zaman altından kalkamayacak hale gelerek ordunun felaketine sebep olması tehlikesinden sakınıyorum.

Erzak gönderilmesi hakkındaki defaatle yaptığım müracaatlar maalesef semere vermiyor. Bu hususa dikkatinizi çeker, ne suretle olursa olsun, günde bir erzak treninin harp sahasına gönderilmesine gayret olunmasını hususi bir önemle arz ederim.

Redif kıtalarının sevkleri dahi durumun önemiyle mütenasip olarak süratlendirilmiyor. Büyük karargâh İstanbul'dan geçen rediflerin seferberliklerini tamamlamış oldukları zahabında bulunuyor. Halbuki bunların birçok noksanları vardır.

Tekirdağ'a çıkarılan kıtalar üç gün ekmek tedarik edememiştir. 2. Kolordu henüz perakende haldedir. Babaeski çevresindeki toplanmaya uğraşıyor. Taarruz hareketinin iyi bir sonuca ulaşması, erzak ve mühimmatın devamlı surette ikmaline bağlıdır. Bununla beraber kış gelmezden önce seferin süratle tamamlanması için gereğinin yapılması...

Ordu Kumandanı'nın bu yazısı bize ordu ihtiyaçları için nasıl çalışıldığı hakkında fikir vermektedir. Bu arada Tekirdağ'a çıkarılan kuvvetlerin üç gün ekmek bulamadıkları anlaşılmaktadır. Bu hal hasad mevsiminden ancak bir veya iki ay sonraya rastlamaktadır. Aslında bereketli üretim bölgesi olan Tekirdağ çevresindeki köylerin ambarları 'lebâleb zahire ile' dolu idi; mer'alarında sayısız kasaplık hayvanlar dolaşıyordu. Ordunun geniş kadrosu ile (iaşe ve menzil) teşkilatı varken zevallıcıklar bolluk içinde aç kaldıklarından şikâyet ediyorlardı. Hem de kime? Görevlerini yapmadıkları için kendilerini mes'ul etmesi gereken Başkumandan ve Harbiye Nâzırı'na... Cephane meselesi de bu şekilde ihmale uğramıştı; demek ki karnı aç, tüfeğinin mermisi az, topçusunun güllesi noksan bir ordu ile hemen taarruza kalkıp Bulgarları ezmeye, memleketlerini istilaya, Sırp ve Yunanları toprağımızdan atmaya gideceklerdi. Ne perişan bir zihniyet?

Koyu bürokrasi bizde idare sisteminin kötü adetlerinden biri haline gel-

miştir. Ne vakit çalışma hayatımıza girdiğini kesin olarak söylemek güçtür. Belki bir çeşit zorbalık devri demek olan eski derebeylik, geniş yetkili başı boş 'eyalet' idaresinin reaksiyonu olarak yakamıza yapışmıştır.

Görülüyor ki 'herkes her şey derece derece üst makamdakilerden bekliyordu". Sorumluluk korkusundan, tembellikten de diyebiliriz; iradesini kullanıp ciddi iş başarılamıyordu. Üsttekiler de aynı yoldan geldikleri, aynı mantalite içinde yetiştikleri için işler bu fena akım içinde kalıyordu. Nihayet fena bir bürokrasi sistemi memleketi fenalığa, savaş zamanında orduyu felakete sürüklüyordu.

Düşmana hemen taarruz edip etmememek meselesine gelince:

Askerî yorumcular bu konuda hayli söz söylemişler, tenkitte bulunmuşlardır.

Ama neye yarar. Daha ordu kumandanı ile başkumandan arasındaki haberleşme, karşılıklı soru ve cevap devam ederken yani tam bir görüş birliğine varılmadan savaş başlamıştı.

Yukarıda söylediğim gibi Şark Ordusu'nun idaresinden sorumlu kumandan da bir köy evinde, devam etmekte olan savaşın bütün safhalarından habersiz, ekmeksiz kapalı kalmıştı.

Kasım 1912 pazartesi sabahı gazeteleri ele alan vatandaşlar aşağıdaki 'resmî tebliği' göz yaşları içinde okumuşlardı:

> Tâli-i harb mütehavvil olup her noktada birden ihraz-ı zafer ise her zaman kabil değildir. Harbi kabul etmiş olan bir millet için kâffe-i netâyicine kemal-i sebat ve metanetle tahammül etmek unutulması vahim bir vazifedir. Binaeneleyh ne ihraz olunan muzafferiyattan dolayı lüzumsuz fahr-i gurura, ne de muvaffakiyetsizlikten nâşi, yeis ve telaşa kapılmak doğru olmaz. Mesela hükümet-i erbaa ile (Balkanlı dört hükümetle) icra olunan muharebatta İşkodra ve Yanya cihetlerindeki asâkir-i Osmaniye müdafaat-ı muvaffaka göstermekte olup fakat Vize-Lüleburgaz tarafında bulunan Şark Ordusu müdafaa-i lâzimeyi daha ziyade sühulet ve muvaffakiyetle ifa edebilmek üzere Çatalca hatt-ı müdafaasına nakl-i mevki etmek tasmiminde bulunmuştur. Menafi-i vataniyenin son mertebe imkanına kadar temin-i muhafazasına çalışması mukarrer ve tabiîdir.

Kapalı bir lisan ile verilen bu kara haber bir vatan parçasının, ecdat yurdu koca Rumeli'nin, imparatorluk camiasından kopup gittiğinin ilanından başka bir şey değildir.

Balkan Savaşı'nın şimdiye kadar okuduğum bütün safhaları bize bir hakikati ifade etmektedir:

Bence savaşı Türk askeri değil, Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Nazım Paşa ile onun emrindeki yüksek kumanda heyeti kaybetmiştir, bunun sorumlusu da Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa kabineleridir. Çünkü 'askerî cuntanın' zoru ile böyle bir başkumandan ve kumanda heyetini ordunun başına onlar geçirmiştir veya geçmesine göz yummuşlardır.

SAVAŞ PLANLARI MESELESİ

Seferberlik kararı ile savaşın ilanı arasındaki günlerde padişahın sarayında Nazım Paşa ile başkâtip Ali Fuat Türkgeldi arasında bir görüşme olmuştur.

Başkâtip, paşadan bu konuşma sırasında savaş planlarının hazır olup olmadığını sormuştur. Paşa: "Mahmut Şevket Paşa zamanında birtakım planlar yapılmış. Getirip tetkik edeceğim," cevabını vermiştir. Bunun üzerine Padişahın başkatibi, "Anladım ki harp planlarını tetkik etmemiştir..." demektedir.[13]

O zamanki Osmanlı ordusunun ruh haleti ve eldeki kuvvetler taarruzdan ziyade müdafaayı gerektirdiği halde başkumandanın emriyle hücuma geçildiğini, orduda emir ve kumandadaki kuvvet ve görüş noksanlığının, beceriksizliğin evvela ricate sonra bozguna sebep olduğunu söylemekte yerli, yabancı yorumcular birleşmektedirler.

Bu görüşün gerekçesini teşkil edecek bazı örnekler vereceğim. Bunu yapmakla sadece realiteyi dile getirmek, o zamanın şartları içinde nasıl çalışıldığını –bir ibret dersi olmak üzere– anlatmak istiyorum. Araya giren şahıslarla ve şahsiyatla bir ilgim yoktur.

BAŞKUMANDANIN DÜŞÜNCESİ

Le Matin gazetesinin başyazarı Stephan Lausanne Balkan Savaşı sırasında İstanbul'da bulunmuş, Trakya'da Şark ordularını izlemiş ve *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün Muharebe* adlı bir kitap yazmıştır.[14]

Tanınmış bir yazar ve gazeteci olan bu zat, Fransız ve Alman ezeli rekabetini, az da olsa işe karıştırmıştır. Fakat birçok hadiselerin tahlilinde tarafsız davranmış, gördüklerini olduğu gibi anlatmaya dikkat etmiştir.

Fransız yazarı İstanbul'da Nazım Paşa ile görüşmesinden bahsederken, "Paşa'nın tahsilini 'Saint Cyr' askerî okulunda tamamladığını, askerlik ve terbiyece Fransa'ya mütemayildir, denilebileceğini" ve "Tecavüzî hareketi tercih ettiğini kendisinden gizlemediğini, iyi bir hareket varsa o da budur," dediğini, "Savaş alanında en ziyade önemli olan âmilin cesaret olduğunu" sözlerine eklediğini anlatmaktadır.[15]

TARAFSIZ BİR YABANCININ SEFERBERLİK VE ORDUNUN UMUMİ DURUMU HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Stephan Lausanne'ın Osmanlı ordusunun 'seferberliği' hakkında verdiği şu dikkate değer bilgiyi aşağıya alıyorum:

Bütün savaşlar iki büyük ameliyeyi içine alır. Önce yığınak, yani askerin toplanması, silahlandırılması, donatımı ve naklidir. Bunu yaptıktan sonra savaş açarak düşman ordusuyla çarpışmaktır. Galip olan, savaşı kazanan bu iki ameliyeyi iyi bir surette idare edendir.

Lakin Türkiye bizim için şu harikuladeliği gösterdi ki, birinci ameliyeyi sür'at, intizam ve usul dairesinde yapmış ve hiç olmazsa şimdiye kadar Osmanlı askerî tarihinde görülmemiş düzenli bir usul altında bu işi başa çıkarmışken savaş kendisi için büyük bir felaket olmuştur.

İki hafta içinde her gün sabahtan akşama kadar 15 bin kişi Asya'dan Avrupa'ya geçiyordu. Bir kısmı şimendiferle Haydarpaşa Garı'na getiriliyor, oradan küçük vapurlarla İstanbul'a Sirkeci'ye geçirilerek her gün hareket eden otuz trenden birine bindiriliyordu. Bir kısmı İzmit Körfezi kıyısında eski 'Nikomedia' surları önünde durduruluyor, oradan vapurlarla Yeşilköy'e götürülüyordu. Hepsi tepeden tırnağa kadar yeni giyinmişti. Her erin sırtında sıcak bir kaput, boynunda dolanmış bir başlık, göğsünde parlak sarı renkte bir fişeklik, kolunda son sistem bir mavzer, yanında gözlere çarpan bir kasatura vardı. Türkler, savaşa bu kadar düzenli surette giden asker görmemişlerdi. Bir potin düğmesi ile eksik olmadığı hemen hemen iddia edilebilirdi.

Herkes hakkını vermelidir. Jön Türkler[16] hakkında ne denirse densin, şurasını teslim etmelidir ki yığınağın ilk haftası içinde 250 bin erin donatımı–Türk askerî tarihinde görülmemiş bir hadise– onların Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın himmeti ile olmuştur. Mahmut Şevket Paşa, Harbiye Nâzırı olduğu zaman bir ay müddetle odasından çıkmamıştı. Orada yemek yiyor, orada geziniyor, orada yatıyordu. Kendisini Bâbıâlî'de vekiller meclisine getirmek mümkün olmamıştır. Diyordu ki:

"Orada çok söylüyorlar. Söylenen şeyler de faydalı değil..."

Bir türlü Parlamento'ya da gelmiyordu.

Buna karşı:

"Ne vakit para istemeye mecbur olursam o vakit beni görürler," cevabını veriyordu.

Zaten para da istedi. Hem çok istedi. Birtakım kötü yürekliler Mahmut Şevket Paşa bu parayı ne yapıyor? Diyorlardı.

Kendisi bunlara karşı omuz silkiyor, "Bir gün gelir paranın nereye sarf olunduğunu görürler," diyordu.

Gerçek de seferberliğin ilk gününde görüldü. Doğrusunu söylemek lazım gelirse paranın fena bir yere harcanmadığını teslim etmekte iktiza eder.[17]

ORDUNUN DONATIMI, BİR YORUM, FACİA VE KÜÇÜK GÖRÜLEN SEBEPLERİ

Meşrutiyet Devri'nde orduya kıymet verildiğini ben de yazmıştım. Özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın çok çalıştığı bir gerçektir.

O devrin askerî hazırlıkları hafif silahlarla giyim maddelerine inhisar etmiyordu. Ordunun lojistik işleri için teknik eleman, uzman yetiştir-

mekle beraber büyük silahlar da tedarik edilmişti. Balkan Savaşı'ndan önce paşanın yakınlarına ve bazı mebuslara, "İstanbul ile Edirne arasındaki top sayısı bütün Bulgar ordusundaki toplara muadildir," dediğini ben de işitmiştim.

Burada esas itibariyle büyük küçük savaşlardan bahsetmek, tafsilata girişmek niyetinde değilim, daha çok savaşın selametle cereyanına menfi tesir eden amiller üzerinde -kısa da olsa- durmak istiyorum. Çünkü biz teşkilata, düzenli çalışmaya gerektiği kadar önem vermeyiz. Küçük gördüğümüz, hafife aldığımız işler yüzünden büyük zararlara uğradığımız çok zaman vakidir. Balkan Savaşı'nda yüksek kumanda heyetinin plansız ve hatalı hareketi bir yana, ordunun idare tarzında bu hal kendini gösterdiğini kaydetmiştim.

Yabancı tarafsız yorumcular, "Balkan savaşını kaybeden Türk erleri değildir. Bozgundan, zarurî ihtiyaçlarını temin etmeyi düşünmeden erleri ateş hattına süren kumandanlar sorumludur,"[18] demektedirler.

Lüleburgaz savaşları eşine rastlanmayan bir felaket olmuştur. Bu kadar ağır bir bozguna uğradığımızı, denilebilir ki, tarih kaydetmemiştir. Yabancı yorumcular bunu yaratan sebepleri ararken şu birkaç kelime üzerinde durmaktadırlar:

> Lüleburgaz savaşı dört gün sürdü. Harbin sonucu belli oldu. Savaşı Türkler kaybettiler. Çünkü askerin ekmeği, başkumandanın telgrafı yoktu.

Şimdi bunun acı örneklerini gözden geçirelim:

SAVAŞ SIRASINDA HER ŞEYDEN HABERSİZ KAPALI, HATTA AÇ KALAN ORDU KUMANDANI

Savaşın devam ettiği dört gün içinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa, umumi karargâhı olan Sakız Köyü'nde, bir evde kapanmış kalmıştı. 29 Ekim akşamı *Daily Telegraph* gazetesinin harp muhabiri Smith Bartlet, bir tesadüf eseri olak paşayı bu evde ziyaret etmişti. Kumandan adeta açlıktan ölüyordu. Emir subayları tırnakları ile evin fakir bahçesindeki toprakları kazarak bir iki mısır kökü çıkarmaya çalışıyorlar ve buldukları kökleri bir parça un ile bulamaç gibi pişiriyorlardı. İşte 175 bin kişiye kumanda eden zatın bütün yiyeceği bundan ibaretti. Smith Bartlet bunlara acıdı. Beraberinde getirdiği birkaç kutu konserveyi verdi. Ve üç gün devamlı surette paşayı o besledi.

Abdullah Paşa, "Siz olmasaydınız ayakta duramayacaktım," dedi.

Burada Osmanlı ordusu kumandanı yiyecek bulamadığı gibi haber de alamıyordu.

Denebilir ki, savaşın devam ettiği dört gün içinde ne olup geçtiğinden hiçbir malûmat almamıştır. Ordunun sağ kanadı nerede? Bunları ancak biliyordu. Bu feci mücadelenin hiçbir safhasını öğrenememiş, hiçbir anında bir emir vererek müdahale edememişti. Savaş hattı elli kilometrelik bir mesafe tutuyordu. Bu hat ile bağlılık kurmak için Abdullah Paşa'nın elinde ne telgraf ne telefon ne de başka bir haberleşme vasıtası vardı. Abdullah Paşa sol kanadın çekildiğini ve Mahmut Muhtar Paşa'nın harikulade cesaretiyle canlanan sağ kanadın da sebat etmekte olduğunu, malûmattan ziyade istintaç (sonuç çıkarma) ile anlıyor, seziyordu.

KUMANDANIN ACELE VE YANLIŞ EMRİ VE SONRA EMRİ GERİ ALIŞI, FAKAT....

Nihayet 31 Ekim sabahı atına bindi. Ordusunun sol kanadına doğru ilerledi. Ancak birkaç kilometre yol almış idi ki ilk kaçaklara rastladı. Artık şüpheye mahal yoktu. Ordunun sol kanadı bozulmuştu. Abdullah Paşa bu şartlar altında merkez ve sağ kanatlarının uzun müddet mevkilerini muhafaza edemeyecekleri kanaatine kapıldı ve bunlara 'kademe nizamında' ağır ağır çekilmelerini emretti. Emir, 'merkezi muhafaza eden İkinci Kolordu Kumandanı Şevket Turgut Paşa'ya geldiği zaman, Paşa o ana kadar başarı ile dayanmış, tecavüz etmeye hazırlanmakta idi.

İstemeye istemeye kabul etti. Geri çekilme emrini verdi. Bu tehlikeli hareketi henüz yapmaya başladığı bir zamanda Abdullah Paşa'dan yeni bir emir aldı.

Ordu Kumandanı yaptığı hatanın büyüklüğünü anlamış, behemehal eski mevkilerini tutarak çevresindeki kuvvetleri defetmesini Şevket Paşa'ya emrediyordu. Fakat iş işten geçmişti. İkinci Kolordu'nun askerleri dört günlük savaştan takatsız kalmış, 24 saatten beri bir şey yememiş oldukları için hemen yüzgeri ettiler ve bir kere daha arkadaşlarının cesetleriyle örtülmüş tarlalar boyunca çekilmeye başladılar. Daha sabahleyin bütün bir başarı ile savunmuş oldukları Karaağaç bayırlarını 'sıkı hat nizamında' tırmanmaya koyuldular.

Bulgar topçusu bu büyük, fakat âtıl, hareketsiz kütle üzerine maalesef ölüm saçmakta devam etti. Sabahleyin sol kanada yağan mermi yağmuru merkezde de başladı. Bir saat sonra merkez de sol kanat gibi ricate, geri çekilmeye mecbur oldu.

İşte 31 Ekim günü akşama doğru 175 bin kişilik Osmanlı Ordusu adeta bir sel gibi aktı gitti. Topçular toplarını, cephane sandıklarını terketmişlerdi. Mekkâreciler, mekkârelerini bırakıyorlar, yahut biraz et yemek için hayvanlarını kesmek zorunda kalıyorlardı.

MAHMUT MUHTAR PAŞA'NIN YARARLIĞI, BİR TÜMEN KUMANDANININ KENDİLİĞİNDEN YAPTIRDIĞI GECE HAREKETİ, FELÂKET

Mahmut Muhtar Paşa kumandasındaki Üçüncü kolordu Kırkkilise'yi (Kırklareli) savunmak ödevini üzerine almıştı. Paşa'nın kolordusu beheri onar bin kişilik üç tümenden kurulu idi.

Balkan Savaşı'nda denilebilir ki Mahmut Muhtar Paşa, askerî bilgisi yerine tedbirleri ve cesaretiyle umumi takdir toplayan tek kumandandı. Fakat bu değerli kumandanın bütün fedakarlıkları hatta başarıları orduyu, içine düştüğü anarşiden, idaresizlikten kurtaramamıştı. Paşanın karargâhında çalışan Alman subayı günlük notlarında bize şunları anlatmaktadır:

> Asıl hata, yığınaklar tamamlanmadan önce taarruza geçilmesidir. Bu konuda Muhtar Paşa, Nazım Paşa'yı uyarmak için hiçbir şeyi ihmal etmemiştir. Birçok defalar bütün askerî 'mürettebat' toplanmadıkça gerekli erzak ve mühimmat almadıkça, menzil hizmetleri tamamiyle teşkil edilmedikçe ileriye gidilebileceğini zannetmediğini bildirmiştir. Fakat bu akla uygun düşünce karşısında her ne pahasına olursa olsun ileri gitmek emri geri alınmamıştır.

Mahmut Muhtar Paşa'nın emrindeki kuvvetler, ilkin kuzey sınırındaki Sarp dağ geçitlerinden, dört koldan ilerleyen üçüncü Bulgar ordusu ile karşılaşmıştı. Ekim ayının yirmi birinci günü Bulgar ileri karakolları arasında ateş başladı.

Ertesi günü Kırklareli'nin on kilometre kuzeyinde Erikler ve Eski Poloz'da şiddetli iki çarpışma oldu. Askerler iyi tâbiye edilmişlerdi. Tam başarı ile düşmana karşı koydular. Bulgar kurmay heyeti yayınladığı raporunda, "Türklerin, mevkilerinden tard edilemeyecek bir halde olduklarını" itiraf ediyordu. Muharebenin üçüncü günü kuvvetlerimiz kahramanca döğüşüyor, mevkilerini koruyorlardı. Zayiat önemsizdi. Ancak yüz kadar ölü ve yaralı vardı.

Mahmut Muhtar Paşa bütün gün ileri hatlarda bulunmuş, memnun bir halde ve sükûnet içinde Kırklareli'ne dönerek uykusuzluğunu gidermek için portatif karyolasına uzanmıştı. Ancak, akşamın saat onuna doğru bir felaket başgösterdi. Herşeyin yolunda gittiği bir sırada Mısırlı Prens Aziz Paşa, kumandasındaki tümene bir çıkış hareketi, bir gece muharebesi için emir verdi. Bu emri verirken Aziz Paşa üstkumandanına danışmamış; gece muharebesine alınmamış bir askerle bu hareketin tehlikeli bir iş olduğunu düşünmemişti.

Bu emir üzerine, çok karanlık, çok fena bir havada iki tabur harekete geçti, herbiri bir yol tuttu, fırtına ve karanlık içinde daldı. Tümenin geri kalan kuvveti ise tamamiyle ayakta bulunuyordu. Birdenbire yolunu şa-

şırmış olan taburlardan biri diğerine rastladı. Her iki taraftan birbirine ateş başladı. Kimse kimseyi tanımıyordu iki kuvvet böylece birbirine ateş edip duruyordu. Az sonra ayrı bir düzensizlik daha başgösterdi. Erler geri çekilmeye başladı. Bu sırada yola çıkarılmış olan bir tabur da bunlara uydu, o da yüzgeri etti.

İşte o andan sonradır ki dehşetli bir karışıklık başladı. "Baruta ateş düşmüş gibi firar, bir anda umuma sirayete etti." Bir süre sonra bütün Aziz Paşa Tümeni Kırklareli sokaklarına yayıldı.[19]

Mahmut Muhtar Paşa derhal uyandırıldı, askerin önüne geçti. Durdurmaya çalıştı. Bağırdı, tehdit etti, yalvardı. Geri dönmezlerse yalnız başına kurmay heyeti ile düşmana karşı gideceğini, nefsini feda edeceğini söyledi.. sözlerinin hiçbiri fayda vermedi.

Bu karışıklık sırasında Kolordu'nun kurmay heyetinden bir kısmı Kırklareli garına koştu. Burada ikinci bir faciaya yol açıldı: Harekete hazırlanmış bir katarın, imdat kuvveti getirmek üzere, subayları hemen Babaeski'ye götürmesi için makinisti zorlandı. Gar memuru yolda bir trenin gelmekte olduğunu anlatmaya çalıştı, dinletemedi; bir tarafa itildi. Nihayet rovelver tehdidi altında tren hareket etti. Fakat üç kilometre yol alır almaz tek hat üzerinde cephane, harp malzemesi yüklü trenle çarpıştı. Gece yarısı yollara dökülen cephane sandıklarının, topların kaldırılması mümkün olmadı. Hepsi çamurlar içinde oldukları yerlerde bırakıldı.[20]

Bunu takip eden bütün bir gün bir gece içinde yüzbin kişinin felaketi, bozgunluğu üstünde en meşum, en korkunç bir hayal kanadını germişti: Açlık!..

Ölenlerin hırhırasını, yaralıların iniltilerini bastıran, "Ekmek! ekmek!" feryadı göklere yükseliyordu.[21]

AÇLIK KARŞISINDA İLGİLİLER NE YAPIYORDU?

Tüyler ürpertici bu acı misallerden sonra ordunun yiyecek durumu karşısında ilgililer ne yapıyorlardı?

Anlatayım:

Birinci Kolordu Kumandanı Ömer Yaver Paşa ile İkinci Tümen Kumandanı Osman Paşa arasında bir telgraf konuşması olmuştur. Aynen kaydediyorum: Osman Paşa'dan Yaver Paşa'ya:

> Ben ve Prens Aziz Paşa ve maiyetimiz zâbitanı (subayları), peksimet bile bulamadık. Efradın (erlerin) haline Allah acısın!..

Yaver Paşa'nın Osman Paşa'ya verdiği cevapta:

Paşa biraderler, gerek ben ve gerekse refakatimde bulunanlar bir gün bir şey yemediğimiz gibi, Lüleburgaz'da bir dilim ekmek bile bulamadık. Efrat (erler) burada da böyledir. İnşallah iyi olur,

dileğinde bulunuyordu.[22]

İkinci Kolordu Kumandanı Şevket Turgut Paşa Şark Ordusu Kumandanlığı'na çektiği telgrafta: Kolordunun pek çok topçu cephanesine muhtaç olduğunu söylemekle beraber, "Üç gündür kıtaat tamamiyle açtır," diyor ve, "Ekmek ve peksimet yetiştirilmesini," istiyordu.[23]

Ahmet Abuk Paşa'nın kolordusu dört gün yalnız erzak değil cephane bile alamamıştı. Bu kolordunun üç tümeninden birinde muharebenin başladığı sabah beher top başına elli atım cephane vardı.[24] Üç çeyrek saat muharebeden sonra tabye edilmiş olan altı bataryadan beşi atışı durdurmaya mecbur olmuştu. Çünkü atacak tek mermi kalmamıştı.

Tanınmış Fransız yazarı yukarıda kaydettiğim hazin bilgiden sonra böyle bir mütalâada bulunuyor:

Erlerin yiyeceği, cephanesi olmazsa, ya beyhude yere öleceklerdi, yahut kaçmaya mecbur olacaklardı. Türk askeri de bu umumi kaideye istisna teşkil etmedi.

Aziz Paşa tümeninin savaşa girdiği gün dokuz bin kadar eri vardı. 2 Kasım'da yalnız sekizyüz yetmiş er kalmıştı. Üst tarafı ya ölmüş, ya kaçmıştı.

Bu savaşın başlarında Türk askeri böyle hazin bir kazaya uğramıştır. Onun istisna teşkil edecek vasıfları, söylemeliyim ki tarih boyunca feragat ve kahramanlık yönünde tecelli etmiştir. Bunun en son örneği Kore savaşları sırasında görülmüştür.

BÖLÜM 9

TÜRK ASKERİ KAÇMAZ, ÖLÜMDEN KORKMAZ, SON ÖRNEĞİ KORE'DEKİ SAVAŞLARIDIR

1954 yılında Cumhurbaşkanı Eisenhower'in davetlisi olarak Amerika'da bulunurken New York'da 'Calvin Bullock Forum' adındaki kulüpte bir konuşma yapmaklığım resmî ziyaret programında yer almıştı. Amerika'yı ziyaret eden devlet reislerinin, tanınmış diplomat ve komutanların burada konuşmaları adeta, âdet haline gelmişti. Ben de bu kulübün üyelerine Türk ekonomisinin özelliklerini anlatacaktım.

Konferansları idare eden müdür, beni misafir olduğum yerden alıp kulübe götürürken arabada Kore Savaşı'ndan söz açtı. Kahraman tugayımızın gösterdiği yararlıkları hararetle övdü:

Geçen hafta İngiliz ordusunun değerli bir generalinin konferansı vardı. Dinleyenleri takdir ve hayretler içinde bıraktı,

dedi. İngiliz Generali Kore'deki askerlerimizin nasıl kahramanca dövüştüğünü anlatmış ve sonunda:

Devam eden savaşın aldığı şekil üzerinde kuvvetlerin geri çekilmesi zaruri görülmüş ve emri de tebliğ edilmiş.

Buna bizim Türk Tugayı karşı gelmiş:

Siz bize ekmek ve cephane yetiştirin, üst tarafına karışmayın. Düşman ileri bir adım atamaz, mevzilerimizi koruruz, dediğini anlatmış.

Müdür bu hadisenin etkisi altında bana soruyordu:

"Nasıl olur? İnsanların tehlikeden uzaklaşmak istemeleri tabiî bir haldir. Sizinkilere bu tehlike bildiriliyor. 'Hayır vuruşacağız' diyorlar."

Tabiî işittiklerim millî gururumu okşamıştı.

Bir kere Kore'de Kunuri Savaşı'nda cevherini gösteren tugayımızın kahraman Kumandanı General Tahsin Yazıcı ile arkadaşça konuşurken bu vakayı kendisine anlattım. Memnun, fakat mütevazı bir tavırla, "Size hatıratımı vereyim. Orada istediklerinizi bulursunuz," dedi.[1]

Değerli eserini gözden geçirdim:

"Türk askerinin karnı tok, sırtı pek oldukça hiçbir şeyden yılmaz."

Atalar sözünü hatırdan çıkarmamış olan kumandanın yola çıktıklarının daha ilk günü, nakliye vapurundan başlayarak sonuna kadar Mehmed'in ekmeği ile nasıl uğraştığını, sonunda sağladğı zaferin milletler arası alemde nasıl göğüs kabartıcı takdir topladığını zevk ile okudum. Bunlardan birkaç tanesini örnek olarak nakletmek ihtiyacını duyuyordum:

1- Üç defa yaralanmadıkça yaralı toplama yerine gitmeyen Türkler, Çinlilerin kütle halinde yapılan ve kırk sekiz saat süren taarruz kıskacı karşısında, cephane ve erzaklarının tükenmesine rağmen süngü, yumruk ve taşla naralar atarak Çin dalgalarına karşı mukabil taarruza geçtiler.

2- İngiliz Millî Müdafaa Nâzırı Emanuel Sinwell'in demecinden: "Kore'deki Türk Tugayı en güç şartlar altında savaşmış ve buna rağmen görevini en parlak şekilde ve tam bir başarı ile yapmıştır. Binlerce Birleşmiş Milletler askerlerinin muhakkak bir çemberden kurtuluşlarını Türk askerinin kahramanlığına borçluyuz. Kore'deki Türk askerleri, Türk milletinin kahramanlık, anane ve menkıbelerine yeni, unutulmaz bir şeref sahifesini daha ilave etmişlerdir."

3- Sekizinci Ordu Kumandanı gazilere madalyalarını vermek için Tugayımızı ziyaret ettiği zaman resmî bir lisanla şunları söylemiştir:

"Kahraman Türk Evlatları! Size şahsım, ordum ve Amerikan milleti namına teşekkür etmek için gelmiş bulunuyorum. Eğer sizin, düşmanı durdurmak için kahramanca çarpışmanız ve karşı koymanız olmasaydı ordum kuşatılarak çok zor duruma düşecek, belki imha edilecekti. Size teşekkür ve takdirlerimi sunuyorum, ordumun değerli bir uzvu olmanızdan iftihar duyuyorum."

ORDUNUN BOZUK VE PERİŞAN SAĞLIK DURUMU

Konumuza devam ediyorum: Ordunun sağlık durumu da bozuk ve perişandı. Bulaşık bölgeden, Suriye'den Arap kıt'aları kolerayı getirmişlerdi. Savaş alaında bulaşıcı hastalıklar ayrıca korkunç tahribat yapıyordu. Ordu hizmetindeki Alman subayı von Hochwater bir saat süren ordu içindeki atlı gezisinde bu hastalıklardan '65 kadar ölü ve can çekişen asker' saydığını söylemektedir.

Orduda az doktor vardı. Olanlar da çalışmak için kendilerine lâzım

olan alet ve ilaçları nereden alacaklarını bilmiyorlardı.

Hiçbir noktada, emniyetli yerlerde su, ilaç ve gerekli aletlerle donatılmış pansuman postaları kurulmamıştı. Yaralılar iki, yahut dört er tarafından ve koltuğuna girilerek veyahut omuzlara alınarak gerilere götürülüyor, ateş hattı bu nisbette zaafa uğruyordu.

Islanmış, aç kalmış yaralılar, sargıları yapıldıktan sonra en yakın istasyona kadar yaya gitmek zorunda kalıyorlar; orada, İstanbul'a gönderilmeleri için günlerce bekliyorlardı.

Hekim bulamayan yaralılar da vardı. Alman subayı gördüklerine dayanarak diyordu ki:

Obüslerin sebep olduğu tehlikeli yaralarını pis paçavralar veya çamaşır parçaları ile kendi kendilerine saran erler gördüm. Bu yaraların umumi görünüşü kahve renginde kaplumbağa kabuğuna benziyordu. Zavallılar gara geldikleri ve bir doktor istedikleri zaman, kendi marifetleriyle sarılmış yapışık bezleri, yumuşatıp değiştirmek için su bile bulunmadığından çekip koparıyorlardı.

Bütün bu manzara ateş hattına giden kıt'aların gözünden kaçmıyor, vaktinden evvel manevi kuvvetlerinin bozulmasına sebep oluyordu.[2]

AÇLIK VE CEPHANE MESELESİ ABDULLAH PAŞA İLE BAŞKUMANDAN ARASINDA MÜNAKAŞA

Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa ile Başkumandan arasında mesuliyet endişesiyle bir münakaşa kapısı açılmıştır. Abdullah Paşa, Nazım Paşa'ya çektiği telgrafta:

Defaatle bildirdim. Ordunun geri çekilmesini gerektiren hal askerin aç ve cephanesiz kalmış olması iken şimdi de Çorlu'da ilerdeki kıtalara gönderilecek ne peksimet ve ne de topçu cephanesi vardır. Manevi kuvveti tamamen bozulmuş ve mevzilerini terk etmesi en ziyade açlık ve sefaletten ileri gelmiş olan ve başlarında çoğunlukla subay bulunmayan kıtaların kağıt üzerinde nakşedilmiş olan emirlerle mevzi almaları ve harp etmesi imkânı elde edilemez.

Dünün felaketi açlık ve cephanesizlikten ileri geldği gibi bugünkü felaketine, bundan mütenebbih olamayarak (aklını başına almayarak) yine ordunun ihtiyacını temin etmeyenler sebep olmuştur,

diyordu. Buna Başkunmandan Vekili Nazım Paşa şu cevabı veriyor:

Şimdi aldığım telgrafnamenizde öteden beri itiyat buyrulan, tekrar edilen 'iaşe ve benzin hizmetlerinden' bahsediyorsunuz. Başkumandanlık vazifesi menzil umumi müfettişliği değildir.[3] Şark ordusunun iaşe ve cephane hususunda bu kadar müşkülata uğraması bizzat ordu tarafından layıkı veçhile ve vakti zamanıyla iaşe ve kolları teşkilatı yapılmamış olmasından, bu sebeple İstanbul'dan mütemadiyen

akıp gelmekte olan erza ve cephanenin Çerkesköy ve Çorlu istasyonlarından ileri muntazaman alınarak askeri kıtalara yetiştirilmemesinden ileri gelmektedir,

diyordu. Halbuki İstanbul'dan akıp geldiği söylenen erzak, un, pirinç gibi şeylerdi. Ordu bölgesinde yeter derecede fırın ve yakıt yoktu. Gelen maddelerin taşınması temin olunsa bile savaş alanında bunlardan faydalanmak mümkün değildi.[4]

Eski İktidar, Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın anlattığı savaş planlarının yanı sıra, seferberlik zamanında derhal uygulanacak tafsilatlı mükemmel bir 'iaşe ve levazım' planı hazırlanmış, zamanı gelince açıp kullanmak üzere gizli kasaya koymuştu.

Daha sonra yapılan hükümet değişikliğinde, işten uzaklaştırılmış olan eski uzman subaylar tekrar yerlerini aldıkları vakit kasayı açmışlar, 'planlara el sürülmediğini' derin bir hayret ve esefle görmüşlerdir.[5]

GAZİ MUHTAR PAŞA'NIN SON GÜNLERİ, İSTİFAYA ZORLANIŞI

Sürüp giden askerî bozgunlardan, içte ve dışta devam eden beceriksizliklerden Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın ve hükümetinin, aslında sağlam olmayan mevkii tamamen sarsılmış, kabinenin kuruluş zamanındaki bildiğimiz muhalif akım daha da şiddetlenmişti. Her unsurdan muhaliflerin tümü, kendileri için bayrak edindikleri Kâmil Paşa'yı artık iktidarda görmek istiyorlardı. Aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya hareket ve teşebbüsler başladı. İstanbul Halâskâr Zâbitan Cemiyeti mührüyle tehditnameler dağıtıldı.[6] Muhtar Paşa'nın taviz verdiği Arnavut politikacıları da tabiî kendisini istemeyenler arasında idi.

Kâmil Paşa'nın yakın dostu ve fikir ortağı Şeyhislâm Cemâlettin Efendi ile Ayân Reisi Avlonyalı Ferit Paşa, Sultan Reşad'ı ziyaretle etkileri altına almak istediler:

Bundan sonra askerî tedbirlere beraber siyasi tedbirlerin de birlikte yürümesi gerekeceğinden Ahmed Muhtar Paşa'nın Şûra-yı Devlet (Danıştay) başkanlığına nakli ile Sadaret makamına Kâmil Paşa'nın getirilmesini,

söylediler. Padişah da kendilerine şu cevabı verdi:

Bu adamı henüz üç ay önce bu makama getirdik. Şimdi nasıl git diyelim. Zaten ben şimdiye kadar hiçbir sadrazamı kendiliğimden azil etmedim. Siz kendisini kandırırsanız ben muvafakat ederim.

Bundan sonra doğrudan doğruya Sadrazam üzerinde baskı yapıldı. Ferit Paşa kendisi ile köşkünde görüştü. Ertesi günü Gazi Muhtar Paşa

elinde bir istifaname ile Saraya geldi. 29 Ekim 1912, istifasını bizzat Sultan Reşad'a sunmak istedi. Fakat Padişah kendisi ile karşı karşıya gelmekten çekindiği için rahatsızlık bahanesiyle hareme kapanmıştı.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, istifanamesinde aleyhindeki hareketlerden duyduğu üzüntüyü aşağıdaki sözlerle açıklamaktan çekinmedi. Paşa özetle şöyle diyordu:

Sadareti kabul ederek teşkil ettiğim kabinedeki vükelâ ile şimdiye kadar velev bir meselede zâhiren (açıktan) aramızda bir ihtilâf çıkmayarak hep ittifak ile temşiyet-i umur edilmiştir [emirler yerine getirilmiştir].

Bu âcizinizin dünyaca bilinen elli altı senelik askerî hayatımın ve safiyet-i kalbiyemin (temiz kalbimin) bağdaşamayacağı ve tahammül edemeyeceği bazı haller görülmüş ve işitilmiş olmakla beraber şimdiye kadar sebat ile hizmetimde fütur getirmedim. Bundan sonrası için kabine erkânının birbirine uygun düşüncede[7] olmasını takdir ettiğimden sadaretten afvımı ricaya mecbur oldum."

Bu satırları okurken Gazi Muhtar Paşa'nın kabine teşkiline memur edildiği zaman Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'e –istişare sırasında– verdiği cevabı hatırlamamak mümkün olmuyor. Koca vezir o zamanki iddiasının aksine bugün rakipleri tarafından 'Suyu alınmış limon posası' gibi atılmış oluyordu ve bunun acısı içindeydi.

Diğer taraftan, Ferit Paşa, Gazi Muhtar Paşa ile görüşmek için Saray'dan ayrılırken namlı tarihçi Ayân'dan Abdurrahman Şeref Bey de Kâmil Paşa'nın konağına doğru yol alıyordu. Burada Şeref Bey, Sultan Reşad namına Paşa'ya, sadarete hazırlanmasını, ancak Hürriyet ve İtilâf Partisi'nden Gümülcineli İsmail Hakkı Bey gibi gulâtdan* bazı kimseleri yeni hükümete almamasını tebliğ edecekti. Böylelikle Padişah, o günün umumi durumunu ve şartlarını takdir ederek bir intikam kabinesinin kurulmasını önlemek istiyordu.

GAZİ MUHTAR PAŞA VE KABİNESI DİVAN-I ALİ'DE

Gazi Muhtar Paşa Kabinesi 12 Temmuz 1912'de kurulmuştu. İstifası da 29 Ekim 1912 olduğuna göre Paşa 99 gün iktidarda kalmış oluyordu. Bu kısa bir süre içinde birbiri üzerine yığılan acı hadiseler yüzünden millet en ağır, en felaketli günlerini yaşamıştır. Yalnız müsbet denilebilirse bir iş yapılmıştır. O da, Trablusgarb'ı İtalyanlara bırakıp, onlarla barışılmış olmasıdır.[7]

İleride 1914 yılında Mebusan Meclisi seçim yoluyla toplandığı zaman Gazi Muhtar Paşa'yı ve Kabinesi üyelerini Divân-ı Âli'ye verecektir. Fa-

* Gulât Arapçadır. Dinde, mezhepde taassubu çok ileriye vardıran kimse demektir. Burada müfrit, hışımlı partici anlamında kullanılmıştır. / C. B.

kat birbirini kovalayan olaylar yüzünden mahkeme görevine devam edemeyecek, Divan Soruşturma Kurulunun yirmiye varan sorusunu Paşa, hakimler huzurunda cevaplandırmak imkanını bulamayacaktır. Bu suretle Paşa'nın karara bağlanmadan arkada bıraktığı yirmi soru şunlardır:

Soru: 1
Erkân-ı Harbiye (Genelkurmay) tarafından ordunun Balkan müttefiklerine karşı başarı ile savaşacak bir halde bulunmadığı eskiden bildirdiği halde harp ilan edilmesi...

Soru : 2
Bulgarların seferberlik ilan etmelerinden evvel Sofya Elçiliği ataşemiliterliğinden gelen telgrafnamede Bulgaristanca harp ihtimalinin pek ziyade hissedildiği bildirilmiş olması üzerine bu haber Bâbıâlîce dahi tasdik edilmişse umumi seferberlik emrinin vaktiyle tebliği lüzumu Genelkurmayca bildirildiği halde seferberlik kararının vaktinde alınmaması...

Soru : 3
Seferberlik ilanından pek az evvel redif kıt'aları ve ikmal erleri hazerî ordunun aşağı yukarı üçte birini talim ve terbiye itibariyle bittabi en seçkin kısmını teşkil eden 324 duhullü erlerin terhis edilerek taburlar mevcudunun yüz, yüz elli nefere ve harp kıymeti bakımından sıfıra indirilmesi...

Soru : 4
Seferberlik emrinin Harbiye Nezareti'nden kumandanlıklara ve Dahiliye Nezareti'nden vilayetlere derhal ve aynı zamanda tebliği icab ederken, Dahiliye Nezareti'nin seferberlik ilanı tebliğini geciktirmesi ve pek kıymetli olan ilk günlerin mülkî memurlar arasında muhaberelerle işgal edilmesi.

Soru : 5
Genelkurmayca 13 Eylül 1328 (26 Eylül 1912) tarihinde komşu hükümetlerin harp seferberliğine başladığı haberi alındığı zaman tarafımızdan da seferberlik emri geciktirilmemek üzere irade-i seniyyenin alınması istenildiği halde Heyet-i Vükelâ'nın buna lüzum görmeyerek ancak altı gün sonra Bulgarların seferberliğini istihbar etmesi (duyması) üzerine umumi seferberlik icrasına karar vermiş olması.

Soru : 6
Muharebe ilanı Kanun-ı Esâsî gereğince hukuk-ı Hazret-i Padişahi'den olduğu halde irade-i seniyye istihsal edilmeksizin harp ilan olunması...

Soru : 7
Bâbıâlî'nin askerî harekâtın icra tarzına karışmaya selahiyeti (yetkisi) olmadığı halde Heyet-i Vükelâ kararıyla 3 Teşrin-i Evvel 1328 (16 Ekim 1912) tarihinde tecavüzî harp yapılması için Başkumandanlık vekâletine emir vererek yığınağını henüz tamamlamamış olan ordularımızı felakete sürüklemesi.

Soru: 8
Kabineyi kurduğunuz gün bir gizli programınızda Meclis-i Mebusan'ın feshi (kapatılması) dahil olduğunu refikanızdan bazısı söylüyor. Öyle midir?

Soru : 9
Kanun-ı Esâsî'nin 69. ve 70. maddelerinde fesih mümkün olmadığı musarrah ve ayan (açıkça yazılı ve belli) iken siz ona riayet etmediniz. Sebebini beyan buyurunuz.

Soru : 10
Fesih iradesini meclise gelip on beş kişiye okudunuz. Bu misillü şeyler meclisin kanunî çoğunluğu ile toplanmasına muhtaçtır. Bu kaziyeyi nazarı itibare niçin almadınız?

Soru : 11
Meclis-i Ayân'ın (senatonun) kararında müddet-i ictimaın hitabı toplantı süresinin deniliyor. Binaenaleyh bu bir içtima-ı âdi (sonu) demek olur. Fesih manasını nereden çıkardınız?

Soru : 12
Otuz beşinci maddenin kararı gerçi Mebusan'dan hitama reside (sona erişmiş) olarak çıkarılmış ise de Ayân'dan ve iradeden henüz çıkmamış olduğundan madde-i mezkûre kanuniyet kesb etmemiş (kazanmamış) idi ki Mebusan'ın işi bitmiş olsun. O halde vazifesini tamamlamadan evvel Meclisi nasıl feshettiniz?

Soru : 13
Meclis-i Mebusan o gün size güvensizlik oyu verdi. Sonra vükelâlıkta nasıl devam ettiniz?

Soru : 14
16 Temmuz'da askeri terhis kararını Harbiye Nezareti'ne tebliğ etmenizi müteakip Nezaret ne icraatta bulunmuş?

Soru : 15
Askeri terhis emrinin, biri 16 Temmuz 1328 ve diğeri yine anı takip eden adı geçen ayda iki defa verilmiş olduğu halde fiiliyatı Eylül'ün iptidalarında icra edilmiş imiş... Ol vakit ise Balkan hükümetlerinin ittifakları meydana çıkmış olduğundan öyle bir zamanda terhisini sebebi ne idi?

Soru : 16
İzmir'deki redif fırkalarını terhis ettiğiniz zaman o terhisin Rumelice bir kötü tesiri olacağı düşünülmedi mi?

Soru : 17
Zât-ı âlîleri müttefik hükümetler ile harp etmek için kâfi miktarda askerî kuvvetimiz olduğu hakkında Harbiye Nâzırı'ndan malûmat aldığınızı beyan buyurmuşsunuz. Halbuki Genelkurmay'ın 12 Haziran 1328 ve 16 Eylül 1328 tezkerelerinde Balkan müttefiklerine karşı harpte muvaffakiyet imkânı olmadığı resmen ve sarahaten bildirdiği ve eski Dahiliye Nâzırı Ali Daniş Bey'in sorgusundaki ifadesinde harbe malî kuvvetimizin müsait olmadığı Maliye Nezareti'nden bildirildiği anlaşılıyor. Şu halde ifadenizle işbu beyanat ve yazı arasında aykırılık olduğu gibi talimli asker terhis edilmiş, ordunun mevcudu azalmış, yeniden celp ve cemi ile (getirip toplamakla) ordunun kuvvetlendirilmesi nakil vasıtalarının azlığından güç bir hale gelmiş olmakla bu hususların harpten kaçınılması lüzumunu ihsas eylediğinden icabeden fedakârlığı ihtiyar ederek meseleyi diplomasi yoluyla halletmek ve harpten çekinmek vatanın menfaati icabından iken yenilmesi

kuvvetle melhuz olan (akla gelebilen) bir harbe teşebbüs edildiği anlaşılıyor. Sebeplerini lütfen beyan buyurur musunuz?

Soru: 18

Askerin terhisi sizden evvel iş başında olan Sait Paşa Kabinesi zamanında başladığı ve sizin idareniz zamanında askerin tevali eden müracaatları üzerine mecburiyet görüldüğü beyan buyuruyor. Hatta Eylülün birinde Çanakkale'de bulunan iki kolordunun terhisine emir verilmiş, halbuki o zaman Balkan devletlerinin ittifakı şâyi olmuş, Osmanlı elçilerinden bazıları tarafından işarat da (yazı ile bildirme) vuku bulmuş olduğu gibi Rumeli'nde ıslahat devam eylediği ve Koçana hadisesi dahi vaki olarak Bulgaristan ahâlisi heyecana başladığı cihetle derhal orduyu toplayarak kuvvetli bulunmak icabederken talimli askerin terhisine devam edilmiştir ki yüksek ifadeleri mevcut vesikalara uygun görülmüyor.

Soru: 19

Ordu Müfettişi Abdullah Paşa tarafından mabeyn-i hümayunda evvela Zât-ı Şâhâne'ye ve sonra toplanan Heyet-i Vükelâ'ya ordunun harp edecek bir halde olmadığını söylemiş ve birkaç gün sonra da Abdullah Paşa Heyet-i Vükelâ'ya celbedilerek Lozan Muahedesi'nin akdine mecburiyet görüldüğünden mütalâası sorulması üzerine ordunun İtalya ile harbe devamına ve Balkan hükümetlerinin değil yalnız Bulgar ordusuna mukabeleye iktidarsızlığına, levazım ve mühimmat noksanına dair vukubulan ifadeleri nazarı dikkate alınmadığı gibi Balkanlılarla harp vukuu bahis konusu olursa kendisine müracaat edileceği Abdullah Paşa'ya beyan olunduğu halde sonradan müşarünileyhin ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin (Genelkurmay'ın) ifade ve malûmatına müracaat buyurulmamış ve evvelki ifadeleri dahi nazarı ehemmiyete alınmamış olduğu söyleniyor. Bu babda ne buyurursunuz?

Soru : 20

Arkadaşlarınızdan bazı zevat, ilan-ı harpten önce elçilerle edilen muhabere neticesinde Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin tatbik mevkiine konulması halinde harbin önlenmesi kabil olacağı anlaşılması üzerine vaktiyle Tophane'de elçiler ile eski Hâriciye Nâzırı Asım Paşa arasında tanzim kılınmış olan 1880 tarihli nizamname Meclis-i Vükelâ'da müzakere edilmek üzere tab ve Heyet-i Vükelâ'ya tevzi edildiğini ve sonra bu fikirden vazgeçildiğini beyan ediyor. Harpte muvaffakiyet olmamasına nazaran bu cihetin kabulü ile Rumeli'nde vukua gelen felaketlerin önü alınması daha muvafık değil miydi? Bu babdaki malûmatınız nedir?

Gazi Muhtar Paşa 21 Ocak 1919 günü İstanbul'da Feneryolu'ndaki köşkünde hayata gözlerini kapamış, geride bıraktığı acı ve tatlı hatıralarıyla tarihin malı olmuştur. Allah rahmet eyleye.

KÂMİL PAŞA DÖRDÜNCÜ DEFA SADRAZAM, SİYASİ OLAYLAR, YANKILARI

Böyle buhranlı bir zamanda iktidar değişikliğinin önemi vardı. Halbuki bu değişikliğin normal şartlar altında yapıldığı gösterilmek isteniyordu. Kâmil Paşa dördüncü defa sadârete getirildiği zaman kendisini, Os-

manlı tarihinde hemen hemen benzerine rastlanmayan büyük felaketlerden, Lüleburgaz bozgunu karşılamıştı.

Sultan Reşad mûtad sadaret fermanından Paşa'ya başarı dileğinde bulunduktan sonra:

> Ordunun düzen ve başarısının ve devlet haklarının korunmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasını,

tavsiye etmekle yetinmişti.

Kâmil Paşa'nın yeni hükümeti, eski kabineden iki kişinin uzaklaştırılması ile kuruldu. Ahmet Reşit Bey Dahiliye Nezareti'ne (İçişleri Bakanlığı'na) getirildi.[8] Gazi Muhtar Paşa kabinesinin Dahiliye Nâzırı Daniş Bey de Bursa'ya Vali gönderildi.

REŞİT BEY NASIL BİR ADAMDI?

Reşid Bey şirleri, edebi yazıları ve tercüme eserleriyle tanınmıştı. H. Nâzım takma adı ile "Edebiyat-ı Cedîde" erkânı arasında önemli yeri vardı. Ayrıca Sultan Abdülhamid'in mabeyn katipliğinde bulunmuş. Saray terbiyesi almıştı.

Çeşitli yerlerde mutasarrıf ve valiliklerde bulunan Reşid Bey, 1908 Meşrutiyet İnkılâbı'ndan sonra getirildiği Halep valiliğinden azlolunur olunmaz politika hayatına atılmış, Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin tüzük ve programını hazırlamakla arkadaşları arasında ayrı bir itibar kazanmıştı. Kendisi aşırı bir muhalif olmaktan ziyade, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne düşmandı. Kabineye alınması, onun bu suretle tanınmış olmasından ileri geliyordu.[9] Bir intikam elemanı olarak kullanılacaktı.

NAZIM PAŞA'NIN DURUMU HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Harbiye Nâzırı ve başkumandan Vekili Nazım Paşa, fena idare edilen Balkan savaşının yüz kızartıcı sonucundan birinci derecede sorumlu olması gerekirken yeni kabinede eski yerini muhafaza etmiştir.

Sayın Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi* adındaki kitabında (sayfa 295, cilt 2, kısım 2) Nazım Paşa'nın, Kâmil Paşa Kabinesi'nde Harbiye Nâzırı olarak kalışı sebeplerini incelerken orduda epey önemi olan halâskâr subaylarının (askerî cuntanın) başı olduğunu kaydettikten sonra aynen şunları söylemektedir:

> O, Muhtar Paşa hükümeti'nin en yetkili üyesi olark, Harbiye Nezareti'ne geçtikten sonra devlet makinesinin güven ve baysallığı bakımından en önemli yerlere (İstanbul Muhafızlığı, Merkez Kumandanlığı gibi) kendi adamlarını veya ken-

disi ile işbirliği yapmış olan halâskârların (askerî cuntanın) güvendikleri adamları geçirmekle kendi durumunu ayrıca perkitmiş ve her istediği anda hükümet üzerinde kesin egemenliğini kullanılabilecek bir duruma girmişti.

Görülüyor ki, sırası geldikçe benim de anlattığım askerî cuntanın başı olduğu için paşayı yerinden oynatmak cesaretini gösteren olmamıştı. Padişah ve Sadrazam susmak zorunda kalmıştı. Durum böyle olmakla beraber Kâmil Paşa ile Nazım Paşa'nın siyasi görüş birliğinden doğan dostlukları da eski idi. 1908'de üçüncü sadrazamlığı sırasında Kâmil Paşa Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın[10] yerine Nazım Paşa'yı getirmek istemişti. Paşa'nın bu hareketi Meşrutiyet esaslarına aykırı görüldüğünden parlamentoda, basında derin yankılar uyandırmıştı. İlk Meşrutiyet hükümetini kuran Sait Paşa zamanında da buna benzer bir vaka olmuştu.

Bilindiği gibi Kanun-ı Esâsî uyarınca, dini bir makamı temsil eden şeyhislamların atanması yetkisi Halife olan Padişaha bırakılmıştı. Harbiye ve Bahriye nâzırlarının da Şeyhislam gibi doğrudan doğruya Padişah tarafından tayin edilmek istenilmiş olması büyük bir yankı uyandırmıştı. Kâmil Paşa'nın son davranışı bu eski hatırayı canlandırmış, Meşrutiyet'i ilan ettiren ve kendisini onun esaslarını korumakla görevli bilen İttihat ve Terakki Cemiyeti çevrelerini kuşkulandırmıştı.

Kâmil Paşa bu tutumu ile iki başlı zorluk karşısında idi. Parlamentoyu, yaptığının doğruluğuna inandırmakla beraber Nazım Paşa'yı da Sultan Abdülhamid'e kabul ettirmek gerekirdi. Çünkü daha önce Abdülhamid Nazım Paşa'yı ordudan kovmuş, yedi sene kalebentlik cezasına çarptırmıştı.[11]

Nazım Paşa Erzincan'da cezasını çektikten sonra Batum'a, bu sırada da meşrutiyet ilan olunduğu için memleketine dönmüştü. Abdülhamid'in zulmüne uğramış bir adam sıfatıyla Paşa tekrar orduya alınmış, İkinci Ordu Kumandanlığı'na getirilmiş ve şerefi korunmuştu. Fakat o, bu kadarını nefsi için yeter görmüyordu, daha fazlası verilmediği için zamanın çoğunluk partisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni sevmiyordu.[12]

Görülüyor ki Abdülhamid'e Nazım Paşa'nın Harbiye Nâzırlığı'nı kabul ettirmek kolay bir iş değildi. Kâmil Paşa buna rağmen, her ne pahasına olursa olsun daha yüksek mevkiye erişmek isteyen Nazım Paşa'yı yanına almış Saraya götürmüştü. Padişaha teminat verilecek, Harbiye Nâzırlığı'na alınması sağlanmış olacaktı. Bu maksatla Nazım Paşa'nın daha önce hazırladığı not Sultan Abdülhamid'e sunuldu. Bu konuya ait not 31 Mart (13 Nisan 1909) ayaklanması bastırıldıktan sonra ele geçirilmiştir. Aynen aşağıya alıyorum:

Mazi kat'iyen mevzubahis olmamalıdır ve benim efendimiz (Padişah) hakkında hiçbir dargınlığım yoktur. Delil de ikinci ordu-yı hümayûnlarının az zaman zarfındaki intizamıdır.[13] Askerlerin hiçbir vakit siyasetle uğraşmaması lâzımdır.[14]

Bu ordunun itaati, sadakati derkârdır. Bu da benim himmetimle oldu. İlk gittiğim zaman kışlanın duvarlarında (hürriyet) diye büyük yazılar vardı. Onları ben sildirttim. Orduyu itaat ve intizam altına aldım. Askerin hiçbir vecih ve suretle tiyatrolarda oynamasına müsaade etmedim.[15] Buradaki heyetin (İstanbul'daki Birinci Ordu anılıyor) halinden müteessirim. Nizam ve intizam-ı askerî, Padişaha, Kumandan-ı Âzama daima sadakatle temin olunacağına kat'iyyen mutamain olduğum için Zât-ı Şâhâne ve nefs-i hümayûna sadakatim ve umum askerin sadakati lâzımdır. Benim sadakatim hakkında hiç şüphe etmemelidir. Bâb-ı seraskeriyede tiyatro oynatılmasına nasıl müsaade buyurulduğuna hayret içindeyim. Ben yalnız Padişahımıza sadakat isterim. Tenezzül buyurulursa İkinci Ordu'da askere vermiş olduğum talimat manzur-ı âli buyurulsun.[16]

Bu meselede, paşaların Abdülhamid'e karşı usta bir psikolog gibi davrandıkları görülmektedir. Vehimli Sultanın endişelerine cevap verilmekle beraber geçmişi unutturmak arzusunu istismar etmek, (yalnız Padişahımıza sadakat) prensibi ile de onu can evinden yakalamak istemişlerdir.

İlkin Abdühlhamid, Sadrazamın azil teklifini okuduğu zaman:

Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın azlini caiz göremem: İşte başladığı günden şimdiye kadar her hususta ehliyet ve sadakatini göstermiş vazifesinde hiçbir kusuru görülmemiştir,

dediği halde ertesi günü paşaları dinledikten, yukarıda yazdığımız teminatı aldıktan sonra Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey'e göre Ali Rıza Paşa'nın azli pek haksız bir muamele olduğunu tekrar etmekle beraber, "İstizan tezkerelerin irâde-si seniyyelerini ihsan buyurmuşlar," yani Padişah kendisine sunulan teklifi kabul etmişlerdir.[17]

Ancak yeni Harbiye Nâzırı makamına oturmaya vakit bulamayacak kadar kısa bir süre içinde Mebusan Meclisi'nin işe elkoymasıyla meselenin şekli değişmiş, aradaki kırgınlık daha da artmıştır.

Nazım Paşa'nın inkılâpçılarla arasının açık olmasında ayrı sebepler de vardı:

Paşa 31 Mart ayaklanması sırasında Hassa Ordusu Kumandanı sıfatıyla İstanbul üzerine yürümekte olan Hareket Ordusu'nun durdurulmasını Sultan Abdülhamid'e tavsiye etmişti.[18] Bu maksatla kışlaları dolaşarak asi askerlerden yardım talebinde bulunmuştur.[19] Mabeyin Başkâtibi Cevat Bey'e göre hemen her gün ayaklanmadan, Sadrazam Tevfik ve Harbiye Nâzırı Ethem Paşalarla birlikte Abdülhamid'e bilgi vermiştir.

Diğer yönden Yeşilköy'e kadar gelmiş olan Hareket Ordusu ile de ilgilenmek ve aralarına sokulmak istemiştir. Bu davranışları müsamaha ile karşılandığı, aleyhinde kanuni takibat yapılmadığı halde kendisine yüz verilmemesi gururuna, hadiselerin sonunda silah arkadaşlarının başarıları kıskançlık duygusuna dokunmuştur. Bu yüzden de iktidarda olanlara hasım olmuştur.

KÂMİL PAŞA VE SİYASETİ HAKKINDA YORUM

Kâmil Paşa'ya gelince: Paşa 1908'de üçüncü sadrazamlığını İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne borçludur. Bu olayı Muğla Mebusu ve Mebusan Meclisi Reisi Halil Bey'den (Rahmetli Halil Menteş) işittim.

Halil Bey dedi ki:

İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinde bulunuyordum. Arkadaşlar Sait Paşa'nın yerine kimin sadrazam olabileceğini görüşüyorlardı. Ben İzmir valiliğinden tanıdığım Kâmil Paşa'yı öne sürdüm. Paşa'nın İzmirli, Jön Türklere karşı davranışı müsamahalı idi. Diğer valiler gibi göze girmek için hür fikirli sandığı kimseleri jurnal ettiği işitilmemişti.

Bundan başka, Paşa iki defa sadrazam olmuştu. Devlet işlerinde elbette tecrübesi olacaktı. Bu gerekçeye dayanan teklifim benimsendi, Cemiyet namına Sultan Abdülhamid'e sadrazam adayı gösterildi.

Partilerle idare olunan rejimlerde başvekil, vekil gibi yüksek seviyedeki siyasi tayinlerin çoğu böyle tesadüflere, birtakım kombinezonlara bağlıdır. Halil Menteş'in teklifi hedefini bulmuş, bu suretle Kâmil Paşa üçüncü defa sadrâzam olmuştu.

İSTİBDAT'DA İZMİR'İN AYDINLARI VE HÜRRİYET AKIMI

Halil Bey'in sözleri hakikatin ifadesi idi. İstibdat zamanında dahi İzmir'in yetişmiş, şiir ve edebiyat alanında kendisini göstermiş, kültürlü ve hür fikirli gençleri vardı. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris Merkezi'nden ayrılıp içte çalışmak için gizlice memleketimize giren Doktor Nazım Bey de 'Tütüncü Yakup Ağa' adı altında İzmir'e yerleşmiş, yeraltı faaliyetinde bulunmuştu.

İzmir'de bulunduğum zaman bunların hayatta olanları ile tanınmış, bütün maceralarını dinlemiştim. Meşhur şair Eşref'in hicviyeleri bir yana, Kâmil Paşa'nın tutumundan şikâyet işitmemiştim.

İşte böyle karşılıklı tatlı bir hava içinde başlayan iyi münasebet, kısa bir süre sonra şiddetli bir anlaşmazlığa, hatta diyebilirim devamlı bir husumete çevrildi. Tarafların ömürleri boyunca devam etti.

Durumun böyle bir sonuca varmasının sebebi ne olabilirdi. Bazıları bunun cevabını Avusturyalıların son taarruz hareketinde, Bosna-Hersek'in ilhakı ile Bulgaristan'ın 'Şarkî Rumeli mümtaz vilayetini' de içine alarak istiklalini ilan keyfiyetinde aramaktadırlar. Bu olayları söz konusu ederken de Meşrutiyet inkilâpçılarıın 'kısa görüşlerine' işaret ederek Berlin Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'na pamuk ipliği ile bağlanmış, gerçekte elden çıkmış vatan topraklarından Osmanlı Parlamentosu'na

temsilci getirmek istenilmesinin bir hata, bir kusur olduğunu; çünkü bundan Avusturyalıların 'fena halde kuşkulandıklarını' iddia ederler.[20] Bence böyle bir istek kusur değil, millî haklar üzerinde durmaktı.

Meselenin esası dedikleri gibi olsa bile bunun hükümet reisi ile parti liderlerinin arasını bozmaya sebep olacak yönü yoktu. Millet Meclisi seçimleri eldeki kanunlara göre başından sonuna kadar hükümetin sorumluluğu altında yapılmıştı. Elbette meclise kimlerin girebileceğini tayin yetkisi de ona aittti. Unutmamalı ki bu sırada Abdülhamid tahtında, yetiştirdiği tecrübeli vezirleri iş başında idi. Meşrutiyet inkılâpçıları ise ancak 87 günden beri siyaset sahnesinde görülüyordu.

Hakikatte iki kampa ayrılmış, aralarında siyasi denge kurulmuş olan Avrupa büyük devletleri 'Hasta Adamın' şifa bulması ihtimaline karşı acele harekete geçmek zamanının geldiğine inanmışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi işi hızlandırılmıştı.

AVUSTURYA'NIN DAVRANIŞI KURT İLE KUZU HİKÂYESİNİ ANDIRIYORDU, OSMANLI İMPARATORLUĞU ROLÜNÜ TAMAMLAMIŞTI

Bu arada Avusturya'nın tutumu kurt ile kuzu hikayesini andırıyordu. Meşrutiyetin ilanıyla beraber başlayan hadiseler ne genç inkılâpçıların ne de Kâmil Paşa'nın davranışından ileri gelmişti. Asıl kusur –başka bir yerde işaret ettiğim gibi– muhteşem Osmanlı saltanatının ve Avrupa, Asya ve Afrika gibi üç büyük kıtaya yayılmış olan kudretli Osmanlı İmparatorluğu'nun maddi ve manevi etkilerle acze düşmüş olmasında, rollerini tamamlamış bulunmasında idi. Ana hatları ile Osmanlı tarihinde görülen inhitat* devri Ortaçağ usulü idarenin devamında ısrar edilmekle başlar, tarihi eskidir. Devleti, memleketi, bu devrin açtığı çukura düşmekten ne Tanzimat'ın ümit verici aşısı, ne de Abdülhamid'in otuz üç sene yerinde sayan mutlakiyet idaresinin tavizci, ürkek politikası koruyabilmişti.

Avusturyalıların az önce söylediğim hareketleri, Meşrutiyet İnkılâbı'nın balayını yaşayan milletimize çok dokunmuştu. Bütün memleket heyecana kapılmış, Avusturya mallarını boykot etmişti. Hemen herkes mitingten mitinge koşuyor, Avusturya ithal malı olan başındaki fesi yırtıyordu. Benim de katıldığım bu gösteriler bir aciz ifadesinden başka bir şey değildi. Fakat başka ne yapılabilirdi? Hiç unutmam o sırada Bursa'da yabancı bir bankada beraber çalıştığım Macar bir arkadaşıma, eski Macaristan ve Avusturya seferlerimizi ima ederek, "Yine Peşte'ye, Viya-

* İnhitat: Aşağılama, olgunluk çağından sonra yaşlılığa yüz tutma, kuvvetten düşme anlamındadır. / C. B.

na'ya gideriz," dediğim zaman soğukkanlılıkla şu cevabı vermişti:

"Bu defa yorulursunuz, gidemezsiniz."

Gazetecilerimiz, François Joseph'in elçisi Marquis Pallaviçni'yi Bâbıâlî'de yakalayıp protesto mahiyetinde, "Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ne hak ile ilhak ettiğini," sordukları zaman, Marquis cenapları mağrur bir edâ ile, "Haklıyız, çünkü kuvvetliyiz,"demişlerdi.[21]

Bulgarlar da temel gayelerinin başında gelen 'Şarkî Rumeli Mümtaz Vilayetini' ilhak ile beraber istiklâllerini kazanmak için hazırlanmışlar, bu uğurda her fedakarlığı göze almışlardı. Bunlar da önlerine çıkacak fırsatı bekliyorlardı. Aşağıdaki satırlar Bulgar devlet adamlarının maksatları için ne gibi zayıf çarelere başvurduklarını bize anlatacaktır.

Alman İmparatoru Wilhelm, Sultan Abdülhamid'i ziyaret için İstanbul'a geldiği zaman sarayda şereflerine verilen resmî yemeğe Bulgaristan Kapu Kâhyası* Markof da davet olunmuştu. Bu sırada Bulgaristan bize bağlı bir prenslik olduğu için yabancı elçiler arasında kapu kâhyasının bulunması protokole, milletlerarası usule aykırıydı. Bâbıâlî de bu davetin aleyhinde idi. Fakat Abdülhamid irade etmişti. Kim ne diyebilirdi? Elbette bulunacaktı. Bundan sonra bütün resmî yemeklerde bir olup bitti halinde Bulgaristan temsilcisine yer veriliyordu.

BİR ZİYAFET VE GEŞOF MESELESİ

1908 yılında Meşrutiyet ilanından 40 gün sonra, Abdülhamid'in tahta çıkışının yıldönümü günü, Hariciye Köşkü'nde verdiği yemeğe yeni kapu Kâhyası Geşof (sonraları Bulgar Hükümeti başkanı) çağrılmamıştı. Açıkgöz devlet adamı Geşof, bu durumdan faydalanmanın mümkün olduğunu hükümetine bildirmekle beraber talimat beklemeden teşebbüse geçmiş, şikayetini Sadrazam Kâmil Paşa'ya kadar yükseltmişti.

İşin bundan sonraki safhasını Kemal Salih Sel'den dinleyelim.[22] Bu eski gazeteci, Bulgaristan'ı ziyareti sırasında (1930) Geşof'dan işittiklerni anlatmaktadır. Geşof diyor ki:

Kâmil Paşa'yı ziyaret ettim. Açıkça şu cevabı verdi: "Evet, siz davet edilmeyeceksiniz. Sebebini pekâlâ tahmin edebilirsiniz. Bulgaristan Türkiye'ye tâbi emarettir (Beyliktir). Halbuki ziyafet ecnebi devlet elçileri şerefine veriliyor." Durum böyle olmakla beraber Bulgar mümessillerinin bu gibi ziyafetlere davetlerinin teamül haline geldiğini anlattım.

Kâmil Paşa nazik bir zattı. "Şahsınızı pek ziyade severim. Bu şahsınıza karşı değildir. Size şahsen evimde bir ziyafet verebilirim. Fakat hükümet namına verilen resmî ziyafetlere çağırmakta mazurum," dedi. Hatta beni ertesi hafta cuma

* O zaman Bulgaristan Türkiye'ye bağlı bir beylikti. İstanbul'da bulundurduğu temsilcisine kapu kâhyası denilirdi. / C. B.

akşamı için evinde hususi bir ziyafete davet ederek ilave etti: "Hakkınızı teslim ederim. Fakat memlekette büyük bir inkılâp olmuştur. İdare tarzı da değişmiştir. Eskiden davetler Saray'dan yapılırdı. Şimdi Bâbıâlî yapıyor.'"

Kâmil Paşa'ya itiraz ettim: "Şayet yarın öğleye kadar davet edilmezsem İstanbul'u terke mecburum," dedim.

Kâmil Paşa sükûnetle cevap verdi: "Bu sizin bileceğiniz bir şey... Davetimize maatteessüf imkân yok," dedi.

Cuma günü akşamı İstanbul'u terk ettim. Ertesi günü İstanbul'daki elçiler Hâriciye Nâzırı'nın ziyafetine giderken ben Sofya'ya varmış bulunuyordum.

"Bulgaristan istiklâlinin ve krallığının ilanına işte böyle bir hadise vesile ittihaz edilmişti" diyerek sözünü kestiği zaman sordum:

"Böyle bir hadise olmasa idi krallık ilan edilmeyecek miydi?"

Geşof güldü, şüphesiz günün birinde bu iş olacaktı. Fakat iki sene sonra mı, beş sene mi? Belki de on sene geçebilirdi. Ziyafet hadisesi meseleyi tâcil etti.

BÖLÜM 10

DEVLETLER BİRER BAHANE BULUP TÜRKİYE'Yİ PARÇALAMAK İSTİYORLARDI

Sırası geldikçe Bulgarların temel gayelerini anlatmaya çalıştım. Ayrıca Türkiye'ye hücuma geçmelerinin sebebini aradım. Bulgar Genelkurmayı'nın yazdırdığı, dilimize çevrilen resmî eserde şöyle bir fıkra gözüme ilişti:

Harekete gelen Türkiye[1] bu meselede menfaati olan bütün Avrupa devletlerinin dikkatini çekiyordu. Bazı devletler Türkiye'nin kuvvetinden faydalanmak için onun kuvvetlenmesini arzu ediyorlardı.[2] Diğerleri de Türkiye henüz zayıf iken onunla ihtilaflı hesaplarını tasfiye etmek için acele ediyorlardı. Evvela İtalya, Trablus hakkındaki ihtilafını halletti.[3] Ondan sonra da Balkan devletleri kırk yıldan beri hiçbir şey yapamadıkları Hıristiyan kuvvetlerini kurtarmak için İmparatorluğun tamamiyetine (bütünlüğüne) suikaste hazırlanıyorlardı.[4]

Abdülhamid'in çok güvendiği sadık şeyhislâmı, Kâmil Paşa'nın da fikir ortağı ve yakın dostu Cemalettin Efendi hatıratında bu konuya değinmiştir. Burada İstibdat Şeyhislâmı, Meşrutiyet inkılâpçılarına karşı beslediği hazımsızlık duygusunu göstermekle beraber,

Osmanlı Devletinin yeni bir ilerleme devresine girmesi sebebiyle kuvvetini arttıracağı ihtimalinin civarımızdaki devletleri kuşkulandırdığını,

söylemiştir.[5]

Görülüyor ki ne Bosna-Hersek'in ilhakında, ne de Bulgarların krallık ilanında kusur edildi, denilen şeyler birer bahaneden ibarettir. Yabancı devletlerin Meşrutiyet'in ilanı sırasında statükoyu bozmak istemeleri yeni rejimin kuvvetlenmesinden önce davalarını kolayca halletmek fikrinden ileri gelmiştir.

Meşrutiyetin ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, eski ve yeni Jön Türkler'in en kuvvetli topluluğu idi. Onun etrafında toplanan idealistler, payandaları çürümüş eski bir ahşap köşk gibi maalesef çökmekte olan İmparatorluk binasına, fedakâr duygularla destek olmak istemişlerdi. Kâmil Paşa ile inkılâpçıların arasındaki anlaşamamazlık da şahsi duygu ve endişelere karışmak şartıyla tatbikatta, işlerin yürütülmesi şeklinde baş göstermişti.

BULGARİSTAN MESELESİ YÜZÜNDEN KÂMİL PAŞA İLE İTTİHAT VE TERAKKİ LİDERLERİNİN ÇATIŞMASI

Anlattığımız hadiselerin başladığı sırada henüz Mebusan Meclisi açılmamıştı; İttihat ve Terakki Cemiyeti, İnkılâbın sorumlusu sıfatı ile genel murakabe görevini görüyordu. Cemiyetin Selânik'de bulunan Umumi Merkezi, İstanbul'daki delegeleri Talât Bey (Paşa) ve Hafız Hakkı (Paşa) yoluyla Kâmil Paşa'dan durum hakkında bilgi istedi. Delegelere Kâmil Paşa:

Ortada merak edilecek bir şey yoktur. Yunanistan bizimle beraberdir. Romanya, ittifakımızı aramaktadır. İngilizler, bize teminat veriyor, arkadaşlarınız emin olsunlar, Kapu Kâhyası Geşof nasıl kalkıp gitti ise yine öyle gelecektir,

dedi. Cemiyet dış olaylar arasında önemli mesele olarak en çok Bulgaristan ve Girit üzerinde duruyordu. Geşof vak'asından sonra Bulgaristan'ın Selânik Konsolosu, Cemiyetin umumi merkezini ziyaret ile:

Hükümetinin Krallık ilan ettiği gibi yakında Bulgaristan'dan geçen Türkiye'ye ait şimendiferleri de işgal edeceğini, Bulgar kabinesinin çoğunluğu, Türkiye ile iyi geçinmek istemelerine rağmen Bulgaristan'ın Krallıktan önceki duruma dönmesinin ihtimali olmadığından işlerin içinden çıkılamayacak sert bir şekle girmesini önlemek için Bulgar Hükümeti'nin Bâbıâlî ile anlaşmak arzusunda olduklarının,

Bâbıâlî'ye bildirilmesini istemişlerdi.

Umumi Merkez'in, İstanbul'daki delegeleri yolu ile Kâmil Paşa'ya başvurmaları bu yüzden olmuş, Paşadan aldıkları cevabı ve teminatı bir başarı olarak alkışlamışlardı. Fakat kısa bir süre sonra Bulgarların şimendiferlerimize el koydukları görüldü. Ayrıca Edirne İttihat ve Terakki Merkezi'nden Bulgarların sınır boyunca yığınak yaptıkları, savaşa hazırlandıkları haberi geldi.

Bulgar Konsolosu ikinci defa umumi Merkez'e gelerek Bâbıâlî ile anlaşmak arzusunu gösterdi. Bunun üzerine Umumi Merkez Rahmi Bey'i İstanbul'a gönderdi. Delegelerinden de meselenin iç yüzünü öğrenmelerni istedi.

Yunanistan'ın bizimle beraber olduğunu, Romanya'nın ittifakımızı aradığı sözlerinin doğru olmadığını yetkili ve inandıkları nazırlardan öğrendiğini söyleyen Rahmi bey meselenin bundan sonrasını şöyle anlatmaktadır:

Hep beraber, Talât ve Hafız Hakkı ile Kâmil Paşa'nın konağına gittik. Bizi hayli beklettikten sonra geldi. Bizimle görüşeceği yerde önüne koydukları evrakı okumaya başladı. Tamamlanmasına tahammülümüz kalmadığından, "Affedersiniz, Merkez-i Umumi, beni (Rahmi Bey'i) hususi surette buraya gönderdi. Zât-ı devletinizden Bulgaristan'a ait hadiseler üzerine açık mütalâanızı ve görüşünüzü öğrenmek istiyoruz," dedim. Bir şeyler söyledi. İşitilemiyordu: "Anlayamıyorum efendim. Emrinizi ve mütalâanızı tekrar buyurunuz," dedim ve sözümü tekrarladım.

Duyduğu mecburiyet üzerine, "Size ne söylesem gazetelerde görüyorum. Yine bir şey söylesem ertesi gün gazetelerde okunacak değil mi?" demesi üzerine Hafız Hakkı şiddetli bir hiddet ve infial ile, "Affedersiniz Paşa Hazretleri, bizim gazetelerle hiçbir münasebetimiz yoktur. Sizinle görüşmelerimizden ve sözlerinizden yalnız Merkez-i Umumi'ye malûmat vermekteyiz," dedi.

Hafız Hakkı'nın sözleri pek şiddetli olduğu için Kâmil Paşa durumu derhal değiştirdi: "Elimizden geleni yapıyoruz. Yapılacak başka bir şey de yoktur. Şimdilik tavassuta, araya girmeye lüzum görmüyorum," dedi. Ayrıldık.

Birkaç gün sonra, Kâmil Paşa, Talât ve Hafız Hakkı'yı davetle Bulgarları kabul edeceğini söylediği için ben de onları İstanbul'a getirdim. Aralarında geçen resmî müzakere sonunda münasebetlerimizin iyi bir yola girmesi mümkün oldu.[6]

İNGİLİZ BALKAN KOMİTESİ YÜZÜNDEN ÇIKAN ANLAŞMAZLIK

Diğer bir anlaşmazlık da Boxton biraderler yüzünden olmuştu. İngiliz Boxton kardeşlerin Balkan komitesi, Türkiye aleyhinde, Balkanlıların davalarını propaganda etmekte, "Türklerin Avrupa'dan kovulmalarını sağlamak medeniyet ve Hıristiyanlığın borcudur," demekte devam ediyordu.

İttihat ve Terakki liderlerine göre, Türkiye'de meşrutiyet ilan edilmişti. Her ırktan, her dinden insanların hak ve hürriyetleri teminat altına alınmıştı. Artık komitenin de programını değiştirmesi gerekirdi. Bu düşünce ile komiteyi kazanmak için kendileri ile ilgilenmişlerdi. İngiliz Büyükelçisi de komite ile yeni hükümeti temasa getirmek istiyordu.

Doğru veya eğri Cemiyet, Kâmil Paşa'dan, İngiliz Balkan Komitesi'ne bir yemek vermesini rica etti. Paşa kabul etmedi. Fakat Sultan Hamid'in araya girmesi üzerine Cemiyet'in isteğini yerine getirdi.

KÂMİL PAŞA İNGİLİZLERE DAYANIYORDU, HALBUKİ ONLAR BİZDEN YÜZ ÇEVİRMİŞTİ

Az önce okumuştuk. Bulgar Kapu Kâhyası'nın İstanbul'u terk etmesi üzerine Kâmil Paşa'nın, "İngilizler bize teminat veriyor, arkadaşlarınız emin olsunlar, Geşof nasıl kalkıp gitti ise yine öyle dönüp gelecektir," sözü ve Paşa'nın, "Bizi barıştıranlar bulunur," deyişi gazetelerde çıkınca hadiselerin iç yüzünü bilen veya sezenler arasında tepki yaratmıştı. Muhalifler de, bu defa Sadrazam oluşunda Kâmil Paşa'yı, halka Ali Kemal Bey'in kaleminden, "Gerdune-i sadaretle (sadaret arabasıyla) beraber İngiliz dostluğu Bâbıâlî'ye girmiştir," şeklinde takdim etmişlerdi:

Halbuki İngiliz politikası Abdülhamid zamanında ve daha önce değişmişti.

1885 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun yine aczi yüzünden Bulgar Prensi Alexendre, eldeki antlaşmayı hiç sayarak 'Şarkî Rumeli mümtaz vilayeti'nin merkezi Filibe'yi işgal ettiği zaman Rus Çarı, Prensin şahsına karşı 'kafa tutmasından' duygu hoşnutsuzluğu göstermiş olmak için Osmanlı tezini benimsemesine, diğer büyük devletlerin tarafsız kalmalarına rağmen yalnız Büyük Britanya, Bulgarları desteklemişti.[7] Bu defa da aynı politikayı takip edeceğini beklenirdi.

Diğer taraftan Meşrutiyet'in ilanı ile beraber İngilizler Büyükelçilerini değiştirmişlerdi. İstanbul'u hürriyet şenlikleri içinde bulan yeni elçi Gerard Lowether, Sultan Abdülhamid'e itimatnamesini sunmak için Yıldız Sarayı'na giderken, eski dostluğun hatırasını yaşayan halk, yol boyunca kendisini alkışlamış; pek büyük gösteride bulunmuştu. Mukabelesiz kalan bu millî karşılamadan beş gün sonra elçiye İngiliz Dışişleri Nâzırı Sir Edwards Grey, 11.8.1908 tarihini taşıyan şu mektubu göstermişti:

Grey mektubunda özetle diyordu:

Türkiye'de olup bitenler o kadar olağanüstüdür ki bir anayasa nizamının kurulması imkânsız değildir, sanırım. Fakat bozuk ve sefih teşkilatının alışkanlığı reforma engel olacak kuvvette olabilir; ırk ve din düşmanlıkları tekrar şiddet ve nizamsızlık yaratabilir; veyahut bugünkü kalkınmadan kuvvetli ve muktedir bir askerî istibdat idaresi doğabilir.

Yeniden teşkilatlanmış kuvvetli bir Türkiye'nin Avrupa politikacılarına tesiri çok büyük olur. Bugün eski rejime karşı hoşnutsuzluk, daha iyiye karşı duyulan arzu samimidir.

Bizim yolumuz açıktır. Devam ettiği müddetçe bu ümidi iyi karşılamalıyız. Fakat Rusya'ya karşı eski politikamıza döndüğümüzü ve Türkiye'yi kendisine karşı bir mania, bir engel olmak üzere tuttuğumuz intibaını vermekten kaçınmalıyız. Ve mümkün oldukça **Rusya ile çalışmaya arzu göstermemiz lâzımdır**.[8]

İngiliz nâzırının büyükelçiye bundan önemli ve dikkati çekici bir di-

rektifi daha vardır. Bu da Meşrutiyet'in ilanından sekiz gün sonra yazılmıştır, 31.7.1908 tarihlidir. Bu direktiften Türkiye'de Meşrutiyet idaresinin yerleşmesi, başarı göstermesi İngiliz diplomasisini endişeye sürüklediği anlaşılmaktadır.

Grey diyor ki:

"İstanbul'a elverişli ve ilgi çekici zamanda vardınız. Orada atandığınız zaman karşılaşacağınız iyi kabulü her ikimiz de ne kadar az tahmin etmişiz" dedikten sonra "**Türkiye gerçekten Meşrutiyet idaresini kurar ve bunu yaşatıp kuvvetlenirse bu halin sonuçları şimdiden hiç birimizin göremeyeceği derecede daha ileriye varır. Bunun Mısır'da etkileri müthiş olur; ta... Hindistan'da da kendini hissettirir**; duyulur. Şimdiye kadar her nerede Müslüman tebaamız varsa onlara diyebildik ki, dinlerinin başkanı (halife) tarafından idare edilen ülkelerde merhametsiz bir istibdat vardır. Halbuki bizim istibdadımız şefkatlidir.

İki idareyi mukayese edebilen, ölçen Müslüman tebaamız çok kere bunu itiraf etmiştir.

Fakat Türkiye'de şimdi bir parlamento hayatı başlarsa ve işler de düzelirse Mısır'da Meşrutiyet isteği çok kuvvetlenecek, bizim buna karşı koymak güzümüz çok azalacaktır. Türkiye'de iyi işleyen bir Meşrutiyet varken ve orada işler iyi giderken bizim, aynı şeyi isteyerek ayaklanan Mısır Halkına karşı silah kullanmamız çok büyük hata olur.[9]

İnsan bu satırları okurken yazarına sormak ihtiyacını duyuyor:

"O halde ne yapmak istiyorsunuz.

Gerçekten görüyoruz; İngilizlerin yaptıkları, ilkin elçiyi ve elçilik memurlarını değiştirmek siyasetlerini yeni şartlara göre idare etmek olmuştur.

Birinci cildimizde 31 Mart ayaklanmasını yorumlarken söylediğim gibi Elçilik Baştercümanı Fitze Maurice Türkiye'nin istikrarını bozmak isteyen şahıs ve gruplarla devamlı temas halide idi. Meşrutiyetin ilanını sağlayan ve onun bekçiliğini yapmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yıkmakla meşguldu.[10]

Burada elime aldığım belgelerin en çok dikkati çekeni şimdi anlatacağım, Baştercüman Fitze Maurice'in, Londra'da Tyrell'e yazdığı mektuptur. Tyrell tanınmış, yetki sahibi İngilizlerin dış memleketlerde kullandığı bir politikacıdır. İngiliz elçiliğinde memur olarak çalışmıştır.

Şerif Abdullah'ın (sonraları Ürdün Kralı) Hüseyin ile beraber Osmanlı İmparatorluğu aleyhine hazırladıkları isyana karışmıştır.[11] Lord Kitchener'in kendisine Kahire'den yazdığı mektupta bunun işaretleri vardır.

İngiliz İstanbul Elçiliği Baştercümanı, bu politikacıya 25 Ağustos 1908 tarihli uzun bir mektup göndermiştir. Mektup, Meşrutiyetin ilanı sırasında Türkiye'nin iç durumnu nasıl gördüklerini bize çok açık bir surette anlatmaktadır.

Mektupta geçmişe ait itiraf yollu bazı açıklamalar da vardır. Gelecek

için de düşüncelerinin izlerine rastlanmaktadır.

Bu bakımdan, yakın tarihimize ismi karışmış olan bu meşhur İngiliz baştercümanının belgesini şimdi sunacağım bilgi ile beraber sizlere okutmakta fayda umdum:

On dokuzuncu asrın başından, William Pit devrinden beri İngiltere–Ortadoğu dengesi Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü prensibine dayanıyordu. Fakat Osmanlı–Rus savaşı arifesinde İngiltere bu prensibi, kendi kamuoyunun da baskısı altında terk etmeye hazırlanıyordu.

1880 de Muhafazakâr Parti'nin yerine Liberal Parti'nin ve Gladston'un Başvekil olarak iktidara gelmesi ile İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma siyasetine veda ederek en büyük parçaları koparmaya çalışmış ve Balkanlar'da da kendi nüfuzu altında bir Yunanistan'ın gelişmesini teşvik etmiştir.

Diğer taraftan Avrupa devletleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun sade Avrupa topraklarının değil, fakat Asya'daki topraklarının da paylaşılması pazarlıkları yapılıyordu. İngiltere 1882'de Mısır'ı işgal ederek bu paylaşmaya öncülük ederken, Ermeni meselesi dolayısıyla devamlı müdahalelerde bulunuyordu.

Şimdi bu kısa bilgiden sonra tercüme mektubu, daha ileri bir anlayışla okuyabiliriz:

İngiliz Sefarethanesi, İstanbul
25 Ağustos 1908

(Özel)

Azizim Tyrell,

Son dört hafta içinde hemen her gün sana yazmak istedim, fakat daha önce de dediğim gibi, bir tercüman, şefi ile sanki tek vücuttur; benim de politikadan gayrı yazacak birşeyim olmadığından, şefimden başka türlü düşünüp, aykırı birşey söylemekten çekiniyorum. Gene de sözlerimi genel konulara hasretmek suretiyle yanlış adım atmaktan kurtulmuş olurum.

Bu memleketteki son gelişmelere ne derece ilgi duyduğunu ve bu ilginin halen de devam ettiğini biliyorum. Bununla beraber edindiğim alelade bilgi ile de, gelecek tarihçilerin, 'XIX. yüzyıl sonundaki en dikkat çekici despotik hükümet' diye vasıflandıracakları bir idareyi, bir gece içinde ortadan kaldıran dramatik hareketin altındaki gizli sebepleri de sezdiğini ben hissediyorum.

Gelecek, bizler için ne getirirse getirsin, Abdülhamid tarafından kurulan veya onun şahsiyeti etrafında gelişen bu acaip idare sistemi artık tamamiyle ortadan kalkmıştır.

Tam manasıyla aydınlığa kavuşmuş sayılamayız, zira Osmanlı millî şuurunu

sarsan ve beka, var olmak endişesi ile, otuz yıl içinde etrafında şeytani bir kabiliyetle örülmüş bulunan istibdat ağını bir gecede parçalayan bu nöbet, belki de daha vahim olaylara yol açar ve böylece can çekişen Türk'ün hayat kandilinin son alevi olabilir.

Bu takdirde, Abdülhamid rejimine, Batı'dan gelen ve gittikçe kuvvetlenerek, Osmanlı Devleti'nin ekonomi öncesi ilkel yapısını (the primitive organism of Ottoman pre-economic life) gittikçe tehdit eden iktisadi kuvvetlere göğüs gerecek son çare nazarı ile bakılabilir. Bununla beraber gelecek üzerinde fikir yürütmek faydasızdır. Artık olan olmuştur; hayırlısı diyelim... Ama Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren çeşitli din, ırk ve diller mozayiğini bir potada eritip kaynaştırmak suretiyle bir Osmanlı milleti haline getirmek, muazzam irade isteyen ve en geniş yüreklerin enerjisini tüketecek bir iş olsa gerek.

Bunun sebeplerinden bir tanesi, uzak bir ihtimal dahi olsa; Hindistan ve İran'ın şarklı milliyetçiliğini kamçılayan Japonya'nın, Türklerin an'anevi düşmanları Rusya'ya karşı kazandığı zafer, vücutlarının her bir zerresini titretmiştir.

Büyük bir geçmişi olan bir ırkın millî gururu, küçük gördükleri İranlıların yeni bir hayat kurma çabaları karşısında yaralanmıştır. Halbuki kendileri sırf Sultan'ın istibdadı yüzünden Rumeli vilayetlerinde Avrupa kuvvetlerinin vasiliğine, gittikçe artan tehdidine maruzdular. Türklerle devamlı temaslarımızdan, Makedonya'da giriştiğimiz reform hareketlerinin zamansız olduğunu anlıyordum. Bunu birkaç defa, O. Connor ve Barcley'e, bu siyasetimizi 'delilik' diye adlandırarak anlatmaya çalıştım. Bu siyasetin, memleketteki hadiselerin asıl akışını kavramaktan, Türklerin henüz yaşamakta ve hâlâ hayatiyetlerini muhafaza etmekte olduklarını anlamaktan çok uzak olduğunu hissediyorum.

Türkler durumun vahim olduğunu ve ancak şiddetli hareketlere başvurmak suretiyle önlenebileceğini anlamışlardı. 'Reval' toplantısında, İngilizlerin Ruslarla birlikte Türklere müştereken cephe aldıklarını görünce, yapacakları işi İngilizlerin müdahale tekliflerini Bâbıâlî'ye sunmadan önce gerçekleştirmeyi tasarladılar. Fakat işlerin böylece öne alınması boşboğazlığa ve durumun Saray tarafından keşfedilmesine yol açtı.

Hükümet darbesi, Sultanın tahta çıkış tarihi olan 1 Eylül için kararlaştırılmıştı. Halbuki Sarayın bu hareketi boğmaya çalışması, Niyazi ve Enver Beyleri açıkça hareket etmeye sevketti ve bilinen sonuçları doğurdu.

Herkes herşeyden öylesine iğrenmişti ki, onların yaktıkları meşale kısa zamanda yangın halini aldı ve Saray kapılarını baş döndürücü süratle kül etti.

Elçilik Haziran ayında Tarabya'ya taşındıktan sonra, Ben Lowther (Yeni Büyükelçileri) gelmeden Saray'la olan birçok işleri temizlemek maksadıyla şehirde kaldım. O sırada Sultan'ın başkâtibinin, tipik bir temsilcisi olduğu Abdülhamid idaresi sistemine olan itimadını kaybettiğini ve ümitsizliğe düştüğünü anladım. O derece ki, olaydan onbeş gün kadar önce Barcley'e, "Eğer yüzbir pare top atışı ile Meşrutiyet'in ilan edildiğini duyarsam hiç şaşmam" demiştim.

Sultan boyun eğdikten sonra, yıllardan beri İngiltere'nin, gerçek menfaatleri pahasına, elçiliğimizi, meşgul eden Makedonya reformları problemi de çözülmüş oldu. Artık, Bitlis, Van vs. çevresinde Ermeni ırkının bedbaht kalıntıları için yeni bir gün doğmakta. Bence yapılacak en akıllıca hareket bu meşrutiyet hareketine canı gönülen katılmaktır.

Derhal Sadrazam'ın köşküne gittim ve yapılacak için Sultan'ı dışarı çıkarıp tebaası ile arasında gerekli temasın kurulması olduğunu anlattım. Vezirâzam bu konuda oldukça zorlukla karşılaştı, ama başarı da elde etti; Sultan, tıpkı Kraliçe Victoria'nın Boer Harbi'nden sonra karşılanışı gibi muazzam tezahüratla karşılandı.

Kâmil Paşa Sultan'ı Ayasofya'ya götürmesi için[12] kandırmaya çalıştım. fakat Sultan'ın çekingenliği ve şüpheciliği en büyük düşmanıdır. İsyandan o derece ürker ki, bunun askerler ve Genç Türkler şekline girip bir gün kendisini ortadan kaldırmalarından korkar ve bu yüzden aralarına girmekten çekinir. Bunlar da Sultan'dan öyle nefret ederler ki Meşrutiyet'i yıkmak için memlekete Ruslarla Bulgarları bile sokacaklarına inanırlar.

Sultanı ve etrafındakileri etkileri altında bulunduran Alman dostlarımızın büyük üzüntüsüne rağmen artık top ayağımıza geldi. Birecik'de Ermeniler hesabına çalışırken tanıdığım ve Ermeni Millî Birlik Üyesi bulunan Nafıa Nâzırı ile görüştüm. O da benim kadar belki de daha fazla Willcock'un Mezopotamya projeleri ile ilgileniyor. Ona Sir Willcock'un raporlarını okuması için verdim. Sir Willcock da yakında Kahire'den dönmüş olacak. Mezopotamya'da sulama işleri demiryolundan önce yapılmalı. Eğer bunu kabul ettirebilirsek Musul'a kadar her iş elimizden çıkacak demektir. Bunca yıl uzakta kaldıktan sonra, bizimkilerin de ellerine geçen fırsattan faydalanacaklarını ümit edelim. Demir tam tavında dövülmeli, aksi takdirde çok geçmeden soğur.

Şimdi Yıldız'da tam bir tasfiye hareketi başlamış durumda; gidenlerin yerini İttihat ve Terakki üyeleri almakta. Fakat otuz yıllık bir istibdat devrinden sonra Türk milleti doğru dürüst yürüyemeyen iki yaşında bir çocuk gibi ürkek. Üstelik çok da acemi olduklarından Hükümet hiç de kuvvetli değil. Mütemadiyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dayanmakta. Bunlar da perde arkasına çekilemediklerinden, ele geçirilen hürriyeti korumak gayesiyle bariz bir şekilde imparatorluğu idare etmek zorunda kalıyorlar. Üyelerin her biri birer millî lider vasfını haiz, hepsi tarafsız ve büyük sorumluluk duygusuna sahipler. Fakat gerek bunların, gerekse 80'lik Kâmil Paşa'nın omuzlarındaki yük çok ağır; iç ve dış birçok engellerle karşılaşıyorlar.

İç engeller belli, dış engeller ise çok kuvvetli. İç engellerin en tehlikesi ise ekonomik olanı. Eski rejimde Müslümanlar, Hıristiyanların sırtından beslenirlerdi. Halbuki bugünkü adalet, müsavat ve ekonomik reformlar devrinde, binlerce Müslüman kendi hallerine terkedilmiş durumda rekabet edecek halde olmadıklarından Hıristiyanlara yani Ermeni, Bulgar, Rum ve saireye karşı memnuniyetsizlik artacak. Hıristiyanlar ise, geçmişi unutmaya hazır oldukları halde gittikçe gelişip refaha kavuşacaklar ve böylelikle her türlü ticari kabiliyetten yoksun! Müslümanları büsbütün yerlerinden edeceklerdir.

Müslümanlara gelince, çoğunluğu teşkil ettiklerinden kendi memleketlerinde açlıktan ölmeye razı olmayacaktır. Bu yüzden, bu hareket eğer iyi idare edilmezse, İslamiyete büyük bir darbe olarak kabul edilecek ve hoşnutsuzluk uyandıracaktır. Bu takdirde dinlerinin timsaline, yani hilafete sığınacaklardır.

Bu makamı işgal eden, şayet Abdülhamid gibi bir gerici insan olursa, kargaşalıklarla birlikte kuvvetli bir iç mücadelenin ortaya çıkacağını ve Rusya gibi dış düşmanlara rejimi devirmek fırsatını vereceğini öğrenebiliriz.

Aksine, eğer bu hareket başarı kazanırsa, hilâli Ayasofya'nın ebedi bir süsü yapacaktır. Türkiye'yi Kafkasya, Kırım, Balkanlar gibi eski vilayetlerini istemeye kararlı, kuvvetli ve mütecaviz bir kudret haline getirecek bir ihtilâlle, bütün ümitlerinin suya düştüğünü görmek herhalde Rusya için yutulması oldukça güç bir demir leblebi olacaktır.

Filhakika, Türkiye'deki bu hareket Rusya'nın son 130 senelik siyasetine bir nevi meydan okuma olmuştur. Tabiî Rusya'da bir liberal ve meşrutî parti mevcut ama, aralarında kendilerini Türk aleyhtarı duygulardan henüz tamamen kurtaramamış ve Ayasofya'da bir ayine katılmaktan sonsuz zevk duyacak olanlar çoktur.

Her şeyin düzgün gittiğini ve meşrutî idarenin kuvvetlendiğini farzedersek, bugün için sempatilerine ihtiyaç duydukları yabancılara fazla iltifat eden Türklerin az zamanda vatanperverane demesek bile kuvvetli milliyetçi hislere sahip olacakları muhakkaktır. O zaman, Girit, Mısır, Makedonya, Bosna, Aden, Lübnan, Kıbrıs meselelerinde, belki de Hintli nöbetçisi ile Bağdat'taki özel durumumuz hakkında söz sahibi olmak isteyeceklerdir. Tabii bu arada Lynch'in Dicle ve Fırat nehirlerinde üsulsüz seyrüseferini de unutmamak gerekir. Bu şekilde üzerinde düşünülmesi gereken birçok problemler var ve bunları fazla münakaşa etmeden kabule mecburuz.

Bugün için Türklerin öncelikle ele alacakları meseleler arasında ticari anlaşmalar, posta idaresinin ıslahı ve ecnebi posta idarecilerinin tasfiyesi kendi adalet sistemlerini kurmak, kapitülasyonları, kavasları tercümanları ortadan kaldırmak olacaktır. Hakikaten eğer işler Türkler lehine gelişirse, ecnebi elçilikler zamanla diğer memleketlerdeki yeknesak, değişmez duruma düşeceklerdir. Belki de az zamanda üç nesilden beri Türkiye'de yerleşmiş yabancıların askere alındıklarına şahit olabiliriz. Askere alınan Hıristiyanlar meselesinin de nasıl halledileceği üzerinde durulmaya değer. Durumun en önemli taraflarından biri de budur.

Şimdi iktidarda 'İngiliz Kâmil' var ama, parti mensupları arasında 'Herrn von Ferid' Paşa'yı iktidarda görmek isteyenler pek çok. Onlara göre, Kâmil bugünkü kritik durumla başa çıkamayacak kadar yaşlıdır. Halbuki Ferit Paşa gençtir (55) enerjik ve zekidir. Bununla beraber yalancı ve intikam hissi ile doludur ve Yıldız'ın Alman taraftarı siyaseti ile yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Bu arada Hüseyin Hilmi de düşünülebilir. Biri kendilerine, Kâmil'in Parlamento'nun birinci devresinin sonuna kadar iktidarda kalmasını tavsiye etmiş, bu suretle Japonya'nın Mareşal Oyama İto ile yaptıklarını örnek alarak, intikal devresinde tecrübeli bir devlet adamını iş başında tutmak suretiyle, ihtilalden sonra yerleşmek için yüz seneye ihtiyaç gösteren Fransa'nın hatasına düşmeyeceğini söylemiştir. Hakikaten, hürriyet, eşitlik, kardeşlik avazeleri pek fazla Fransız ihtilâli kokmakta ve Türklerin karakterine hiç uymamaktadır.[13]

en samimi hislerimle

G. H. Fitz Maurice[14]

Yukarıda okuduklarımızdan yalnız iki konu üzrinde duracağım: Baştercüman, Abdülhamid'i tenkit ve hatta bundan da ileri giderek 'despotik rejimini' yerlere vurduğu halde şahsını korumak istediği görülmektedir. Bunun için de aile hayatımıza sokularak laubali bir tarzda Sadraza-

ma direktif vermek veya öyle görünmek istediği anlaşılmaktadır.

İç işlerimize karışmaya hevesli görünen baştercümanın Nafıa Nâzırı hakkında kullandığı lisan ve aralarındaki münasebet, devletin emniyet ve haysiyeti bakımından düşünülmeye değer bir mahiyet taşımaktadır.

"Birecik'de Ermeniler hesabına çalışması" evet, ben de tekrar ediyorum. Osmanlı vatandaşı Ermeniler hesabına bir İngiliz Diplomatının çalışması, Birecik ziyareti ne demektir?

Birecik ve çevresinde yalnız kesif, kümeli bir Ermeni topluluğu vardı. Birecikli siyasi dostlarım bana Arabistan'ı ayaklandıran meşhur İngiliz casusu Lawrence'in vaktiyle jeolog sıfatı ile bu bölgede dolaştığını söylemişlerdi. Demek ki, burası İngiliz siyaset adamlarının uğrağı, gözde bir yerdi.

Bu sırada Birecik, Fırat Nehri kenarında şimendiferi, yolu olmayan ortaçağ yapısında bir ilçe idi. Ne turistik bir değeri, ne de İngilizlerin burada korunacak iktisadi ve mali kurulları vardı. Şu halde hatıra geliyor: Ağır zahmetlere katlanarak bir diplomatın buralarda dolaşmasının sebebi ne olabilirdi? Bu kadar açık ve aşikâr bir soruyu cevaplandırmak ve işin adını koymak fazla olur sanırım.

Baştercümanın adını söylemeden bahsettiği nâzır, bu tarihteki, Kâmil Paşa kabinesinde Nafıa ve Ticaret Nâzırı olan Gabriyel Nuradonkyan Efendi'dir. Son Kâmil Paşa Kabinesi'nde de Hariciye Nâzırı olarak umumi siyasetimizden sorumludur. Ermeni Patrikhanesi'nin diğer Hıristiyan cemaatlarınki gibi ruhani bir meclisi bir de cismani dedikleri diğer bir meclisi olduğu malûmdur. İngiliz baştercümanının söylediği kurul 'Ermeni Millî Meclisi'dir. Bu meclis 1863 yılında kurulmuştur. Bunun tüzüğüne Ermeni Anayasası da denilirdi; 140 kişilik üyeleri doğrudan doğruya ahâli tarafından seçilirdi. Patrikhane'nin cismani meclisini de seçen bu millî meclisi, kuruluşundan bir süre sonra Ermeni ihtilal komiteleri seçim yoluyla ele geçirmişler; bütün dini ve millî işlerde hüküm ve nüfuzlarını yürütmek imkanını bulmuşlardı.

Ermeni ihtilal komitelerinin temel gayeleri, bilindiği gibi, Osmanlı topluluğundan ayrılmaktı. Buna erişmek için de Avrupa büyük devletlerinin Türkiye işlerine el konmasını sağlamaktı. Bu amaçla zaman zaman İngiliz ve Rus menfaatlerine veya her ikisine birden alet olurlardı.

Bu yüzden Ermeni Millet Meclisi 1916 yılında, o zamanın hükümeti tarafından kapatılmıştır.

BÖLÜM 11

HİNT MÜSLÜMANLARININ ÜZÜNTÜSÜ

Öteden beri Müslüman milletlerin, Türkiye'de geçen olaylar ve ileri hamlelerle ilgilendikleri tarihi bir gerçektir.

Bana, Pakistan'ı ziyaretim sırasında Hindistan'ın hürriyet ve istiklali için çalışmış devrimcilerinden Umumi Vali Gulam Muhammed Han İngilizlerin Türkiye'deki rollerinden kendi hesaplarına duymuş olduğu üzüntüyü belirtmişti. Malûmdur ki Hint liderleri, genellikle koloni hayatı yaşayan, hürriyetlerinden yoksun Müslümanların temsilcileri -satılmış olanlar müstesna- kuvvetli bir Türkiye görmek istiyorlardı. Türkiye'yi, içte ve dışta zaafa uğratanları sevmiyorlardı. Karaşi'de Devlet Reisi'nin muhteşem sarayında karşı karşıya konuşurken rahmetli dostum Gulam, gözleri yaşla dolu çekmecesinden çıkardığı, devlet adamlarımızın -Kâmil Paşa da dahil- resimlerini göstererek bilgisini tamamlamak istemişti. Gördüm ki hâlâ o zamanın etkisi altında idi.

Bu sözlerimle varmak istediğim sonuç şudur: Bu sırada İngiliz politikasıdan medet ummakla Kâmil Paşa, olmayan bir kuvvete dayanarak, eli boğazımızda olan günlük tehlikeyi atlatacağını sanıyor, hadiseleri bu şekilde görmek veya göstermek istyordu. Tabiî, bu hal güven sağlayamadığı için şahsi anlaşamamazlık unsuru arasında yer alıyordu. Fakat bütün bunların üstünde esas ihtilaf veya karşılıklı husumetin kaynağı-yukarıda kaydettiğim gibi- Harbiye ve Bahriye Nâzırlarının değiştirilmesi, Nazım Paşa'nın kabineye alınmak istenilmesi keyfiyetinde toplanıyordu. Bu meseleden dolayı Mebusan Meclisi Kâmil Paşa'ya gıyabında güvensizlik oyu vermişti.

Meclis Reisi Ahmed Rıza bey yanında ikinci Reis Talât Bey (Paşa) olduğu halde meclis namına Sultan Abdülhamid'e kararı bildirmişlerdi. Abdülhamid de o zamanın âdet ve usulüne göre azil demek olan sadaret mühürünü Kâmil Paşa'dan aldırmıştı.

Bu son vak'aya eklenebilecek şahsi ve insani bir unsur daha vardır. Bu bahsi tamamlamak için onu da kaydetmek istiyorum:

Kâmil Paşa'nın evlatlarına düşkün, şefkatli bir aile babası olduğundan şüphe edilemez. Meşrutiyetin ilk günlerinde özel surette kurulan fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organı imiş gibi davranan *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahit Bey'in[1] doğru veya eğri, Paşa'nın fazla sevdiği söylenen bir oğlunu ele alarak şahsına sert hücumlarda bulunmasıdır. Bu da anlaşmazlık sebepleri arasına girmiştir. Nihayet önemli, önemsiz olayların etkisi ile tarafların arası doldurulamayacak derecede açılmış, Kâmil Paşa, Osmanlı topluluğundan ayrılmak gayesini güden siyasetçiler de dahil bütün bir muhalefetin bayrağı olmuştur.

Muhaleflerin bir kısmı Paşa'yı tanımadıkları, hatta şahsını dahi görmedikleri halde, ona böyle bir değer vermeleri, olsa olsa kendi emel ve hayallerini onun şahsında bulmak arzusunda ileri geliyordu denilebilir.

KÂMİL PAŞA HÜKÜMETİ VE REŞİT BEY TAM BİR KİN VE İNTİKAM POLİTİKASI İÇİNDE İDİLER, MUHTAR PAŞA KABİNESİ DE AZ FARKLA ÖYLE İDİ

Gazi Ahmed Muhtar Paşa iktidardan çekildikten sonra hatıralarını anlatırken:

> Kâmil Paşa ile Şeyhislam Cemalettin Efendi her gün beni görürler, ısrarlı bir lisanla benden İttihat ve Terakki liderlerinin ortadan kaldırılmalarını, tenkil edilmelerini teklif ederlerdi. Ben de kanuna aykırı bir hal olmadıkça bir şey yapamayacağıma söylerdim,[2]

demiştir. Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki ihtiyarlar birbirlerinin tutumundan memnun değillerdi. Sadrazamı sıkıştırıyorlardı. O da güya bunlara karşı geliyordu. Gerçek hiç de böyle değildi. Esasda beraber idiler; olsa olsa Muhtar Paşa'nın yaptıklarını az buluyorlardı.

Biz, Gazi Muhtar Paşa Kabinesi zamanında dahi, Bursa'da karşı partinin ayakta görünen üyeleri olarak takip olunuyorduk. Sivil polisler peşimizi bırakmıyorlardı. Abdülhamid hafiyelerinin kötü ve yakın intibaı tazelendiği için bu halden şiddetli bir nefret duyuyorduk. Gazi Muhtar Paşa, işe başlar başlamaz 'cuntacıların', asilerin isteklerine boyun eğmiş; bütün taleplerini, Hükümetinin programı olarak kabul etmişti; tabiî işlerini ona göre yürütüyordu.

Rumeli'nde savaş tehlikesi ihtimal halinden çıkmış, gözle görülür, elle tutulur belli bir duruma geldiği zamanda dahi değerli kumandan ve subaylar açığa çıkarılmış, yerleri değiştirilmiş ve yine şahıslarına, dayandıkları siyasi kuvvete sempati sağlayacağı düşüncesiyle ordudan, büyük sayıda, yetişmiş, muntazam eğitim görmüş askerler terhis olunmuştu.

Bu arada top yekûn İmparatorluğun valileri de görevlerinden uzaklaştırılmak istenilmişti.

İstanbul basınının bir kısmı, bu tutumu tenkit ediyordu. 22 Eylül 1912 tarihli *Tanin* gazetesinde, "Dahiliye Nâzırı Ali Daniş Bey'in Tarihi Bir Sözü" manşeti altında bir yazı çıkmıştı.

Bu sırada Abdülhamid istibdadına karşı gizli bir cemiyette feragatle çalışmış olan vatanseverlerin değerleri takdir olunuyordu. Şimdi anlatacağım fıkranın esprisi de bu noktada toplanıyordu. Gazeteye göre Dahiliye Nâzırı Daniş Bey'in azletmek istediği idareciler arasında Adana Valisi Nedim Bey de bulunuyordu. Kabineden bir nâzır, valiyi kurtarmak istedi. Daniş Bey'le aralarında şöyle bir konuşma oldu:

Nâzır– Rica ederim beyefendi, bendenizin hatırım için...

Daniş Bey– Estağfurullah efendim fakat....

Nâzır– Bunu da bendenize bağışlayınız efendim. Adana Valisi Nedim Bey gerçi İttihattandır, fakat aşırı tarafsızdır, hak gözetir, muktedirdir. Bu kadar vali azledildi. Bir tanesi de bendenizin hatırım için yerinde bırakınız.

Daniş Bey– Aman efendim, ısrar buyurmayınız, kabil değil...

Bendeniz tahkik ettim. Nedim Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Meşrutiyetten önce girmiş, öyle bir adamı valilikte nasıl bırakabiliriz.[3]

VALİLERDEN TAAHHÜT SENEDİ İSTENİYORDU, HÜRRİYETLERİNE, HAYSİYETLERİNE AYKIRI GÖRDÜKLERİ İÇİN REDDEDİYORLARDI

Meşrutiyet'in ilanından sonra valilerin çoğu idealist ve kültürlü gençlerden seçilip iş başına getirilmişlerdi. Bunlar samimi olarak yeni hürriyet rejimini benimsemişler, benliklerine sahip, inkılâbın yakın heyecanını, onurunu yaşıyorlardı; millîyetçi idiler; millî birliği ve memleketin bütünlüğünü korumak hususunda müsamahasız, azimli davranıyorlardı. Yeni iktidar tabiî bunlardan memnun değildi ve olamazdı. Dahiliye Nâzırı Ali Daniş Bey iş başına gelir gelmez Sadrazam Paşayı görmüş, "Elimiz altındaki idare adamlarına güvenim yoktur. Bunların hepsini atmak da mümkün değil," demişti. Bunun üzerine çıkar bir yol arandı: "Bundan böyle hiçbir siyasi parti ile ilgilenmeyeceklerine dair bütün valilerden resmen bir taahhüt senedi alınmasına" karar verildi. Fakat koca İmparatorluğun valilerinden yalnız bir kişi, Edirne Valisi Halil Bey böyle bir se-

nedin altına imzasını koydu. Diğerleri bu teklifi hürriyetlerine, şahsi haysiyetlerine aykırı buldukları için reddetmişler ve azlolunmuşlardı.

Hükümet bu sonuçtan çok memnundu, idareyi kendileri gibi düşünen kişilere teslim edeceklerdi. Şimdi sıra Hükümet programındaki 'affa' gelmişti. Politika ile uğraşan subayları, memleketin birliğine silah çeken siyaset şerirlerini affedeceklerdi. Bu da oldu. Fakat bütün bu yapılanlardan kimse memnun görünmüyordu.

Çünkü eski iktidarı yıkanların istedikleri bizzat Muhtar Paşa'nın da iktidardan çekilmesi, yerini Kâmil Paşa'nın alması idi. Ancak bu suretle yaşayan kinler, intikam duyguları tatmin olunabilecekti.

DÜŞMANLA SAVAŞA PARALEL OLARAK İÇTE DE TAKİP, BASKI, HAPİS BAŞLAMIŞTI

Muhtar Paşa Kabinesi iktidara geldiği zaman sıkıyönetimi kaldırmış fakat onbeş gün sonra Tuğgeneral Arif Paşa başkanlığında bir yenisini kurmuştu. Kudretullah Bey adında bir yüzbaşı, askerî cuntanın 'murahhas gözcüsü' sıfatı ile sıkıyönetimi kontrola memur edilmişti. Bundan sonra siyasi tevkifler başladı. 'Bekir Ağa Bölüğü' denilen zindana tıkılanların sayısı ilerlemeye başladı.[4] Buraya ilk girenlerin başında sesi fazla çıkan Hüseyin Cahit Bey (Yalçın) bulunuyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, tanınmış simalarından İsmail Canbolat Bey de kendisini yakalamak için evine gelen bir inzibat memurunu vurup öldürdüğü için Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından gıyabında idama mahkûm edilmişti.

اسامی موقوفین

۲٦ ایلولدن ۱۹ تشرین ثانی ۳۲۸ بازار-
ایرتسی کوننه قدر تحت توقیفه آلنوب دیوان
حرب عرفی حبسخانه سنده الیوم موقوف
بولنان (وتصویر افکار رفیقمزده درج اولنان)
ذواتك حروف هجا ترتیبیله اسامیسیدر:
احمد آغایف بك، محررین عثمانیه‌دن
ابراهیم وصفی بك، طبیهٔ ملکیه طلبه‌سندن
انیس عونی بك، (آقا کوندوز)
امرالله افندی، معارف ناظر سابق
اسماعیل حق بك، سیوه‌رك مبعوثی

'Bekir Ağa Bölüğü'ne atılanlarla ilgili belgenin baş tarafının fotokopisi

UBEYDULLAH EFENDİ, "HAPİSTEN ÇIKMAM DİYOR"

Muhterem bir din ve siyaset adamı İzmir Mebusu Ubeydullah Efendi de Ayasofya Camiindeki bir vaazı yüzünden Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunuyordu. Bu sırada Darülfünûn Umum Müdürü Sami Bey'in kayınbiraderi İsmail Kâmil Paşa, Sıkıyönetim'in başına getirilmişti. Sami Bey herkese iyilik etmekten zevk duyan temiz kalpli bir kişi idi.[5] Kayınbiraderi ile anlaşmış olacak ki dostu Ubeydullah Efendi'yi kefaletle kurtarmak istemişti. Fakat Hoca, "Hoş geldi bana hapsin âb-ı havâsı" diyerek ne kefil, hatta ne de dilekçe vermeye razı olmuştu. Sami Bey hocayı kandırmaktan aciz kalınca müşterek dostları Süleyman Nazif Bey'in yardımına baş vurdu; 'Bekir Ağa Bölüğü'ne gönderdi.

Süleyman Nazif Bey daha sözünü tamamlamamıştı; Ubeydullah Eendi köpürdü, "Kefil mi, dilekçe mi?" dedi,

> Kefil verecek ben değilim. Sadrazam Paşa'dır. Bir daha bana zulüm etmeyeceğine kavi kefil vermezse şu kapıdan dışarıya bir adım atmam.

Nitekim üstad, Kâmil Paşa Hükümeti düşünceye kadar dışarıya adım atmamış; zindanda beklemişti.[6]

DEVLET KARARI ŞEKLİNDE TEDHİŞ TEDBİRLERİ ALINMAK İSTENİYORDU

Kâmil Paşa, özellikle Dahiliye Nâzırı Reşit Bey, sıkıyönetim ve onun kararlarını, yapılmakta olan baskı ve tedhiş hareketini yeter bulmuyordu. 'Devlet kararı' şeklinde sıkıyönetim polis ve jandarma kuvvetlerinin ötesinde daha geniş tedbir almak, alınan tedbirleri hemen yerine getirecek surette Vekiller Heyeti'ni yetkili kılmak istiyordu.

Geçici bir kanun ile Nâzır Bey bütün siyasi kulüpleri kapatacaktı. Beğenmedikleri kimseleri cezalandıracaktı; veya istediği yere sürecekti. Dahiliye Nâzırı böyle geçici bir kanun tasarısı hazırlamış Vekiller Heyeti'nin kararına sunmuştu.[7]

Şüphe yok ki bu tasarı kabul edildiği takdirde ilk önce kendilerine muhalif olan parti ve onun liderleri yok edilecekti. Vekiller Heyeti'nden teklif edilen kanuna karşı tereddüt gösterenler oldu. Türk adli tarihinde hakkı koruma ve tarafsızlığı ile yer alan İstibdat Devri'nin Adliye Nâzırlarından Abdurrahman Paşa'nın oğlu ve yeni devrin Adliye Nâzırı Damad Arif Hikmet Paşa ile Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, bir de Hariciye Nâzırı Nuradonkyan Efendi çekimser kaldı.

Şeyhislam Cemalettin Efendi, "Böyle olağanüstü tedbirlere ihtiyaç ol-

duğunu takdir etmekle beraber" bu kadar ağır bir kanunun çıkarılmasını haklı gösterecek kesin bir vesikanın elde bulunması gerekeceği mütalâasında bulundu. Dahiliye Nâzırının teklifini Sadrazam Kâmil Paşa da tutuyordu; onun da ısrarı, Cemalettin Efendi'nin sözlerinden sonra Nâzırların fikir ve kararı üzerinde bir değişiklik yaratamadı.

Bu durum karşısında Reşit Bey diyor ki:

İttihat ve Terakki Komitesi'nin sanık, hatta suçlu olduğunu gösterir bir vesika bularak Vekiller Heyeti'ne sunmak benim için bir vazife olmuştu. Bu hakikati ortaya koyacak bir vesika elde etmelerini, bu işlerle uğraşan memurlara tembih ettim.[8]

Vekiller Heyeti'ni kesin bir harekete zorlayacak vesikaları elde etmeye çalıştım. Böylece bir vesikanın ancak Merkez-i Umumi'de bulunabileceği düşüncesiyle İstanbul'da aranmasına çalışıldığı sırada Trabzon vilayetinden bir şifre geldi. Rize İttihat ve Terakki Kulübü tarafından Merkez-i Umumi'ye cevap olarak yazılmış bir mektubu İstanbul'a getirmeye memur olan kulüp ihvanından (kardeşlerinden) bir şahsın üzerinde bir mektupla yakalandığı bildiriliyordu.

Mektubun emin bir vasıta ile hemen gönderilmesini validen istedim. Kâğıt geldi. Üst tarafında kulübün damgası vardı. Altında İttihat ve Terakki Komitesi mührü ile mühürlenmişti.

Merkez-i Umumi'nin tamimine (yayınına) cevaben yazılmış kağıtta: "Emrolunduğu veçhile hükümet aleyhinde ihtilal tertibine çalışılacağı hakkında" teminat veriliyor, "mektubu getirenin daha tafsilatlı emir almak için gönderildiği" ifade olunuyordu.

İttihat ve Terakki Merkez Komitesi'nin niyet ve hatta ihtilal teşebbüslerini açıkça ispat eden bu vesikayı vekiller meclisinde okuttum. Umum kulüplerin derhal aranması ve kapatılması ile beraber Merkez Komitesi'ni teşkil eden kimselerin de hemen mesul edilmesini teklif ettim. Vekiller, vesikanın kati ve teklif edilen tedbirlerin haklı ve yerinde olduğunu tereddüt etmeden itiraf ve kabul ettiler.

Fakat Şeyhislam Efendi, "Yalnız bir şubeden gönderilmiş olan mektuptan dolayı doğrudan doğruya Merkez-i Umumi'yi sorumlu tutmak, ifrata varıldığını gösterecek bir muamele sayılacağından diğer şehirlerde de arama yapılarak, şüphesiz ele geçecek vesikaların hepsini birleştirip, suçluları inkâr edemeyecekleri bir surette cezalandırmak daha hayırlı olur" fikrini ileri sürdü.

Nazım Paşa da yarım yamalak bir ifade ile, "Hükümete karşı siyasi bir cemiyetin böyle, beklenmedik bir zamanda mes'ul tutulması ordu üzerinde fena tesir yaratır" demek istediyse de bu söz, hususiyle söylenişi o kadar zayıf ve paşanın her zaman "ordudaki subaylar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne taraftar olanlar yüzde iki nisbetinde bile değildir" mealindeki eski teminatına o derece aykırı idi ki mecliste bu sözlere ehemmiyet veren olmadı. Fakat Şeyhislam Efendi'nin mütalâası, kabine arkadaşları üzerinde –Her zamanki gibi– tesirini gösterdi. Teklifi, beni tasdik ve teyit etmek şöyle dursun tereddütlerin devamına yaradı; yalnız kulüplerin aranması ve kapatılması kararı alınabildi. Sadrazamın bana yardımına ve fikrime iştirak etmesine rağmen Merkez-i Umumi'nin aranması ve üyelerinin sorumluluğu kabul olunmadı.[9]

İTTİHAT VE TERAKKİ KULÜPLERİ KAPATILIYOR, MENSUPLARININ EVLERİ BASILIYOR, BURSA'DA BENİM DURUMUM

Az önce söylemiştim. Umumi Merkez'in güya bir yayınına cevap olarak yazılmış kağıtta, "Emir olunduğu veçhile Hükümet aleyhinde ihtilal tertibine çalışılacağı hakkındaki" Rize merkezi'nin 'teminat' yazısı doğru değildi. Umumi Merkez'in böyle bir yayını ve yazılı emri olsa idi Bursa'ya da gönderilirdi, ben de bilirdim. Çünkü bilecek mevkide idim. Bundan başka Rize'de çıkarılacak bir ihtilalin İstanbul'da, hükümet merkezinde ne tesiri olurdu ki oraya böyle bir emir gönderilmiş olsun?

Şeyhislam Efendi'nin bir şöhreti vardı. 'Çok zeki ve akıllı' olduğu yaygın bir surette söylenirdi. Demek doğru imiş, vesikadan şüphelenmiş, teyidini istemiştir. Ancak Dahiliye Nâzırının teklifinde Vekiller Heyeti'nin kabul ettiği kısım uygulanmaya başlamıştı. Bu yüzden Parti'nin bütün taşra merkezleri ani baskına uğradı, kapatıldı. Göze çarpan Parti elemanlarının evleri basıldı. Buldukları bütün mektup ve yazılar müsadere edildi.

Bu sırada ben İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, eski adıyla Hüdavendigâr Vilayeti (Bursa) Mes'ul Murahhası (delegesi) idim.

Deutsche Orientbank'da çalışıyor, geçimimi temin ediyordum. arkamda, yeni iktidarın taktığı nefretle 'hafiye' dediğimiz sivil polisler dolaşıyordu.

Müşterek tehlike karşısında samimi fikir arkadaşlarımızın, gayreti, cesaretleri artmıştı. Birbirimize daha yakındık. Zayıf kalpli veya sade şahsını düşünen dosktlarımızın çoğu da yanımıza uğramaz olmuşlardı.

Bankada işimi bitirmiş; çıkmak üzere idim. İki polis büromda yanıma kadar geldi. Beni alıp götürmek için emir aldıklarını söyledi. Beni hapis edeceklerini sanmıştım. Arkadaşlarıma veda etmek istedim. Yabancı direktörlerden Mrs. Hendell beni korumak maksadıyla, "Olamaz Celal Bey, gitmemelisin. Burası Alman bayrağı altında bir kuruldur. Türk Polisi giremez!" dedi.

Bu söz bana daha ağır gelmişti. Çünkü kapitülasyonların himayesine sığınmamı hatırlatıyordu.

Gelen polisler –haksız da olsalar– memleketimin kanunlarını temsil ediyordu. İleri gayelerimizden biri de kapitülasyonlardan memleketi kurtarmaktı. Nasıl olur da bunu kendime siper yapabilirdim? Tereddüt etmeden direktörün teklifini reddettim. İki polisin arasında bankadan ayrıldım. Beni Polis Müdürlüğüne götüreceklerini tahmin ediyordum, halbuki yolumuza, başka yönde devam ediyorduk. Polislere sordum:

– Nereye gidiyoruz?

– Evinize.

dediler.

Namazgâh Mahallesi'nde oturduğumuz evi arayacaklarmış. Evdekiler gelenleri içeriye sokmamışlar. Eşim, "Ya benim hazır bulunmamı veya kendisine eve girmek için bir mahkeme kararı gösterilmesini," istemiş.

Mahalleye geldiğim zaman evimin polis ve süngülü jandarma kuvvetleri ile çevrilmiş olduğunu gördüm; kapı da açıktı. Meğer kurnazlık etmişler, eşime, "İstediğiniz kararı getirdik alınız," demişler. Onlar da kararı almak için kapıyı aralayınca hemen içlerinden birisi kuvvetli ayağını sokmuş, hep beraber kapıyı zorlamışlar, içeriye girmişler.

Gördüm ki evin içi de dolu, her oda kapısı önünde süngülüler bulunuyor; eşyalarımız darmadağın edilmiş. 'Zararlı evrak' kendi deyimleri ile 'ihtilal plânı' aranıyordu.

Aynı günde ve aynı suretle Avukat Muhittin Baha Pars ve Edirneli Avukat Şeref'in evleri de aranmıştı.

O ana kadar ihtilal,hatta bir baskın yapmak aklıma gelmemişti. Hükümet'in bu hareketi, yapılması gereken bir işi bana hazırlatmış oldu.

Diyebilirim ki bu zorlama ve baskı hareketi Bâbıâlî Baskını fikrini uyandıran sebeplerden biri olmuştur.

Kitabımızda Muhittin Baha Pars adına çok kere rastlayacağız. Millî Mücadele'de, Büyük Millet Meclisi'nde, partiler içinde... Hukuk tahsili görmüş bu genç, Bursa'nın tanınmış Şeyh Bahaeddin Efendi ailesindendi. İttihat ve Terakki'nin Selânik'de ilk kurucularından Hakkı Baha'nın kardeşi idi. Muhiti bakımından bizimle manevi ilgisi vardı. Fakat bu son zamana kadar Cemiyet içinde bulunmamış tarafsız kalmıştı. Gazi Ahmed Muhtar ve Kâmil Paşa hükümetlerinin aczini ve özellikle Balkan Savaşı'nın perişan idaresini gördükten sonra bütün kanaatiyle bizimle beraber olmuştu. Kulüpler kapatıldıktan sonra onun yazıhanesi adeta merkezimiz haline gelmişti.

Avukat Şeref Bey de Edirne'nin Bulgarlar eline düşmesinden sonra çoluğu çocuğu ile Bursa'ya sığınmak zorunda kalmıştı.

Edirne'de çıkardığı *Yeni Edirne* gazetesinde Cemiyet'e karşı en ileri tenkit yazıları ile tanındığı halde, büyük kabinelerin tutumunu ve durumunu gördükten sonra o da Muhittin Baha Pars gibi bizilmle mukedderat birliği yapmayı vatani duygularına uygun bulmuş, bizimle beraber çalışmaya başlamıştı. Memleketi hesabına gördüğü felaketler onu koyu bir Tük milliyetçisi yapmıştı.[10]

ESKİ DAHİLİYE NÂZIRI YENİ BURSA VALİSİ DANİŞ BEY'E AÇIK MEKTUP

Şeref bey bu duygu ile Bursa'da broşür şeklinde, 'Hüdavendigâr Valisi Daniş Beyefendi'ye hitab ederek açık mektuplar yayınlamıştı.

Bunlardan, birinci mektubunda başlangıç olarak şöyle diyordu:

Bilmem takdir edebilir misiniz Daniş Bey, insanların hayatında ihtirasların sustuğu, intikamların uyuduğu ve artık birbirinin boğazını sıkan kirli nazarların söndüğü bir dakika vardır. Bu, hususi hayatta nasıl varsa umumi hayat bakımından bir millette de aynı ile öyledir.

İşte biz Türkler, hususi hayatımız itibarı ile o saati, millî hayatımıza göre o dakikayı yaşıyoruz ve Türklüğü Rumeli'nden sürüp çıkarmak isteyen yalnız Balkanlar'dan aşıp gelen Grek-Slav unsuru değil, kendi sinemizde mukadderatını beşyüz elli senedir bizimle birleştirmiş olan üçüncü bir unsurun da maalesef mevcut olduğu kanısındayız.

Bu dakikalarda herşey sönecekti, devlet adamlarımızdan ahâlimize, baştaki itaatla bağlı olduğumuz başbuğumuzdan (Padişahdan) itaat eden en küçüğümüze kadar herkes bir noktada his ve fikir birliği içinde ancak birşey düşünecekti: Vatan selameti. Halbuki bunun aksine ne kadar elem verici hallere uğramış olmakla üzüntü duyduğumuzu anlatmaya lüzum görmüyorum.

Daima iddia ettiğiniz İttihat ve Terakki Hükümeti'nin şu şimdi Osmanlı vatanının her köşesinde, Türk unsurundan olmayan Osmanlı memurlarının telkini ile 'şeytan-ı recim' gibi taşlanan, sürülen, hırpalanan ve nihayet Türk ve genç olduğu için her hakarete reva görülen İttihat ve Terakki mensuplarının kötü idaresine bağladığınız Arnavutluk ayaklanmasını ıslah için siz Üsküp'de cinsdaşlarınızla meclis kurarken Osmanlı vatanının etrafına Bulgar, Sırp ve Yunan hükümetleri de ateşten bir çember çeviriyordu. Ve siz Üsküp'den sadaret makamına Arnavutların kurtuluş isteklerini yazarken Sırplılar da 'Büyük Sırbistan' namına o kıt'a üstünde bir miras hakkı iddiasıyla ayaklanıyordu. Ve nihayet siz devlete isyan etmiş şakilerin elindeki silahı almak isteyen eski hükümeti yerden yere vururken o silahın aynı ellere tekrar geçmesi, Osmanlılık ile bağlarını kesmeye yarayacağını maalesef düşünmemiştiniz.

Türkler, memleketleri ile beraber milliyetlerini ve dinlerini kurtarmak istiyorlar. Arnavutların da bugün ya muhtar idare, ya istiklal istedikleri gibi...

Daniş Beyefendi, insaf ediniz de, madem ki Türk unsuru size şerefli bir mevki vermek cömertliğini göstermiştir ve o emindir ki yarın Arnavutluk için istenilen meydana gelince bir Türk, bugün sizin burada elde ettiğiniz bir mevkii orada bulamayacaktır. Hiç olmazsa şu zavallı vatanı böyle didikleyen, hüsrana düşüren yarıncılıktan yüksek bir birleşmek imanı bir sosyal idrak ile bu memleketin en ziyade muhtaç halkını aydınlatacak yaşatacak vasıtaları hazırlamak isteyen gençliği adi sebeplerle yeise düşürmeyiniz.

Yüreği yanık göçmen avukatın bu mealde devam eden açık mektupları, feryatları bir intibah yaratmaktan uzaktı. Önce valinin sonra da Bâbıâlî'dekilerin sinirlerini bozuyordu. Üzerimizdeki baskıyı şiddetlendiriyordu.

HÜRRİYET VE İTİLÂF PARTİSİ NE HALDE İDİ, BU SIRADA NELERLE UĞRAŞIYORDU?

Bu muhalif parti, İttihat ve Terakki'nin iktidardan çekilişini, kendisinin bir başarısı saydığını daha önce kaydetmiştim. Hürriyet ve İtilâf Partisi genellikle bu espri içinde hareket ediyordu.

Balkan Savaşı'nın başlamasından hemen sonra bir bildiri yayınlayarak:

Harp devam ederken parti mücadelesinin doğru olamayacağı gerekçesiyle bütün vatandaşların el birliğiyle vatanın savunması hizmetinde bulunmaları için siyasi çalışmalarına ara verdiklerini ve kulüplerini kapattıklarını,

ilan etmişti. Parti adına Sadık Bey imzası ile yayınlanan bu bildiriden yönetim kurulunun haberi ve kararı yoktu. Sadık Bey yalnız Kâmil Paşa'ya meseleyi açmış, o da, "Pek münasiptir," demişti.[11]

Bu ilandan sonra, vaktiyle Hürriyet ve İtilâf Partisi ile birleşmiş olan 'Ahrâr' ve 'Mutedil Hürriyetperveran' partilerinin üyeleri açıkta kalmış, genel kurulunu teşkil eden üyeler de partiden ayrılmış, içindeki 'gayri memnunlar da' bu durumu fırsat bilmişler partilerinden uzaklaşmışlardı.

Umumi Reisleri Müşir Fuat Paşa (Deli Fuat Paşa da denilirdi) az sonra anlatacağım sebeple Sadık Bey ve Gümülcineli grubundan yüz çevirmişti. Mâhut Şerif Paşa, Prens Sabahattin Bey ise, esasen partiye kabul edilmemişlerdi. İşlerin vardığı bu sonuca göre Hürriyet ve İtilâf Partisi, Gümülcineli İsmail Bey ile onun grubu olan Ahâli Partisi eski üyelerinin ve Sadık Bey'in elinden kalmış oluyordu.

Sadık Bey, Gazi Muhtar Paşa'nın tutunamayacağını ve yerine Kâmil Paşa'nın geleceğini kesin olarak anlayınca, sadrazam adayı olarak Paşa'yı ziyaret etmişti. Maksadı arkadaşlarını kayırmak için kendisinden söz almaktı. Sordu:

"Dahiliye Nâzırlığına kimi getireceksiniz?"

Paşa cevap verdi:

"Reşit Bey!.."

Bunun üzerine Sadık Bey, Paşa'dan Gümülcineli'nin Adliye Nâzırlığına, eski Debre Mebusu Basri Bey'in Maarif veya Posta Telgraf nezaretlerinden birine atanmasını rica etti. Ve eski vezirden baştan savma, uyuşturucu bir cevap aldı.

Kâmil Paşa Kabinesi kurulduğu zaman listede İsmail ve Basri Bey'lerin adları görülmedi. Bu hayal kırıklığı onlar için acı olmuştu. Ancak ümitleri de büsbütün kaybolmuş değildi.

Ertesi gün Sadık Bey, Gümülcineli ve daha birkaç arkadaşı ile hep beraber, tebrik için Kâmil Paşa'nın konağına gitmişlerdi. Sadık Bey bir aralık Paşa ile yalnız kaldı. İsmail Bey'in İstanbul Valiliğine, Basri Bey'in de Baş Mabeyinciliğe atanmalarını istedi. Bunun da cevabı menfi olmuştu. Fakat ümitlerini tamamen kırmamıştı.

Sadık Bey, Kâmil Paşa'yı tekrar gördü. Bu defa Basri Bey'in İkinci Mabeyinci'nin yerine getirilmesini rica etti. Burası da daha gözde birisine, Reşat Efendizâde Reşit Bey'e verilmişti. Bu suretle 'İtilâf Partisi bakiyelerinin' istekleri yerine getirilmedi ve getirilmeyeceği anlaşılmış oldu. Halbuki Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin savaş sebebi ile kapatıldığı ilan edil-

diği halde üyelerinin bir kısmı hemen her gün umumi merkezlerinde toplanarak kendi düşünce ve çıkarlarına göre bir klik halinde çalışıyorlardı.

Sadık Bey 'hizip' meselesinde ortaya attığı prensipleri[12] unutmuştu. Genç, ihtiyar, becerikli, beceriksiz bütün yârânına ve her sınıftan kendisine başvuran partililere sandalye ve nafaka sağlamak gayreti içinde idi.

"BEN OSMANLI DEVLETİ'NİN DAHİLİYE NÂZIRIYIM, PARTİNİZİ TANIMIYORUM", BUNDAN SONRA İSTEKLERİN KALİTESİ DÜŞTÜ

Nihayet bir deneme daha yapıldı. 'Parti bakiyelerinden' Hoca Asım Efendi[13] eski Sıvas mebusu Şükrü Hoca ve daha birkaç kişiden kurulu bir heyet olduğu halde Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'i ziyaret etti. Gariptir ki bu partinin sözcüleri kuruluş günlerinden beri, eski iktidar partisini 'hükümet işlerine karışmakla' suçlandırmışlardı. Şimdi aynı şeyi kendileri yapacaklardı; sanki başkaları için suç dedikleri olaylar kendileri için mübah olmuştu. Heyet, Nâzırdan "Tedvir-i umurda" (İşlerin görülmesinde), "Merkez-i Umumi ile istişare etmesini," istediler. Çünkü dediler, "Siz İtilâf Partisi'nin Dahiliye Nâzırısınız."

Reşit Bey bu teklifi şu sert cevapla karşıladı:

Ben Osmanlı Devleti'nin Dahiliye Nâzırıyım. Partinizi tanımıyorum.[14]

Bundan sonra isteklerin kalitesi daha da düştü. Baş Mabeyincilikten, o zaman il ve ilçe arasında idari bir makam olan 'mutasarrıflığa' kadar inildi. Bu da olmadı. Artık bu hükümetten kendileri için birşey koparılamayacağı kesin olarak anlaşıldı. Bundan sonra Kâmil Paşa gözden düştü. Her zaman hakkında hürmet ve takdir ifade eden, 'Pir-i siyaset, vezir-i muhterem' sözleri işitilmez oldu.

GÜMÜLCİNELİ İSMAİL BEY DAHİLİYE NÂZIRINA PROTESTO MEKTUBU GÖNDERİYOR

Gümülcineli İsmail Hakkı Bey, Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'i hedef tutarak bütün hırs ve hiddeti ile üzerlerine saldırdı:

Sabık Yıldız Kâtiplerinden Kudus Mutasarrıf-ı Esbakı.

Reşit Bey'e adresiyle hakaret dolu bir mektup gönderdi. Mektup şöyle başlıyordu:

Hürriyet ve İtilâf Partisi üyelerinden Sami Bey'e[15] bilmem hangi münesebetle (adl ve İntikam) namıyla bir ihtilal komitesi var; İsmail Bey'e kadar gidiyor, yolunda bir hezeyan sarfetmişsin.

mektup şu sözlerle sona eriyordu.

Ben (Gümülcineli) şu sıra pek mühim işlerle, ezcümle Kudus meselesiyle, Kudus'daki tevatürleri ve vesikaları cem ve telfik (toplamak) ve tedarik ile meşgulüm. Şu halde şimdilik hafi bir ihtilal komitesinde çalışmaya vakit bulamam. Ankarip (yakında) semere-i mesaim (çalışmamın semeresi) olan malûmat ve mevsukatı (vesikaları) matbuatta imza ile neşretmekte meşguliyetimin ehemmiyet ve derecesini anlar, teslim edersin.

(İmza) Hürriyet ve İtilâf Fırkası
İkinci Reisi
Gümülcineli İsmail

Reşit Bey, Kudus Mutasarrıfı iken aleyhinde bazı iddialarla mahkemeye verilmişti. Gümülcineli bu konuyu ele alacağını ve kendisini teşhir edeceğini söylemek istiyordu.[16]

Mektubun baş tarafının fotokopisi

Mektubun son tarafının fotokopisi

PROTESTO MEKTUBUNDAN SONRA KÂMİL PAŞA KABİNESİ'NE İKİ MADDELİK ÜLTİMATOM VERİLMEK İSTENİYOR, NAZIM PAŞA'YI DA SADRAZAMLIK VAADİ İLE KAZANMIŞLARDI

Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'e böyle bir mektup gönderilirken son çare olarak Gümülcineli ve arkadaşları arasında aşağıda yazılı iki maddenin kabineye bildirilmesi ve buna razı olmadıkları takdirde zorla iktidardan düşürülmeleri kararlaştırıldı.

Kararlaştırılan maddeler şunlardı:

Madde 1 - Kâmil Paşa Kabinesi'nin Hürriyet ve İtilâf Umumi Merkezi ile istişareden (danıştıktan) sonra iş görmesi.

Madde 2 - Parti ileri gelenlerinden birkaç kişinin Vekiller Heyeti'ne kabulleri.[17]

Bu iki maddelik teklif veya ültimatomu, Parti Reisi Müşir Fuat Paşa ile üyelerden Şaban Efendi garip bulmuşlar; ayrıca savaş sırasında parti mücadelesine son verilmesi gerekçesiyle yayınlanan bildiriye -ki az önce yazmıştım- aykırı olduğunu hatırlatmışlardı.

Bu iki parti arkadaşı Gümülcineli'ye sormuşlardı:

Anlamak istiyoruz; kabineyi nasıl devireceksiniz? Onun mevkii o kadar çürüktür ki atacağım bir yumruk ile yuvarlanıp gidecektir.

Bundan sonra komite veya klik Kâmil Paşa Kabinesi'ni kötülemekle eski siyaset arkardaşlarını teşhir etmekle vakit geçiriyordu.

O zaman 'Hürriyet ve İtilaf bakiyesi' adı verilen bu komite Gümülcineli İsmail ve Basri Beylerle eski Tokat Mebusu Hoca Mustafa Sabri Efendi'nin fiili gerçek idaresi altında idi. Sadık Bey bunların arzu ve telkinleri dışına çıkamayacak bir hale gelmişti.

İşte bu grup, Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili Nazım Paşa'yı da kazanmışlardı.[18]

Nazım Paşa gençliğinde kayınbabası büyük devlet adamı Ali Paşa'dan işittiği, "Sadrazam olacaksın oğlum," sözünü bir türlü unutamıyordu. Hasretini çektiği bu mes'ut günü bekliyordu.

Particiler, Nazım Paşa'nın bu zayıf tarafından yakalamışlar, Sadrazamlık vadetmişlerdi. Zaten Paşa'nın Kâmil Paşa ve Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'le de arası açılmıştı.

Kendisini Başkumandanlıktan ve kabineden atabilirlerdi; savaş sorumlusu olarak ortada kalabilirdi. O da şahsı için teminata, dayanağa muhtaçtı.

KÂMİL PAŞA KABİNESİ'NDE NAZIM PAŞA İSTENİLMİYOR, AHENKSİZLİK, REŞİT BEY ŞİKÂYETÇİ, SADRAZAM ONUNLA BERABER

Dahiliye Nâzırı Reşit Bey, Harbiye Nâzırının emri altındaki sıkıyönetim işlerini sıkı tutmadığından şikâyetçi idi. Buraya suçlu diye gönderdiği siyasi hasımları istediği gibi cezalandırılmıyordu.

Nazım Paşa Hadımköy'ündeki askerî karargâhında bulunduğu zaman namına Vekilller Heyeti'nde bulunan Ahmet Fevzi Paşa, kabinenin gösterdiği arzu üzerine sıkıyönetimin değiştirilmesine razı olmuş; heyet yenilenmişti. Bundan başka Dahiliye Nâzırı, Müşir Fuat Paşa'yı İstanbul Valiliği'ne getirmek istiyordu. Paşa'nın şahsi otoritesinden faydalanarak, bu suretle de hasımlarını ezecekti.

Bundan başka, Paşa'yı, Reis olduğu Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin bakiyesinden ayırmış, kendi kozlarına kazanmış olacaktı. Fuat Paşa kendisine yapılan teklifi kabul etti. Ancak sıkıyönetimin de bağlı olduğu İstanbul muhafızlığının valilik ile beraber emrine verilmesi şartını ileri sürdü. Muamelenin bu suretle yürütülmesi için Sadaretten Harbiye Nezareti'ne yazıldı. Fakat Nazım Paşa karargâhtan İstanbul'a dönünce bu teklif ve kararı reddetti. Eski Sıkıyönetim Heyeti'ni yeniden işe başlattı. Müşir Fuat Paşa da 'muhafızlık' kendi emrine verilmedikçe valiliği kabul edemeyeceğini söyledi ve fikrinde ısrar etti. Daha sonra Sadrazam Paşa'nın Nazım ve Fuat Paşaları yola getirmek hususundaki özel gayreti de boşa gitti.

Bu sırada Nazım Paşa'nın İttihat ve Terakki liderleri ile anlaştığı kabine arkadaşları arasında bahis konusu olamaya başlamıştı.

Dahiliye Nâzırının bizzat hatıratından kaydettiğine göre[19] bu anlaşmayı Nazım Paşa ile, "Senli, benli görüşecek derecede dostluğu işitilmiş," Olan Prens Sait (Halim) Paşa temin etmişti. O zaman kulaktan kulağa fısıldanan haberler arasında İttihatçıların, sadrazam olması teklifini Nazım Paşa'nın kabul ettiği söylentisi de vardı. Bu sonuncu rivayet doğru olduğu takdirde Paşa'nın hırsını tatmin için üç koldan hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Birincisi: Askerî cuntayı elinde tutmakla; ikincisi: Hürriyet ve İtilâf Partisi 'bakiyesiyle' uzlaşmakla; üçüncüsü de: İttihat ve Terakki liderleriyle anlaşmakla... Paşa'nın bu halini, kabine arkadaşlarının bilmemesi veya tutumundan şüphelenmemesi mümkün değildi; kabinede Nazım Paşa aleyhinde bir hava esiyordu. Özellikle Dahiliye Nâzırı Reşit Bey –anlattığım sebeplerle– istediğini yapamadığı, benimsediği baskı politikasını şiddetle yürütemediği için açıktan şikayetçi idi. Vekiller Heyeti huzurunda Harbiye Nâzırı ile münakaşaya girişilmişti.

ÇATALCA TETKİK HEYETİNDE MÜŞİR FUAT PAŞA'NIN SIKI TENKİTLERİ, NURADONKYAN EFENDİ'NİN GAMMAZLIĞI

Hükümet, Çatalca savunma hattına 'askerî bir tetkik heyeti' göndermişti. Bu heyet arasında bulunan Müşir Fuat Paşa'nın sert sözleri ve sıkı tenkitleri Nazım Paşa üzerinde düşündürücü bir etki yaratmıştı. Az sonra hükümet adına Evkaf Nâzırı Ziya Paşa ile Reşit Bey orduyu selamlamak için Çatalca'ya gönderilmişlerdi.

Reşit Bey hatıratında bu seyahati anlatırken Hariciye Nâzırı aleyhinde -bütün sevmediği kişiler hakkında olduğu gibi- kaleminin yazmaya müsade etmediği çok ağır kelimeler kullanarak:

> Nuradonkyan Efendi'nin de bir vesile bularak ordugâha gidip Nazım Paşa ile görüştüğünü, kabine arkadaşlarının aleyhinde bulunduklarını, Mecliste şöyle söyledikleri, böyle yapacakları yolunda birçok yalanlar uydurup anlattığını,

kaydetmektedir.[20] Dahiliye Nâzırı, nihayet Sadrazam Paşa'ya baş vurdu; Harbiye ve Hariciye Nâzırlarının değiştirilmesini ısrarla istedi.

Kâmil Paşa da aynı fikirde idi. Ancak bu sırada Başkumandanlık görevi de üzerinde bulunan Harbiye Nâzırının dğiştirilmesini doğru bulmuyor, sulh yapılıncaya kadar yerinde kalmasını istiyordu. Buna karar verdikten sonra bir gün Vekiller Heyeti'nde Sadrazam, Harbiye Nâzırına dostça bazı ihtarda bulundu; fakat bu ihtar Nazım Paşa üzerinde beklenilen tesiri yaratmadı, aksine kendisini kızdırmış oldu. Nuradonkyan Efendi de, Reşit Bey'in suçlandırma derecesine varan çok ağır sözlerine rağmen yerinde bırakıldı, aralarındaki "mukadderat" birliği, devlet idaresi yolunda böylece devam etti.[21]

BÖLÜM 12

ABDÜLHAMİD İSTANBUL'A GETİRİLİYOR, SULTAN REŞAD'IN ENDİŞESİ VE TEDBİRLERİ, REŞİT BEY'İ KAZANMAK İSTEMESİ, KÂMİL PAŞA'NIN ŞÜPHESİ

Balkan Savaşı'nın facia ile dolu sonucu belli olmaya başlamıştı. Yunanlılar ciddi bir mukavemet görmeden Alasonya sınırını geçmişler, ilerliyorlardı.

Selânik şehri düşmek üzere idi. Eski Hakan Abdülhamid, bilindiği gibi burada nezaret altında oturuyordu. ·

Eski de olsa bir padişahın düşman eline geçmesi doğru olmazdı.

Sadrazam Kâmil Paşa, Batı Cephesi Kumandanı Müşir Ali Rıza Paşa'ya emir verdi, Abdülhamid'i görüp İstanbul'a nakli için kandırılmasını istedi. Sultan Reşad, "Ancak kardeşinin muvafakatı alındıktan sonra" bu işin sonuçlandırılmasını Sadrazam'a irade etmişti.

Ali Rıza Paşa, Yaveri Şükrü Bey'i alarak Alatini Köşkü'ne gelmiş, Abdülhamid'i görmüştü. Fakat eski padişah kendisine arzedilen teklifi reddetmişti.

Bunun üzerine, Vekiller Heyeti kararı ile Şerif ve Arif Hikmet Paşalar bu işle görevlendirilmiş, Alman Büyükelçiliği 'maiyetine memur' *Loreley* vapuru ile bir gece yola çıkmışlardı.

Paşalar, Abdülhamid'in kızlarının kocası ve öz damadları idi. Bunlara inanacağı, itimat edeceği sanılıyordu. Paşaların ısrarlarına rağmen böyle olmadı. *Loreley*'in süvarisi, büyük üniformasıyla Abdülhamid'in huzuruna çıkıp Alman İmparatoru'nun emri ile kendisini almaya geldiğini söyleyin-

ce meselenin şekli değişti. Eski Padişah istanbul'a dönmeye razı olmuştu.

Madem ki İstanbul'a gitmem isteniyor, giderim. Burada hayatım ordunun namusuna tevdi edilmişti. Orada da kardeşime (Sultan Reşad'a) mevdudur (emanet edilmiştir). Ben, Çırağan Sarayı'nda doğduğum gibi büyük kardeşim rahmetli Sultan Murad da orada oturuyordu. Ben de otururum.[1]

demişti. Daha sonra kardeşi Sultan'a gönderilmesini istediği mektuba: "Devlet işleri hakkında benim tecrübelerim vardır. Eğer tenezzül eder bir şey sorarsa o hizmeti yaparım," kaydını koydurmuştu. Bu sözlerinden eski padişahın devlet işlerine karışmak hevesinde olduğu manası çıkarılmıştı.

Abdülhamid 1 Kasım 1912 tarihinde Alman gemisi ile İstanbul'a getirildi. Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi. Bu olay karşısında Sultan Reşad'da, tahtından indirilmiş Padişah, sağ ve esen burada, yani başında oturdukça yerini alacağı endişesi baş gösterdi.

Kâmil Paşa Kabinesi'ndeki devlet adamlarının hemen hepsi Abdülhamid'in saltanat devrinde yetişmişlerdi; özellikle Kâmil Paşa birkaç defa Abdülhamid'in sadrazamı olmuştu.

Dâhiliye Nâzırı Reşit Bey, Mülkiye Okulu'ndan çıkar çıkmaz Yıldız'a alınmış, orada yetiştirilmişti. Eski Padişah'a minnet borcu vardı.

Abdülhamid ise vehimli bir Padişahtı. Bir gün tahtından indirileceği korkusu, ömrü boyunca onun benliğine hâkim olmuştu.

Tahtından indirilmek şeyhislamların fetvası ile olurdu. Bu makamda şahsına bağlı bir zatın bulunması önce bir emniyet meselesi idi. Aradığı emniyeti akıllı bir din adamı olduğu söylenen Cemalettin Efendi'de bulmuş, uzun süre, Meşrutiyet Devri'ne kadar onu makamında tutmuştu. Şu halde bugünkü şeyhislam da Abdülhamid'in en sadık bendesi idi.

Sultan Reşad ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra kardeşi Abdülhamid'in yerine padişah olmuştu. Kendisine bu mevkiyi sağlayan inkılâpçılar şimdi zayıftı. Yeni Vekiller Heyeti ise aleyhine karar almaya muktedir Abdülhamid'in yetiştirmeleriydi.

Bu hale göre Sultan Reşad'ın şahsını, saltanatını korumasının yolunu bulması gerekiyordu. Derler ki: "Padişahların en saf olanı dahi saltanatını korumak konusunda büyük istidat ve liyakat sahibidir."

İyi hatırlarım, İstibdat zamanında Bursa'da bir tesadüf bana, bilgisi kıt, Abdülhamid'in 'sadık bendelerinden' birisi ile tanışmak imkânını vermişti. Görüşme sırasında saltanat hanedanının Saray'da kapalı yetişme tarzını ima ederek, "Padişah oldukları zaman bunların memleketi nasıl idare edeceklerini," sormak cüretinde bulunmuştum. Karşımdakinin bana inancının ifadesi olarak verdiği cevap çok tuhaftır:

Ha bak oğlum! anlatayım, bu hak vergisidir. Mesela bir ördek yavrusu gibi...

Ördek adını işittiğim zaman şaşırmıştım. Arkasından geleceği bekliyordum. O sözüne ciddiyetle devam etti:

Öyle ya ördek yavrusu yumurtadan çıkar çıkmaz suda rahatca yüzer; bunu, ona öğreten mi var! Tıpkı bunun gibi, senin aramak istediğin hassa onların tabiatında, yaradılışlarında vardır,

demişti. Sultan Reşad ihtimal ki kendilerinde varlığı sanılan tabiî hassasını kullanmak istiyordu. Buhranlı günlerinde Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'i ele almak, şahsına bağlamak yolunu tutmuştu.

Sultan bir iki defa başmabeyincisini Dahiliye Nâzırının evine gönderdi. "Sık sık Sarayı ziyaret etmelerini," teklif ve teşvik etti.

Bundan sonra Reşit Bey'in her hafta saraya gelmesi ve 'huzur-ı Şâhâneye' kabulleri âdet haline geldi. Aralarındaki bir görüşme sırasında sultan manalı bir surette, "Kendisine 'rütbe-i Vezaret'* tevcihini Sadrazama söylediğini, onun da, "inşallah sulh yapıldığı zamam arzederim," cevabını verdiğini anlattı.

Ertesi hafta buluştukları zaman kaç çocuğu olduğunu sordu.

Reşit Bey'in kızının kendi torunu ile aynı yaşta olduğunu öğrenince Padişah, "Refikanızla, kerimenizi 'baş kadınefendi ile'** görüştürmek istiyorum: Saray'a gönderir misiniz?"dedi. "Ferman buyurursunuz," cevabını aldı.

Birkaç gün sonra Saray arabasıyla bir harem ağası, Reşit Bey'in evi önünde durdu. Hanımları alıp götürdü. Baş kadınefendinin Saray'da şereflerine verdiği 'çay ziyafetinde' Sultan Reşad da bulundu. Sohbet sırasında Reşit Bey'i uzun uzun övdü: "Vezaretini emrettim, Sadrazam mani oldu," diyordu.

Padişah diğer bir gün Reşid Bey'i kabul ettiği sırada:

"Kâmil Paşa'ya emniyet olunabilir mi? Büyük biradere (Abdülhamid'e) uzun müddet hizmet etmişti," tarzında bir sual sordu. Reşit Bey bundan bahsederken:

Bu tefsirli bir istifham ile fikrimi sormasından garaz, muharebe sebi ile Selânik'den İstanbul'a getirilen Sultan Hamid'in tahta çıkarılması endişesi olduğu aşikardı,

demekte ve Kâmil Paşa ile kendi adına gereken teminatı verdiğini söylemektedir.[2]

Gerçekte Kâmil Paşa'nın ve hükümetinin bu sırada hükümdar değişikliği gibi bir düşüncesi olduğu işitilmemişti, yoktu. Sultan Reşad, Nâzırın

* Vezaret: Siviller için Paşa ünvanı da dahil olmak üzere en büyük rütbe idi. / C. B.

** Baş kadınefendi: Birinci eşi ve en itibarlısı./ C. B.

teminatından memnun olduğunu göstermekle beraber kısa bir tereddütten sonra:

Ahmed Rıza Bey memlekette bir fitnenin baş göstermesini önlemek için tahtından indirilmiş eski padişahın hayatına son verilmesinin hayırlı olacağını söylemişti. Sonra Yusuf İzzettin Efendi de bu fikri teyit etti. siz ne dersiniz?[3]

dedi. Reşit Bey bu soruyu şu suretle cevaplandırdı: (*Canlı tarihler*, s. 215).

Siyasi hayatına millî meclis kararıyla nihayet verilmiş olan biraderinizin de, Osmanlı kavmi fertlerinden biri olmak haysiyetiyle hayatının müddeti Allahın takdirine bağlıdır. 33 sene devam eden saltanatı boyunca uğradığı vehim sebebi ile en ziyade azap çeken yine kendisi olduğuna göre bugün hal'inden (tahtından indirilmesinden) tamamiyle memnun olması tabiîdir.

Bu yoldaki konuşmalar, ziyaretler büsbütün boşa gitmiş değildi. Padişah'ın yaratmak istediği hava kendini göstermişti. Az önce işaret ettiğim gibi Reşit Bey, Kabine'den Harbiye Nâzırı Nazım Paşa ile Hariciye Nâzırı Nuradonkyan Efendi'yi ve bir de Adliye Nâzırı Damad Arif Hikmet Paşa'yı uzaklaştırması için Kâmil Paşa'yı zorluyordu. Bu ısrarlı teklifi, ilk yapıldığı anda Paşa da hayli düşündükten sonra kabul etmişti. Hatta aralarında kararlaştırdıkları gibi Kâmil Paşa istifa edecek, yeni hükümeti kurmaya memur edilecek, bu nâzırları kabine dışında bırakacaktı. Kâmil Paşa gizli görüşüp Padişah'ın da muvafakatını almış, istifanamesini hazırlamış, Vekiller Heyeti'nde okumuştu. Bu durumun Nazım Paşa üzerinde yarattığı etkiden bahseden Reşit bey diyor ki: (*Canlı Tarihler*, s. 199).

Sadrazam, meclis salonundan çıkar çıkmaz Paşa 'infialini' göstermiş; "Sadrazam bizi atlatmak istiyor. Padişah'a yazılan istifanameden de maksadın bundan başka bir şey olmadığını," söylemiştir. Halbuki Sadrazam'ın düşüncesine göre bu türlü bir tesir beklenmiyordu. Nazım Paşa'nın üzüntüsünü kendisine anlattığım zaman verdiği şu cevapla karşılaştım: "İttihatçıların teşebbüsleri malûm; Nazım Paşa'yı iğfal, aldatmak hususunda dakika ve fırsat kaybetmiyorlar. İtilâfçıların da bunlara, gaflet ederek yardımda kusur etmedikleri görülüyor. Ancak bu devamlı aldatma veya aldanma Nazım Paşa'nın şu veya bu tarafın haris emellerine alet olacağını ispat etmez. Nazım Paşa'nın kibiri bu kadar küçülmesine manidir. Gerek ittihatçıların, gerek ötekilerin kendi başlarına ihtilal yapamayacak kadar zayıf olduklarına da şüphe yoktur.

Kâmil Paşa'nın istifası ile onun tarafından yeni bir kabinenin kurulması bekleniyordu. Fakat Kâmil Paşa'da böyle bir hareket görülmüyordu. Bunun sebebini de, Sultan Reşad'ın oyunlarını İttihat ve Terakki he-

sabına çalışan Esvabcıbaşı Sabit Bey'in telkinlerine bağlayan Reşit Bey'den öğreniyoruz:[4]

Kâmil Paşa ile sadaret odasında görüştük. Paşa bilmem ne münasebetle -belki de münasebet gözetmeyerek- bana dedi ki: "İhtiyar oldum vücutca da rahatsızım. Yaşasam bile altı ay sonra çalışacak halim kalmayacak; o zaman sadaret hakkınız olarak size tevcih olunacaktır," (verilecektir) manasını ifade eden bir söz sarfetti. Ben bunu sadece bir iltifat gibi telakki etmiştim. Daha sonra aradan hayli zaman geçtikten sonra bu konuyu şimdi şöyle düşünüyorum. Kâmil Paşa'nın en yakın nasihatcıları bu istifa fikrinin tarafımdan tertip edilmiş bir hile olduğunu, istifa ederse Sadrazam'dan tamamıyla emin olmayan Padişah'ın hakkımdaki teveccüh ve muhabbetinden dolayı sadareti bana tevcih edeceğini söyleyerek bu teşebbüsten vazgeçirdiler."[5]

Bütün bu anlattıklarımdan anlaşılıyor ki:

Başlarında padişahları olduğu halde birbirlerine güveni olmayan, görüş birliğinden yoksun zavallı bir hükümet vardır. Bu hükümet, elinde darmadağın olmuş orduyu toparlayacak, savaşın istediği bütün fedakârlığı feragatle yapacak, başta Rusya ve onunla sıkı işbirliği yapan İngiltere olmak üzere Avrupa diplomasisinin en insafsız kararlarını önleyecek... Hiç olmazsa az zararla barışı sağlayacak. Böyle bir topluluktan böyle bir sonuç beklenebilir miydi?

KÂMİL PAŞA HÜKÜMETİ FELÂKET KARŞISINDA ÇIKAR YOL ARIYOR

Kâmil Paşa, 29 Ekim 1912'de hükümetini kurmuş ve ertesi günü işe başlamıştı. Artık Balkan Savaşı'nın sonucu, hezimet bütün fecâatıyla kendisini göstermişti. Hükümet, bir yandan dağılmış, düzenini kaybetmiş orduyu toplamak, Çatalca'da Bulgarların savletlerine [hamlelerine] karşı koyacak sağlam bir 'müdafaa hattı' kurmak, barışı sağlamak, hiç olmazsa düşmanlarla haysiyetli bir mütareke yapmak yolunu bulmak ödevi ile karşı karşıya idi.

Başkumandan Vekili Nazım Paşa, savaşın başlarında şuurlu cesaret, planlı hareket yerine gelişi güzel kullandığı, "Kemal-i şiddetle hücum, metanetle, gayretle dayan" gibi umumi emir ve sözleri bırakmış ordunun durumunu, yine kendisine göre anlattıktan sonra Sadrazamdan, "Muktezi halin şimdiden teemmül ve nazar-ı mütalâaya alınmasını,"[5] dilemeye başlamıştı.

Ordunun o andaki durumunu askerî yazar Yarbay Nihat Bey daha kısa ve fakat daha özle anlattığı için yazılarını Başkumandanın telgrafından önce buraya aldım. Nihat Bey şöyle diyordu:

Gerçekte 20 Ekim 1912, saat 10, dakika 30'da 'Birinci Şark Ordusu' bir avuç, aç, cephanesiz, perişan bir topluluktan ibaretti. İkinci Şark Ordusu denilen acayip ve garip 'halîta' [karma] ise daha 19 akşamı sağ cenahtan itibaren tutulması kabil olmayacak surette çözülmeye başlamıştı. Bu durumu lehe değiştirecek surette müdahaleye muktedir toplu, teşkilatlı ve kuvvetli ihtiyat kıt'ası ise ortada yoktu.[6]

Yaşlı sadrazam savaş alanından gelen bu korkunç haberler üzerine soğukkanlılığını korudu. O kadar ki telaşlı yakın arkadaşları kendisinin bu tutumuna karşı, "Hissizliğin adını metanet koymuşlar," demek zorunda kaldı. Paşa, Harbiye Nâzırını ve başkumandan vekilini takviye etmek istedi. Vekiller Heyeti kararı ile kendisinden, bundan sonraki kararlarına esas teşkil edecek bazı sualler sordu. Aynı zamanda büyük devletler nezdindeki Osmanlı elçilerine şu direktifi verdi:

Önce düşmanlarla mütareke ve ondan sonra da toprak bütünlüğümüzü kurmak şartıyla barış yapmak istiyoruz. Bu yolda, yanında bulunduğunuz devlete başvurun (...) şartları[7] Concert Europen'e* bildirin.

Bu direktif, telgrafla verildiği sırada Nazım Paşa'dan sorulan suallerin cevabı geldi.[8]
Fakat bu cevap hükümeti teşkil eden nâzırlarda az çok var olan metaneti silip süpürdü. Bulgarlara, İmparatorluğun başkentinin, İstanbul'un kapılarının açık olduğu anlatılıyordu.

DURUM FENA, İSTANBUL TEHLİKEDE SULTAN REŞAD BURSA'YA GÖNDERİLMEK İSTENİLİYOR, PADİŞAHIN CEVABI

Sadrazam Kâmil Paşa bu sırada Sultan Reşad'ı gördü, "Bursa'yı şereflendirmeleri gerekeceğini," söyledi.
Sultan Reşad, acizdi, bedeni kudretten yoksundu. Fakat kendine göre bir vasfı ve manevi tarafı vardı. Mesela Birinci Dünya Savaşı'nda Peygamberimizin mezarlarının bulunduğu Medine'yi, sırf manevi düşünce ile hükümetten, -düşmanlara karşı- müdafaa edilmesini istediğini; olmadığı takdirde saltanattan çekileceğini söylediğini ben de işitmiştim.
Böyle tehlikeli bir anda Sadrazamına cevap olarak, "Askerimin başında şehit olmaya hazırım. Hayır! İstanbul'u kat'iyen terk etmeyeceğim,"[9] dedi. Orduca, her türlü ümidin kaybolduğu, başkumandanlıktan bildirilmesi üzerine, olan bitenleri Ziraat Nâzırı Mustafa Reşid Paşa şöyle anlatmaktadır:

*Concert Europen: O zaman Avrupalı altı büyük devlet bu adla da anılırdı. / C. B.

Bu bapta müdaveley-i efkâr olunduğu sırada düşmanın tehdidi altında bulunan payitahtta (başşehirde) vazife görmek mümkün olmayacağından usul ve emsalden olduğu veçhile hükümetin Bursa'ya veya başka bir şehre nakli lâzım geleceğine dair evvelce söylemiş olduğu fikri Nuradonkyan Efendi tekrar ile bu hususta bir karar alınmasını ecnebi elçiler canibinden sorulmakta olduğunu beyan eyledi.

Hükümet'in başka bir mahalle nakledilmeyeceği ifade olunması üzerine Sadrazam Kâmil Paşa merhum burada bulunan ecnebi elçilerini Bâbıâlî'yle davet ederek Padişahın istanbul'u terk buyurmayacakları gibi vükela da vazifeleri başından ayrılmayacaklarını ve binaenaleyh Padişah ve Hükümeti nezdinde memur olan elçilerin de İstanbul'u terk etmelerine muhalefet olacağını ve beyhude kan dökülmekten ise muharebeye artık hitam (son) verilmek üzere Bulgar ordusunun bulunduğu yerde tavakkuf etmesi (durması) zımnında tavassut eylemleri hususunda devletlerine yazmalarını elçilere müessir bir lisan ile ifade eyledi.[10]

BULGAR KRALI FERDİNAND'IN BİR DEMECİ

Kral bir demecinde, "Önümüzde bir de Çatalca çiti* kalmıştır.; onu da bir tekmede yıkacağım; Ayasofya'da muhteşem dini törene hazır olun," diyordu.

Başta İstanbul halkı olduğu halde bütün Türk milleti en talihsiz kara gününü yaşıyordu. "İstanbul da elden gediyor mu?" sözü dalga dalga Anadolu'yu sarıyordu; beş yüz senelik millî gurur çiğneniyordu.

Nazım Paşa'nın yarattığı bu hava içinde Kâmil Paşa Kabinesi büyük elçilerle Bükreş elçisine aşağıda yazılı ikinci telgrafı gönderdi: (Aynen)

Dünden beri Çatalca'ya çekilen ordunun durumu çok kötü ve ağırdır. 1878'de yapıldığı gibi Bulgarların İstanbul'a girmelerinin önüne geçmek için çarçabuk siyasi önlemlere başvurmak gerekir.

Bulgarların ilerlemesini durdurmak, savaşı kesmek ve barış görüşmelerine başlamak için büyük devletlerin çabuk yardımlarını ve işe karışmalarını sağlamak isteriz. Bir mütareke olmaması daha iyi olur. Çünkü bunun için karşılıklı, kumandanlar arasında görüşmeler gerekir, bu vakit kaybettirir, ve arada İstanbul düşüp karışıklık, anarşi olabilir. Büyük devletlerin kararını çabuklaştırmak için başvurunuz. Buradaki büyük elçilerin dileği üzerine tebaalarını güvenlendirmek için büyük devlet başına bir savaş gemisinin Boğaziçi'ne gelmesine izin verdik.[11]

Böyle bir telgrafın çekilmesi kararına nasıl varılmıştı? Kabinede bulunan Ziraat Nâzırı Mustafa Reşit Paşa bu konuyu şöyle anlatmakta:

Savaşı artık sonuna erdirmek için devletlerin 'aracılığına' müracaat hususu dahi müzakere mevkiine konuldu. (Tabiî Vekiller Heyeti'nde) devletlerin tarafsız-

* "Çit" malûmdur ki, çalı, diken ve kamış gibi şeylerden örülmüş geçici bölme anlamındadır. / C. B.

lıklarını bozduklarını ileri sürerek aracılıktan istinkâf etmeleri (çekinmeleri, kabul etmemeleri) düşüncesiyle daha önce bir mütareke yapılması lâzım geleceği reyinde bulunmuş isem de Sadrazam Paşa ile Hariciye Nâzırı muharebenin artık sona erdirilmesi hakkında büyük devletlere, özellikle İngiliz devlet-i fahimesine vukubulacak müracaatamız behemahal kabul ve tervîc edileceği [destekleneceği] kanaatine düşmüş olduklarından tabiî tavassut (aracılık) için Osmanlı İmparatorluğu elçilerine telgraf çekilmesine karar verilerek gereğinin yapılması Hariciye Nâzırına havale olundu,[12]

demektedir. Mustafa Reşit Paşa'nın sözlerinden, hükümetin politikada dayandığı temel görülmektedir.

Bu temelin sağlam olması ne kadar arzu edilirdi. Maalesef daha sonra gerçeği öğrenmiş olacağız.

Osmanlı Nâzırları çektikleri telgraf metni ile soğukkanlılıklarını koruyamadıklarını göstermişlerdir.

Şüphesiz durum kelimenin tam manasıyla ağırdı. Fakat bunu düşmana ve onları himaye edenlere bu şekilde anlatmakta ne fayda vardı? Hasımından merhamet mi sağlanacaktı. Bu, çok kere tecrübe edilmiş bir politika idi. Bu telgrafa göre Osmanlı nâzırları Bulgarların İstanbul'a gireceklerini öngörüyor, açıklıyorlardı. Anarşi olacağını söylüyorlardı. Devletlerin tebaalarını güvenlendirmek için savaş gemisi getirmelerine izin verildiğini anlatıyordu.

Demek ki Hükümet aciz, İstanbul'da can ve mal emniyeti tehlikede idi. Ben hatırlarım sadece bu tutum ve az panik havası yaratmaya, halkı boğulurcasına derin bir keder içinde bırakmaya kâfi gelmişti.

DEVLETLER BARIŞ VE MÜTAREKE TEKLİFİNE ACELE CEVAP VERMEKTE FAYDA GÖRMÜYORLARDI, BÜYÜK DEVLETLERİN POLİTİKALARI, ALMAN İMPARATORUNUN BEKLENİLMEYEN DİREKTİFİ VE TUTUMU

Diğer taraftan Osmanlı elçilerine çekilen telgrafın muhtevası ve ifade ettiği mana gizli kalamazdı. Devletlerin bir an önce mütareke ve barış için düşünce ve arzuları olsa bile kendileri için daha yararlı bir ortamın ortaya çıkması için acele etmekte fayda görmeyeceklerdi. Esas bakımından Rusya'nın politikası biliniyordu. Balkanların hamisi rolünde idi; öteden beri İstanbul'u kendisi için benimsediğinden ancak bu noktada farklı düşünceye sahipti.

Büyük devletlerden Fransa, İngiltere kesin olarak Yunanistan'ı tutuyorlardı; Bulgarları da gücendirmek işlerine gelmiyordu; Cermenlerin

kucağına düşmekten alıkoymak için siyasi sahada gözetmek istiyorlardı.

Avusturya ve Macaristan, küçük Slav devletlerin zaferinden bunalmıştı. Yalnız kendi çıkarını düşünüyordu; beklediği Makedonya ganimetinden payını başkalarına kaptırmamak için o da Osmanlıları fedaya hazırdı.

İtalya üzerinde durmak istemiyorum. Trablusgarb'ı yeni eline geçirmiş bulunan İtalya herhalde Osmanlıları tutacak değildi.

Dünya hegemonyasında, Avrupa dengesinde kuvvetli sözü olan Almanya'ya gelince, onun da siyasetinde değişiklik olmuştu. İstanbul'daki elçileri, uzman olarak çalışan askerleri Osmanlıları tutmak istedikleri halde, başta İmparator olmak üzere Berlin Hükümeti tamamiyle aleyhe dönüşmüştü.

İstanbul'daki elçileri Vangenhaym'ın Alman Hariciye Nâzırına gönderdiği, "İsa ile Muhammed arasında savaş" sözleriyle başlayan özel mektubunda İmparatorun el yazısıyla işaret ederek verdikleri direktifler bize bu gerçeği anlatmaktadır. Elçi, mektubunda:

Ekselansınız gibi yıllarca Türkiye'de, Türkiye menfaatine çalışmış olan kimseyi, Türkiye üzerine çökmüş olan felaketin, en derin surette müteessir etmesi lâzımdır. Marchal (eski İstanbul elçileri) hayatının sonuna kadar bahtiyar bir insandı. Ömrünün eserinin parçalanmaya başlaması tarihinden iki hafta önce ölmek bahtiyarlığına kavuşmuştur. (İmparatorun notu: Doğru)

İmparator "doğru" demekle Osmanlı İmparatorluğu üzerine çöken felâketi de kabul etmiş oluyordu.

Elçi, mektubunda Alman görüşünü ifade eden Balkan Savaşı'nın hazin macerasını anlattıktan sonra:

Maalesef şimdilik, maneviyatın yükselmesine doğru hiçbir hareket görünmüyor. Nazım Paşa barışı tavsiye ediyor, çünkü kendisi askerin güvenini kaybetmiş ve başka bir başkumandanın kendisinden daha iyi işin içinden çıkmasını istemiyor, Bâbıâli'de memurlar ve halk arasında tam manasıyla panik hâkimdir.

Bu ruhi halet, Türklerin çabucak yenilmesini isteyen bura Hıristiyanları ve Rus Büyükelçiliği'nden çıkan ve bütün İstanbul'a yayılan, durumu tasvir edici haberler tarafından beslenmektedir. Giers'e (Rus elçisi) Bopard (Fransız elçisi) bu hususta yardım etmektedir. Pallaviçini de ziyadesiyle sinirli oldu.

Bütün bunlar Türklerin maneviyatına fena tesir etmektedir. Ben Strempel (Alman ataşemiliteri) ve ıslahatçılarla birlikte Türklere cesaret vermeye ve Çatalca hattını terk etmelerine mani olmaya gayret ediyorum. (İmparatorun notu: bu büyükelçinin ne işi ne de ödevidir, bunu bıraksın.)

Büyükelçinin raporundan fıkralar almaya devam ediyorum:

Türkler Çatalca'nın müdafaasına hiç olmazsa teşebbüs etmezler ve Küçük As-

ya'ya kaçarlarsa o zaman Türklerin alın yazısı belirmiş olur. (İmparatorun notu: Öyle de böyle de belirmiştir.)

Fakat birkaç ay dayanılırsa bu mukavemet, son hesaplaşmada, hem Türkiye'nin hem de Avrupa vilayetlerinin paylaşmasında menfaati olmayan devletlerin kâr hanesine yazılacak birşey olur. (İmparatorun Notu: Kimsenin böyle bir menfaati yoktur. Bunu bekliyoruz.)

Mektuptan bir fıkra:

Galip bir Türkiye, genel bir yangına mani olmayı kolaylaştırırdı. Fakat tam ve şerefsizce yenilmiş bir Türkiye üzerinden, galipler cezrî [radikal] neticeler çıkaracak olurlarsa, ne olacak? Belki şimdi ikisinin ortası bir yol mümkündür. (İmparatorun notu: Onlar dikkatli hareket ederler.)

Diğer bir fıkra:

Kabineler arasında olup bitenler burada bilinmiyor. Avrupa Türkiye'sinin ortadan kalkmasının bize ufuklar açması düşünülebilir. (İmparatorun notu: Evet, herhalde...)

Bir fıkra daha:

Bay Sazanov bundan biraz öncesine kadar bir Büyük Bulgaristan'ın sözünü bile işitmek istemiyordu. Fakat burada Bay Giers de bile bile ve açıkça galip Bulgarların İstanbul'a girişlerini hazırlamaktadır. (İmparatorun notu: Girsinler de...) Hatta bunu müthiş bir felâketin vuku bulması tehlikesini göze alarak yayıyor....

Burada bulunan yabancı zırhlıların gözü önünde Ferdinand, Ayasofya'ya girecek. (İmparatorun notu: tabiî, büyükelçiler de seyredecekler) Hilal eski camiden kaldırılacağı vakit, Bulgar Çarına yardım edecek olan Rus Papazı herhalde buradaki harp gemilerinden birinde saklı bulunduruyordu.

Onun içindir ki Çatalca hattını muhakkak surette tutmak lâzımdır. (İmparatorun notu: Bu Vangenhaym'ın işi değildir.)

Kayser'in, raporun altına yazdığı son notu:

Ona (Büyükelçi Vangenhaym'a) ve Strempel'e (İstanbul'daki Alman ataşemiliteri) haber gitsin ki, onların Türklere söyleyecekleri bir şey yoktur; Çatalca durumları için de uğraşmasınlar; askerî ve siyasi her türlü işe karışmaktan uzak dursunlar. (W.)[11]

YİNE TÜRKİYE'NİN BÜTÜNLÜĞÜ MESELESİ, VEYL MAĞLUPLARA

Osmanlı Hükümeti, anlattığım şekilde büyük devletlerden mütareke veya barış için aracılık ararken onlar daha önce, İkinci Kolordu'nun 29 Ekim'de yenilmesi ve Bulgar Ordusu zaferinin belirmesi üzerine siyasi harekete geçmişlerdi.

Rus Hariciye Nâzırı Sazanov ilk iş olarak Osmanlı İmyaratorluğu'nun toprak bütünlüğü (statüko) meselesini ortaya atmıştı. Malûmdur ki Balkan Savaşı'nın başında –Osmanlıların kazanmaları ihtimaline karşı– savaşın sonucu ne olursa olsun statükoda bir değişiklik olmayacağı ilan edilmişti. Şimdi Balkanlılar savaşı kazanıyorlardı. Osmanlıların beceriksizliği, takatsızlığı meydana çıkmıştı. Şu halde 'Veyl mağluplara' demek zamanı gelmişti.

Tarihi bir gerçektir ki, Avrupa devletleri, işlerine geldiği zaman Osmanlı topraklarının bütünlüğünün (statükonun) korunmasını gelenek halinde ihmal etmezlerdi.

Rus diplomatı da bu iki başlı, fakat şerefsiz politikalarını 'Balkanlı Hıristiyan ve Slav kardeşleri' lehine tazelemek istiyordu. Osmanlıların Avrupa'daki toprakları (ilave edelim, İstanbul ile Boğazlar'ın koridor halinde hinterlandı müstesna) Türklerin elinden alınmalıydı. Bu suretle hareket Balkanlar'ın, Avusturya'nın nüfuzu altına düşmesini de önleyecekti.

Sazanov yeni teklifini Doğu Trakya'da İkinci Kolordu'nun bozulmasından 10 saat kadar sonra Fransız elçisi yoluyla Poincaré'ye ulaştırmıştı.

Sazanov Rumeli'ndeki Osmanlı topraklarının Balkanlılar arasında paylaşılması hakkında eski düşüncelerini bildiriyor; bunun büyük devletlerle anlaşmak şeklini Fransız başvekiline bırakıyordu. Genel olarak Rus teklifine İngiliz Hükümeti "Evet" dediği gün Poincaré, Osmanlı Büyükelçisi Rıfat Paşa'yı çağırıp, "Balkanlıların başarısından sonra eski sınırların olduğu gibi kalamayacağını,"[12] yani, 'vaktiyle verdikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü' hakkındaki teminatın manası kalmadığını söylemiş; alay edercesine de, "Çatalca müdafaa hattının kuvvetlendirilmesini telkin" eylemiştir.

Rus Hariciye Nâzırı Sazanov da Büyükelçi Turhan Paşa'ya 3 Kasım 1912'de şunları söylemiştir:

> Korunulması mümkün olmayan duruma düşen Osmanlı toprak bütünlüğü sözünü ağza almayın... Yazık ki, birçok topraklarınızı gözden çıkarmak zorundasınız. Makedonya, Balkanlılar arasında paylaşılacaktır.

Osmanlı Hükümeti, bir an önce mütareke ve barış istemekte ısrar eden umumi karargâhın baskısı altında büyük devletlere mütareke ve

barış için başvururken, yakın dostu bildiği ve yardım beklediği İngiltere'nin kapısını çalmıştı. Fakat aradığını bulamayınca sinirlenmiş, Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa yoluyla duyduğu üzüntüyü bildirmişti. Bu yolda Tevfik Paşa'ya verilen direktifin ertesi günü 9 Kasım'da, İngiliz Başvekili Asquith, Londra Belediye Başkanının şerefine verdiği yemekte şu açıklamayı yapmıştır:

Büyük devletler çok acıklı ve büyük hadiseler karşısındadırlar. Makedonya ve Trakya Balkan ordularının elindedir. Hıristiyanlığın Avrupa'ya giriş kapısı olan Selânik Yunanlıların eline düşmüştür. İstanbul'un da her an düştüğünü işitebiliriz. Eski durum artık geri gelemez; 'emrivaki' kabul etmek devlet adamlarının ödevidir. Avrupa kamuoyu bir noktada birleşmiştir; savaşı kazananların zafer ürünleri ellerinden alınamaz.

Bu demeç, Osmanlı Hükümeti'ne olduğu kadar bütün dünyaya verilmiş açık bir cevaptı ve müttefikleri Rusya ile Fransa'ya fikir ve işbirliği hakkında teminattı.

BÖLÜM 13

MÜTAREKE İSTEĞİYLE BULGARLARA MÜRACAAT

Kâmil Paşa Hükümeti büyük devletlere yaptığı müracaatı, üç defa tekrarladığı halde hiçbirinden müsbet bir cevap alamamıştı. Büyük devletler ve arzularını tatmin etmek istedikleri Balkanlılar acele etmekte kendileri için fayda görmüyorlardı. Nihayet, Bâbıâlî doğruca Bulgarlarla anlaşmak yolunu tutmak zorunda kaldı. Çeşitli sebeplerle kendisinden bahsettiğim İngiliz siyaset adamı, İstanbul Elçiliği Baş Tercümanı Maurice Fitze de sahnede göründü; doğrudan doğruya Balkanlılarla görüşüp anlaşmanın daha iyi olacağını özel dostları Operatör Cemil Paşa ve onun kayınbabası Şeyhislam Cemalettin Efendi ve Ayân'dan meşhur Damad Ferit Paşa yolu ile Sadrazama telkin veya tavsiyede bulundu.[1]

Sayın Hikmet Bayur'a göre[2] Sadrazam Kâmil Paşa, Rus Büyükelçiliği yoluyla Bulgar Kralı Ferdinand'a bir tel çekip, mütareke talebinde bulundu. Bu telde büyük devletlere daha önce başvurulmuş olduğunu, ancak istenilen sonucun doğrudan doğruya yapılan başvurma ile daha kolay elde edileceğinin düşünüldüğü söylenilmekte ve Bulgar-Türk başkumandanlarının bir mütareke ve ön barış (prelimindires de paix) için anlaşmaları istenilmektedir. Bununla beraber Kâmil Paşa, Nazım Paşa'ya şu telgrafı çekmiştir:

Evvel ve ahır işarınız üzerine bir iki gündür büyük devletlerin aracılığını istemek için yapılan teşebbüste ümit verici hiçbir netice elde edilmeyip devletlerin fiilî bir müdahalede bulunmayacakları anlaşılmış olmasına ve Bulgar ordusunun Çatalca'ya yaklaşmasından bir tehlikeye mahal bırakılmayarak zât-ı devletinin

yazdıkları gibi savaşa hemen nihayet verilmesi zaruri görüldüğünden tarafların kumandanları arasında müzakere ile bir mütareke akdi için Bulgar Kumandanlığı'na emir verilmesi zımnında tarafımdan Bulgar Kralına telgraf çekilmiş olmakla beraber şayet memurlar gelirse bir taraftan müzakereye başlanarak diğer taraftan müdafaa esbabının istikmali..."

Osmanlı Orduları Başkumandanı'na çekilen bu telgraf sirküler mahiyetinde bütün büyükelçilere de bildirildi.

Bulgar Kralı Ferdinand'a, Kâmil Paşa'nın telgrafı gösterildiği zaman memnun olmadı. Gizli tutulmasını emir etti. Diğer taraftan Bulgar Ordusu Başkumandanı ile diğer kumandanların bu konudaki düşüncelerini öğrenmek istedi.

Bulgar Hükümeti, Geşof'un hatıratında yazdığı gibi İstanbul'a girmenin aleyhinde idi. Bunu Bulgar milletinin kaldıramayacağı ağır yük telakki ediyorlardı. Kral ve askerler ise şeref peşinde idiler. Sorumlu hükümete sormadan Kâmil Paşa'nın telgrafına cevap olarak Çatalca savunma hattına saldırdılar ve başarısızlığa uğradılar.

Bulgar ordusunun fazla ihtirası, hesapsız tutumu –ileride göreceğiz– kendileri için felaket yaratmaktan başka bir işe yaramayacaktır.

Bulgarların savaş boyunca uğradıkları ilk başarısızlıktan gözleri açıldı; umdukları gibi Çatalca çiti yıkılmadı. Merkezlerinden uzaklaştıkları için ordunun erzak ve cephane nakli gibi levazım işleri de güçleşmişti. Fazla olarak kolera hastalığı, Osmanlı ordusunda olduğu gbi Bulgar ordusunda da başlamıştı. Ayrıca da, nasıl olsa Edirne ellerinde idi.

Halbuki Selanik'de Yunanlılar, Manastır'da Sırplar bulunuyordu. Büyük Bulgaristan için bu büyük merkez şehirlerin de ellerine geçmesi gerekirdi. Mütarekeden sonra bunların kurtarılmasına koşacaklardı.

İşte bu düşüncenin etkisi altında mütareke için konuşmaya razı olmuşlardı.

MÜTAREKE KONUŞMALARI BAŞLIYOR, YAPILAN MÜTAREKE KİMSEYİ TATMİN ETMİYOR

Çatalca yakınlarındaki Bahşayış Köyü'nde bir vagon içinde mütareke konuşmaları başladı (28 Aralık 1912). Bulgar delegeleri Millî Meclis (Sobranya) Reisi Danef, Başkumandan Vekili General Savuf ve Genelkurmay Başkanı General Fişef'di. Bunlar Karadağ ve Sırbistan adına da mütarekeyi imzalamaya yetkili idi.

Osmanlı delegeleri de Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Nazım Paşa, Ticaret ve Ziraat Nâzırı Mustafa Reşit Paşa ve Kurmay Albay Ali Rıza Bey'di. Yaptıkları konuşmalar sonunda aşağıdaki karara vardılar:

Barış görüşlerine başlanılabilmesi için bir yandan Osmanlı öbür yandan Bulgar, Sırp ve Karadağ orduları arasında mütareke yapılmıştır.

Bu mütareke bir barışa varılmasına veya barış görüşmelerinin kesinleşmesine kadar devam edecektir. Barış görüşmeleri, Londra'da yapılacak ve mütarekenin imzasından yirmi gün sonra başlayacaktır.

Barış olmazsa mütarekenin sona ermeden gün ve saatini her iki taraf dört gün önce birbirine bildirecektir.

Arada tarafsız bir bölge olacaktır.

Osmanlı Hükümeti Karadeniz limanlarının ablukasını kaldıracak ve Bulgar askerinin bu yolla beslenmesine engel olmayacaktır. Yine Bulgar askerî trenleri Edirne içinden geçip Çatalca ile Bulgaristan arasında işleyebileceklerdir.

Yunan delegeleri bir ara mütareke müzakerelerine katıldıkları halde isteklerinin kabul edilmemesinden ayrılmışlardı. İşkodra Kalesi'ni düşürmek isteyen Karadağlılar da, 'Kendileri imza koymadıkları bahanesiyle' mütarekeyi kabul etmemişlerdi.

Yunanlılar toplantıyı terk ederken Bulgarların durumu çok dikkati çekmekte idi. Bulgarlar bu halleri ile Osmanlı delegelerine adeta Yunanlılarla savaşa girişmelerinin yakın olduğunu anlatmış oluyorlardı ki, bundan usta siyasiler faydalanmak yolunu bulabilirlerdi.

Osmanlı Delegesi Mustafa Reşit Paşa'nın ifadesine göre, Yunanlılar henüz vagondan inip giderlerken Bulgar delegeleri:

Bırakınız gitsinler. Biz mütarekeyi yapalım. Ondan sonra da barış için sizinle anlaşacağız. O vakit hallerini anlarlar. Güya büyük zaferler kazanmış gibi davranıyorlar. Biz işin iç yüzünü biliyoruz. Onları girdikleri yerden, Selanik'ten çıkarmak işten bile değildir,

Sözlerini neşe içinde ve Yunanlıları küçülterek sarfetmişler; barıştan sonra, "Osmanlı ve Bulgar orduları birlikte hareket ederek kendilerine layık oldukları dersi vereceklerini," söylemişlerdir.

Nazım Paşa da güya Bulgarlarla anlaşma olmuş, imza edilmiş gibi bu sözlere inanmış ve generallerle 'şöyle yaparız, böyle biçeriz' yolunda karşılıklı fikir yürütmeye başlamıştır. Nazım Paşa'nın kabine ve delege arkadaşı Mustafa Reşit Paşa sözlerini şöyle sona erdiriyor: "Ne saf adamlarız!"

Mütarekenin Osmanlı ordusu için en önemli yönü, Bulgarlar tarafından sarılmış olan Edirne Kalesi'nin erzak meselesi idi. Bulgar ordusuna Karadeniz ablukasının kaldırılması, Bulgar trenlerinin serbestçe Edirne'den geçerek Çatalca'ya her çeşit nakliyat kolaylıklarına karşılık Bulgar delegelerinin Edirne Kalesi içindeki aç askerlere gıda maddeleri verilmeyeceği teklifi kabul edilmişti. Mütareke şartları açıklandığı zaman kamuoyu bu nokta üzerinde durmuş, delegelerin beceriksizliğini, duygusuzluğunu şirdddetle tenkit etmişti.

Daha sonraları hükümet değişikliğinde, harp kabineleri Divan-ı Alî'ye verildikleri zaman bu konuda, kendilerinden sorulan maddeler arasında

bunlar yer almıştır. Bu sorgu sırasında Mısır'da bulunan Şeyhislam Cemalettin Efendi kendisini savunma yolunda kaleme aldığı 'Hatıratında' şunları anlatmaktadır:[3]

Vekiller Meclisi eşit şartlarla mütareke yapılması için delegelere izin vermişti. Harbiye Nâzırı ve Başkumandan Vekili sıfatı ile konuşmaya memur olan Nazım Paşa'nın Vekiller Meclisi'nin kararına aykırı olan bu teklifi kabul etmesi bütün nâzırları da hayret ve ızdırap içinde bıraktı. Meclis'de kendisinden sorduk: "Bulgar Ordusu Başkumandan Savof, ilkin Vekiller Meclisi kararına uygun surette mütarekenin yapılmasını 'muvafakat' ettiği halde ikinci Bulgar delegesinin sonra dan ısrarı üzerine bütün sorumluluğu uhdeme alarak şartları kabul ve imza eyledim. umum kumandan olduğum için yetkimi kullandım. Bundan doğan sorumluluk şahsıma aittir," cevabını verdi.

İkinci delege Mustafa Reşit Paşa da sorumluluğu üzerinden atmak için hayli gayret göstermiş, bize oldukça enteresan bilgi vermiştir:[4]

Müzakere uzuyordu. Edirne Kalesi'nin erzak işi bir türlü karara bağlanamıyordu. Bulgarlar Kale'ye yiyecek maddesi sokulması teklifini reddediyorlardı. Osmanlı delegeleri de bir kompromi olarak eşit hak istiyorlardı. İki taraf da erzak göndermekte, serbest olsun veya olmasın diyorlardı. Nihayet Bulgar delegesi Danef son sözünü söyledi: "Çatalca'ya kadar büyük fedakârlıklarla gelmiş olan Bulgar ordusu başka bir surette mütareke yapamaz. Sizden istediğimiz bir kolaylıktan ibarettir. Biz ordumuzu besleyecek durumdayız. Hazırladığımız protokolu red ile işi neticesiz bırakmak ve savaşın devamını isteyişiniz doğrusu çok gariptir. Bununla beraber bu da sizin bileceğiniz bir şeydir. Biz başka türlü hareket edemeyiz.," dedi; ve delege arkadaşı Mustafa Reşit Paşa'ya döndü, Türkçe, "Gelirken size söylediğim böyle idi. Bulgar ordusunun arkası kapalı değildir. Bizim yapacağımız, kolaylık göstermektir," mütalâasında bulundu. Bu sırada Bulgar generalleri de Edirne Kalesi için, "Çevirmiş olanlar çevrilmiş olanlara nisbetle daha kuvvetlidir," sözleri ile işe karıştı. Nazım Paşa da bu sözü tasdik etti. Arkadaşına, "Ben burasını size söylemiştim. Askercesi böyledir," dedi.

Bulgarlarla beraber protokolu imzaya kalkıştığı sırada, tatmin olunmadığını gösteren Mustafa Reşit Paşa:

"Bu şart ile mütarekenin yapılmasına ne derler?" sorusunu ileri sürdü. Paşa'dan, "Beğenmezlerse tasdik etmezler" cevabını aldı ve o da protokolu kendi ifadesine göre istemeyerek imza etti.

MÜTAREKE İŞİ DE UZAYIP GİTTİ, İSTANBUL'A DÖNMELİYİM, BİR YORUM

Mustafa Reşit Paşa'nın *Bir Tarihi Vesika* adlı eseri, üzerinde önemle durulmaya değer. Bazı gerçekleri, Paşa tarihe mal etmektedir. Mütarekenin sivil delegesi ile Nazım Paşa, mütareke konusundaki düşüncelerini

birbirlerine anlatırlarken aralarında şöyle bir söz geçmiş, Nazım Paşa demiştir ki, aynen:

İstanbul ahvali de şâyân-ı memnuniyet olmadığını haber alıyorum. Divan-ı Harb Reisi tebdil olunmuş, beni bu bapta istimzaç* etmediler. Bazı tevkifler de yapılıyormuş. Bunlar ne demek? Şu mütareke işi de uzadıkça uzadı. Bunu artık bitirmeliyiz ki, ben de İstanbul'a avdet edebileyim.[5]

Acele mütareke yapılmak istenilmiş olmasının manası bu sözlerle açıklanmaktadır.

Memleketi düşman istilasından korumak için Çatalca gibi son bir hatta düşmanı tutmak zorunda zorunda olan bir başkumandanın yapacağı iş, ordusunun başında ve savaş alanında kalmaktır, ordunun bozulmuş olan 'maneviyatını' düzeltmektir, noksanlarını bizzat görüp tamamlamaktır; henüz bitmemiş olan savaşın süprizlerinden faydalanmak için ordusunu hazır bir hale getirmektir. Bunları sağlayabilmek için de varlığını bütün gücü ile bu işe bağlamaktır.

Başkumandan memleket savunmasını ikinci plana iterek silahlı siyaset zorbaları, askerî cunta sayesinde kazandığı mevkii korumak ve daha fazlasını elde etmek amacıyla politika alanına, acele İstanbul'a dönmek istiyordu. Ne yapacaktı? Yaptıklarını az önce anlatmıştım. Yeni parti kombinezonlarıyla bir parmak daha yükselmenin çaresini bulacaktı.

LONDRA BARIŞ KONFERANSI TOPLANIYOR, BARIŞ İŞİNE EL KONUYOR

Osmanlıların aradan çıkmasıyla Balkan durumu karmakarışık olmuş, büyüklü küçüklü ihtiraslar yeniden kabarmıştı. Bütün devletler gündelik menfaatleri ile yarın için elde edilmesini gaye edindikleri meselelerin peşine düşmüşlerdi. Tedbirlerini ona göre ayarlamak istiyorlardı.

Öteden beri Avrupa dengesini koruyan devletler manzumesinin başında tutulan takatsız Osmanlı devleti de büsbütün bu yüzden açıkta kalmıştı. Yardımcısı yoktu. Bütün dava 'onun yorganının başında' toplanıyordu.

Fransız Başvekili ve Hariciye Nâzırı Poincaré bu halin devletleri genel bir savaşa sürüklemek istidadını göstermesinden endişelendi. Balkan Savaşı'nın 'mevzii kalmasını' sağlamak amacıyla diplomatik çalışmalara başladı. Bu sırada Balkanlar'da en güç görünen mesele, arkasında Rusya olan Sırplarla, Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu'nun birbirine zıt isteklerini uzlaştırmaktı.

* İstimzaç: Bir hususta açıktan teklifinden önce ne tesir edeceğini ve ne suretle kabul olunacağını dolayısıyla anlamak" anlamındadır. / C. B.

Bu bir dereceye kadar temin olunduğu için mesele o nisbette kolaylaşmıştı. Diğer taraftan Osmanlı Hükümeti de barış arıyordu. 1912 yılı Aralık ayının on altısında Osmanlı, diğer savaşçı devletlerin (Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ) temsilcilerinin katılması ile Londra'da barış konferansı açıldı. Konferans, Saint Zames Sarayı'nda toplandığı için bu adı aldı.

İlkin Osmanlı Hükümeti'ni temsil edecek delegelerin başı olarak Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa düşünüldü. Paşa'nın kabul etmemesi üzerine bu görev Ticaret ve Ziraat Nâzırı Mustafa Reşit Paşa'ya verildi. Diğer delegeler de Bahriye Nâzır Vekili General Salih Paşa ile Berlin Büyükelçisi Osman Nizami Paşa idi. Bunlar Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında yapılacak barışın esaslarını kararlaştıracaklardı.

Bu konferanstan başka, 17 Aralık'tan itibaren Fransa, Almanya, Avusturya, Macaristan, İtalya ve Rus büyükelçileri ile İngiliz temsilcisinden kurulu ikinci bir 'Büyükelçiler Konferansı' toplandı.

İngiltere Dışişleri Vekili Sir Edward Grey konferansın şeref başkanı seçildi. Bu ikinci konferansın gayesi Anadolu'nun bağımsızlığı ile Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne çıkma meseleleri üzerinde ilgililerin uyuşmalarını sağlamaktı.

Ayrıca da Saint Zames Konferansı'nı gözaltında bulundurmaktı. Burada şunu söylemeliyim ki, konuyu fazla uzatmamak için müzakerelerin, konuşmaların ince teferruatına kadar inmek niyetinde değilim.

Sırbistan ve Avusturya ile sınır bakımından Osmanlıların bağları, ilişiği kesilmişti. Balkanlı devletlerin aralarındaki iddiaları, anlaşmazlıkları da ancak kendilerini ilgilendiren mesele halini almıştı. Karşımızda, Adalar meselesinden bir dereceye kadar Yunanistan olmakla beraber denilebilir ki, yalnız Bulgarlar kalmıştı. Diğer devletler de genellikle Bulgarların tezini tutuyorlardı. Bu sebepledir ki ben de sözlerimi Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan doğruya veya dolayısıyla ilgilendiren meseleler üzerinde kısaca toplamaya çalışacağım.

Osmanlı delegeleri Paris'ten geçerken Mustafa Reşit Paşa Poincaré tarafından kabul olunmuştu. Paşa tabiatıyla konuşma sırasında aldığı 'talimatı -ki devletlerin savaştan önce ilan ettiklerini bildiğimiz statükonun korunması meselesidir- prensip olarak tekrarlamıştı.

Fransız Başvekili buna cevap olarak, "Türkler savaşı kaybetiklerini unutmuş görünüyorlar," demişti. Delegelerden Büyükelçi Osman Niyazi Paşa da Berlin'den ayrılacağı sırada Alman Dışişleri Bakanı ile görüştüğü zaman kendisine, "Uysal olmaları ve Edirne'den vazgeçmeleri," tavsiye olunmuş; Almanlar bu yoldaki tavsiyelerini Bulgar Hükümeti'ne duyurmuşlardı. Böylelikle Bulgarları kazanmak istiyorlardı.

Konferans konuşmaları sırasında Osmanlı delegelerinin Bulgar delegeleri ile Edirne meselesinden hayli söz düellosu yaptıkları anlaşılmak-

tadır. Hatta bir aralık Balkanlıların tezini tutan büyük devletler arasında, Osmanlı Hükümeti'ne müşterek baskı, 'donanma nümayişi' yapılması da görüşülmüştü.

RUS BASKISI, ALMANLARIN KARŞI KOYMASI

Ruslar da kendi hesaplarına harekete geçmişlerdi. Sazanov Büyükelçi Turhan Paşa'yı çağırıp şu ihtarda bulunmuş:

> Londra'daki delegeleriniz uysal değillerdir. Makedonya ve Edirne'yi bırakmak istemiyorlar. Bu olamaz. Bu gibi dilekler savaşın yeniden başlamasına sebep olur. Böyle bir hal ise Türkiye'nin durumunu zorlaştırır; Bulgarların daha fazla istekte bulunmalarına yol açar. Yeniden başlayacak savaşta Bulgarlar püskürtülürse Rusya güç duruma düşmüş olur. Bu takdirde tarafsız kalamaz. Sizin için sınır, Midye - Enez hattı olacaktır,

demişti. İstanbul'daki Rus Büyükelçisi De Giers de Hariciye Nâzırı Nuradonkyan Efendi'ye, "Çar hükümetinin kamuoyu karşısında barışı korumakta zorluk çektiğini," anlattıktan sonra:

> Eğer Balkanlıları memnun edecek şartlar sağlanmayacak olur ise Rusya'nın barışçı durumunun devam edemeyeceğini,

bildirdi. "Edirne'nin Bulgarlara bırakılmasının bu şantlardan biri olduğunu" hükümetin düşüncesi olarak açıkladı.

Rusların siyasi teşebbüsleri bu noktada kalmamıştı. Daha ileri bir baskı gösterisinde bulunmuşlardı; Kafkasya'ya asker yığmışlardı. Konferansda buhran yaratan bu hareketleri ile Ruslar 31 Aralık 1912'de imzalanan mütareke gereğince durmuş olan savaş başlarsa tarafsız kalmayacaklarını göstermiş oluyorlardı.

Rumeli'nde açıktan Bulgarları tutan Almanlar, "Anadolu'da Osmanlı İmparatorluğu'na hücum edilirse Avrupa barışının tehlikeye düşeceğini," bildirdi, duruma müdahale etti.

Rusya bu sert ihtar karşısında geri çekildi. Konferansdaki ilk buhran böylece yatıştırılmış oldu.

Almanya ile Rusya'nın sinirli bir surette karşı karşıya gelmeleri, şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu için değildi. Onun malı, kudretli devletler için 'mübah' sayılmaya başlamıştı. Onlar, Asya'da benimsedikleri Osmanlı topraklarını ve bu topraklar üzerinde nüfuz ve menfaatlerini birbirlerinden kıskanıyorlardı.

Rusya'nın kuzeyden Anadolu içine doğru ilerlemesi Bağdat şimendifer hattının geçtiği yerleri tehdit etmesi, hiç olmazsa nüfuzu altına alması

demekti. Bu da Almanların işine gelmezdi. İngilizler de bu halden memnun olmazdı. Çünkü her ikisi de aynı yerleri kendileri için, o azmanın deyimiyle, 'nüfuz bölgesi' saymaya başlamışlardı.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BÜYÜK DEVLETLER ARASINDA NÜFUZ BÖLGELERİNE AYRILMASINI ALMAN HARİCİYE NÂZIRI TEKLİF EDİYOR, İNGİLİZLER TASVİPLE KARŞILIYOR, BU KONUDA BİLGİ

Avrupalı müstemlekeci ve emperyalist devletlerin Osmanlı memleketini nüfuz bölgelerine ayırarak bu yerleri kendi hesaplarına benimsedikleri öteden beri bilnen bir gerçekti. Fakat böyle milletlerarası bir konferansta –gizli de olsa– görüşüldüğü, aşağı yukarı belli bir sonuca varıldığı tespit olunmamıştı. Bu kapıyı, Londra Konferansı sırasında Almanya'nın Roma Büyükelçisi iken birkaç gün önce Dışişleri Bakanı olan von Zagow'un açtığı, Birinci Dünya Savaşı sonrası açıklamasından anlaşılmaktadır.

Von Zagow Almanya'yı İngiltere'ye yaklaştıracak bir yol aramakta ve buna çare olarak Osmanlı topraklarının 'nüfuz bölgeleri'ne ayrılmasını öngörerek Londra'ya teklifte bulunmakta idi.

Von Zagow bastırdığı bir eserde, "Türkiye'nin nüfuz bölgelerine ayrılması hakkındaki teklifin Sir E. Grey tarafından memnunlukla kabul edildiğini," yazmıştır.[6] Sırası geldikçe söylediğim gibi, İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı politikaları değiştikten sonra Kraliçe Victoria zamanında Lord Salisbury Türkiye'nin İngiltere, Almanya ve Avusturya arasında paylaşılmasını Kayser İkinci Wilhelm'e teklif etmişti. Bu siyasi olayı Almanya'nın Londra Elçiliği müsteşarlığında bulunmuş Baron Eckastein açıklamış[7] ve sözleri *Times* muhabiri Sir Chiral tarafından teyit olunmuştu.[8] Şu halde Von Zagow'un teklifi İngilizlerin 'canına minnetti', tabiî kabul edeceklerdi.

Türkiye'nin nüfuz bölgelerine ayrılmasına dair müzakerelere 1913'de Londra Konferansı'nda dört büyük devletin katılması ile başladığını; bu yoldaki tertip ve hazırlıkların kendisi tarafından hazırlanıp konferansa teklif edildiğini Alman diplomatı söylemektedir.[9]

Bilindiği gibi Rusya için 'nüfuz bölgesi' olarak, Doğu vilayetleri, İstanbul, Marmara kıyıları ve Boğazlar ayrılmıştır.

Büyükelçiler, konferansın Osmanlı Hükümeti'ne yapacağı teklifi müzakere ederken adaların tamamının Yunanlılara bırakılması eğilimini göstermişti.

Rus Büyükelçisi buna itiraz etti. Bozcaada, İmroz Limanı ve Semendere Adalarının Osmanlıların elinde kalmasını, bu adaların özel ve serbest bir usul ile yönetimini istedi.

İngiliz Dışişleri Bakanı Grey buna karşı olmadığını, ancak Adalar denildiği gibi bir idareye kavuşulursa sonucun ne olacağnı anlamak istediğini söyleyerek şu soruda bulundu:

Eğer adalılar serbest idareden faydalanarak Yunanistanla birleşmeye kalkarlarsa ne olacaktır?

Rus Büyükelçisi cevap verdi:

Adalarda Türk bayrağını beklemek için biraz Türk askeri bulunur.

Grey bu sözü de cevapsız bırakmadı:

Bu bayrağa karşı ayaklananlar olabilir. Rum olan Adalılar Türk askerlerine saldırabilirler. O vakit de büyük devletler işe karışırlarsa yeni bir 'Girit problemi' meydana çıkmış olur,

dedi. Grey, Rus teklifinin altında yatan maksadı pekâlâ biliyordu. İstanbul ve onun emniyetini sağlayacak yerlerin takattan ve itibardan düşmüş olan Osmanlı Devleti'nin elinde kalması isteniliyordu. Çünkü diğer devletlere nazaran bunları Osmanlı Hükümeti'nin elinden almak daha kolay olacaktı. Fransa Başvekili Poincaré'ye İstanbul meselesi etrafında Rus istekleri anlatıldığı zaman, "Biliyorum, Ruslar İstanbul için yanıp tutuşuyorlar" demişti.

İngiliz Dışişleri Bakanı'nın hazırladığı formül diğer büyük devletler tarafından kabul edilmekle dört küçük ada –Rus isteğine göre– Osmanlılarda kalmıştı. Çok çetin geçen tarihi, uzun bir süre sonra bu adalar bugün de elimizdedir.

Büyük Britanya, işgali altında bulundurduğu Mısır'la, Kızıl Deniz'in stratejik yerlerini ele geçirmekle yetinmeyerek Suriye'den başka zengin ve bereketli Mezopotamya da dahil olduğu halde bütün Arabistan'ı nüfuzu altına almak veya ona sahip olmak istiyordu.

Avrupa'da 'Alsace-Lorraine' Fransızlar için millî ve temel bir dava idi. Fransa'nın arayacağı 'taviz' ancak Avrupa dışında ve Yakındoğu'da Osmanlı topraklarından olabilirdi. O da Suriye idi. İngiliz ve Fransız siyaset adamlarının itirafları ile 'sabit' olmuştur ki Suriye'nin 'nüfuz bölgesine' girmesi 1912 yılında olmuştur.

Fransız Dışişleri bakanlığı'nın resmî organı olan *Le Temp* gazetesi 30 Temmuz 1920 tarihinde, yani her gizli gerçeğin açıkça ilan edildiği Birinci Dünya Savaşı sonlarında yazdığı baş makalesinde:

İngiltere'nin Şam hakkında bize karşı taahhütleri 1914'den öncedir. Başvekil Milleran'ın, hatırlandığı gibi 1912 yılında Mr. Poincaré'in kabinesi zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını hazırlayan Balkan Savaşı sırasında İngiltere, Suriye üzerindeki ilgisizliğini teyit ve ifade etmiştir,[10]

demektedir.

BARIŞ KONFERANSI BİR SONUCA VARAMADI, BÜYÜK DEVLETLERİN BÂBIÂLÎ'YE NOTALARI, EDİRNE'NİN TERKİ İSTENİYOR

Bu yolda elçiler konferansı kendi çıkarlarına göre görüşmelerine devam ederken Saint Zames'de barış konferansı bir sonuca varmadan 6 Ocak 1913'de dağıldı. Aralarında görüş ayrılıkları belirmişti. Osmanlı Devleti başlangıçta şu teklifleri ileri sürmüştü:

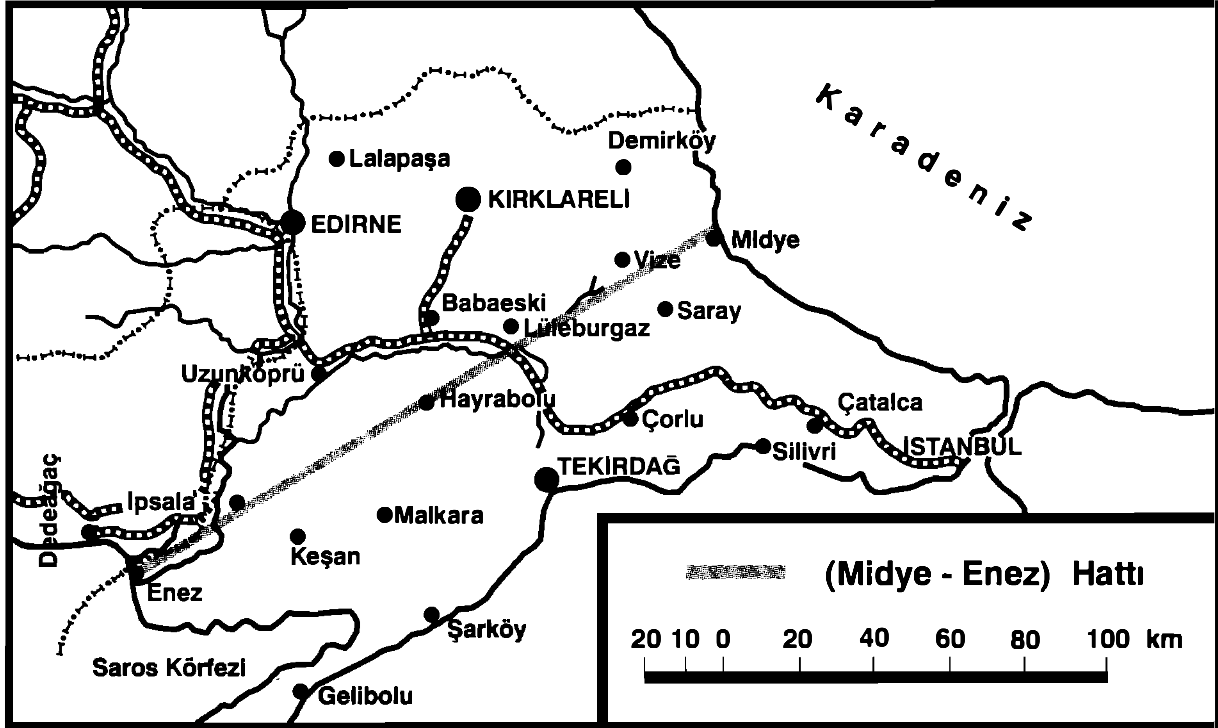
Makedonya'ya muhtariyet verilerek başına Hıristiyan vali atanacak; Edirne ve Bütün Trakya eskisi gibi Osmanlı'da kalacaktı. Buna karşılık Balkanlılar Gelibolu Yarımadası dışında Tekirdağı'nın kuzeyindeki bir noktadan Karadeniz'de Midye'ye kadar uzanan hattın batısında bulunan bütün toprakların kendilerine bırakılmasını istiyorlardı.

Bu isteğin bir pazarlıktan ibaret olduğu şüphesizdi. Nihayet Osmanlı Hükümeti 1 Ocak 1913'de Edirne'nin batısındaki bütün toprakları bırakmaya razı oldu. Fakat bu sefer Balkanlılar Edirne üzerinde ısrar edince barış görüşmeleri kesildi. Osmanlılarla Balkanlı devletler arasında konuşmaların bu suretle kesilmesi, savaşın tekrar başlaması demekti. Avrupalı devletler böyle bir ihtimalden telaşa düştü. Almanya'da dahil olduğu halde bütün büyük devletler tarafından 17 Ocak 1913'de Bâbıâlî'ye ortak bir nota verildi.

Notada Osmanlı Hükümeti okşanıyordu. Edirne'deki bütün dini müesseselere karşı saygı sağlamaya çalışacağı vaad olunuyordu. Aynı zamanda tehdit de olunuyordu. Kendilerinin savaş istemedikleri kaydolunduktan sonra Osmanlı Hükümeti'nin, barışa engel olmasının ağır sorumluluğu üzerine dikkati çekiliyordu. Barış olmaz da savaş uzarsa İstanbul'un geleceğine ve savaşın Asya'daki vilayetlere kadar yayılması ihtimaline işaret olunuyordu. Osmanlı Hükümeti bu yüzden güç duruma düşerse kendilerine güvenmemesi gerekeceğini ve böyle fena bir durumun önüne geçmek için Edirne'nin Balkanlılara (tabiî olarak Bulgarlara) terkedilmesi, Akdeniz'deki adaların mukadderatının da kendilerinin kararına bırakılmısını; Midye - Enez hattının sınır olarak kabulü suretiyle barış yapılmasını istiyorlardı.[11]

Not: Devamı dördüncü cildimizdedir. Lütfen takip buyurunuz.

C. B.



Avrupalı büyük devletlerin teklif ettikleri sınırı (Midye-Enez hattını) gösterir harita

BELGELER
VE
FOTOKOPİLER

BELGE 1

Mısır Yüksek Komiseri Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından hazırlanan 3 Haziran 1307 tarihli rapor: Fransa Büyükelçisi Conte de Montebello hakkında ve onun zamanında Mısır'da cereyan eden hadiselere dair.

Belge Sıra No: 1 (Sadeleştirilmiştir)
Bak: 3. Cilt, s. 1-2.

Gazi Muhtar Paşa'nın Gizli Mısır Raporlarından

Fransa Elçisi Conte de Montebello'nun Mısır'ın şimdiki ahvaline ait bildirdikleri ve mütalâaları üzerine bu kölelerinin rey ve fikri sorulması hakkında Hilâfetpenah Hazretleri'nin şeref artıran emir ve fermanları mabeyincilerden Arif Bey kulları tarafından mahrem tahrî ratla tebliğ olunmuştur.

Adı geçen elçinin bildirdikleri şeyler Mısır'ın Fransa General Konsolosu M. De Reverson'un Fransa Kabinesine vuku bulan gizli bildirimlerine dayandığı görülüyor. Zaten Mısır'a geldiği zaman gösterdiği hal ve muamele kendisinin, Mısır meselesi hakkında, kendinden evvelkilerde bulunmayan bir özel ve önemli talimatı taşıdığına işaret ediyordu. Bu elçi gerçi terbiyeli ve halûk bir zat olduğundan herkesle iyi geçinme yoluna girişmiş ve bilhassa Mısır'ın resmî ve modern adamlarıyla yakından tanışarak oldukça sayılan bir durumda görünmeye liyakat de göstermiş gibi ise de Hükümet daireleriyle muamele ve münesebetlerinde diğer emsalinden daha farklı bir hali, henüz, kazandı denilemez. Onun, Hariciye Nezareti'ne yeni tayin olunan Dikran Paşa yalnız o konsolosla şahsi münasebetlere girişmeyip bendenizle ve birtakım zatlarla da münasebette bulunduğu bellidir. O arkadaşları olan nâzırlar içinde hür fikirlilikle beslenmiş gibi üstün şahsiyetlilik göstermeye yeltenen bir zat şeklinde görünmek isterse de bir yandan da İngilizlerin sevgisini çekmeye gayret edip gizli perde arkasından Nâzırlar Heyeti Başkanlığı'nı almaya çalışır. Öyle ıslahat ve Kitchener layihalarının reddine değil onların ileri süreceği bir meseleye bile karşı duramaz. Mamafih Mısır'ın şimdiki memurları içinde en hallicesidir. Fakat öyle De Reverson'un dediği gibi Dikran Paşa'nın muamele ve düşünce tarzı İngilizlerin siyasi maksatları dışında olsa bu halin İngilizlere gizli kapalı kalması mümkün değildir ve o surette de iktidar mevkiine gelebilmesi hiçbir vakit olabilecek şeylerden değildir. Fakat ötede beride bu yoldaki atıp tutması yalnız ve yalnız kendisini meslek sahibi bir adam göstermek istediğinden ve belki de gerçekte olmayan kuruntulu dilekler çeşidindendir.

Önünde sonunda, kulluğumla arzolunduğu gibi bugünkü günde Mısır'ın bütün daireleri ve bölümleri İngilizlerin canlarının istediği gibi keyfi idarelerindedir. Filan falan paşalar gibi adlarla mevcut olan nâzırların işleri, memurluklarına mahsus yerlerinde roman okumak ve gazete mütalâa etmek ve her ne olursa olsun İngiliz müsteşarlar tarafından hazırlanan kağıtları, sormadan imza etmekten ibarettir. Azıcık soruşturmaya girişecek veyahut gelip geçen işlemlere (muamelelere) akıl erdirmek arzusunda bulunacakların ise iktidar mevkiinde yeri yoktur. Hatta şimdi Harbiye Nâzırı (Millî Müdafaa Vekili) bulunan zat bu memuriyete tayin olduğunun er-

tesi günü Harbiye Nezareti dairesinde çalışanlardan birini çağırıp Mısır askerleri kumandanı Granfl Paşa'ya selam gönderdiği sırada, kendisi bu iktidar mevkiine gelmişse de kumandan hazretlerinin bütün yapacaklarının tasdikçisi olacağını ve hiçbir suretle hiçbir emirde ve hiçbir yerde kendisine karşı durmayacağını söyleyip anlatmasını da tebliğ ve rica eder. Bu haberi götürecek adam, "İşin zaten böyle olduğu Granfl Paşa'ca belli bir şey olduğundan bu ifadenizi tebliğ etmek hasıl-ı tahsil (zaten elde olan bir şeyi yeniden elde etmeye girişmek demek olacağını..." ve bundan dolayı lüzumsuzluğunu anlatmak isterse de herif yine ricasında ısrar eder.

Biraz yukarıda arzolunduğu üzere İngilizler'in Mısır'da çevirmek istedikleri siyaset dolabının ufacık bir cihetini olsun geciktirecek kimse iktidar mevkiine gelemez. Müstesna olarak o makama gelecek öyle bir zattan da eski terbiye tesirleri hükmünce devlet-i aliyye'nin menfaatlerine uygun bir hizmet beklenemez.

Şimdiki halde Mısır'ın mevcut halkı üç sınıftan ibarettir. Birisi bu zamanda memuriyetlerde kullanılan şahıslardır ki bunların onda dokuzu kapıda mihraba kadar İngilizlerin menfaatlerine hizmet edenlerdir. İkincisi hariçte bulunan mazuller (işten çıkarılmış olanlar) ve emekliliği elde etmiş olanlardır. Bunların da onda dokuzu İngilizlere karşı duranlardan ise de Devlet-i Aliyye'ye de taraftar denilemez. Hatta Devlet-i Aliyye'nin Mısır'da nüfuz ve tesirini artırmasına hilekârlık fikirleri işletmek suretiyle mani olmaya kadar bile giderler. Üçüncüsü çiftçilik ve bahçıvanlıkla meşgul servet ve yer yurt sahipleridir ki onlar da Mısır idaresini kendi menfaatleri bakımından görüp açıktan belli etmeseler de kendi menfaatlerine hizmet edenlerin başarılarına duacıdırlar.

İşte böyle bir idare heyetinin ve böyle bir topluluğun içinde bulunan İngilizlerin önlerini boş ve meydanı geniş bularak, Mısır'da sellemehüsselâm (hiçbir kayıtla bağlı görünmeden, engele uğramadan) yürüyorlar ve hangi memurdan cüz'ice bir kızgınlık eseri görseler onu derhal uzaklaştırıyorlar. Onunçün Maliye, Dahiliye, Adliye, Nafıa ve askeriye idare şubelerini ele alıp menfaatlerine dokunacak şekilde kimsenin kımıldamasına mecal bırakmamışlardır.

İngilizler idarenin o kısımlarını ele almakla kanaat etmeyerek gelecek zamanlara ait tasarlamalarının ve kazançlarının kaydına da düşmüşler ve bundan dolayı yalnız Türklerin değil Fransızların da Mısır'dan nüfuzlarını kaldırıp mahvetme çarelerini düşünmekte bulunmuşlardır. 'Fransızların asıl telaşı da başlıca bundan çıkıyor'. Mısır ülkesindeki umum okullara yavaş yavaş sokularak İngilizceyi yaymaya, Türk ve Fransız dillerini mahva çalışıyorlar. Ve bu dillerin derslerini epeyce azaltıp İngilizceyle tebdil ede ede meramlarına nail oldular ve bir yandan da oluyorlar. Halkın çocuklarının İngilizce tahsil etmeleri için teşvik edici ve uzağı görücü o kadar yollar düşünmüşlerdir ki uzun uzadıya anlatmak baş ağrıtma olacağı için kısaltma yolu tutuldu.

Mısır'ın kurtuluşu çaresini bulmak için önce, İngilizlerce bu işgali devam ettirmeye sebep olan şeyin bilinmesi icab eder. O da, Hint yolu olmasıyla Süveyş'in büyük öneminden dolayı Mısır'ın kendilerince emniyet edilmeyecek bir başka ele geçirilmemesi meselesidir. Bu da geçende İngiliz Konsolosu Sir Barning'in[1] Salisbury'ye yazdığı raporda açıkça vardır. Orada şöyle diyor: "Siz Nâzır Hazretleri'nce malûmdur ki ben hiçbir vakit Mısır'ın İngiltere tarafından işgal olunması fikrinde bulunanlardan değildim. Hatta Mısır işleriyle ilk defa meşgul olmaya başladığım sırada ileride bir yabancı işgalini gerektirecek hallerin vücuda gelmemesi için elimden geldiği kadar çalıştım. Ve şimdi de Mısır'ın boşaltılması işinden –sorumlu-

luğu bir akıllı hükümet tarafından kabul olunamayacak– birtakım tehlikelerin meydana çıkmayacağını kesin olarak bilsem yine boşaltıp terketmeyi tavsiye etmekten geri durmam. Fakat tahliyenin icrası halinde, zihinden geçen tehlikelerin tamamıyla vücuda geleceği fikrinde bulunduğum için bu anda tahliyeyi tavsiye edemem."

Bunun yorumlanmasında, "İngilizler Mısır devlet adamlarını mevkiin ve idarenin önemine uygun iktidarda göremiyorlar," demek istiyorlar. İngilizler her ne vakit Mısır'ı bu adamların idaresine bırakarak çıkacak olsalar 'Arâbî' vakası gibi mühim vak'alar derhal tekrarlanacak ve o vakit belki de başka bir devlet Mısır'a girecek veyahut öyle bir halin vukuu sırasında kendilerinin tekrar Mısır'a girmelerini menedebilmek istidadını haiz olan siyasi hallerin çok zorluklara uğrayacak bir zamanına rastlaması ihtimalinden uzakta bulunmayabilecektir.

Bundan dolayı türlü türlü vesilelerle Mısır'da oyalanıp durmak işlerine daha iyi geldiğinden ne o esas sebebi meydana koyuyorlar ne de düzeltilmesi çaresini arıyorlar. Çünkü Mısır'ın esaslı ıslahatı vücut bulsa o halde özür kalmayacak ve artık Mısır'dan pılıyı pırtıyı toplamak icabedecektir.

Son söz, ergin (reşid) olmayan, kendi kendini çekip çeviremeyen idare'yi rüşdünü isbat eden hale getirmektense, onu hep gözaltından ayırmayarak işlerini yönetmeyi (vasiliği) üzerlerinde tutmakta devam etmeyi de yeğ (müreccah) saymaktadırlar. Hal bu derecedeyken Dikran Paşa'nın düşüncelerini kuruntu şeklindeki dilekler, veya boş öğünmeler veyahut şahsi menfaatler arama kabilinden şeylerden saymaktan başka çare yoktur.

Üç yüz Haziranında Wolff'un İstanbul'da sözleşme yaptığı zaman İngilizler Devlet-i Aliyye ile böyle bir sözleşmeye arzulu idiler. Şimdi bu sıralarda o kadar rağbet göstermiyorlar. Çünkü adı geçen sözleşme yapılsın yapılmasın İngilizler zaten Mısır'dan çıkıcı değillerdi. Şimdiki gibi o vakit Üçlü İttifak'la dostluk bağlarını kuvvetleştirmemiş olduklarından işgalin başında İstanbul Konferansı'nda dost devletler elçileri tarafından imzalanan, ilgilerinin olmadığını gösteren mazbata hasıl olan gayri meşru durumu sonradan bir sözleşme şeklinde, mülk sahibinin rızasını alıp tekrar meşruluk, haklılık dairesine sokmak istiyorlardı. Şimdi ise kendilerinin girişiyle dörtlüleşen 'Üçlü İttifak'ın İngilizleri o gibi ihtiyat tedbir ve kayıtlarına başvurmaktan kurtulmuş gibi bir hale getirdiğinden, Mısır meselesinde tam bir serbestlik kazanmış olduklarından Devlet-i Aliyye'nin hükümranlık haklarına o kadar aldırış etmemeye kalkmışlardır.

Şu halde Zat-ı Şahane'nin Mısır'daki mülkdarlık (mülk sahipliği) hükümranlık haklarının korunması ya İngilizlerle gerçekten ve kalben bir dostluk kurmaya veyahut tam bir metanetle açıktan bir karşı koyma ve düşmanlık göstermeye bağlı olduğu mütalâaları kısa olan aklıma gelmekte ise de artık hangisinin daha ziyade menfaat sağlayacağı Zıllullah Hazretleri'nin ilâhi ilhamlar beyan eden emir ve fermanlarına bağlı olup kulların mukaddes vazifesi ise ancak zihninden geçeni doğrudan doğruya, Velinimet Hazretleri'nin yüksek eşiklerine arzetmekten ibarettir. Bu hususta ve her halde emir ve ferman, emirler ve ihsanlar sahibi Efendimiz Hazretleri'nindir.

8 Zilhicce 1308(3 Haziran 1307)
Satın Alınmış Köleleri
Gazi Esseyyid
AHMED MUHTAR

BELGE 2

Mısır'dan Abdülhamid'e Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından gönderilen ve Mısır'da Damad Mahmut Paşa, Jön Türkler, Hıdiv'in İstanbul'u ziyaretine dair intibalar, İngilizlerin tutumu hakkında bilgi veren 16 Ocak 1900 tarihli rapor.

Belge Sıra No: 2 (sadeleştirilmiştir)
Bak: 3. Cilt, s.1, 3-5, 26-27.

Mısır'dan Saray Başkâtipliği Eliyle Abdülhamid'e Gönderilen Rapor

16 Ocak 1900

Damat Mahmut Paşa Mısır'a geldiğinden beri buraca görülen bazı haller ve vak'alar üzerine alınması gereken tedbiri bir dereceye kadar özet olarak bildiren ve yukarıda sureti bulunan telgrafın (bu telgraf vesika dosyasında yok) üzerine Padişah Hazretleri'nin bazı emirlerini bildiren 1 kanun-i sani 1316 (14 Ocak 1900) tarihli ve şifreli tafsilatlı telgrafları alındıysa da bu telgrafın gayet mufassal ve uzun olması, insanlık hali şifrenin tertib edilmesi ve çözülmesi sırasında yapılması tabiî olan bir hayli yanlışlıkların da yapılması sebebinden olması gerekir ki zikrolunan muhafassal telgraf bir dereceye kadar manasız kalarak ne yazık ki esaslı bir mana çıkarılamadı. Şu kadar ki bir taraftan suretini yukarıya çektiğim telgrafın oraca açıkça anlaşılamadığı ve diğer taraftan da 31 Kanun-ı Evvel 1316 (13 Ocak 1900) tarihli, Şifre Kâtibi Asım Bey tarafından alınan telgrafta Muhip Bey'in İstanbul'a geri gönderilmesiyle kendisine verilen işlere dair malûmat ve benim mütalâamın açıkça ve sözle bildirilmesi, Padişah Hazretleri'nin emirlerinden olduğunun anlaşılması üzerine, bu konuda gereken izahat ve malûmat ve mütalâaların arzedilmesine lüzum görülmüştür. Şöyle ki:

Adı geçen Mahmut Paşa'nın geçen Eylül'de, Avrupa'dan Mısır'a gelmesini müteakip kendisini İstanbul'a gönderilmesini bildiren Padişah'ın emriyle beraber Hıdiv'e çekilen telgraf üzerine bu zat tarafından işlerin yapılmasına mahalli kanun ve nizamların müsait olmadığı cevabı ve kendisinin de isteğiyle gitmek arzusunda bulunmamasından dolayı İngilizlerin işin düzelmesine İstanbul tarafından teşebbüs olunmuş olmasından doğmuş olması gerektir ki General Konsolos Vekili Mr. Rud, Mahmut Paşa'nın Mısır'dan harice çıkarılmasına kalkışmışsa da Hıdiv buna karşı koymuş olduğundan bu zatın Mısır'da bulundukça gerek gazetelerle ve gerek başka şekillerle Devlet-i Aliyye aleyhinde uygunsuz yayınlarda bulunmaması şartıyla ikametine müsaade edilmişti. işte o vakit Mahmut Paşa'ya bir görüşme zamanı ayrılarak aramızda bir konuşma vesilesi olmak ve sırf münasebette bulunmak sayesinde gerekli nasihatta bulunmak düşünülmüşse de bazı ta-

raflardan aldığı nasihatlerden dolayı olmak gerekir ki ziyaretime karşılık vermeyip benimle münasebette bulunmaktan kaçınmış olduğundan artık işlerin düzelmesi yalnız Hıdiv'in eline kaldığına hükmolunarak bundan sonra işin üstüne pek de acele varılmayarak yavaş yavaş Hıdiv'in iltifatları ve iyi davranışlarıyla düzeltilmesi çaresi aranılması tekrar tekrar Padişah Hazretleri'ne arzedilmişti. O sırada Hıdiv tarafından gösterilen arzu üzerine midir, her nasılsa Muhsin Bey'in iki kere neticesiz İstanbul'a gelip gitmesi ve ondan sonra Muhip Bey'in gelmesi vukua gelmişti.

Muhsin Bey'in gelip gitmesi esnasında tabiatıyla işe müdahale etmedimse de Muhip Bey'in gelmesiyle kolaylık gösterilmesi lüzumuna dair Padişahın emirlerini bildiren, aldığım yukarıdaki telgrafları üzerine tabiatıyla işin gereğine göre kolaylık yolu aramaya giriştiğimden ve bu ise Hıdiv'in elde edilmesinden başka bir suretle kaabil olmayacağına karar verildiğinden bu konuda Hıdiv ile görüştüm ve dedim ki:

"Şevketmeap Efendimiz size selam ediyor ve Mahmut Paşa'yı kandırıp İstanbul'a göndermeyi sizden bekliyor. Eğer bu konuda kayıtsızlık gösterilirse gücenecekleri tabiîdir. Bu ise sizin için iyi bir şey olmaz. Hususiyle bu iş Mısır'ı ilgilendiren bir iş de olmadığından akıllı zevat tarafından ayıplanırsınız. Çünkü bu adamı siz beslemezseniz burada kalamaz. Siz de bir aile reisi olduğunuz ve hususiyle dört kız babası bulunduğunuzdan dolayı ekonomiye muhtaç iken bu adamlar münasebetiyle ayda binlerle liranız gidiyor. Yani hem durumunuzca ve hem de para bakımından zarardasınız. Zararın neresinden dönülse kardır. Ve ilâh..." gibi sözlere mukabil dedi ki:

"Evet şu Hıdivlik mevkiine geldim geleli ecdadımdan hiçbirinin yapmadığı hareketleri ben yaptım yani kendimi gerçekten Padişah'ın bir kulu bilerek Padişah Hazretleri'ni ziyaretten ve Padişah'ın iktidarım dahilindeki her emrini yerine getirmeye çalışmaktan ve bu hallerin üstüne bütün gün İngilizlerin nefret nazarını üzerime bile bile çekmekten geri kalmadımsa da her hususta oradan hakarate gördüm. Bulgar ve Karadağ Prenslerinden aşağı tutuldum. Ve.. ve... ilâh... Soğuk muamelelere hedef oldum. Nihayet Rodos'tan kovulmak ayıbına da dûçâr oldum artık dokuz yıldan beri reddettiğim, İngiltere Kıraliçesini ziyaret davetini kabule mecbur olarak ister istemez geçen yaz gidip ziyaret etmem üzerine işte şimdi Mısır'da İngilizlerden gördüğüm iyi muameleyi görüyorsun. Yani rahatımı ancak şimdi buldum. Keşke bu ziyareti dokuz yıl evvel yapıp da bunca zaman sıkıntı çekmeyeydim. Hâsılı, mevkiim enternasyonaldir. Devletler ve hususiyle İngiltere razı olmadıkça bana kimse bir şey yapamaz ve Mahmut Paşa da reyimin haricinde hareket etmez" demesi üzerine:

"Demek ki maksadınız intikamdır. Bu ne kadar sürecek?" dediğimde:

"Evet şimdi bana iki adım gelinmedikçe, ben bir adım bile atmam," dedi.

"Peki adımdan maksadınız nedir? Söyleyiniz de bileyim ve ona göre icabına bakayım," dediğimde, gülerek lakırdı karıştırıp sualimi karıştırıp, sualimi cevapsız bıraktı. Bu mülâkat bir saat devam ettiği halde zikredildiği gibi neticesiz kaldı. Bundan sonra oturduğum yere dönerek Muhip Bey'i kendince vazifesini yapmak üzere eline bir kartvizit vererek vererek Mahmut Paşa'ya göndermem üzerine aldığı cevap bir münasebetle Hıdiv'in kulağına gittiği zaman rızası hilafına Padişah'ın gönderdiği birini kabul ettiğimden dolayı hiddetlenerek derhal Mahmut

Paşa'nın Salih Bey'ini çağırarak hiddet göstermiş ve o da Muhip Bey'in sözlerini yalanlayarak bundan sonra kimseyi Hıdiv'in reyi alınmadıkça kabul etmeyeceğine, Paşa'sı tarafından söz verip yeniden kesin olarak söz verilmiş ve yemin edilmiş olduğu sonradan anlaşıldı. Bundan sonra Hıdiv'in hiddeti Muhip Bey'e dönerek kendisince bilinen sebeplerden dolayı bu zatın İstanbul'a çağrılması lüzümunu yazacağını sırf bilgi edinmem ve bence icabına bakılmak temennileriyle kâtibini bana gönderdiğinden, ben de durumu 22 Kanun-ı Evvel 1316 (4 Ocak 1900) tarihinde telgrafla yüksek makamınıza yazmıştım.

O sırada Bedirhan Paşazâde Osman Paşa geldi. Ve kendisini İran ülkesi yoluyla Anadolu'da Kürdistan'a geçip oranın kürtlerini isyana teşvik edeceği haberi yayıldı. Ve Halim Paşazâde Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'dan birdenbire kaybolması üzerine onun da Avrupa'dan kendi gibilerini almaya gittiği işitildi. Ve İsmail Kemal Bey'in dünkü gün, İskenderiye'ye geleceği ve onun da Mısır'da bulunan Arnavutlar tarafından istikbal olunacağı gazetelerde görüldü. Ve diğer taraftan da Mısır'daki Jön Türkler gürûhunun bazı Ermenilerle birleşerek Şafak Cemiyeti adı altında uygunsuz hareketlerde devam ettikleri söyleniyordu.

Bunların kimin tarafından yapıldığı aranılırsa da meydanda fail bir reis yok. Gerçi Mahmut Paşa'yı beslemek ve İstanbul'a karşı düşmanlık göstermek ve şunun bununla bir düziye görüşmek gibi hallere bakılırsa, bu haller Hıdiv taraından yapılıyor denilmek kolaysa da elde açık ve resmî deliller olmadıkça adı geçen zata bu gibi ağır bir töhmetin yüklenmesi kaabil ve akıl kârı olamayacağından bunlar Hıdiv tarafından yaptırılıyor, diyemem. Şu kadar ki Mahmut Paşa'yı para vererek beslemesi gibi halleri öne sürerek, Hıdiv'e şikayete kalkıştımsa da cevaben:

"Padişah ailesine mensup, zarurete düşmüş bir zatı dilenciliğe terketmek şanıma yakışmaz," dediği gibi diğer sözlerimi de dinleyecek ve itibar edecek kulak bulamadım. Ve sade bir tebessüm ile aleyhimde beslenen düşmanlığın şiddetlenmesinden başka bir şey görmedim. Şu halde sarfettiğim gayret ve sözlerin arkasında bir ordu olmalı ki tesirli olsun. Madem ki o yoktur ve sadece laf ile iş görmek lâzım geliyor, işte bu halin bu merkeze gelmesi ve buraca çare bulunmaması tabiîdir. İşte bu çaresiz durum üzerine idi ki sureti yukarıda yazılı telgraf yazılmıştır.

Özet

Bu Halin Esas Sebebi Nedir?

Hıdiv'in ifadesine bakılırsa yukarıda yerinde biraz bildirildiği gibi kendisinin İstanbul'dan bir düziye hakarete uğramasıdır. Veyahut Mahmut Paşa'yı ikna ederek İstanbul'a gönderirse bu konudaki hizmetinin Padişah'ın yanında pek büyük makbule geçeceğini işitmesi veya hissetmesi üzerine geçen yaz Avrupa'da bu işin arkasına düşüp tam neticeye nâil olacağı yani İstanbul'u kendisine minnettar edeceği ümidini hasıl eylediği bir zamanda şu hizmetinin İstanbul'ca kabul edilmemesidir. Çünkü bu hizmeti görmekle İstanbul'u minnettar ederek ya yukarıda bahsedilen hakaretlerden kendisini kurtarmak veya fikrince Padişah'ın hediye vermesi gibi sırf kalben beslediği bazı niyetlerine nail olmayı arzu etmiş olsa ge-

rekti. Daha sonra Muhsin Bey gelip gittiği sıralarda da Mahmut Paşa'ın aradığı gibi bir teminata nâil olmadıkça İstanbul'a gidememesinden dolayı işi münasip bir yerinde tatlıya bağlayamaması ve o arada bazı Mısırlılara oraca rütbeler verilip beraatlarının durdurulacağı, vaitlerle tekrar heriflerin ellerine gönderilmesi ve buna karşılık kendince vaki olan bazı rütbe ve nişan taltifleri istidasının cevapsız kalıp sadece, postada evrak kaybolmuş gibi manasız bir cevaba nâil olması işte bu karmakarışık halin vukuuna başlı başına bir sebep olup kalmıştır.

Bu Halden Ne Fenalık Doğar?

Şu toplanan, firarî ve Jön Türk adıyla anılan topluluk burada bulundukça devlet aleyhinde zararlı neşriyatta bulunamaz. Çünkü Lord Cromer, onların yolsuz harekete kalkışmalarını müteakip Mısır'dan çıkacaklarını ilgili makamına bildirmiştir.

Şu halde, yapmak isteyecekleri şey, mesela Osman Paşa'nın Kürdistan'a gitmesi gibi işlerden ibaret kalmak lâzım gelir. Fakat Kürtler vaktiyle içlerinden yetişen Bedirhan Paşa'yı bile tanımayarak müdafaa etmediler. Oğlunu ise hiç tanımazlar. Bundan dolayı Osman Paşa'nın Kürdistan'a dahil olabilmesi farzedilse bile hiçbir zararı olamaz. Şu halde, bunların Mısır'da oturarak kuru kuru şamatalarından başka fenalıkları tasavvur edilmez.

İngilizlerin Hali ve Bu Konuda Tuttukları Yol

İngilizler Mısır'ı işgal etmezden önce Devlet-i Aliyye'nin hayrını isteyen gerçekten dostuydu. Çünkü Hint yolu olan Mısır, Devlet-i Aliyye'ye bağlıydı. Mısır'ı işgal ettiği zaman kıyamete kadar terk etmemeyi de göze aldırarak artık Mısır'ı benimsediği cihetle ondan sonra Devlet-i Aliyye'ye karşı ittihaz ettiği yol, kayıtsızlık yoludur. Ancak günlük menfaatleri ne tarafta bulunursa mümkün olduğu kadar devletler hukuku kaidesine uymakla beraber o gün orayı okşamak yani kâh istanbul'u ve kâh Hıdiv'i hoş tutarak gün geçirmekten ibarettir. Aslında Saltanat-ı seniyye'nin Mısır üzerindeki hükümranlık haklarının muhafazası işinde Devlet-i Aliyye'yi temin etmek maksadıyla önceleri İngiltere Başvekili'nin ikide birde kuru sözlerle yapmacık olarak verdiği teminatı Devlet-i Aliyye'nin senet ittihaz ederek inandığına ve inanmak istediğine İngiltere devletince kanat hasıl edildiğinden İngilizler şimdi Mısır'ı tamamıyla benimsemiş ve adeta zaptetmiştir. Fakat işgal tabirini devam ettirmesi bahsine gelince, bu hal çeşitli sebeplerden dolayı politikasına pek uygun düştüğünden bu adın dilde dolaşmasını devam ettirmektedir. Aslında bir hayli zamandan beri tarife hacet bırakmayan bir şey olmak üzere Avrupa devletlerinde ülke zaptetmek 'işgal eylemek veya kiraya almak' gibi adlarla cereyan ettiği halkın malûmudur. Netice itibariyle İngiltere devleti, Devlet-i Aliyye ülkesinin yalnız Rus eline düşmesi tehlikeli olduğuna dair diğer devletlerle beraber teessür göstermekten başka şimdi hiçbir şeyle müteessir olmadığından küçük işlerde tamamiyle kayıtsızlık yolunu tutmuş ve yalnız devletler hukuku kaidelerine saygı göstermiş ve ona tâbi olunmuştur.

Yukarıda Gösterilen Telgrafın İzahları
Yani Şu Durumda Alınacak Tedbirler

Mısır'da teşekkül etmekte olan şu fesat ocağının -Jön Türk topluluğunun- söndürûlmesi bahsine gelince, bu hususta alınması uygun görülen tedbir üçtür:

Birincisi: Padişah hazretleri tarafından tamamiyle ilgisiz kalınıp hiç teessür gösterilmemesidir. İşte bu halin birkaç ay devamı Hıdiv'in masraf hususunda sıkıntıya uğramamasının imkânsızlığı demek olacağından işte böyle bir zamanın yaklaştığı hissedilince ona göre icabına bakılmasıdır.

İkincisi: Yukarıda söylendiği gibi Hıdiv'in, "Bana iki adım gelinmedikçe bir adım bile atmam" sözünden tarziye istediği belli oluyorsa da bu konuda vaki olan soruya cevap vermediğinden arzusunun neden ibaret olduğu bilinmemektedir. Şu kadar ki, bunun sonunda Mahmut Paşa'nın istediği teminatın yeniden canlanması da mümkündür. Çünkü Paşa, kendiliğinden İstanbul'a gidivermeye korkuyor.

Üçüncüsü Bu işi İngilizlere gördürmektir. Ve en doğrusu da budur. Çünkü İngilizler kıyamete kadar Mısır'dan çıkmamaya niyet etmiş olduklarından bir anda, bir taraftan kendileri Mısır'dan çıkarılmak korkusuyla tehdit olunmak ve diğer taraftan da hiç olmazsa fesat yuvasını dağıtmak teklifiyle karşılaştırılmak yolu tutulursa maksada ulaşmak kaabildir. Zira madem ki İngilizler Mısır'dan kat'iyen çıkmamayı kararlaştırmışlardır. Bu konuda Devlet-i Aliyye'nin şikâyet sesini yükselttirmemek için ikinci teklifi 'başım gözüm üstüne' diyerek derhal kabul edecekleri tabiîdir.

Bilhassa şu sırada Mısır'da meydana çıkan fesatlar eski devirlerin yolsuzluklarıyla mukayese kabul edecek şeylerden olmadığından bu fesadın artışı İngilizlerce bir ipucu ve tutamak ittihaz olunarak kendilerinin işe karışmalarını kolaylaştırmaya ve göstermeye mecbur olacakları şiddet haraketini tevil etmeye yardımcı olabileceğinden Osmanlı devleti de bu suretle meramına nâil olarak bu işten başarı ile çıkabilir.

Benim Tarafımdan Burada Yapılacak Bir Şey Var mı, Yok mu?

Yoktur. Zira arkamda bir ordu olmadıkça Hıdiv kuru laf dinlemiyor: Lord Cromer'e gitsem, bu gibi müracaat birinci derecede İngilizleri buraca açıktan açığa mülk sahibi tanımak demek oluyor ki, bu hal işime gelmez.

İkincisi: Lord Cromer Mısır'ın içişlerine müdahale etmek manasını içine alan bu gibi hiçbir müracaatın tarafımdan kabul edilmemesini ve çünkü asıl memuriyetimin bu gibi işlere şumûlü olmayıp yanımda bir de İngiliz Fevkalâde Komiseri bulunmadıkça hiçbir sözümün tesirli olamayacağını, defalarca burada hükümet erbabına bildirdiği gibi bu gibi işler ve hususlar ancak Sadaret ile Hıdiv arasında muhabere ile sonuca bağlanması lâzım geleceğini hatta birkaç kere bana da söylediği, tekrar tekrar arzedilmişti. Bundan dolayı buraca her türlü teşebbüsün neticesiz kalacağı ve yalnız Padişah Hazretleri'nin şan ve şerefini alçaltacağı sebebiyle yukarıda gösterilen üç suretin birine veya akıl edemediğim diğer bir surete göre işlerin düzelmesi ancak her işini müşküllerini halleden Padişah Hazretleri'nin isabetli reyine bağlı olmakla durumun Padişah'a arzedilmesi hususunda emir ve ferman Efendimizindir.

16 Ocak 1900

Mısır'ın İngiliz askerî işgalinden boşaltılması sebeplerinin hazırlanması için Devlet-i Aliyye ile İngiltre devleti arasında yapılan 24 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1885 tarihli sözleşme hükmünce Devlet-i Aliyye'nin Fevkalâde Komiseri sıfatı ile acizleri Aralık 1301'de Mısır'a gönderilmiş olduğum gibi ondan bir sene sonra İngiltere Devleti her ne sebepten ise kendi komiserini çekip aldığı ve bu memuriyete sona ermiş nazarıyla bakarak Mısır Hükümeti'ne bildirdiği cihetle acizleri o vakitten şimdiye kadar memuriyetsiz kalmış olduğum ve ancak İngilizlerin askerî işgaline karşı Devlet-i Aliyye'nin de bu şekilde bir işgali gibi ve bir çeşit medeni protestosu makamında onlara inat burada bırakıldığım ve bu suretle nazik bir mevkide bulundurulduğum arz ve beyana muhtaç olmayan bir şeydir.

Mısır'ın hükümet memurları askerî işgalin başından beri İngiliz Umumi Konsolosu'nun nüfuzu altında bulunduklarından Devlet-i Aliyye'ce ara sıra icap eden herhangi bir işe dair söz söylemeyi, hatta devlet lehinde (devletten yana) pek cüz'i hayırlı olabilecek bir ihtarda bile bulunmayı, resmîsi şöyle dursun ehemmiyetli adi bir dinleyecek kulak dahi bulamazdım. İşte bu çaresizlik hali içinde gerek Mısır halkının devletten yana kalp kazanma için gerek resmî ödevler dışında düzenlenmesine lüzum görülen zaruri işlerinde ancak Hıdiv'le iyi münasebetlerde kalmak gibi tedbirlerle bir dereceye kadar iş görmeye yol bulabilmiştim. İyi münesebetler ise ancak kendisinin İstanbul'a kalp ile ve ciddi olarak bağlı ve dost kalmasıyla hâsıl olabilecekti. Başka türlü olamayacağını görüyordum.

Her ne kadar bu zatın belli olan ahvali gereğince, hoş görülmeyecek bir nice hareketleri varsa da onlardan pek de zararlı olmayan ve herhangi bir suretle önemi bulunmayanlarına göz yumulup sırf yabancıları memnun etmemek için kendisini oraya hoş göstermeye ve orasını buraya dost yapmaya çalışırdım. O zat geçen ay sonunda İstanbul'dan döndükten sonra kulağına söz girmez olmuştu. Benim makamım hakkındaki eski muamelesini değiştirip halkın gözünde memuriyet sıfatımı küçültmek için her türlü fırsattan faydalanmaya kalkıştı: Evvela kış mevsimlerinde Kahire'de oturduğum İsmailiye Köşkü'nden çıkarılmaklığım düşüncesi birkaç ay önce zihninden geçtiğini bazı alâmetlerle hissetmiştim. Madem ki Mısır halkı Padişah adına bulunan kimseyi o köşkte görmeye alışmıştır, şimdi oradan çıkıp adi bir kira evine nakledersem Padişahın ve devletin şerefine gelecek zarardan korunmak için her fedakârlığı ihtiyar ederim, diye düşündüm ve İngilizler karşımda Nil Köşkü'nü işgal ettiği zaman boyunca İsmailiye'den çıkmayacağımı onlara bazı ahval dolayısıyla işittirdiğimden mi olacak yoksa bu yaz İskenderiye'ye naklettiğim sırada tamir bahanesiyle bazı yerlerini içinde oturulmaz bir hale koymak veya artırmaya koyup satılığa çıkarmak tedbirlerinden birinin kararlaşmış bulunmasından mıdır, her nedense şimdiye kadar öyle bir ses çıkmadı. İkincisi, Hıdiv olan zat her mevsim sonunda Kahire'den İskenderiye'ye ve İskenderiye'den Kahire'ye naklederken nezaket icabı kendisini şimendifer istasyonunda uğurlar veya karşılardım. O da karşılık olarak bana aynı nezateki, maiyetinden bir memur yollamakla gösterirdi ve bayram gibi bazı ziyaretlerimi iade ederdi. Bu defaki son naklimde istasyona kimseyi göndermediği gibi bir vakitten beri ziyaretlerime karşılıkta bulunmayı da unuttu.

Üçüncüsü, Asuan Su Deposu'nun açılışı zamanı yapılan resmî davette beni Zat-

ı Şahane tarafından resmî bir sıfat taşıyan devlet adamı durumunda bulundurmadı. Dördüncüsü Asuan'dan dönüşte İngiliz Kralının biraderi Dük Hazretlerine verdiği resmî ziyafette Prens ünvanını taşıyan ve en çoğu mir-i miran rütbesinde bulunan ailesi erkeklerini ilk defa olarak bu defa sofrada benden yukarıya koyduracağını maiyetinden birinin rütbeleri de Padişah Hazretleri tarafından ve İstanbul'dan tebliğ ve ihsan buyrulan aynı rütbelerdir. Teşrifat usulü de devletçe tayin ve tesis edilmiş olan aynı kaideye tâbi olacağı cihetle, "Hıdiv'den başkasının burada benden ileri geçmeye hakkı olmadığını" söyleyerek davete gitmedim. Beşincisi, her yıl hac zamanı gönderilen hediyenin çıkması sırasında tertip edilmekte olan merasime beni resmen davetle bulundururken, ilk defa olarak bu sene davet etmedi. Altıncısı, senede bir defa verdiği baloyu bu kış da tekrar ettiği sırada âdet üzere benim de refakatimde bulunanları davet etmişse de yanımda bulunanlar hakkında başkalarından aşağıca muamele edildiğini gördüğüm gibi gece yarısı büfeye giderken ailesi halkının yine benden önce çağırılacağını anladığından biraz duraklayarak baloyu terkedip çıktım. Yedincisi, daha bunlara benzer diğer yakışıksız halleri de gözden kaçırmadım.

İşte bu arzettiğim haller taşıdığım sıfat ve haysiyetle uygun görülecek şeyler olmadığıdan onun maiyet memurlarından birini celbedip Mısır'da Hıdiv'in şahsından başka gerek ailesinden ve gerek diğerlerinden kimsenin devletten prenslik ünvanıyla ve başka suretle hiçbir şekilde imtiyazları olmadığı ve ben de kendisinin maiyet memuru bulunmadığım ve Padişah Hazretleri tarafından kendisi gibi sıfatı belli bir memur bulunduğum cihetle bundan sonra geçmiştekiler gibi layık olmayan muamele ile karşı karşıya bulundurulmamaklığım lüzumu kendisine bir kere söylettirilmesi son tedbir olarak düşünüldü.

Hıdivlik Divanı Türkçe Kalemi Müdürü Saadetlû İzzet Bey yanıma davetle münasip şekilde anlatılmıştı. Bu zat Hıdiv'i görüp iki gün sonra geldi: "Hıdiv Hazretleri selam ediyor ve şahsınızı muhterem biliyor ancak, memuriyet sıfatınızı tanımıyor ve prenslerin bundan sonra teşriatta sizden evvel gelmelerine karar verilmiş olduğu cihetle bunun değiştirilmesine de lüzum görülmüyor," dedi. Cevap olarak, "Teessüf ederim, memuriyet sıfatım şu sırada üzerimde bulunuyor. Sıfatımı tanımamak onu veren Hilâfetsimat Efendimiz Hazretleri'ne dil uzatmaktır ki keşke beni tahkir etseydi de o yüksek makama dil uzatmasaydı, daha iyi olurdu. Binaenaleyh bundan sonra kendisi ile her türlü karşılaşmadan çekinmek ve kaçınmak üzere olacağım ve keyfiyeti Şevketli makama arzedeceğim," dedim.

Bu vak'adan birkaç gün sonra Kurban Bayramı gireceğinden bayram ziyaretini bu kararın dışında bırakınak veya bırakmamakta tereddüt ettiğim halde, bayramın üçüncü gecesi Almanya veliaht prensine Hıdiv tarafından verilecek akşam ziyafetine bayramdan iki gün evvel davetname aldım. Elbette bu ziyafette Mısır prensleri de bulunacaktı. Ve benim de onların aşağısında kalmayacağım biliniyordu. Böyle olduğu halde şimdi bana bir davetname gönderilmesi olsa olsa teşrifatça eski usule döndüklerini gösteren bir alâmet olabilir diye düşünmüşsem de herhalde bir kere sormanın doğru olacağını hatırladım. Sorulup yine yeni kararda sabit olduklarını haber aldığımdan artık bunun üzerine hem bayram ziyaretine gitmedim hem de davete icabet etmeyerek, "Bu gibi yolsuzlukları kendi memurlarına yapabilir," dedim.

Bu hallerin sebeplerine gelince, işitildiğine göre güya Hıdiv İstanbul'a gittiği

zaman ve bilhassa son seyahatinde makamına layık muamele görmemiş veya bed muamele görmüş de bu biçimsiz hareketleri onun karşılığı sayarmış. Veyahut Taşoz'da buluna Mahmut Rıfat Bey adındaki memuru hakarete uğramış da artık orada bırakılması caiz görülemediğinden kendisini oradan çekmiş. Burada da acizlerine o şekilde misilleme yapmak istermiş.

Hâsılı, eski Hıdiv İsmail Paşa'nın son günlerini ibret alıcı gözden uzak tutmamak ve bundan dolayı Şevketmeap Efendimiz Hazretleri'nden fevkalâde korkmakta bulunmakla beraber devletçe zararlı birtakım yolsuz hallere devamdan da kendini alamamaktadır. Yunan veya İran devletinin adi bir konsolosuna bile yapamadığı bir muamelenin Hilâfetsimat Efendimiz Hazretleri'nin acizleri gibi, memurluğu sıfatını taşıyan bir kuluna reva görülmesi her ettiğinin yanına kalmasından ileri geldiğinden şayet sıfat ve mevkiim tanıttırılarak tarziyesi alınamazsa tabiî keyfiyet devletin haysiyetine dokunacağından, bununla beraber acizleri de burada bütün bütün yalnız ve yabancı bırakılmış olacağından daha ötesinin ne gibi sonuç vereceği meçhul olmakla ol bapta...

Sureti yukarıya çıkarılan tahriratın bu gün Sadrazamlık makamına yazılmış olduğu Hilâfetpenah Hazretleri'nin yüksek bilgileri içine alınması temin buyrulduktan gerek bu hususta ve her halde emir ve ferman söz sahibi Efendimiz Hazretlri'nindir.

25 Zilhicce 320 ve 11 Mart 319
- Satın alınmış Köleleri
Gazi
Esseyyid (mühür)
AHMED MUHTAR

BELGE 3

Midhat Paşa'nın Suriye'de vali bulunduğu zaman İngilizlere, ihale ettiği 'zanır' denilen bir madenin imtiyazına dair Damad Mahmut Paşa tarafından Padişah'a yazılan mektubun metni.

Belge sıra No: 3 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: III. Cilt, s. 6-7.

Hâk-i Pây-ı Meâl-i İntima-yı Hilâfetpenâhilerine Maruz-ı Abdi Sadıklarıdır*

Almanya ve Avusturya ve Fransa ve İngiltere'de lastik namıyla yapılan birçok eşyada ve araba boyası gibi ruganlı işlerde vesair sanayide istimal olunup arapça 'zamr' denilen madenin Avrupa'da vücudu nadir (az) olduğu ve bir miktar Amerika'dan geldiği halde bunun en başlı madeni Suriye vilayetinde Hasbiya kazasında zuhur ederek Avrupaca gayet kıymetli ve sürümlü olduğu cihetce senevî yirmi beş bin mecidiye (20 kuruş kıymetinde gümüş para) bedelle tebaadan talipleri var iken Midhat Paşa'nın Suriye Valiliğinde dokuz bin mecidiye bedelle dört seneliği bir İngilize ihale olunmuş ve burada bulunan talipler ihale-i vakıa fesih olunur ve bervech-i mâruz bedelâtı layika ile müşteri olduklarını beyan etmeleriyle maadin idaresi tarafından Midhat Paşa'ya yazıldığı halde sadetten hariç cevap vermiş olduğu ve şimdi Midhat Paşa'nın ihale ettiği İngilize imtiyazının verilmesi maadın idaresince mukarrer (kararlaştırılmış) bulunduğu haber alınmıştır ve evrakı dahi görülmüştür. Bu hususta hazinece ve mülkçe olan mazarrat ve mahzurun defi için Midhat Paşa ihalesinin tevkifi (tutulması) vecibeden (gerekli) ise de herhalde irade ve ferman Hazret-i Velilemir Efendimiz'indir.

28 Şevval 98
Abdi Memlûk-i Şehinşâhı
MAHMUT

* Bu uzun sözlerle, o zamanın usulüne göre Padişah'a hitap ediliyor. / C. B.

BELGE 4

Damad Mahmut Paşa'nın Bağdat Demiryolu'nun Alman kumpanyası yerine, İngiliz kumpanyasına verilmesi hakkındaki fikirleri ve Macar 'Ernest Rehniçer' Kumpanyası'na imtiyaz müsaadesine ait tekliflerini bildiren mektubu. İçindeki mütalâalar, o zamana göre önemlidir.

Belge Sıra No: 4
Bak.: 3. Cilt, s. 10-12.

Bağdat Demiryolu'na Dair Damad Mahmut Paşa'nın Layihası
Lâyiha - Hazine-i Evraktaki Dosyasından

Hıtta-i Bağdadiye Elcezire arazisini müştemil bulunmakla kuvve-i inbatiyece bire yüzyirmi vermekle meşhur olup birkaç kere Mısır taraflarını satın alacağı gibi Amerika arazisine bile meydan okuyacağı Abbasiler zamanındaki mahsulât-ı malânihayesiyle hatta Roma İmparatorluğu'na uzun müddet zahire ambarlığı vazifesini ifa etmesiyle müsbittir.

Hayfaki Cengizî'lerin muhacemat-ı garetgaranesinden sonra ziraat ve felâhat terkolunmaya başlamış ve bugüne kadar metrûk ve muattal hükmünde kalmış olduğundan eğerci esbab-ı servet bahşayi-i sabıkını bilkülliye kaybetmiş ise de fakat tarlaların yediyüz seneden beri yüzüstüne bırakılmış olmasından kuvve-i tabiîye-i mahsulperverîsinin daha ziyade artmış olması muhakkaktır.

Şimdi oralara bir şimendifer hattı temdit olunacak olsa Hazine-i Hümâyuna milyonlarca liraların gelmesine sebeb olacağı gibi sevkiyat-ı askerîyenin kesb-i suhulet edeceğine nazaran dahi memâlik-i vesia-yı şahane bir oda içi haline gelecek ve menafi-i azime-i saire ise şüphesiz birbirini vely ve takip edecektir. Ezcümle İslam muhacirlerine burası pek müsait bir ziraatgâh olur ve Hindistan sekene-i İslamiyesinden pek çokları hissiyat-ı İslamiye saikasıyla vatan-ı aslilerini terkedip buraya gelebilir. Kezalik Necit ve Hadramut'tan dahi birçok kabail-i urban bu araziye yerleşir. Ahâliye vesait-i iştigal ve vesail-i taayyüş bulmak en ciddi ıslahattan maduttur. Alelhusus Hazine-i Hassa-i Şahane'ye ait bulunan nice arazi-i vesia-yi mütecavire şimdi harabezar iken bu sayede bir mamurezar olabilir. Velhasıl bu hususlarda söz söylemek malûmu ilâm kabilinden olmakla sükût evlâdır. Ancak Bağdat hıtta-i cesimesine şimendifer imtiyazı talebinden iki rakip kumpanyasının tekâlif-i esasiyesine ve politika cihetlerini muhakeme maksad-ı aksadır.

Bu büyük hattın imtiyazını taleb eden iki kumpanya vardır ki birisi Konya şimendiferini yapan Alman kumpanyası diğeri Macarlı 'Ernest-Rehniçer' Kumpanyasıdır. Alman kumpanyasının teklifinde oralarca fazla-i varidat zuhura gelsin gelmesin Devlet-i Aliyye kilometre başına 19 bin frank tazminat vermeye mecbur tutuluyor. Macarlı Ernest-Rehniçer Kumpanyası'nın teklifine gelince, bunların şartları evvela: Kilometre başına 15 bin frank tazminat istemek olup o da eğer fazla-i varidat zuhura gelirse ancak o vakit alabileceler. Eğer fazla-i varidat tazmi-

nat-ı matlubeyi ifa edecek dereceye gelmezse istemeye bir gûna hakları olmayacaktır.

İkincisi: Hükümet-i seniyye imtiyaz fermanını verir vermez kumpanya en mutedil şeraitle yani melfufen takdim kılınan defter mucibince talep vukuu takdirinde Hükümet-i Seniyye'ye derakap 5 milyon lira istikraz edecektir.

Üçüncüsü: Kumpanyanin bu tekalifi icra edebileceğine dair Devlet-i Aliyyece kanaat hasıl olmak için İngiliz Elçisi kefil gösterildiği gibi sahib-i imtiyazın haysiyetine dair dahi Avusturya Elçisi kefil gösteriliyor. İmdi, bu iki kumpanyanın tekalif-i esasîyesi yekdiğere nispet olununca bir tefavüt-i azîm runüma olmaktadır.

Çünkü her iki teklif beyninde evvela kilometre başında 4 bin franklık bir açık, göze çarpıyor. Yani Almanlar 19 bin frank istiyor. Ötekiler 15 bin frankla kanaat ediyor ki meblağ-ı azimdir. Bu da bertaraf, Almanlar fazla-i varidat olsa da olmasa da bieyyihalin tazminat alacaklar. Eğer olmaz ise almayacaklardır ki bu halde tazminat akçası hiç yok demektir. Ve bundan başka 5 milyon liralık bir istikraz daha teklif ediyorlar ki Alman kumpanyası şeraitinde bu da külliyen mefkuttur.

Dördüncüsü: Macarlı Rehniçer Kumpanyası'nın şeraiti Devlet-i Aliyye menafiine daha ziyade muvafık ve Alman kumpanyasının şeraiti nispeten gayri muvafıktır.

Fakat burada bir cümle-i istifsariyeye lüzum aşikardır. Şöyle ki: Rehniçer Kumpanyası'nın tekâlif-i nafıa ve mutedilesine karşı Alman kumpanyası berveçhi meşruh tekalif-i takatfersaya niçin cüret ediyor? Bu sualin cevabı evvela, Almanların bu hatt-ı kebiri yapacak paraları yok. Hatta Kayseri hattını bile imtiyazını ele geçirdikleri halde yapmaya muvaffak olamadılar. Almanlar bu hat için parayı İngiltere sermayedarından tedarik teşebbüsünde bulunuyorlar. Ecanipten para tedariki ise kendilerine çoğa oturacağından başka saniyen, para bulmaya vasıta oluduklarından dolayı kendi menfaat-i hususiye-i dellâliyelerini suret-i tamahkâranade zammediyorlar. Salisen, Memalik-i Şâhâne'de nail oldukları nüfusu suistimale kalkışıp düzcesi Devlet-i Aliyye'yi kendi ribka-i esaretleri altında alâkaderül imkân ezmek istiyorlar. Rehniçer Kumpanyası'na gelince, her ne kadar sahib-i imtiyaz Macarlı ise de İngiliz elçisinin kefaletinden istimbat olunduğuna göre kumpanyanın âzâ ve erkânı sırf İngiliz sermayedanıdır. İngiliz servetinin had ve payanı olmamasına ve kendilerine paralarından intifaı temin edecek yerler matmah-ı nazar olmasına mebni çok para ile az faideye kanaat etmeye mecbur oluyorlar. Saniyen, bir müddetten beri Devlet-i Aliyye ile münasebat-ı samimiye-i siyasileri haleldar olduğundan şimdi bu vesile ile yeni baştan tesis-i itilâfa gayret ediyorlar. Politika muhakemesine nakl-i kelâm olununca Avusturya, Fransa İngiltere'nin ve bilhassa Rusya'nın memâlik-i Osmaniyye üzerinde sinin-i vefireden beri mücerrep olan âmâl-i hırsı istila ve niyat-ı mukasemecuyaneleri bir bela-yı mübrem olmakla buna karşı Almanya'ya imtiyazlar itasiyle o hırs ve tamaı kısmen ve muvakkaten tadil etmek ve bu sayede İttifak-ı Müselles'i kazanmak emr-i ehem olduğu ecelden şayan-ı tebriktir, denebilir. Ancak bu tedbir-i isabetpezir zannolunduğu derecede semerebahşı muvaffakiyet olamamıştır. Mesela Bulgaristan Rumeli Şarkî'yi, İngiliz Mısır'ı, Yunan Girit'i işgal etmiş oldukları sırada Almanya'nın düvel-i saireye uymaktan başka hiçbir teşebbüsü görülmedi.

Almanya'yı elde etmekle İttifak-ı Müselles'i kazanmak sadedine gelince, burası

da ca-yi mülâhazadır. Çünkü Avusturya'nın Devlet-i Aliyye'den daha ziyade yer kapması Rusya menafiine mugayir düşeceği için Avusturya'yı şimdiye kadar tutan İttifak-ı Müselles değil, ancak Rusya'dır, demek daha ziyade mukarin-i hakikattir. Rusya'yı mutadı veçhile yirmi yılda bir memâlik-i Osmaniyye'ye tecavüzden tebit eden yine İttifak-ı Müselles değil, ancak Çin üzerine atfetmiş olduğu enzar-ı istilâya İngiliz mukavemetinin başlıca bir sedd-i hail kesilmiş olmasından ve aksa-yı şarkta onlarla uğraşmakta bulunmasından münbahis bir keyfiyettir. İtalya'yı kezalik Trablusgarp'a sokmayan Almanya politikası değil, Tunus'a giren Fransızlarla Mısır'ı işgal eden İngilizlerin Afrika politikasında takibetmekte oldukları meslek-i rekabetcuyanenin neticesidir.

Siyasilerce malûmdur ki Avusturya'nın kâsir-i nüfuzu Rusya ve Rusya'nın mukavim-i gayyuri İngiliz ve İtalya'nın hakim-i müessiri yine İngiliz donanmasıdır. Bu halde Devlet-i Aliyye'ye yalnız bir Almanya Devleti yar-ı muhayyel gibi kalıyor. Artık bunun üzerine Üçlü İttifak'ın kazanılmış olmasından netayic-i ciddiye beklemek vehim ve hayal ve Almanlara lüzumundan ziyade perestiş abesle iştigal kabiliyetinden görülüyor. Çünki Memâlik-i Mahrusanın muhafaza-i tamamiyeti için kuvvetli ordularla dehşetli donanmalardan başka bir sedd-i müşeyyet tasavvur olunamaz. Vakıa, Almanya devleti kuvvetli ordulara mâlik ise de Girit meselesinde tayin ettiği veçhile Devlet-i Aliyye'nin hatırı için bir nefer askerini bile seferber etmiyor. Donanmasına gelince, müttefikleri olan Avusturya ve İtalya donanmaları dahi, dahil olduğu halde İngiliz donanmasının çeyreği mesabesinde kalıp o da zaten Girit meselesinde düvel-i sâire mesleğini tasvip etmiştir. Velhasıl Almanların hüsn-i teveccühlerinin kazanılmış olmasından ümit derecesinde netayic-i hasene zuhura gelemediği gibi gelmesi dahi pek memül değildir. Haydi geldi ve gelecek farzedelim, Almanlar Memâlik-i Şahane'de bir müddetten beri mâlik oldukları nüfuz-ı vefiri gide gide suiistimale başlamışlardır. Mesela Alman hudut-ı hadidiyesinin geçtiği mahallerde dibagathâneler tesisine teşebbüs etmeleri Memâlik-i Şahane'yi müstemleke haline sokmaktan ve Anadolu varidatını yavaş yavaş kendilerine hasretmekten başka bir fikire müstenit değildir. Buna bir misal daha irâdedelim:

Birkaç yıl önce Almanya tebaasından birinin elektrik ile tenvirat imtiyazına dair olan istidanâmesinin yalnız tetkiki taraf-ı zişeref-i mülükâneden emir buyurulmuş olduğuna istinaden imtiyaz-ı meskûru almakta Almanya tebaasının hakk-ı rüçhana malik olduklarını geçende fuzûlî iddiaya kadar kalkışmışlardır. Almanların muamelât-ı mütehakkimanesi Nafıa Nezaretine indelmüracaa tebeyyün eder. Bunların tahakkümü şimdilik o dereceye varmıştır ki Hükümet-i Seniyye canibinden kendileri ahkâmı mukavelâtın haricine çıkmakta yahut ifa-yı taahhüdatta tecviz-i kusur etmekte oldukları ihtar edildikçe asla ısga etmedikleri işitiliyor.

Şurası da nazar-ı ehemmiyete alınmalı ki, Hükümet-i müşarünileyha ile Hükümet-i Seniyye arasında mevcut olan rabıta-i meveddeti Almanlar bir ittifak gibi âleme göstererek halbuki Devlet-i Aliyye'yi İttifak-ı Müselles'e dahil bulunan hükümetlerin menfaat noktai nazarından bilkülliye haricinde tutarak yalnız bu dostluğu İttifak-ı Müselles'in nüfuzunu ilâya hâdim bir âlet gibi kullanması ağrebülgaraiptir.

Filhakika, Almanlar yüzünden Devlet-i Aliyye'nin az çok fayda görmüş olmasına diyecek yok ise de bir deva-yi müessir ne kadar nâfi olursa olsun çok alındığı

halde mucip-i mazarrat olabilir. Devlet-i Aliyye Fransızlardan, İngilizlerden Kırım meselesinden bilfiil menfaat-i azîme ve muavenet-i ciddiye gördüğü halde muahheren suistimal edilmiş olduğundan mazarratlar görmeye başlamıştı. Almanlardan dahi bu suretle ilerde mazarrat görülmeyeceği ne malûmdur? Bir de Alman kuvvetinin bir esas-ı metine müstenit olmadığı görülüyor. Almanlar kendilerine kavi bir esas-ı nüfuz ve hin-i hacette umur ve mesalihi dahiliyemize bir vesile-i müdahele hazırlamış olmak için Anadolu'yu yed-i inhisarlarına geçirmek istiyorlar. Binabirin Almanlara artık bundan ziyade imtiyazlar verilmesi Devlet-i Aliyye menafiini ziyadesiyle izrar edebileceği melhuzdur.

Rehniçer Kumpanyası'na nakl-i kelâm olununca, bu kumpanyanın İngiliz sermayederanından teşekkül etmesine nazaran şimdi bunları mahrum etmek İngiliz kuva-yı millîyesine bütün bütün tehyiç edeceği ve o yüzden bazı ahval-i gayri maraziyenin zuhura geleceği akva-yı ihtimal ile muhtemeldir. Bilâkis memnun etmek mahamid-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenahi'nin İngilizler beyninde ezser-i nev büyük büyük alkışlarla yâd ve tizkârına sebebiyet vereceği hatta dört bin İngiliz gazetesinin imtiyaz Ferman-ı Hümâyununun ihsan buyurulduğu gün derakap yekâvaz-ı ubudiyet ve ihtiram olarak nam-ı benam-ı Hümâyunu takdis ve izaz edecekleri ve bunun netice-i tabiîyesi olarak Parlamentoya bile tekâlif-i muhadenet vukubulacağı kendi ifade-i katiyeleriyle sabittir.

Binaenaleyh, Rehniçer Kumpanyası'nın bu suretle dahi Alman kumpanyasına hakk-ı rüçhanı tebeyyün eder.

Bununla beraber bu hatt-ı kebirin imtiyazı Almanlara verilmeyip de İngilizlere verildiği takdirde Almanların dahi muğber olacağı biiştibah olmakla fakat onlara verilecek cevab-ı mukni ve müskit Devlet-i Aliyye Almanya'yı bu meselede dahi tercih etmek isterse de ne çare ki Almanlar Kayseri hattını bile parasızlıktan dolayı hâlâ inşa edemedikleri ve tekâlif-i vakıaları Rehniçer Kumpanyası'na nisbetle pek ağır ve takatfersa olduğu ve Devlet-i Aliyye'nin bu misüllû tekâlif-i şakkeyi kabule vakti müsait olmadığı ve müzayeka-i maliyesi hasebiyle bu hatt-ı kebirin bir ayak evvel inşasına mecburiyet-i hakikiyesi dergâr idüğü esbab-ı mucebbirisine binaen ister istemez Rehniçer Kumpanyası tercih edilmiştir, kazaya-yı mantıkiyesi olabilir.

Devlet-i Aliyye için bir tarik-i diğer daha vardır ki bu hatt-ı kebiri ne onlara ne bunlara vermek, işi alâhalihi bırakmaktır. Lakin, bu da tarik-ı sevap olmasa gerektir. Çünki zaruret-i maliyeyi uzattıkça uzatmak enva-ı felâketin zuhuruna sebeb-i yegâne olabilir.

Her ne ise, bu maruzat-ı aczâyat mücerret saika-yı sadakat ve ubudiyetle yazılmış birtakım melhuzat ve hefavat olup yoksa bu misillu mudilât-ı umur, aciz-i kembidaeleri gibi ukul-i kasıra eshabının halledeceği mevattan olmamasına ve böyle şeyler ancak hallal-ı müşkilât olan zihn-i vakkad ve fikr-i nakkad-ı âlinin hükmedeceği maali-i umurdan bulunmasına binaen yalnız acz-i fakirane ve sadakat-i acizânemi bu sırada septetmekle arz-ı liyakat-i ubudiyet etmiş oldum. Ol bapta ve katıba-i kârda emr ü ferman Hilâfetpenah-ı Cihanban Efendimiz Hazretleri'nindir.

5 Seferülhayr 317 (1899)
Kulları
Mühür: MAHMUT BİN HALİL

BELGE 5

Damad Mahmut Paşa'nın
İstanbul'da bulunan Seniha Sultan'a 28 Eylül 1900 tarihli mektubu.
Bu mektup Sehina Sultan'ın eşine yazdığı mektuba cevaptır.
Paşa düşündüklerini içten gelen bir samimilik ve incelikle anlatıyor.

Belge Sıra no: 5 (Sadeleştirilmiş sureti)
Bak.: 3. Cilt, s. 27-30.

(Seniha) Sultan Hazretleri'ne

Son olarak Agâh Bey vasıtasıyla bana gönderdiğiniz mektubu aldım. Mektubu okuduktan sonra bunun sizin tarafınızdan yazılmamış olduğunu anladım. Fakat bu teskere mührünüzle mühürlenmiş olduğundan muhatabımı yine siz farzederek aşağıda cevap veriyorum:

Birinci paragraf: "Size yakışmayan bu tuttuğunuz yolun, söylemeyi ve yazmayı bile caiz görmediğim hal ve hareketlerinize dair söylenmekte olan sözlerin benim için ne derece esef verici olduğunu tarif edemem. Bu haller benim için büyük teessürü mucip olmakta olduğu gibi herkesçe de acı duymaya ve çirkin bir şey olarak karşılanmaya sebep olmaktadır! Bu hale şeriatın yüce hükümleri mani olduğu ve yine o yüksek hükümlerin gereğince bu halin devamı mecburi olarak ayrılmamızı ve hatta çocuklarımın fada edilmesini intaç edeceği düşünülebilir".

Cevap: Her şeyden önce, tuttuğum yolun bana yakışmaz olduğu isbata muhtaç bir iddiadır. Tutumumun meşru olmadığı gerekli delillerle ispat edildiği gün ben derhal o gidişten döneceğimi şimdiden vaadederim. Tuttuğum yolun herkes tarafından acı hissetmeye ve çirkin sayılmaya sebep olduğu meselesine gelince: Buradaki "herkes"ten maksat olsa olsa Mabeyin'deki ileri gelen bazı kimselerle yine oranın mensuplarından ibaret olabilir. Yoksa Osmanlı milleti bugün hareketimi:

> Allah, seni bu milleti yeniden canlandırsın diye göndermiş,
> Mucize kudretinde söz söyleyen bir ağzın ve sözün şiir
> kadar tesirlidir.

mısralarıyla ve kalblerinin büün samimiyetiyle beni tebrik ederek bu yoldan dönmemekliğimi ısrarla istiyor. Artık, acı duymak ve çirkin olmak nerede kalır? Bu hale yüce şeriat hükümlerinin mani olduğu iddiasına cevap ise 27 Ağustos 1900 tarihli olup Padişah'a takdim etmiş olduğum 'Teskere-i Ulema'da gerekli tafsilat verilmiş olduğunda isbat olunmuş bir mesele üzerine tekrar dönmeye lüzum görmem.

Boşanıp ayrılma bahsine gelince: Mahkemelerimizin, Hazret-i Muhammed'in koyduğu şeriatin hükmüne uyularak değil, fakat aldıkları hususi emirlere göre davayı neticelendirdiklerini bilirim. Zaten haklı şikâyetlerimden başlıca birini de Osmanlı ülkesinde dehşetli bir surette hüküm süren haksızlık ve adaletsizlik teşkil etmiyor mu ya? Bu şekilde verilecek bir hüküm, söylediklerimi, hükümetin yeniden bu çeşit işlerle teyid etmesi demek olur. Yalnız, bilmediğim bir şey

varsa o da böyle bir hükmün ne kadar devam edebileceği hususudur!

Size karşı olan kuvvetli kalbî bağlantıya gelince: Onu bozacak, dünyada hiçbir hal tasavvur edemediğim gibi çocuklarınızı, sizin çocuklarınız olmaktan alıkoyacak bir kudret de tasavvur edemiyorum. Kaderin yaptığını insan bozamaz.

İkinci paragraf: "Sözün kısası, bütün Saltanat ailesi tarafından da esef edilmekte ve çirkin sayılmakta olan yakışıksız hareketleriniz, bazılarının lehine sayılsa bile onların dahi Osmanlı Hanededanı'nın diğer imâlarına karşı hakkınızda bağışlayıcı bir muamele değil, bilâkis şiddet göstermek mecburiyetinde bulunacağına şüphe yoktur... v.s."

Cevap: Müsaadenizle arzediyorum ki, bu beyanattan ve içinde bahsedilen lütuflardan şiddetlerden bir şey anlayamadım. Benim, Padişah Hazretleri başta oldukları halde bütün Osmanlı milletinin ilerleme ve yükselmesinden başka bir maksadım, gizli bir niyetim olmadığını sizin pek iyi bilmeniz lâzım gelir. Ben kimseden lûtuf dilenmeye de çıkmadım. Bu ana kadar, bin defa tekrar eylediğim gibi binbirinci defa olmak üzere yine tekrar ediyorum ki gerek benim gerek çocuklarınızın, din ve devletimizin selâmetini sağlamak hususunda hissemize düşen manevi vazifeyi yerine getirmekten başka hiçbir maksadımız yoktur. Dokuz aydan beri tuttuğum meslek bunu anlatmaya fazlasıyla yeterdi. Teessüf ederim ki bu hakikat hâlâ anlaşılmamış.

Üçüncü paragraf: "Hıdiv Hazretleri'nin tavassutlarına ait olan fıkranın cevabı da Sadrazam'a gönderilen teskerede yazılıdır. Burada not olarak arzediyorum ki kendilerinden görmüş olduğum değerbilirlik, yüksek kalblilik ve hakiki büyüklük beni kendilerine minnettar etmiştir. Bir insan nankör olmalıdır ki gördüğü iyiliği unutsun. Bu ise benim elimden gelmez. (Zavallı, işlerin içyüzünü bilmiyor, demek... / C. B.)

Dördüncü paragraf: "Geçenlerde Salih Bey vasıtasıyla gönderilip Padişah'ın kurenasından Ragıp Bey tarafından Padişah'a sunulan mektubunuzun da bazı paragraflarından bahisle bu mektubunuzdaki ifade tarzınızın pek ziyade şaşkınlığı mucip olduğunu... v.s."

Cevap: Salih Bey'in kendi imzası ile gönderdiği mektubun, benim mektubum sayılamayacağı gayet açık bir hakikat ise de her nedense bu cihet düşünülemeyerek yine yazılmış. Salih Bey, bu işi iyi bir sonuca ulaştırmak için, Padişah tarafından vazifelendirilmiş; olduğundan İstanbul'a dönmemizi kolaylaştırabilecek, hatırına her ne geliyorsa kendiliğinden düşünüp, düşündüklerini Padişah'a da arzediyordu. Onun kabul edilmesi veya edilmemesi yüksek merciine ait bir keyfiyettir.

Bir de Salih Bey'in mektubundan evvel oğullarınızın size takdim edilmek üzere gönderdikleri bir mektupta Osmanlı Devleti'nin bir tek kurtuluş çaresi olan gerekli 'ıslahat'tan hiç olmazsa yüzde onu olsun kabul buyrulursa başka bir şey istemeyerek derhal Padişah'ın ayağının toprağına yüz sürmeye koşacağımız yazılıyordu. Acaba bu derece hayret etmeye sebep olan bu ıslahat sözü müdür? Islah demek, bozuk bir şeyi düzeltmek demek olduğuna göre bir insanın memleketinde ıslaha muhtaç gördüğü şeyi, samimi bir şekilde ihtar eylemek istemesi dünyada en tabiî bir şeydir. Bu kaide, bugün Avrupa memleketlerinde mevcuttur. Hazret-i Ömer, halifeliği zamanında, Müslümanlara hitaben: "Eğer bir hatamı görüp

de ihtar etmeyecek olursanız, Kıyamet Günü, iki elim yakanızda olacaktır!" buyurmuşlardı. Halbuki bu sözleri söyleyen, bütün Müslümanların halifesi, yalnız yaşadığı yüzyılın değil, fakat bu ana kadar geçip giden bütün yüzyıllardaki bütün insanların en âdillerinden sayılacak bir adalet harikasıydı. Padişah Hazretleri ise, "Ben hükümranlık haklarıma kimseyi karıştırmam," diyerek şeriat ve mantık çerçevesi içinde söylenilen sözleri de reddediyorlar. Fakat düşünmüyorlar ki o 'hükümranlık hakları'nın üst başında daha büyük bir 'hak' vardır ki o da 'Müslümanların hakları' derler... Halife'nin herkesten iyi bilmesi lâzım gelir ki, Hazreti Muhammed'in koyduğu şeriat, Halife'yi, hükümranlık haklarını değil, fakat 'halkın hakları'nı koruma vazifesiyle mükellef tutar. Kuran'ın yüce hükümlerinden olarak söylediğim bu hakikatlerin, Padişah tarafından bilhassa, alışık olmadığı şeyler olması sebebiyle maattessüf büyük bir nefretle telâkki olunacağını biliyorum. Fakat hakiki bir Müslüman, halifesini nasıl severse, biz de Halife Hazretleri'ni öyle severiz. Şeriat hükümlerine itaat ettiği müddetçe yolunda, övünerek canımızı vermeye hazırız. Fakat etrafını sarmış olan bir sürü yalancı, dalkavukların, o adalet düşmanlarının sözlerine kapılarak İslami ve insani hükümlere aykırı hareketlerde bulunursa o zaman da Hazret-i Ömer'in emrettiği gibi kendisine hakikati açıkça ihtar etmekten çekinmeyiz. **Artık kendi kendimizi yalanlarla aldatmanın sırası çoktan geçti. Bu usul ile bu ana kadar memleketimizin yarısını kaybettik. Yine bu usul sayesinde öteki yarısını da kaybedeceğiz. Osmanlı ülkesi bu idare ile Rusya Devleti'ne bir lokma olacak hale getiriliyor ve belki de getirilmiş.** Rusya Hükümeti, Padişah Hazretlerini, payitahtlarının Karadeniz kapısını müdafaaya yarayan bir istihkâm yapmaktan menediyor. Bununla da maksadının ne olduğunu açıktan açığa ortaya koyuyor. Osmanlı Devleti'ni adeta kendisinin bir uydusu sırasına geçirmiş. Rusya bugün Karadeniz'de bir hareket icra edecek olsa, ertesi günü koca bir donanma, Dolmabahçe önünde demir atıverir. Ne ile müdafaa edeceğiz? Karadeniz Boğazı'ndaki üç dört tane, körletilmiş toplarla mı? Yoksa, otuz yıldan beri çürümekte olmaktan başka bir de Hasan Paşa yadigârının tahribatına uğramış ve tam çürüğe çekilecek zamanlarında tamir için Avrupa'ya gönderilmiş olan mahut harp gemileriyle mi? **İstanbul'un kapıları her taraftan düşman hücumuna maruz bulunuyor. Bu hal devam ederse, hiç şüphesiz millî namusumuz, yarın Moskofların ayakları altında kalacak. Bu esef verici hale karşı Padişahımızın vicdanından biraz merhamet, biraz insaniyet, biraz cesaret rica ediyoruz. Başımıza gelen bütün bu felaketle, hiçbir aslı ve esası olmayan birtakım evhamın neticesidir. Biraz cesaret ve evhamı, gidermeye yeter. Ve bu cesareti, kendisine isyan eden bir ordunun, çadırına kurşun atan bir askerin içine korkusuzca girerek, "Siz isterseniz dönün, ben düşmanı yalnız karşılamaktan da çekinmem," şeklinde, ancak Yavuz Sultan Selim'e yakışan, çıkışır yollu bir hitapta bulunan eşsiz bir kahramanın soyundan gelen bir Padişah'tan istemeye hakkımız yok mudur?**

Padişahımız, kendilerinden ulviyet, adalet ve insaniyet beklediğimiz için kızmamalıdırlar. Aksine memnun ve mahzuz olmalıdırlar. Ben Padişah Hazretleri'nin düşmanı değilim. Fakat dost zannettiği düşmanlarının düşmanıyım. Avrupa'ya geldiğimiz sıralarda kendilerine takdim ettiğim mektupta:

"Osmanlı Devleti'nin yükselişini ve Padişah Hazretleri'nin geçen her gün daha faziletli olduğunu görmek, hepimizin en büyük arzusudur," demiştim. Aynı sözü

bugün de övünerek tekrar ederim. Bu hakikatleri, niçin gözönünde tutmuyorlar? Niçin, haksız yere, bizi hainlikle suçlandırıyorlar? Ben kendim için zerre kadar bir şey, bir menfaat istemiyorum. İsterlerse emlâkimi de büsbütün zaptetsinler. Vezirlik rütbemi de kaldırsınlar. Gözümde bunların hiçbir ehemmiyeti yok. Bunlar şöyle dursun, indimde hayatın bile ehemmiyeti yok. Ben kurtuluşu ve selâmeti kendim için değil, fakat vatanım için istiyorum. Bu hakikat ne zaman anlaşılacak? İş işten geçtikten sonra mı?

Bugün Osmanlı Devleti'nin senelik geliri topu topu '10 milyon' liradan ibaret iken Osmanlı ülkesinden beş altı defa ufak olan Mısır'ın geliri '14 milyon' liraya varıyor. (İbret alınız, ey kalb gözüyle görenler). Felâket felâket üstüne olmak üzere bu gelir kıtlığında ele geçen azıcık para, yerinde kullanılmıyor, Hazine, 'vükela ve memurlar' denilen haydut çetesinin elinde yağma ediliyor. "Aman bunlara bir çare arayın, bu hali ıslah edin," diyen olursa, ona da esintiye uyup 'hain' unvanı veriliyor. Fakat bu hal artık devam edemeyecek bir şekle girmiştir. Henüz sırası geçmedi. Biraz merhamet, biraz gayret bizden sonrakilere, adlarımızı lanet ve nefretle anılmaktan kurtarabilir.

Tezkerenizin en son paragrafında, "Eğer bu defa da, İstanbul'a dönüp derhal Padişah'a sığınmıayacak olursam akıbetimin fena olacağı ve bundan sonra da artık bana hiçbir şekilde tebligatta ve beyanatta bulunulmayacağı" tehdit yolu söyleniyor.

Bu manasız tehdide karşı müsaadenizle, haddim olmayarak şu cevabı veririm:

Acaba şu dokuz aylık zaman zarfında bana vukubulan bu mükerrer tebligat ve beyanat ile mi yaşıyordum ki, bundan sonra bu tebligatların arkası kesilecekmiş diye üzüntü duyayım? Eğer bundan sonra rahat bırakılacaksam, Padişah'a şimdiden candan teşekkürlerimi sunmak isterim.

Herhalde emir ve ferman siz Sultanımındır.

28 Eylül 1900
Kulunuz
MAHMUT

Arslanım,

Sabahattin ve Fakirullah ayağınızın toprağına yüz sürüyorlar. Ben de Fethiye'nin gözlerinden öperim

Agâh'ı hafiye zannettiğimiz için görüşmedik. Kusurumuzu af buyurun. Bâki ferman...

MAHMUT

الرهم صحیح دنه "حامنه" عنوانی توجیه ایدیوریلیور . حفظ بو حال آرتق دوام ایده میه جك

برشكل كیرسه . هو . صبر اس گچیه . برآز صحت رآز غیره احفاده اسمریزه

[illegible] بار ایسه بركلره قوتاره بیلیر !. .

مذكوره عصمتپناهیلریك اك صوك سدره اگر بو دفعه ده اساتولعوه ایده ایده

درحال خاکپای شاهانه یه دخالتپناهیلرك اولورسم مفتخر اولورم [illegible]

صوكره ده آرتق طرفمزه هیچ بر كونا تلفنامه وسائره وقوع بولمدیغی معروضاتیمه

بار اولورسه . بو معاسره زیده فایش مساعده علیهلرینه افترا

معروض شو حوال ویریرم : [illegible] طرفی [illegible] وقوع

بولان بو تلغرافنامه وسائره [illegible] بایشور ونكه بوندن صوكره تلغرافنامه مذكوره

[illegible] ؟ اگر بوندن صوكره راحت برقید [illegible] عنه

[illegible] تشكر [illegible] تقدیمه شتاب ایدرم . هر حالده امر

فی ۲۸ [illegible] ۱۹۰۰

[illegible]

اسلام [illegible] بو رسوز سوزلر

صباح الخیر [illegible] خاکپای عصمتپناهیلرینه

آلهی حفیظ ایده جك آجیه

سه فتحیه نك كوزلرندن اوپرم .

كوردیكمدن قصورمزی عفو ایدیورز . باقی فرمان [illegible]

Seniha Sultan'a yazılan mektubun son kısmının klişesi

BELGE 6

**Matbaa-i Osmaniyye'nin 1895 veya 1896 yılında,
Rodoslu Salih Cemal tarafından Mısır'da açılması,
Kanun-ı Esâsî adlı gazetenin basılması, bütün evraka el konulması
ve matbaanın mühürlenmesi,
sonra mühürlerin açılıp bütün evrakın
İngiliz Konsolosluğu'na teslimini
Sadaret ve Katib-i Umumiliğe bildiren
2 Nisan 1318 (15 Nisan 1902) tarihli ve 997 numaralı yazı.**

**Belge Sıra No: 6 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 30-31.**

Sadrazam'a ve Başkitabet'e Yazı

Vaktiyle Jön Türkler tarafından burada *Kanun-ı Esâsî* gazetesi ve daha buna benzer saçma sapan şeyleri (!) tabeden Matbaa-i Osmaniyye adındaki, serserilere (!) mensup olan matbaayı kapatmak ve içindeki evrakı elde etmek fikriyle Hıdiv Hazretleri sekiz on ay evvel, bahsedilen matbaaya ortak sıfatıyla İstanbul firarisi Bahriyeli Rıza'yı sokup ondan sonra ortakları aleyhine onun tarafından bir dava açtırmış olduğundan muhakeme sırasında matbaa kapatılıp, mahkeme mührüyle de mühürlenmişti. Dava, davacı tarafından başlangıçta kazanılmış ve 3 Nisan tarihinde istinaf suretiyle yapılması kararlaşmışsa da 29 Mart Cuma günü mahkeme ilk iş olarak muvakkat bir kararla mührünü açmak ve içindeki evrakı da davacıya teslim etmek üzere iken Başkitabet'e yazılan 31 Mart 1318 (13 Nisan 1902) tarihli telgrafname ile arzolunduğu ve ilişik gazete kupürlerinden de anlaşılacağı gibi daha evvelce polis müdürü matbaayı açmış ve mevcut evrakı alıp Lord Cromer'e teslim etmiştir ki bunun sebep ve hikmeti, dava edilen tarafından hem mahkemeye hem de İngiliz General Konsoloshanesi'ne yapılan rica üzerine gerçi mahkeme her ne kadar herkes tarafından duyulmuşsa da Lord Cromer tarafından yapılan ricaya ehemmiyet verilerek adı geçen evrakın Hükümet-i seniyye eline geçmemesi kastedilmesiymiş. Mahkeme mührünü başkasının açması kanunen hak olmadığından polis müdürünün mahkeme heyetini beklemesi ve mühür usule uyarak açıldıktan sonra evraka el konabilmesi nizama uygun olup, bunun aksi durum kanuna ayrıkı ve hususiyle İngiliz General Konsolosu'nun diğer konsoloslardan hiçbir farkı olmamak lâzım geldiği ve bu gibi evrakın saklanacak yeri Dahiliye Nezareti olduğu halde bahsi geçen Konsoloshane'ye naklonulması tamamen kanuna aykırı olduğundan davacı tarafından bu defa da Hükümet aleyhine dava açılıcağı işitilmiş olduğundan bundan sonra işin ne renk alacağının da arzerilmesi kararlaştırılmıştır.

2 Nisan 1318
(15 Nisan 1902)

BELGE 7

1895 veya 1896 tarihinde Mısır'da Rodoslu Salih Cemal tarafından açılmış olan matbaanın Hıdiv'in tertibiyle kapatıldıktan sonra, mahkemeye verilmesi. Mahkemede geçen safahatına dair, İstanbul'daki Hükümet tarafından sorulan 5 soruya verilen cevap. 30 Nisan 1318 (13 mayıs 1902) tarihli ve 215 ve 1001 sayılı mektuptan bir kısım.

Belge Sıra No: 7 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 30-31.

Sadrazam Hazretleri'nin Yüksek Huzurlarına

6 Muharrem 320 tarihli dilekçeme cevaben gönderilen 27 Nisan 318 (10 Mayıs 1902) tarihli Sadaretin telgrafında:

"Mısır'da Salih ile Bahriyeli Rıza arasında davalı olan Matbaa-i Osmaniyye:

Evvela, hangi tarihte açılmıştır?

İkincisi, adı geçen matbaanın kurulması Mısır Matbaalar Nizamnamesine uygun mudur?

Üçüncüsü, bu matbaayı kuranlar kimlerdir?

Dördüncüsü, basılan eserler içinde... yasak olduğu halde menolunmamışları var mıdır?

Beşincisi, adı geçen matbaanın kapanması veya haczedilmesi yasak evrakın ayrılmaması maksadına dayanacağından bu maktas kanunen temin olunmuş mudur?"

sorularına, tahkikat yapılarak izahat verilmesi işinden ibaret olması bakımından cevapları aşağıda arzedilir. Şöyle ki:

Birincisi, adı geçen matbaa takriben 1311 (1895) ve 1312 (1896) yıllarının birinde açılmıştı.

İkincisi, Mısır'da matbaa açmak bir nizama tâbi olmayıp tıpkı bir bakkal dükkânı açmakla beraberdir. Bundan dolayı bu matbaa da hiçbir nizama tâbi değildir.

Üçüncüsü, bu matbaayı kuranların kim olduğu bahsine gelince, o tarihlerde Rodos hapishanesinden, birinin kaçmasına yardım etmesi sebebiyle kendisi de kaçarak Mısır'a gelmiş olan Rodoslu Salih Cemal adında birisi olup bu kimse o vakit Mısır'da bulunan bazı İstanbul kaçaklarına karışarak hepsi birden devlet idaresi aleyhinde yayınlara kalkmışlardı. O sırada Mısır Hıdiv'i Paşa Hazretleri, Padişah Hazretleri'ne bir lûtuf göstermek maksadıyla Padişah'ın Tüfekçilerinde Ferik Ahmet Celâlettin Paşa hazretleri ile muhabere ettikten sonra adı geçen şahısların takip ettikleri bu yanlış (!) yoldan vazgeçmeleri için kesesinden kendilerine bin lira vermiş ve bu suretle bu şahısları Mısır'dan defetmişti. Meğer bunlar o vakit aldıkları bu paranın ikiyüz lirasını Salih Cemal'e verip onun idaresinde olarak daha sonra Mısır'da, eskiden olduğu gibi oynamaya niyet ettikleri oyuna

merkez olmak üzere Matbaa-i Osmaniyye adında bir matbaa açtırmış olduklarından *Kanun-ı Esâsî* ismi altında bir müddet çıkan zararlı gazete gibi daha bazı şeyler hep bu matbaada basılmış ve güya bu matbaa Cenevre'deki Jönlerin şubelerinden biri olmuştur. Bir iki yıl sonra oradan Tunalı Hilmi adında birisi Mısır'a gelip Matbaa-i Osmaniyye'den hesap istemişse de Salih, matbaa kendisinin olduğunu ve Jönlerle münasebeti olmadığını ileri sürmüş ve hatta ilk mahkemede, istinaf mahkemesinde davasını kazanmış olmakla artık bu matbaayı kendi hesabına işletmeye devam etmiş ve fakat devlet aleyhindeki zararlı evraka merkez olmaktan feragat etmemişti. Ve daha sonra birisiyle de iştirak etmişse de bu ortak sonradan Hıdiv tarafından affedilmelerine tavassut edilerek İstanbul'a gönderilen kimseler arasında olup hatta şimdi Sivas'da bir memuriyette bulunduğu işitilmiştir.

Damad Mahmut Celalettin Paşa'nın Mısır'a gelip Hıdiv'i hem beş altı bin lira masraf altına sokması ve hem de vaadinden dönerek İstanbul'a gelmeyip Hıdiv'i, Padişah'a karşı mahçup düşürerek Mısır'dan defolup (!) gittikten ve Hıdiv'in de geçen yıl İstanbul'da Padişah'ın ayağının tozuna yüz sürüp döndükten sonra Hıdiv Hazretleri, Mısır'ı bu Jönlere bütün bütün dar ederek herifleri (!) buradan kaçırmak üzere her hale karşı her türlü tedbire başvurmuştu. Mesela, bazılarını arkalarına değişik kıyafette adamlar koyarak eki belirsizce sokaklarda dövdürmek ve bazılarını ibret ve nasihatlerle ürkütmek gibi usullerle birtakımını buradan kaçırmak ve birtakımını İstanbul'a göndermek yollarını tuttuğu sırada Jönlere yuva olan Matbaa-i Osmaniyye'yi de elde edip kapatmak ve hususiyle içinde, basılan birtakım zararlı kitapları! toplayarak Padişah'a takdim etmek isterdi. Bu konudaki teşebbüsü ise kendisini perde arkasına koyarak İstanbul'un bahriye subayı kaçaklarından meşhur Rıza adında birisini para ile elde edip her nasılsa kaybolan ortak yerine Salih'in yanına matbaaya sıkarak ondan sonra aralarında bir anlaşmazlık çıkararak Rıza taraıfndan ortağı Salih Cemal aleyhine dava açtırılmış ve vak'anın daha sonrası 6 Muharrem 320 tarihli dilekçemle onun arkasından, bir sureti mektupla takdim edilen Mabeyin Başkâtibi'ne yazılan 13 Nisan 1318 (26 Nisan 1902) tarihli telgrafnamede yazılmıştır. Şu kadar ki 6 Muharrem 1320 tarihli dilekçede bildirilen durum üzerine Rıza'nın vekili tarafından hükümet aleyhine nihayet ikibin liralık zarar ve ziyan davasına kalkışılmak istenilmişse de her nedense sonradan vazgeçilmiştir.

Dördüncü sorunun şifresi tamamen hallolunmamışsa da sözün gelişi, "Basılan eserler içinde yasak gazete olduğu halde menolunmamış mıdır?" şeklinde olması tahmin edildiğinden o nokta-i nazardan cevabını veririm ki: Mısır'da hükümet tarafından basına bir şey yapılamaz. Meğer ki neşriyatla taarruz edilen taraf mahkeme huzurunda dava açarak hak kazanmış olsun. Bu da neşrolunan bendin insanların fikir ve nazarlarında bırakacağı tesirleri terkettikten bir hayli zaman sonra o bendi neşreden hakkında bir miktar hapis veya para cezası vermesi hükümlerinden birinin çıkması ve yerine getirilmesinden ibarettir. Bundan dolayı hükümet tarafından menedilmesi mümkün bir gazete yoktur ki vaktiyle yasak edilmesine teşebbüs edilmiş veya lâzımmış da yasak olunmamış bir şey bulunabilsin. Hususiyle bu mesele birinin perde arkasından olarak matbaada zararlı evrak aramasından ibarettir.

Beşincinin cevabına gelince, 6 Muharrem 320 tarihli dilekçemde bildirildiği

üzere matbaa Salih ile Rıza arasında muhakeme başladıktan sonra mahkeme tarafından yani kanunen kapatılmışsa da sonunda kanunsuzluk neticesi olarak Rıza'nın vekili, hakkından mahrum edilmiş ve şimdi de şayet bu evraka el konmak istenilirse de bu konudaki tek tedbir, sureti takdim edilen yukarıdaki 13 Nisan 318 (26 Nisan 1902) tarihli telgrafnamede açıklanmışsa da onun neticesinde de Lord Cromer'in bir bahane bularak bu evrakı vermemesi muhtemel değil mi ya?

Söylenmesine lüzum olmadığı için, esas mesele Hıdiv'in İstanbul'a hoş görünmek cihetine gitmesinden dolayı Mısır'ı idare edenlerce kendisinin cezaya lâyık görünmesi üzerine adı geçen zatın manevi bir tekdir sillesine uğratılmasından ve eğer hükümet işe idareten el koymak istemişse hiç olmazsa mahkeme mührünü yine kendi eliyle açmak ve evrakın da hükümet dairelerinden birinde saklanması nizama uygun iken bu meseleye de riayet olunmamasıyla beraber Lord Cromer'in Konsoloshanesi'ne, haricen diğer general konsoloshanelerinden farksız olmak lâzım gelirken bu işde vukua gelen utanmazlığın şayan-ı dikkat bulunmasından başka hiçbir ehemmiyeti haiz değilse de durumu yüksek huzurunuza arzediyorum.

Yazıla

BELGE 8

Saray Başkatipliği'ne, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan, Damad Mahmut Paşa'nın oğulları Sabahattin ve Lütfullah Beylerin Avrupa'ya firarları, Hıdiv'in müdahalesi ve Damad Mahmut Paşa hakkında 8 Nisan 1901 tarihli mektup.

Belge Sıra No: 8 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 35.

No: 105 8 Nisan 1901

Saray Başkâtipliği Yüksek Katına

Mahmut Paşazâdelerin İstanbul'a gitmemek fikrinde karar kılmaları üzerine Hıdiv üçünü birden Perşembe günü yanına çağırıp uzun uzadıya nasihatta bulunmuş ve nihayet tehdit etmişse de hiçbir tesiri olmadığı dün beylerin *Messagerie* vapuru ile Marsilya'ya kaçmalarından belil oldu. Gazetelerin yazdıklarına göre Mahmut Paşa'nın çocukları Hıdiv'den çıkınca Lord Cromer'e gidip Hıdiv'i şikâyet etmişler. O da istedikleri yere gitmek üzere Mısır'dan çıkıncaya kadar İngiltere himayesinde olduklarını söyleyip, kendilerine teminat vermişmiş. Geçende beylerin, "İstanbul'a gitmeyiz," dedikleri zaman babalarının, "İstanbul'a yalnız gitmekten korktuğunu ve bundan dolayı gidemeyeceğini," arife günü Hıdiv'e söylemesi üzerine, sırf korkusunu gidermek ve aralarında ayrılık yaratılmak ve hiç olmazsa kendisi olsun İstanbul'a gönderilebilmek için, durumu İstanbul'dan sorduğunu ve, "Çaresiz bir vaziyette yalnız gelmesinde beis olmadığı," cevabının alındığını bayram günü Hıdiv bana söylemiş ve bu şekilde sahte bir telgraf hazırlayıp Mahmut Paşa'ya göndererek onun şahsını temin etmişti. Yoksa Mahmut Paşa'nın da çocuklarıyla beraber firar etmesi mümkündü. Mahmut Paşa bugün Kahire'de olup İstanbul'a gitmek niyetinden dönmediği işitilmiştir.

BELGE 9

İsmail Kemal Bey'in faaliyetleri hakkında Mısır Fevkalâde Komiseri tarafından 4 mayıs 1901 ve 26 mart 1901 tarihli teskereler.

Belge Sıra No: 9 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 54.

No: 118 4 Mayıs 1901

Başkâtipliğe Yazılan Yazı

Şifre Kâtibi Asım Bey imzalı, Padişah'ın iradesiyle aldığım 19 Nisan 1901 tarihli telgrafta, Hıdiv'in kardeşi Mehmet Ali Paşa Arnavutluk Prensliği'ni kurarak gizlice Avrupa'da bazı teşebbüslerde bulunduğu ve bu uğurda İsmail Kemal'i de elde etmeye çalıştığı vs... Paris Elçiliği'nden yazıldığı bildirilerek bazı tavsiyelerin yerine getirilmesi emredilmiş ve o zaman gereği yapıldığı gibi bugüne kadar da tahkikata devam olunmuştur.

... tarihte bu yazıyla arzolunduğu veçhile İsmail Kemal burada bulunduğu bir zamanda Arnavutlar, Mısır'a, Hıdiv ailesinden bazılarına başvurmamış değillerdir. Hıdiv'in kardeşi Mehmet Ali Paşa da, aynı yazıda bildirildiği gibi Arnavutlar tarafından yoklanılmış ise de Paşa, gençliğinden umulmayacak bir olgunlukla yapılan teklifi reddetmiş ve hatta Arapça gazetelere makaleler yazdırarak hepsinin hatasını yüzlerine vurmuş ve bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti'ne candan bağlılığını gözönünde tutarak hepsini kovmuş olduğu malûm olmakla Paris'ten gelen haberin yanlış tahkikata dayanmış olması lâzım gelir. Çünkü o vakit Mehmet Ali Paşa, Avrupa'da olmayıp Mısır'da bulunduğu gibi onun İsmail Kemal'i araması şöyle dursun, İsmail Kemal ve yoldaşlarının bilâkis Paşa'yı aramakta oldukları gün gibi aşikârdır.

Esasında Osmanlı Devleti aleyhinde çirkin hareketlerde bulunan Halim Paşazâde Mehmet Ali Paşa olup, ancak isim benzerliği Hıdiv'in kardeşinin adını kötüye çıkarmaktadır.

Hıdiv'e gelince, devletin aleyhinde bulunanlara uymaktan zevk almadığı gibi, son defa bu yolda ağzı da yandığından ve bilhassa Padişahımız Hazretleri'nin son defa ihsan ve iltifatlarına nâil olduğundan ileride bu halin bozulmaması arzusunda bulunduğunu tamamiyle hissettim. Ancak bu hali İngilizler katiyen çekemediğinden dolayısıyla yine İstanbul'da teşebbüslere devam ile ara bozmaya çalışacaklarından korkuyor.

Bu sene İstanbul'a gitmeye ve Padişah'ın ayağının toprağına yüz sürmeye istekli olduğunu görmekte isem de, davetsiz kendiliğinden gitmeye utanıyor gibi görünüyor. Zaten Avrupa'ya tedavi için gideceğinden dönüşte İstanbul'dan geçmesi bir münasebetle kendisine anlatılırsa fena olmaz sanırım.

Durumun Padişah Hazretleri'ne arzedilmesi husumunda emir ve ferman sizindir.

BELGE 10

Mabeyin Başkâtipliği Yüksek Makamına

No: 95 — 26 Mart 1901

Atufetlû Efendim Hazretleri

Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Mısır'a geldiği ve acizlerini ziyarete gelmekle görüşüldüğü 27 Şubat 316 (12 Mart 1900) tarihinde Padişah Hazretleri'nin ayak tozuna arz buyrulmak üzere telgrafla bildirilmişti. Görüşme sırasında Mısır'a gelmesi sebebi sorulunca evvela, gûya hava tebdili için beş on gün kadar vakit geçirmeye geldiğini söylemişse de sonraları bazı sözlerinden ve halinden işin öyle olmadığı ve bir Arnavut komitesi tarafından davet edilmiş olduğu öğrenildi.

Komite üç beş İslam ve Hıristiyan Arnavutlardan mürekkeptir.

Maksatları, devlet idaresinin iyi olmamasından, Devlet-i Aliyye'nin bütün memleketlerine ve hiç olmazsa Arnavutluk'a, hal ve zamana uyacak ciddi ve lâzım ıslahatın hangi şekillerde sokulacağı çarelerinin konuşulup hazırlanması düşüncesinden doğduğu anlaşıldı. Bilhassa şu sırada, hal ve şanı ne durumda olduğu tarife muhtaç olmayan Mısır'a gelip dedikoduya yol açması ve öyle bir komite ile iş görmeye kalkışması, şimdiki idareden daha ziyade kötü sonuçlu olduğuna ve bir de Mısır'da şunun bunun elinde alet de olursa bütün bütün çirkin olacağına... dair tesirli tavsiye ve nasihatlerde bulunulmasından fikirleri gereği gibi sarsılmış ve yanımdan, yaptıklarından bir dereceye kadar pişman olmuş gibi, gitmişti.

Gerçi Hıdiv'le şimdiye kadar görüşmemiştir. Hatta Hıdiv'in kendi elinde âlet olan bazı gazetelerinin son zamanda İsmail Bey'i şiddetle kötülemeye başlamaları her ikisi arasında dostane bir münasebet olmadığını göstermeye kâfi gelse gerektir. Diğer taraftan da kendisinin şahsen herhangi bir hareketi ve bazı şeylere giriştiği de işitilmemiştir. Birkaç günden beri aynı komiteden bir iki kişi Mısır'da prens geçinen eski Hıdiv'i merhum İsmail Paşa'nın çocuklarından ve torunlarından üçünü dördünü birer birer gizli bir şekilde ziyaret edip her birine **Arnavutluk'ta isyan uyandırarak muhtar bir idare kurmak ve sonunda Arnavutluk Prensliği'ni kabul etmek gibi sözler açmış ve teklifler yapmış olduğunu** Hüseyin Paşazâde Kemalettin Paşa gelip bana söylediği gibi Hıdiv'in kardeşi Mehmet Ali Paşa da birkaç gün önce Şevki Paşa'ya, yine bu yolda sözler işittiğini, çirkin bulduğunu belli eder şekilde söylemiş olduğundan gerek komite mensupları kendiliğinden ve gerekse İsmail Bey'le birlik olarak, anlatıldığı gibi, gûya vatanları olan Arnavutluk'u, herkes için akla gelen tehlikeden kurtarmak teşebbüsüne mâlik olduklarında şüphe kalmamış ve fakat Kemalettin ve Mehmet Ali Paşalar tarafından o türlü teklifinin birdenbire kabul olunmadığı ve takbih olunup hemen reddedildiği, yaptıkları hareketlerden belli olmakla beraber diğerleri arasında öyle şeye yeltenenler bulunmaz değilse de ne komitenin teşebbüsü ve ne de burada yeltenenlerin o türlü arzusu katiyen aolmayacağı şüphesizse de icabedenlere gereken nasihatler verilmekte ve hareketleri gözönünde bulundurulmakta olup İsmail Kemal Bey'in de yarın Mısır'dan Avrupa'ya gideceği dahi işitilmiş olmakla, eğer ileride daha başka bir şey çıkarsa derhal bildirileceğinin Padişah'a arzedilmesi hususunda emir ve ferman sizindir.

Mısır Fevkalâde Komiseri
24 Mart 1901

BELGE 11

"Şuunat, Balkanlarda Seferberlik, Meclis-i Vükelâ, Fevkalâde İçtima" başlıklı *İkdâm* gazetesinin haberi.
2 Ekim 1912 tarihi taşıyan bu haber Bâbıâlî'de alınan tedbirleri bildirmektedir.

Belge Sıra No: 11-24
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Şuunat, Balkanlarda Seferberlik, Meclis-i Vükelâ, Fevkalâde İçtima

Dün meclis-i Vükelâ vasati saat on birde Sadrâzam Paşa'nın taht-ı riyâsetinde fevkalâde olarak akd-i içtima etmiştir. Nüzzar (nâzırlar) sabah erkenden telefonla Bâbıâlî'ye davet olunmuşlardı. Heyet-i Vükelâ bu içtimada umumen hazır bulunmuşlardır.

İstihbaratımıza nazaran Mecliste, Sofya, Belgrad, Atina ve Çetine Kabineleri nezdinde mukîm Süfera-yi Osmaniyye'den mezkûr hükümetlerce icrasına karar verilen seferberlik hakkında Osmanlı ateşemiliterleri tarafından verilen raporlara ve icra olunan tahkikata müstenit olarak keşide olunan telgrafnameler kıraat olunmuş ve arîz ve amik müzakerat cereyan eylemiştir.

Bir müddet sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Hâdi ve Reis-i Sâni Mahmut ve Birinci Ordu Müfettişi Abdullah Paşalar ve sair erkân-ı askerîye Bâbıâlî'ye davet edilmişler ve Harbiye Nâzırı Paşa ile müdavele-i efkâr eylemişlerdir.

Hâdi Paşa müteakıben Harbiye Nezareti'ne azimet ve avdet eylemiş ve tekrar cereyan eden müzakerat neticesinde Heyet-i Vükelâ kararıyla Ordu-yı Osmanî'nin umumi seferberlik haline vaz'ı tensib edilmiştir.

İta edilen seferberlik kararı üzerine Harbiye Nezareti'nce umum kolordularla redif müfettişliklerine ve müstakil fırkalar kumandanlarına efrad-ı redife ve ihtiyatiyenin taht-ı silaha alınması emri telgraflarla tebliğ olunmuştur.

Bâbıâlî'ce, seferberlik kararı Düvel-i Muâzzama nezdinde mukîm Süfera-yi Osmaniyye'ye tebliğ olunarak, Hükümet-i Seniyye'nin ihlâl-i müsalemet fikrinde olmamakla beraber Balkan Hükümetlerinin umumen ilan-ı seferberî etmeleri ve bir vaziyet-i mütecavizane ahzeylemeleri sebebiyle Devlet-i Osmaniyye'nin bilmecburiye temiyet-i mülkîye ve haysiyet-i millîyesinin muhafazası esbabına tevessül eylediği yolunda tebligatta bulunulması ve Düvel-i Muazzâma kabinelerinin meslekleri istimzac edilmesi zımnında talimat ita kılınmıştır.

Londra Sefiri Tevfik ve Petersburg Sefiri Turhan Paşalarla Balkan Hükümât-ı sağıresi nezdinde mukim süfera-yi Osmaniyye'de Meclis-i Vükelâ kararıyla talimat-ı mahsusa gönderilmiştir.

Akşama kadar bu talimata mukabili süfera-yi müşarünileyhimden bazıları tarafından cevabı telgraflar vürud etmiş, diğerlerinden vürud edecek cevaplara da intizar edilmekte bulunmuştur.

BELGE 12

Bulgaristan Muhabirinden gelen
23 Eylül 1328 (6 Eylül 1912) tarihli mektup,
Bulgaristan'da seferberlik ilanından sonra
Türk Müslümanlara yapılan işkence.

Belge Sıra No: 12 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Bulgaristan Mektubu

Muhabir-i mahsusumuzdan 23 Eylül 328

Bulgaristan'da seferberlik ilan olunur olunmaz bütün Bulgarların kabadayıca ve kan dökücü duyguları kabardı. Fakat bu kabadayılıklarını kendi vatandaşları olan ve hükümetin en sakin ve itaatli tebaası bulunan zavallı Müslümanlar üzerinde tatbik etmeye başladılar.

Artık Bulgaristan Müslümanlarının, canı, malı, ırzı Bulgar kahramanları için mübah oldu. Birçok bîgünah Müslümanlar şehid edildi. Birçok masum İslam kadınlarının ırzlarına tasallut edildi. Birçok Müslümanların evleri ve dükkânları yağma edildi.

Hem bu tecavüzler, hep Bulgar askeri tarafından icra ediliyor. Güya Bulgaristan kendi tebaası olan zavallı masum Müslümanlara ilan-ı harb etmiş de Bulgar askeri o silahsız kuzu gibi 'düşman'larını tenkil ve mahva memur edilmiş!..

Nihayet bütün Bulgaristan'da ilan-ı harb edildi. Zavallı Müslümanlar belki bu şiddetli idare sayesinde can ve ırzlarını ve mallarını Bulgar tecavüzünden masun bulundururlar diye biraz müteselli olmak istediler. Fakat heyhat! Bu şiddetli idareye de gene Müslümanlar kurban oldu.

BELGE 13

1-14 Ekim 1912 tarih ve 411 numaralı
Belgrad Elçiliği'nden gönderilen telgraf;
Sırbistan'ın 30 Eylül 1912 tarihli notası ve ekli muhtırası:
Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'da yapılacak ıslahatın kendi tesbit ettikleri esaslara göre tanzim edilmesi hakkında.
Bu nota Nikola Pasiç imzasını taşımaktadır.

Belge Sıra No: 13 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68

Sırbiye Dışişleri Bakanlığı memurlarından biri 30 Eylül 1912 tarihli aşağıdaki notayı Başvekil ve Dışişleri Bakanı adına olarak şimdi bendenize bildirdi (tebliğ etti).

"Altına imzasını koymuş olan Başbakan ve Dışişleri Bakanı aşağıdaki bildiri ile ekli andıçın (muhtıranın) hükümetine ulaştırmasını Devlet-i Aliyye sefirinden rica eder:

Büyük devletlerin Avrupa cihetindeki Osmanlı idaresinde düzeltme işleri (ıslahat) yapılmasını üzerlerine alacakları va'dini bildiren altı büyük devlet tarafından Avusturya ve Rusya hükümetleri aracılığıyla harekete girişilmekle beraber, yine de Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan hükümetleri Rumeli vilayetlerindeki Hıristiyan ahâlinin sefalet içindeki halini gerçekten düzeltmenin ve Osmanlı Avrupası'nda rahatlık ve güvenliği sağlamanın ve hiçbir şeyle haklı gösterilemediği halde, kendilerine karşı keyfî ve kızdırıcı bir tavır ve hareket yolu tutulmuş olan Balkan Hükümetleriyle sağlam bir barış ve iyi geçimi temin etmenin ancak yürekten ve tam düzeltme işleri yapmaya bağlı bulunduğunu söylemek için doğrudan doğruya Osmanlı Hükümeti'ne başvurmayı lüzumlu sayarlar.

Bulgar, Yunan ve Sırp hükümetleri ortaya çıkan hadiseler sebebiyle Karadağ Hükümeti'nin bu işe girişemediğine esef etmekle beraber Bâbıâlî'yi (Osmanlı Hükümeti Kabinesi'ni) büyük devletler ve Balkan Hükümetleriyle uzlaşarak Berlin sözleşmesinin (antlaşmasının) 23'üncü maddesinde açıkça gösterilen ıslahatı her kavmin mensup olduğu ırkı esas tutarak vilayetlerin muhtariyetini, serbest idaresini, Belçika ve İsviçreli valiler seçilmesiyle umumi meclis, jandarma, öğretim serbestliği ve uygulanmasını İstanbul'daki büyük devletler sefirleriyle dört Balkan Hükümeti sefirlerinin nezareti altında olmak üzere üyeleri yarı yarıya Hıristiyan ve Müslümandan toplanan yüksek bir meclise verilmek suretiyle Osmanlı Avrupası'nda derhal uygulamaya ve yapmaya Bâbıâlî'yi davet ederler. Devlet-i Aliyye'nin işbu nota ile bu yolda açıklamaları içine alan ekli muhtırada yazılı olan ıslahatı altı ay içinde yapacağını üzerine alarak bu isteği kabul ettiğini beyan edebileceği ve buna razı olduğuna bir delil olmak üzere ordusunun silah altına alınması emrini geri alacağını ümid ederler."

(İmza)
NİKOLA PASİÇ

Adı geçen notaya ekli muhtıradır.

Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan yapılması istenilen düzeltme işlerinin aşağıda söylenilen esaslara göre olması lâzım geleceği itikadındadırlar.

Evvela: Osmanlı memleketlerindeki millet ve kavimlerin millî muhtariyetlerinin bütün sonuçlarıyla beraber tasdiki ve sağlama bağlanması.

İkicisi: Osmanlı Mebusan Meclisi'nde her bir millet için nisbî temsilcilik verilmesi.

Üçüncüsü: Hıristiyanların oturdukları vilayetlerde Hıristiyanların bütün memurluklara kabul ve tayini.

Dördüncüsü: Hıristiyan cemaatlerine mahsus okul derecelerinin Osmanlı okul dereceleriyle bir tutulması.

Beşincisi: Osmanlı vilayetlerine İslam ahâli yerleştirmek suretiyle o vilayetlerin millî bakımdan ne olduklarını (mahiyetlerini) değiştirmeye asla çalışılmayacağına Bâbıâlî tarafından söz verilmesi.

Altıncısı: Hıristiyanların kadroları Hıristiyanlardan toplanmış olmak ve bulundukları yerlerde askerlik hizmetlerini yapmak üzere askere alınması. Ve kadrolar kurulucaya kadar asker alma işleminin yapılmaması.

Yedincisi: İsviçreli veya Belçikalı öğretmenlerin doğrudan doğruya kumandası altında olarak Osmanlı memleketlerinde her vilayette ayrı ayrı jandarma işinin düzenlendirilmesi.

Sekinzincisi: Bunun gibi yine Hıristiyanların oturduğu vilayetlerde büyük devletlerce kabul olunacak İsviçreli ve Belçikalı valilerin tayini. Bunların yanına da üyeleri seçim dairelerince seçilen meclisler bulundurulması.

Dokuzuncusu: İşbu ıslahatın uygulanıp yerine getirilmesine bakmak üzere yüksek bir meclisin başvekilin katında kurulması.

Bend: Büyük devletler sefirleriyle Balkan Hükümetleri sefirleri işbu meclisin işleriyle vazifelerini nasıl yaptıklarını denetleyeceklerdir.

Bend: İşbu nota Balkan müttefik hükümetleri tarafından verileceği tahmin olunun son teklif (ultimatom) teşkil ettiği meydana çıkıyor.

BELGE 14

Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan
Dışişleri Bakanlığı'na gizli ve acele olarak yazılan
3 Teşrin-i Evvel 1328 (15 Ekim 1912) tarihli,
"Bulgar ve Sırp Hükümetlerinin sınır boyunca
tecavüzlerine karşı ordunun harekete geçtiği,
Bulgar ve Sırp elçilerinin pasaportlarının iadesinin bildirilmesi"
hakkında teskere.

Belge Sıra No: 14 (Sadeleştirilmiştir).
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Dışişleri Bakanlığı'na

Gayet gizli ve aceledir

Osmanlı Devleti'ne karşı Bulgar, Sırp Hükümetlerinin aldıkları korkutmak isteyici ve düşmanca vaziyet ve sınır boyunda Bulgar ve Sırp askerlerinin arka arkaya sürüp gelen sataşmalarına ve tecavüzlerine karşı Ordu-yı Hümâyun'un da karşılık olarak tecavüze başlaması hakkında gerekenlere hemen lüzumlu emirler verilmesinin Savunma Bakanlığı'na ve Bulgar ve Sırp sefirlerine pasaportlarının gönderilmesi işinin yüksek makamınıza bildirilmesi Bakanlar Kurulunca kararlaştırılmış ve işaret edilen bakanlığa da bildirilmiş olmakla yüksek bakanlığınızca dahi gereğinin yapılmasına himmet buyrulması...

5 Zülkade 330, 3 Teşrin-i Evvel 328

Sadrazam
GAZİ AHMED MUHTAR

BELGE 15

Karadağ Elçisi tarafından 8 Ekim 1912 tarihle Dışişleri Bakanı Gabriel Nuradonkyan Efendi'ye gönderilen; Karadağ Hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile münasebetini kestiğini bildiren 280 numaralı yazısının tercümesi ve ona ait yazılar

Belge Sıra No: 15-16 (Sadeleştirilmiştir).
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Sadaret-i Uzma'ya

(Yüksek Başbakanlığa)

Karadağ Hükümeti'nin bugünden başlayarak Osmanlı Devleti'yle münasebetlerini kestiğine dair Karadağ sefiri tarafından gönderilen yazısının tercümesi ekli olarak sunuldu. Çetine'de sefaret evrakının Almanya Sefareti'ne emanet olarak verilmesi ve sefaret evrak (yazı işleri) memurunu da sefarethanede bırakarak kendisinin İstanbul'a dönmesi lüzumu Çetine Sefaret işgüderine telgrafla tavsiye olunmuştur.

BELGE 16

Dışişleri Bakanı Gabriel Nuradonkyan Efendi'ye
25 Eylül, 8 Teşrin-Evvel 1912 tarihiyle
Karadağ Sefiri M. P. Plamnac Tarafından Gönderilen
280 Numaralı Yazının Tercümesidir:

Karadağ Hükümeti'nin birçok anlaşmazlıkları ve Devlet-i Aliyye ile bir düziye tekrarlanan ve yenilenen uyuşmazlıkları dostça halletmek ve yoluna koymak için bütün dostça vasıtalara başvurulduğu halde bundan bir sonuç ele geçmemiş olmasından dolayı teessüfümü beyan ederim. Tâbi olduğum haşmetlû Kral Birinci Nicolas Hazretleri'nden aldığım izin ve emre uyarak şurasını Zat-ı Devletleri'ne bildiririm ki, bugünden başlıyarak Karadağ Hükümeti Devlet-i Aliyye ile münasebatı keser, gerek kendi hukukunu ve gerek Osmanlı memleketlerindeki kardeşlerinin yüz yıllarca zamandan beri tanınmayan haklarını tanıtmak hususunu Karadağlıların silahlarının baht ve talihine terk ve havale eyler.

İstanbul'dan ayrılıyorum. Krallık, Hükümetim Çetine'deki Osmanlı Sefiri'ne pasaportunu verecektir. Durumun bildirilmesi saygılarımın sunulmasına vesile kılındı.

BELGE 17

Bâbıâlî'den Dışişleri Bakanlığı'na
9 Ekim 1912 tarihli, Müsteşar Adil imzalı;
Karadağ'ın harp ilan etmesi üzerine
elçiliklerde alınacak tedbir hakkında teskere ve irade-i seniyye sureti.

Belge Sıra No: 17-18 (Sadeleştirilmiştir).
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Dışişleri Bakanlığı'na

Dün zevalî (öğle vakti başlayan Avrupa saatiyle) saat on bir buçukta Karadağ İşgüderi M. Plamnac tarafından size Bâbıâlî'de eliyle verilen notada Karadağ Hükümeti'nin dünden başlayarak Osmanlı Devleti'ne harp ilan ettiği ve kendisinin İstanbul'dan ayrılacağı ve Çetine'deki işgüderimize pasaportlarının verileceği bildirilmesi üzerine hemen Çetine'yi terk ile İstanbul'a dönmesi hakkında Çetine işgüderimize acele bildiri verilmesi ve sefaretimiz memurlarıyla Karadağ'daki şehbenderlerimizin ne yapacakları ve sefaret ve şehbenderhanelerle binalarının ve kağıtlarının nasıl muhafaza edileceği hakkında gerek tavsiyelerin yapılması ve bütün Osmanlı sefirlerine gereken bilgi ve talimatın verilmesi hususunun yüksek makamlarına bildirilmesi Bakanlar Kurulu'nca müzakere edilerek bu hususta düzenlenen 'İrade-i Seniyye' tasarısı Hazret-i Padişah'ın imzalarıyla tasdik buyurulduğundan tasdikli bir sureti ekli olarak yüksek katlarına gönderilmiş ve Savunma ve İçişleri ve Deniz İşleri (Bahriye) Bakanlıklarına ve tebliğler yapılmış olmakla gereken işlemin yerine getirilmesine himmet buyurulması...

Sadrazam (Başbakan) namına
Müsteşar ADİL

26 Eylül 1328, 27 Şevval 330
9 Teşrin-i Evvel 1912

BELGE 18

İrade-i Seniyye Suretidir

Karadağ Hükümeti'nin Devlet-i Osmaniyye'ye bugünden başlayarak harp ilan ettiği ve Karadağ İşgüderi'nin İstanbul'dan ayrılacağı o işgüder tarafından Dışişleri Bakanlığı'na resmî olarak ve yazı ile bildirildiğinden Çetine Sefaretimiz İşgüderi'nin hemen İstanbul'a dönmesi ve düşmanlarımıza Allahın izin ve yardımıyla tam bir şiddetle karşı konulması Bakanlar Kurulu kararıyla münasip görülmüştür.

Bu irademizin yerine getirilmesine Savunma ve Dışişleri Bakanları memurdur.

26 Şevval 1330 ve 25 Eylül 1320

MEHMED REŞAD

Şura-yı Devlet Reisi
MEHMET KÂMİL

Şeyhislam
MEHMET CEMALETTİN

Sadrazam
GAZİ AHMED MUHTAR

Adliye Nâzırı
ABDÜLHALİM

Dahiliye Nâzırı

Harbiye Nâzırı
NAZIM

Nafıa Nâzırı
SALİH

Ticaret ve Ziraat Nâzırı
MUSTAFA REŞİT

Hariciye Nâzırı
GABRİEL
NURADONKYAN

Maarif Nâzırı
SAİT

Maliye Nâzırı
ABDURRAHMAN

Bahriye Nâzırı
MAHMUT MUHTAR

Posta ve Telgraf ve Telefon
Nâzırı
SABRİ

Evkaf-ı Hümâyun
Nâzırı
MEHMET FEVZİ

Aslına uygundur.

Sadaret Tahrirat Dairesi Müdür Muavini

BELGE 19

Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan Dışişleri Bakanlığı'na gizli teskere; Balkanlar'daki seferberlik hali karşısında alınacak tedbire dair Savunma Bakanlığı'nın yazısının müzakeresi ve lüzumlu bilginin elçilikler vasıtasıyla teminini bildiren 17 Eylül 328 tarihli teskeresi.

Belge Sıra No: 19 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Hariciye Nezareti'ne

G i z l i
Özel Kalem

Komşu hükümetlerce bir harp seferberliğine (muharebe hazırlığına) başlandığı haber alındığı zaman bizim tarafça da umumi seferberlik emri verilmek üzere gereken yüksek iradenin bildirilmesi lüzumuna dair Harbiye Nezareti'nin iki parça teskeresi Vekiller Heyeti'nde müzakere olunarak hükümetimiz tarafından umumi seferberlik hazırlıklarına ve işe girişmelerine şimdilik lüzum olmayıp görülecek hallere ve ihtiyaçlara göre gereğinin düşünülüp yapılması tabiî bulunduğundan bu bakanlığa cevap olarak bildirilmesi ve Osmanlı Hükümeti'nce savunmayı sağlamak için karşılık olarak harp hazırlığı (seferberlik) gerektiği halde gecikmeye mahal kalmamak üzere Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ Hükümetlerinin asker yığmalarından ve hazırlıklarından vaktinde tam ve sağlam bir bilgi alınarak hemen bildirilmesi hakkında o hükümetler katında bulunan Osmanlı Elçileri ile şehbenderlere (konsoloslara) kesin bildiri yapılması ve alıp verilecek haberlerin derhal Nazaret'e ulaştırılması hususunun sizin yüksek bakanlığınıza yazıyla bildirilmesi Nezaret'e bilgi verilmesi görüşülüp konuşulmuş olmakla böyle görüşüldüğü gibi gereğinin yapılmasına himmet buyrulması...

18 Şevval 330, 17 Eylül 328

Sadrazam
GAZİ AHMED MUHTAR

BELGE 20

Sadrazam Gazi Ahmed Muhtar Paşa'dan Dışişleri Bakanlığı'na 16 Kasım 1328 tarihli Sofya, Belgrad ve Atina Elçilerinin hemen geri çağrılmaları hakkında teskere.

Belge Sıra No: 20 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Dışişleri Bakanlığı'na

Gizlice

1 Teşrin-i Evvel 328 tarihli ve 1029 numaralı yüksek teskerelerine karşılıktır. Bulgaristan ve Sırbistan ve Yunanistan Hükümetleri Başbakan ve Dışişleri Bakanları tarafından Sofya ve Belgrad ve Atina Sefirlerimize verilip bu sefirler tarafından telgrafla bildirilen notadaki yazılar Osmanlı Hükümeti'nin içişlerine karışmayı kapsayacak ve millî onurumuzu yaralayacak bir şekil ve manada bulunduğundan ve katiyen gözönüne alınmaya lâyık olmadığından üç hükümet katında bulunan sefirlerimizden önce Sofya ve Belgrad ve sonra Atina Sefirlerimiz İstanbul'a hemen celbi ve durumun büyük devletlere bildirilmesi hususunun yüksek tarafımıza havalesi Bakanlar Kurulu kararıyla, sorularak irade-i seniyye çıkmış olmakla gereğinin yapılmasına himmet buyurulması...

4 Zilkade 330, 2/16 Teşrin-i Evvel 328

Sadrazam
GAZİ AHMED MUHTAR

BELGE 21

**Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'dan
1108 numara ve 9 Ekim 1912 tarihli telgraf,
Balkan Hükümetleri ve bilhassa Bulgaristan'ın teşvikiyle
durumun tehlikeli hal alması ve
buna göre hazırlıklı bulunulması hususundaki tavsiyeleri.**

**Belge Sıra No: 21 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68.**

**Londra Elçisi Tevfik Paşa'dan 1108 Numara İle Gelen
3 Teşrin-i Evvel 1912 Tarihli Şifreli Telgrafın Çözümüdür.**

Balkan Hükümetleri ve en çok Bulgaristan'ın kışkırtmasından ileri gelen şimdiki durum tehkikeli bir hal almakta ve harp çıkmasını pek yakın göstermektedir. Bundan dolayı tavsiyeden geri kalmadığım gibi gafil avlanmamak ve meşru haklarımızı savunmadan aciz kalmamak için harp tedariklerimizin büyük bir sür'at ve faaliyetle tamamlanması mutlak bir surette gereken bir iş hükmündedir. Harp çıkışını önlemek için devletlere başvurmak kâfi gelmeyeceği gibi acizliğin ve zayıflığın kabul edilmesinden başka bir sebebe atfedilmiyeceği ve bir fayda vermeyeceği anlaşılmaktadır. Balkan hükümetlerinin istedikleri gibi memleketimizin çeşitli unsurlarına imtiyazlı idareler verdirmek ve ciddi surette memleketimizi parçalanmaya uğratmak fikri üzerinde büyük devletler tarafından Bâbıâlî'ye bir teklif vukuuna karşı ancak bir tedbir ve suretle vukua gelmemesi kuvvetli ihtimallerden ve inanılır rivayetlerden bulunmakla adı geçen harp hazırlığımızın bu gibi tasarlamaların ortaya çıkmasına da mani ve her türlü hakkımızdaki ... ve maksatları önleyici tedbirlerden olacağını ehemmiyetle tekrar arz ve ihtar ederim. Balkan Hükümetlerini muharebe isteyen hareketlerden vazgeçirmeye çalışmak ... ... 'İttifak ve İtilâf'ı teşkil eden devletlerin arasında karşılıklı menfaat işlerinde emniyetsizlikten ve hakları muhafaza endişesinden ileri gelmekte olması siyasi çevrelerde dolaşan mühim söylentilerdendir.

BELGE 22

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'dan
11 Ekim 1912 tarihli ve 1161 numaralı telgraf;
Fransa'nın Balkan ve Osmanlı Hükümetleri hakkında
ortalığa yaydığı haberler ve Tevfik Paşa'nın
büyük devletlerden şikâyeti hakkında.

Belge Sıra No: 22 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'dan Alınan 11 Teşrin-i Evvel 912 Tarihli ve 1161 Numaralı Telgrafın Çözümüdür

Rumeli ıslahat işleri hakkında gûya Bâbıâlî'nin büyük devletlerle müzakereye hazır bulunduğu sizin tarafınızdan Avusturya Elçisi'ne ve benim tarafımdan da buradaki Fransız Elçisi'ne söylenmiş olduğu Fransa resmî çevrelerinde yayılmakta olduğu işitildi. Fransa Elçisi'yle aramızda vukubulan konuşma 1117 özel numaraları telgrafta yazılı olduğu cihetle işe karışmalarının kabulü manasını içine alabilecek hiçbir fıkra yoktur. Arka arkaya şikâyetlerimize karşı yine de Balkan hükümetleri ve en çok Bulgaristan'ın Rumeli vilayetlerinde karışıklık çıkarma komitelerii aracılığı ile yaptıkları çirkin fenalık ve cinayetlere şimdiye kadar ilgisiz bir gözle ve el altından hoş görür bir surette bakmış ve bu veçhile bu hükümetleri şımartmış olan büyük devletler artık ortaya çıkması yaklaşmış ve kesinleşmiş olan umumi muharebeyi menedebilmek için her türlü siyasi araçlar ve hilelerle egemenlik haklarımıza darbe vuracak içişlerimize karışmaya başvurarak menfaatlerimize aykırı teklifler kabulü için bizi kandırmaya çalışıyorlar. bunun devlet bakanları tarafından ehemmiyetine göre düşünmek üzere gözönüne alınmasını vazife icabı hatırlatırım. Gayet doğru ve inanılır kaynaklardan aldığım bilgilere bakılırsa barışın ve iyi geçinmenin devam ettirilmesi işinde büyük devletler tarafından sarfedilmekte olan gayretler neticesiz kalacak ve hazırlıklar bitince Bulgaristan ve müttefikleri tarafından hemen harbin ilan edileceği muhakkaktır. Karadağlıların pek sarp olan Deçiç mevkii Osmanlı askerlerine üstün gelerek dört top zaptettiklerine dair bugün gazetelerde yayınlanan haber burada fena tesir yaptı.

BELGE 23

**Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın,
Sir Edward Grey ile mülakatı;
büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nin sınırları hakkında
vereceği karar hususundaki mülakatı bildiren
18 Şubat 1913 tarihli ve 63 numaralı telgraf**

**Belge Sıra No: 23 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68.**

Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'dan Gelen 18 Şubat 913 Tarihli ve 63 Numaralı Telgrafın Tercümesi Suretidir

Sir Edward Grey Londra'da bulunmadığından dışişleri müsteşarı son teklifimize büyük devletler arasında, cevabı esası üzerinde hiçbir şey yapamayacakları, yolunda karşılık vermek için uyuşma hasıl olduğunu ve eğer Bâbıâlî büyük devletlerin reyini kabul edecek olursa, barışa erişmek için müttefik devletlerle müzakerelere girişeceklerini söyledi. Arazi hususunda büyük devletlerin verecekleri kararın Osmanlı Devleti'nin emniyetini bozabilmesi hatıra gelebileceğinden, rastgele verilecek bir kararı evvelden kabul edemeyeceğimizi, itiraz makamında söylemekliğim üzerine, müsteşar, kararın bu yolda olmadığı karşılığını verdi.

Sir Edward Grey'i Perşembeden önce göremeyeceğim. Bununla beraber **büyük devletlerin teklifini kabul etmezden evvel barış şartlarının esas çizgilerinin tayiniyle Karadaniz'de İğneada'dan çekilip Babaeski ve Lüleburgaz'ı muhafaza edebilmek şartıyla Adalar Denizi'ne kadar gidecek bir hattın yeni sınır olarak gösterilmesi fikrini telkin etmek isterim. Diğer taraftan yeniden mütareke yapılmasından evvel Edirne'ye yiyecek gönderilmesi ve ancak barıştan sonra istihkâmlarının yıkılmasını istemeliyiz**. Telkin etmek istediğim bu fikirler hükümetim tarafından uygun görüldüğü takdirde, Sir Edward Grey'le yapılacak görüşmede lisanımı ona göre kullanabilmem için, Perşembeden evvel talimat göndermek lütfunda bulunulmasını Zât-ı âlilerinden rica ederim. Yoluna konulması ve kesin olarak bir hükme bağlanması gereken diğer meselelere gelince, dışişleri müsteşarı büyük devletlerin, bunların her birini bizimle müzakere ettikten sonra kesin olarak sonuca bağlayacağını, söyledi.

Sir Edward Grey'in hafta sonunda tekrar ayrılması ihtimali hatıra gelebileceğinden sür'atli cevaba intizar ediyorum.

BELGE 24

Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa'dan Bulgaristan Elçisi'yle yapmış olduğu gizli görüşmesine ait 24 Mayıs 1913 tarihli ve 301 numaralı telgraf.

Belge Sıra No: 24(Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 68.

Viyana Büyükelçisi Hüseyin Hilmi Paşa'dan Gelen
24 Mayıs 913 Tarihli ve 301 Numaralı Telgrafın Çözümüdür.

Gayet Gizlidir

Bulgaristan Elçisi'yle görüşüldü. Konuşmanın gizli kalması hakkında namus üzerine, inandırıcı söz istedi. Yüksek şahsiyetinizin bu gizliliği muhafaza buyuracağınıza güvenerek kendisine emniyet telkin ettim. Üç saat süren konuşmadan hasıl olan sonuç ve benim duygularım şudur;

Bulgaristan barıştan sonra Yunanistan ve Sırbistan'dan müşkülat göreceğini ve belki de muharebeye girişme zorunda kalacağını sezdiğinden, bizim tarafsızlığımızdan emin olmak ve şimdilik hiç olmazsa İngiltere'yle Fransa arasındaki anlaşma, uyuşma derecesinde bir dostluk temelini koymak ve şayet Sırbistan'la Yunanistan ilk barış başlangıçlarının imzasında bahaneler çıkarmak suretiyle işi sürücemede bırakmak isterse Bulgaristan yalnız başına bizimle barışa girip yarınki düşmanlara karşı serbest bulunmak ihtiyacındadır. Avusturya Devleti dahi Osmanlı Devleti ile Romanya ve Bulgaristan arasında bir yaklaşma olmasını arzu ettiği hem sözün gelişinden hem de diğer delillerden anlaşılıyor. Bir Osmanlı-Bulgar yakınlaşması iki memleketin gelecek zamanlara ait menfaatleri gereğindense de böyle bir yakınlaşmanın olabilmesine mani olacak ne kadar yanlış hareketler yapılması mümkünse Bulgaristan'ın hiç birinde kusur etmediğini yeter derecede delillerle kendisine anlattım ve ne gibi esaslar üzerinde dostluk kurmak istediklerini, bize sağlayacakları faydalarla, karşılığında bizden ne gibi şeyler beklediklerini söylediği ve fikrime uygun geldiği takdirde hükümetime arz ve anlaşma fikrine ön ayak olabileceğimi beyan ettim.

Kamu düşüncesinde (efkârı umumiyemizde) Bulgaristan'a karşı mevcut olan hiddet ve teessürün hafifletilmesine yardım edecek araçların araştırılması hususunun Bulgaristan'ca ihmal edilmemek lâzım geleceğini ve barışın temelleri ve ufak tefek kısımları müzakere olunduğu sırada Bulgaristan delegelerinin diğer Balkan delegeleri tarafından ortaya atılacak ağır isteklere katılmayarak bize karşı pek çok itidalle ve iç temizliğiyle hareket etmelerinin, aranılacak vasıtaların en doğrusu ve tesirlisi olacağını ve müttefiklerin karşı koymaları halinde dahi bizimle tek başına barışı imza etmesini ve Osmanlı ve Bulgar kuvvetlerinin aynı zamanda terhisleri ile iki devlet arasında yeniden münasebete başlanılmasını, isterse bu hususta da hükümetimin uyarlığını sağlayacağımdan ümitli bulunduğumu söyledim. Bu zat yalnız kendi girişkenliğiyle bu görüşmeyi arzu ettiğini ve sonuçtan pek memnun kalıp özel surette Sofya'dan yönerge isteyeceğini ve alacağı karşılığı bildireceğini beyan etmiştir.

BELGE 25

Vekiller Heyeti kararıyla Sadrazamın, Başkumandan Vekili Nazım Paşa'dan ordunun son durumu hakkındaki sorusu ve Sadrazamın bu sorusuna Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın 3.11.1912 tarihli cevabı

Belge Sıra No: 24 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 165.

Vekiller Heyeti kararıyla Sadrazamın Başkumandan Vekili Nazım Paşa'dan ordunun son durumu hakkındaki sorusu:

1- Garp ordumuzu bir iki noktaya toplayarak orada birer 'Plevne' vucuda getirmek suretiyle Makedonya'da mukavemetin (karşı koymanın) devamı mümkün değil midir?

2- Şark ordumuzun birinci ve ikinci kısımlarının bugün tutmuş oldukları hatların ne dereceye kadar müdafaası kabildir; imdat kuvveti almak hususunda taraflar ordularının farkları nedir?

3- Bulgarların alabileceği imdat kuvvetine mukabil ordumuzun takviyesi mümükün olmadığı halde ne yapılacaktır?

4- Birinci ve ikinci şark ordumuzun biri, –Allah göstermesin– bir muvaffakiyetsizliğe uğrarsa ordular hatt-ı müdafaaya çekilecektir. Ve bunlar muntazaman ric'at edebilir mi?

5- Çatalca'nın müdafaasının temini ne kadar askere ve ne miktar topa bağlıdır? Bugün Çatalca'da ne miktar asker ve ne miktar top vardır? Üst tarafı ne kadar müddet içinde nerelerden gönderilecektir? Gereken tertipler alınıp 'ahkâmlar'* tamamlanıncaya kadar şark ordularımızın Bulgarları tevkif ve işgal ederek Çatalca'yı mutlak ve mükemmel surette ahkâm ve düşmesi zor bir hale getireceğimiz temin olunabilir mi?

6- Muharebeye son verilmek üzere gereken siyasi teşebbüsleri, vakit kaybetmeden almak lâzım mıdır? Yukarıda yazılı sorulara madde madde gayet açık ve kat'i surette cevap verilmesi Vekiller Meclisi kararı ile istenilmekte ve siyasi teşebbüslerde bulunması iktiza ettiği takdirde gecikmeden ve bu yüzden kötü bir hal meydana gelmesine mahal kalmamak üzere cevaplarının bir saat evvel bildirilmesi arz olunur.

Sadrazamın bu sorusuna Başkumandan Vekili Nazım Paşa'nın 3.11.102 tarihli cevabı:

İkinci şark ordusu evvelce de arz olunduğu üzere bize müsait surette harp etmekte olduğu halde dün adı geçen ordu dahi intizamsız bir surette firar halinde ric'ata başlamış ve ric'at sırasında kıt'alar birbirine karışmış ve perişan olmuş bulunduğundan o cihetten de muvaffakiyet ümidi kesilmiş ve umum ordu pek fena bir duruma düşmüştür. Bu suretle ordumuzun Ergene hattında dahi toplanması

* Ahkâm: Aslı 'ahkâmat' yazılıdır. Ahkâm: Hüküm kılma, sağlamlaştırma anlamındadır. Hüküm maneviyatta, 'tahkim' maddiyatta kullanılır.
Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedi, s. 497. / C. B.

mümkün olmayıp Çatalca hattına çekilmekte bulunmuştur.

Birinci ve İkinci şark orduları beş gündür devam eden son muharebede hayli mukavemet göstermiş, aşağı yukarı 20 raddesinde zayiat vermiştir. (Bir hesap ve kitaba dayanmayan rakamdır. Vesika ve medar-ı istinat kabul edilmemelidir. M. N.).

Sorduğunuz sorulara aşağıda cevabımızı arz ediyoruz:

1- Plevne'de manevi kuvveti sarsılmamış bir ordu bulunduğu ve o sırada 'Kıla-ı Erba' dahilinde ve Şipka'da, mühim Osmanlı kuvvetleri düşmanı sarsmakta devam ettiği halde şark ordusu aksine düşman önünde ric'at ederek sarsılmış, askerî kıt'alar firar yüzünden pek zayıflamış bir ordu bulunduğuna binaen o cihetten bir 'Plevne' vucuda getirilmesi mümkün değildir. (Vak'alar bu sözü iptal etmiş aksine İşkodra ve Yanya müdafaaları Sadrazamın fikrindeki isabeti göstermiştir. M. N.) Vakıa, Yanya ile İşkodra henüz düşmana karşı mukavemette devam etmekte ise de bunların asıl garp ordusu ile münasebetleri dolayısıyla askerî hareket üzerindeki tesirleri hemen mefkut, yok denilecek derecededir. (Acaip! Yunan ordusunun büyük kısmını, Karadağ ordusunun tamamını daha şimdiden tevkif etmiş ve harp ordusundan da kuvvet çekmeye başlamış olan bu mevkilerin mukavemeti nasıl küçük görülebilir? M. N.)

2- Şark ordusunun serdolunan ahlale binaen Çatalca hattında toplanması ve tutulması bile ancak geriden taze kıt'alar getirilmesi sayesinde kabil olabilir. Buna muvaffakiyet elverirse vakıa, orada müdafaa kabil olabilir. Ancak Bulgarların Makedonya'dan getirecekleri 3-4 Bulgar ve harp fırkasıyla yani yüzbin kişi ile kuvvetlerini takviye eylemelerine karşı bizim ancak Erzurum'dan getirilmesi kabil iki fırkamız, yani 15 bin kişi kalmıştır. (Ne hesap! M. N.)

Suriye'den gelecek fırkalardan 'kolera' hastalığı yüzünden vazgeçilmiştir. Bittabi üçüncü müfettişlikten, yani Doğu Anadolu'dan diğer kıt'aların getirilmesi Doğu Anadolu'nun boş kalmasına sebep olacağından maada bu harbe iştirak etmek için vakit dahi müsait değildir.

3- Bu halde Çatalca hattında intizamın iadesi mümkün olursa orada müdafaadan başka yapılacak birşey kalmamıştır.

4- Şark ordusu zaten intizamsız ve karışık bir surette ricat etmektedir. Şimdiden sonra ricat bir kat daha intizamdan âri (boş, çıplak) olacaktır.

5- Çatalca'nın müdafaasını temin için şimdi elde mevcut askerî kuvvet ile Erzurum'dan gelmekte olan iki nizamiye fırkası kâfi derecede olması muhtemel ise bunların orada tutulması ve intizamı iade edebilmeleri ve işbu askerî kuvvetin toplarını dahi beraber getirebilmesi şarttır. Halbuki yağan yağmurlardan dolayı yolların batak bir halde bulunmasından nâşi topların büyük bir kısmı terk edilmiş olduğundan az bir kısmının Çatalca hattına getirilmesi umulmaktadır. Bugün Çatalça'da 4-5 batarya kadar top varsa da eski usuldedir. Orada İstanbul'da bulunan taşralı efrattan meydana gelmiş iki redif fırkası dahi varsa da 'kıymet-i harbiyeleri' yoktur demektir.

Oraca yapılacak tahkikatın tamamlanmasına kadar şark ordusunun Bulgarları tevkif edemeyeceği serdeylediğimiz izahattan belli olmuştur.

6- Bu hallere göre harbe son verebilmek üzere gereken siyasi teşebbüslerin vakit kaybetmeden yapılması lâzımdır. Çatalca hattının tertipleri ve hazırlıkları görülmek üzere bugün Hadımköyü'ne hareket edileceği arz olunur.

Not: M. N. işaretli mütalâalar askerî yazar Mehmet Nihat Bey'e aittir. / C. B.

BELGE 26

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Vangenhayın'ın Alman Hariciye nâzırı Kiderlan Wachter'e yazdığı ve üzerinde Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in elyazısı ile notları bulunan özel mektubu.

Belge Sıra No: 26 (Sadeleştirilmiştir)
Bak.: 3. Cilt, s. 168-169.

İsa ile Muhammed arasındaki savaş burada birbiri ardı sıra gelen darbelerle o kadar çabuk oldu ki birçok başlanmış raporları yırtmaya mecbur oldum, çünkü muhtevaları yeni yeni hadiselerle eksilmiş idi.

Ekselansınız gibi yıllarca Türkiye'de Türkiye menfaatine çalışmış olan kimseyi, Türkiye üzerine çökmüş olan felaketin, en derin surette müteessir etmesi lâzımdır. Mareşal, hayatının sonuna kadar bahtiyar bir insand. Ömrünün eserinin parçalanmaya başlaması tarihinden iki hafta önce ölmek bahtiyarlığına nail olmuştur (Doğru). Goltz'un da pek büyük hayal sukûtuna uğradığını ve kimse ile görüşmek istemediğini işitiyorum. Buna rağmen bilhassa onun kederli olmasına bir sebep yoktur. **Çünkü onun güvendiği Türk askerleri, bugünkü afetin hiç de sorumluları değillerdir. Makedonya'da yenilgiye uğrayacakları önceden belli idi. Oraya ancak ikinci kaliteden askerler gönderilmişti bunlar ta baştan yenilmiş addedilebilirlerdi.**

Kesin sonucu verecek 'şark cephesine' gönderilen beşte dördü talim görmemiş Türk askerleri şimdi aleyhlerinde söylenen bütün sözlere rağmen hayrete değer başarılarda bulunmuşlardır. Nerede iyi bir durumda düşman üzerine saldırdılarsa, eski zamanlarda olduğu gibi ölümden korkmadan savaştılar. Aralarında, daha hiç eli silah tutmamışlar vardı. burada burunları kesilmiş bir çok yaralı görülüyor. Bunlar, tüfek atarken tüfeklerini burunlarının yanında tutmuşlardı. Subay ise, birçok redif taburlarında, ancak tabur başına ikişer tane vardı. Bu subayların çoğu, daha henüz bir üniforma giymemiş memurlardı. Bir hastanede, önce Büyükdere'de arabacı olan bir subay yatıyor. **Bütün bu adamlar, ateşin altında, duvar gibi dururlar ve biraz yiyecekleri olduğu ve kâfi cephaneleri bulunduğu takdirde, her yerde muvaffakiyetle savaştılar. Hücumda da vücutları müsaade ettiği nisbette, kumandanlarının peşinde cesaretle yürüdüler. Eğer ordu idaresi iaşe ve cephane işlerinde en ufak tedbiri alnuş olsaydı, Hem Kırkkilise (Kıklareli), hem Lüleburgaz savaşları kazanılmış olurdu.** Savaşlar ancak askerler dört hatta beş günlük açlıktan sonra, mermisiz olarak saatlerce ateş altında kalıp sonunda ümitsizliğe düştükten sonra kaybedilmiştir. Savaşlar belki de Türkiye'nin alın yazısı, askerler nerede ekmek varsa oraya gidip savaşa devam edelim, dedikleri anda taayyün etmiştir. **Eğer Türkler yerine, başka memleketlerin en iyi askerleri burada ateş altında bulunmuş olsalardı, onlar da tıpkı Türkler gibi kaçarlardı. Vize'deki kaçışı gören subaylarımız yarasız birtakım askerlerin yere düştüğünü ve öldüğünü görmüşlerdi; bunlar açlıktan ölüyorlardı.** Köyler-

de nerede bir tavuk görünse, askerler arasında bu zayıf ganimeti elde etmek için savaş oluyordu ve asker bu münasebetle birbirini boğazından ısırıyordu.

Demek oluyor ki Türkiye'nin yenilmiş olmasının sebebi Türk milletinin askerlik vasıflarının noksan olmasında değil, kendilerine bu bahtı kara milletin idaresi teslim edilen kimselerin canice hafif meşrepliğinde ve manen düşkünlüğündedir. Alman ıslahatçıları[2] tarafından yıllardan beri şuna işaret edilmektedir ki, savaşta un, barut kadar elzemdir ve eğer nakliye ve menzil işi nizama konmazsa, ordunun gıda almak hususunda hiçbir imkânı olmıyacaktır. Bunun üzerine iaşe ve cephane arabaları, hasta arabaları için büyük meblağlar sarf edildi; fakat arabalar tedarik edilmedi, çünkü teslim edecek olan fabrikalar, burada sorumlu makamların kendileri için istedikleri bahşişi[3] vermek istemediler. Alman ıslahatçılarının başka teklifleri, mesela konserve fabrikaları açılması ilh... Harbiye Nezareti tarafından, Türk askerinin, Alman askerlerinin muhtaç olduğu konfora ihtiyacı olmadığı fikriyle reddolundu.

İki üç yüz bin aç ve susuz Türk, şimdi yavaş yavaş Çatalca hattına çekiliyor. Bütün uzmanlar fikrine göre bu hat, istenilse, bu yenilmiş ordu tarafından uzun zaman tutulabilir, hattın gerisinde mağlup ordu düzene konabilir. Dar cepheyi savunmak için az askere ihtiyaç vardır. Geri kalanlar ya Asya'ya gönderilebilir, yahut da İstanbul'da yeniden talim görebilirler. Çatalca'da barakalar inşa edilebilir, Kıtaların iaşesi için dört yol açıktır. Kış başlar başlamaz Bulgarlar başkentlerine yakın olan Türklerden çok daha güç bir duruma girerler. Kış esnasında yeniden disipline sokulmuş Türk ordusu hücuma geçip savaşı, bütün alınyazısını döndürebilir.

Maalesef şimdilik maneviyatın yükselmesine doğru hiçbir hareket görmüyorum. Nazım Paşa barışı tavsiye ediyor, çünkü kendisi askerin güvenini kaybetmiş ve başka bir başkumandanın kendisinden daha iyi işin içinden çıkmasını istemiyor. Bâbıâlî'de memurlar ve halk arasında tam manasıyla panik hakimdir. Bu ruhi halet, Türklerin çabucak yenilenmesini isteyen bura Hıristiyanları ve Rus Büyükelçiliği'nden çıkan ve bütün İstanbul'a yayılan, durumu tasvip edeci haberler tarafından beslenmektedir. Giers, Bompard bu hususta yardım etmektedir. Pallavicini de ziyadesiyle sinirli oldu. Ben, Strempel ile, ıslahatçılarla birlikte Türklere cesaret vermeye ve Çatalca hattını terk etmelerine mani olmaya gayret diyorum. (Bu bir büyükelçinin ne işi ne de ödevidir, bunu bıraksın.)

Türkler Çatalca'nın müdafaasına hiç olmazsa teşebbüs etmezler ve Küçük Asya'ya kaçarlarsa o zaman Türklerin alın yazısı herhalde meydana çıkmış olur (Öyle de böyle de belirmiştir) Fakat birkaç ay dayanırlarsa bu mukavemet son hesaplaşmada hem Türkiye'nin matlubuna hem de Avrupa vilayetlerinin paylaşılmasında menfaati olmayan devletlerin matlubuna yazılacak bir şey olur. (Kimsenin böyle bir menfaati yoktur. Bunu bekliyoruz.) Galip bir Türkiye genel bir yangına mani olmayı kolaylaştırırdı. Fakat tam ve şerefsizce yenilmiş bir Türkiye üzerinden, galipler cezrî neticeler çıkaracak olursa, ne olacak? Belki şimdi ikisinin ortası bir yol mümkündür. (Onlar dikkatli hareket ederler).

Kabineler arasında olup bitenler burada bilinmiyor. Avrupa Türkiyesi'nin ortadan kalkmasının bize ufuklar açması düşünülebilir. (Evet, herhalde) Rusya ile aramızdaki büyücek bir anlaşmazlık noktası ortadan kalkar. Her ne kadar elçiler arasındaki münasebet, nazik şekiller içinde cereyan etmekte ise de devletlerin bi-

NOTLAR

BÖLÜM 1

1- Her iki rapor belgeler kısmında,1ve 2 No'dadır. Bu raporların gözden geçirilmesi okurlarımıza özellikle Mısır meselesini daha geniş surette yazmak isteyenlere fayda sağlayacaktır.

2- Aslında yazılışı olduğu gibi kaydediyorum:

Şu halde Mısır'daki hukuk-ı Mülkdari-i Cenâb-ı Pâdişahî'nin vikayesi ya İngilizlerle gerçekten ve samimî bir dostluk akd-i ihdâsına veyahut kemal-i metanetle alenî bir muhalefet ve husumet ilka ve izharına mutavakkıf olduğu mütalâatı vârid-i hâtır-ı kaasır ise de artık hangisinin daha ziyade temin-i menafî edeceği menut-ı emr ü ferman-ı mülhemiyet-beyan-ı Zıllullahileri olup bendegâhın vazife-i mukaddesesi ancak mafizzamirine doğrudan doğruya atabe-i Ulya-yi Hazret-i veliyü'n-nimete arzetmektęn ibarettir.

Raporun tam metni belgeler kısmındadır. Belge Sıra No: 1

3- Jön Türkler hakkında Sultan Abdülhamid'e arzedilmek üzere Saray Başkâtibi'ne gönderdiği 3 Kânun-ı Sânî 316 (16 Ocak 1900) tarihli mektuptan özet. Belge Sıra No: 54.

4- Bende-i Kadim Ahmed Muhtar imzalı 1 Şubat 1324 (14 Şubat 1909) tarihli tezkeresinden. Bak. Cilt: II, s: 228-231, Belge No: 29

5- Paşa'nın verdiği cevabın sadeleştirilmiş tam metni 16 Ocak 1900 tarihli rapordadır. Belge sıra No: 2.

6- Hıdiv'in Damad Mahmut Paşa'ya yaptığı para yardımına işaret edilmektedir.

7- Hıdiv tatmin edilmesini istiyor. Muhtar Paşa'nın mektubunda tafsilât vardır. 16 Ocak 1900 tarihli raporu görünüz. Belge Sıra No: 2.

8- Belge Sıra No: 2

9- Belge sıra No: 3.

10- Yazının aslı Devlet Arşivi'ndedir.

11- Düstur, üçüncü tertip, Cilt: 16, Sayfa: 1559.

BÖLÜM 2

1- Bağdat demiryoluna ait Damad Mahmut Paşa'nın 5 Safirülhayr 317 tarihli lâyihası. Belge sıra No: 4.

2- Ahmet Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele*, sayfa 231.

3- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

4- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

5- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

6- 'Hafiyeler'in demek istiyor.

7- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

8- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

9- Rehinçer'in Bağdat Demiryolu imtiyazıyla ilgli bir iş adamı olduğunu daha önce okumuştuk.

10- Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri,* sayfa 301.

11- Seniha Sultan'ın Kâhyası Necmettin'in 29 Zilkade 1320 tarihli mektubundan.

12- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

13- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

BÖLÜM 3

1- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

2- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

3- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

4- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

5- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

6- Bu karar, bizim üzerinde durduğumuz son Arnavutluk isyanından on iki yıl önce, 1901'de alınmıştır.

7- *Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı* adlı yayınlanmamış hâtıratından.

8- 'Mısır'ın imtiyazlarına dokunur yeri yoktur,' demek istiyor.

9- İngiltere'nin Mısır'da Başkonsolosu.

10- Mısır Fevkalâde Komiseri Ahmed Muhtar Paşa'nın Saray Başkâtipliği vasıtasıyla 3 Kânun-ı Sâni 1316 (16 Ocak 1900) tarihinde Abdülhamid'e gönderdiği rapordan.

Bu konuya ait elimizdeki dökümanların bazılarını belgeler kısmında okurlarımıza sunuyoruz. Belge sıra no: 2.

Meseleyi incelemek ve daha geniş surette yazmak isteyenlerin işine yarayacağını umarım.

11- Bedirhanzâde hakkında belgeler kısmında 2 numaradaki Muhtar Paşa'nın Saray Başkâtipliği vasıtasıyla, 3 Kânun-ı Sâni 1316, (16 Ocak 1900) tarihinde Abdülhamid'e gönderdiği raporda bilgi vardır.

12- Saray Başkâtipliği'ne çektiği, 20 Eylül 317 (3 Ekim 1901) tarih ve 138 numaralı şifre telgraftan.

13- Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri,* sayfa 297.

14- Zavallı! İşlerin içyüzünü henüz bilmiyor, demek. Mektubun sadeleştirilmiş tam metni belgeler kısmındadır. Belge sıra No: 5.

15- 2 Nisan 318 (15 Nisan 1932) tarih, 997 numaralı mektubundan aynen alınmıştır. Belge sıra no: 58

16- Bu deyim onlarındır. Aynen alınmıştır.

17- 30 Nisan 318 (13 Mayıs 1902) tarihli ve 215 ve 1001 sayılı mektubundan. Belge sıra No: 7.

18- Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkılâp Hareketleri,* sayfa 295.

(Bu eserde Damad Mahmut Paşa hadisesine geniş yer verilmiştir.)

BÖLÜM 4

1- Mütevelli: Ali Kemal Bey'in Hıdiv Abbas Paşa için kullandığı takma isimdir.

2- Ahmed Bedevi Kuran, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkilâp Hareketleri. Sayfa: 300.

3- "Sahte telgraf yapıp" fıkrası aslından aynen alınmıştır.

4- Gazi Muhtar Paşa'nın 26 Mart 1317 (8 Nisan 1901) tarihli şifre telgrafından. Telgraf tam metniyle belgeler kısmındadır. Belge sıra no: 8.

5- Bu habere inanmak güçtür. Yakınları Damad Paşa'nın yol parasını, Osmanlı Bankası'nda unutulmuş alacaklı hesabının bakiyesinden bir tesadüf eseri olarak temin ettiğini yazmaktadır.

Ahmed Bedevî Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde İnkilâp Hareketleri*, sayfa 300.

6- Muhtar Paşa'nın 30 Mart 317 (12 Nisan 1901) tarihli şifresinden.

7- Büyükelçi'nin 28 kasım 1902 tarihli şifre telgrafından.

8- *Osmanlı Devrinin Son Sadrazamları*, Cilt X, s. 1827,

9- *Takvim-i Vakayi,* No, 1192 ve 18 Temmuz 1912 Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. devre, 1. sene, 43. içtima.

10- Nuradonkyan Efendi Kimdir? Yaptıkları, Müşterek Vatan İdealini Kabul Etmeyenlerin İşbaşına Getirilmesi, Bir Yorum

Memleketimizin böyle önemli bir anında, Hariciye Nâzırı olan Gabriel Nuradonkyan Efendi kimdi? Daha sonra ne olmuştu? Yukardaki satırları yazarken bu soru aklıma geldi. Aynı zamanda Lozan Sulh Konferansı'nın devam ettiği sırada (1923) karşılaştığım bir manzara hafızamda canlandı.

Gabriel Nuradonkyan Efendi İstanbulludur. Ermeni aslından ekmekçibaşı Kirkor Ağa'nın oğludur. On sekiz yaşında (1870) Bâbıâlî Hariciye yazı işleri kalemine alınmıştır. Bir süre sonra yüksek tahsili için Paris'e gönderilmiştir.

Tahsilini bitirdikten sonra, o zamanın Paris Elçisi Tanzimat Devri'nin büyük devlet adamlarından Âli Paşa ile memlekete dönmüş tekrar başladığı hariciye mesleğinde yükselmiştir. Namlı hukuk bilgini Hakkı Paşa (Sadrazam Hakkı Paşa) ile beraber Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nde çalışmıştır. O zamanın usulüne göre kendisine büyük rütbe ve nişanlar verilmiş her suretle devletten itibar görmüştür.

Meşrutiyet ilanından sonra Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa'nın Osmanlı Partisi'ne girmiştir.

Ermeni vatandaşlarımız, Meşrutiyet ilan olunduğu sırada millî komiteleri ile iç politikaya girmişler, Hallaçyan Efendi gibi bazı aydınlar da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmuşlardır. Nuradonkyan Efendi ise ilkin Osmanlı Partisi'ne girmiş ve sonraları bütün müfrit, hırçın muhaliflerin çoğunu tek cephe halinde sinesinde toplayan Hürriyet ve İtilâf Partisi'ne, bu parti ile beraber geçmiştir. Şu halde bu zatın Hariciye Nazırlığına getirilmesinin başlıca sebebi parti gayreti olduğunu söylemekte isabet vardır.

Rahmetli Celâl Nuri'nin, *Tarih-i İstiklâl, Mesâil-i Siyasiyye* adlı eserini gözden geçirirken Gazi Muhtar ve Kâmil Paşa Kabinelerine ait yazıları arasında şu satırlara rastladım. (s. 147-148):

Muhtar Paşa, Balkan savaşının en civcivli zamanında Yahnılar zaferinden bahseder, Kâmil Paşa ise, susarmış, bütün vükelâ Naradonkyan Efendi'den sakınır, tiksinir, her şeyi gizler ve şu kadar var ki, aralarından ayırmaya cesaret edemezlermiş.

Nuradonkyan Efendi, arkadaşları tarafından hıyanet ve ihanetle suçlandırılır, fakat Büyük Kabine'nin hiçbir ferdi, bu sözü biraz medeni cesaret göstererek yüksek sesle söyleyemezlermiş. Bir uyuşukluk, bir gevşeklik, candan bıkmak hali, adeta baygınlık bütün heyeti sarmış.

Nuradonkyan Efendi, Ermenistan için lâhiya hazırlıyor ve elçilere hoş gelecek bir cevabî notanın nasıl yazılması lâzım geleceğini düşünüyor.

Şimdi de ben anlatacağım ve düşüncemi söyleyeceğim:

Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi beni Lozan Sulh Konferansı'na iktisat müşaviri seçmişti. Bir gün arkadaşlarla beraber Konferansın toplantı yeri olan Uchy'deki şatoya gidiyorduk, yolda beş altı kişilik bir grubun bize doğru gelmekte olduğunu gördük. Bunlar siyah elbiseler giymişlerdi Hepsinin başında melon şapka bulunuyordu. Aramızdaki mesafe 50-60 metreye inince bir arkadaşım hayretle seslendi: "A, a... Noradonkyan Efendi ortalarında!" dedi. Biz durduk, onlar da yollarını değiştirdiler. İki taraf ta karşı karşıya gelmekten çekindi. Malûmdur ki, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ermeni siyasetçileri Adana'dan Trabzon'a kadar çekilecek bir hattın gerisinde kalan yerleri bağımsız Ermenistan kurmak için istiyorlardı. Sevres antlaşması bu isteği kısaltarak hudutlandırmış, müstakil Ermenistan'ın kabulü şartı ile Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilayetlerinden, Türkiye ile Ermenistan sınırının çizilmesi Amerika Cumhur Reisi'ne bırakılmıştı. Fakat millî orduların zaferi Sevres Antlaşması'nı da parçalamıştı. Nuradonkyan Efendi'nin içinde bulunduğu heyet, yeniden memleketimiz aleyhinde Ermeni davasını yürütmek içn Konferans nezdinde teşebbüste bulunmak üzere Lozan'a gelmişlerdi. Bizi görünce de kaçıyorlardı.

Bundan sonra Sayın Hikmet Bayur'un *Türk İnkilâbı Tarihi*'ni okuyorum (cilt II, kısım II, sahife 191-193). Burada Balkan Savaşı sonunda Edirne'nin bizde kalıp kalmamak meselesi yorumlanıyor ve İstanbul'daki Alman Büyükelçi Vanenhayın'ın bir raporu ele alınıyor. Elçinin o zamanın Hariciye Nâzırı Naoradonkyan Efendi ile bu konuya ait konuşmasını anlatıyor. Vangenhaym'ın Edirne'yi Bulgarlara bırakmamız hakkında ileri sürdüğü gerekçeyi Osmanlı Hariciye Nâzırı kabul ederek, "Bana ana hatlarını çizdiğiniz siyaset kendi görüşlerine (Yani Edirne'nin Bulgarlara bırakmasına) tamamen uygundur. Fakat meslektaşlarımı (kabine üyeleri olacak) bu gibi modern! fikirlerle kazanmak hususunda fazla ümidim yok," diyor. Bu hadiseyi eserinde tafsilatı ile anlatan Millî Mücadele'nin eski diplomatı şu mütalâayı yürütüyor: "Nuradonkyan Efendi'nin sözleri ve konuşma tarzı şaşılacak biçimdedir. Bu gibi yerlere öz Türkten başkasını –çünkü öz Türk olmayanların en önemli işlerde onlarla düşünce ve duyguca tam birlik olmaları olanaksızdır– kullanmanın ne kadar yanlış olduğunu göstermektedir.

Sayın Hikmet Bayur'un bu suretle üzerine parmağını bastığı hizmet meselesi için, ben de diyeceğim ki, hangi din, mezhep ve ırktan olursa olsun müşterek vatan idealini samimi olarak kabul etmeyenleri, önemli işlerin başına getirmek hre zaman için tehlikelidir.

11- Avusturyalı gazetenin makalesinin tercümesi *Hak* gazetesinin 29 Temmuz 1912 tarihli nüshasında çıkmıştır. Bu bahse ait verdiğimiz haberler *Hak* gazetesiyle İstanbul'da Almanların yarı resmî organı olan *Os-*

manischer Llyd gazetesinin yazılarını tercüme yolu ile sütunlarına alan yine *Hak* gazetesinden özet olarak iktibas edilmiştir. Ecnebiler o sırada Halâskâran Zabitan Grubu'na, Heyet-i Zâbitan –Zâbitan Cemiyeti– diyorlardı. Halâskâran Zâbitan Grubu da bugünkü deyimle askerî cunta taslağından başka bir şey değildi.

BÖLÜM 5

1- Böyle bir teklif, Gazi Muhtar Paşa tarafından yapılmıştır.

2- Bu 35. maddenin değiştirilmesinden doğan münakaşa ve müzakereleri daha önce anlatmıştım. (Cilt 2, Sayfa 87-100)

3- *Hak* gazetesi, 5 Ağustos 1912.

4- 5 Ağustos 1912 tarihli Meclis zabıtlarından.

5- 24 Temmuz 1328 - 7 Ağustos 1912 tarihli hatt-ı hümayundan. Hatt-ı hümayun gazetelerde ve *Takvim-i Vakayi*'de çıkmıştır. Beyanname Cilt 2, S. 27.

6- Telgrafın metni şudur:

Geçen sene Sait Paşa Kabinesi ile zuhur eden ihtilâf üzerine Meclis-i Mebusan feshedilmiş ve yeniden intihap olunan mebuslar toplanarak 5 Nisan 1328 (18 Nisan 1912) tarihine meclis-i umumi açılıp Kanun-ı Esâsî'nin 35. maddesinin son fıkrasında belirtildiği veçhile Hükümet'le fesholunan mebusan arasında ihtilâflı olan mesele hakkında rey ve kararını vermişti.

Malûm olduğu üzere Kanun-ı Esâsî hükmünce mebusanın ahvâl-i adiyede mebde-i İctimai (toplantı başlangıcı 7 Teşrin-i Sâninin- (Kasımın) iptidası ve sonu Nisanın gayesi olduğu ve fesihten sonra intiap ve Kanun-ı Esâsî'nin yedinci maddesi hükmünce üç ayda içtimaa davet edilmek lâzım gelen heyeti yeni mebusan heyetinin müddet-i memuriyeti neden ibaret olduğu Kanun-ı Esâsî'de tasrih edilmemiş ve Kanun-ı Esâsî'nin tefsiri heyet-i Ayân'a ait bulunduğu cihetle fesh üzerine Nisanın beşinde içtima etmiş anlaşmazlıkların başlamasına sebep olan 35. maddenin son fıkrası rey ve kararını vermiş olan yeni mebusan heyetinin müdde-i memuriyetini ne olduğunun, tefsiri zımnında Hükümetçe meclis-i âli mezkûrdan Kanun-ı Esâsî'ye tevfikan ve tefsiren bu kerre itâ olunan kararnamede yeni mebusan heyetinin ihtilâflı olan mesele hakkında sıfat-ı hâkimiyetle karar itâsına mahsus ve münhasır bulunduğu beyan olunmasına binaen meclis-i umumiyenin ve memuriyetleri sona eren mebusanın yerlerine yeniden seçim yapılması hususuna irade-i seniyye-i hazret-i pâdişahi şeref müteallik bulunmuş (padişah tarafından emredilmiş) ve yüksek gereği bu gün meclis-i Ayân ve Mebusanda okunarak in-

faz edilmiştir. Geçen intihapta memurîn tarafından yapıldığı rivayet olunan müdahalât (karışmalar) ve kanuna aykırı muamelelerin tekerrürü, buna cesaret edenler hakkında çok şiddetli sorumluluğa sebep olacağından bu defa intihâbatın hiçbir taraftan bir kûnâ müdâhelât ve tazyikat vukuuna imkân bırakılmaksızın kemal-i serbesti ile icrasına fevkalâde itina edilmesi lâzım geleceği ve intihabatın suver-i icrâsına dâir Dâhiliye Nezareti'nden taminen ayrıca tebligat-ı vazıha îfâ edileceği meclis-i vükelâ kararı ile tebliğ olunur. (*Hak* gazetesi, 6 Ağustos 1912)

7- Meclis zabıtlarından özet olarak alınmıştır.

8- İsmail Kemal Bey hakkında iki tezkere belgeler kısmındadır. Belge sıra no: 9-10.

9- Seyit Bey İzmirlidir. Mebusan Meclisi'nde İttihat ve Terakki Grubu'nun sözcülüğünü yapmıştır. Ayân âzâsı (Senatör) tâyin olunmuştur. İkinci Büyük Millet Meclisi'ne İzmir'den milletvekili seçilmiştir. Adliye Vekili olmuştur. Fıkıh denilen hukukta geniş bilgisi vardı.

BÖLÜM 6

1- Aynen naklettiğim bu maddeyi (hemen yürürlükte olan adli kanunların uygulanmasının maslahata uygun olduğu bölgeler için özel kanun lâyihası tanzimi) manasında alıyorum.

2- Burada meclisin feshi isteğinden bahsolunmamaktadır.

3- Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın 30 Temmuz 1330'de (1912) Meclis-i Mebusan'da geçen, "Divân-âli Bahislerine Bir Nazar" adlı müdafaa yazısından özet olarak alınmıştır.

4- Balkan savaşı sırasında İşkodra Kalesi'ni kahramanca müdafaa eden namlı kumandanlarımızdan Hasan Rıza Paşa'nın, Esat Paşa Toptânî'nin adamları tarafından kale içinde şehit edilmesi, hürriyet kahramanı Niyazi Bey'in anavatana masum bir vatandaş olarak dönerek Arnavut nasyonalistlerin zavallıyı vurup öldürmesi ve buna benzer vak'aların devamı bu satırların yazılmasına sebep olmuştur.

5- *Muhalefetin İflası,* sayfa 33-34.

6- *Muhalefetin İflası,* sayfa 31-32.

7- *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, sayfa 577-578.

8- *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, sayfa 590.

9- Selânik'de çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin organı *Rumeli* gazetesinin, durumu incelemeye memur ettiği özel muhabirinin Üsküp'ten gönderdiği yazıdan.

10- İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy) Birinci Dünya Harbi'nin mütareke devrinde Yozgat'tan İstanbul'un son Mebusan Meclisi'ne mebus seçilmiş, İtilâf Devletleri'nin, başkenti işgal etmeleri üzerine Ankara'da toplanan T.B.M. Meclisi'ne katılmıştır. İlk kurulan T.B.M.M. Hükümeti'nin Nafıa Vekili olmuştur.

11- 5 Ağustos 1912 tarihli *Tanin* gazetesinden, sayfa 4. sütun 1.

12- *Sarı Kitap*, "1912-1914 Balkan İşleri", cilt 1, sayfa 43, No: 49.

13- Söz buraya gelince Mahmut Paşa, "Rakım-ül hurûfun musirrâne ihtaratına rağmen" fıkrasını kitabına eklemiştir. "Yazarın ısrarlı ihtarlarına rağmen" demektir. Bundan paşanın kendisi müstesna, kabinenin metanetle hareket etmediği anlaşılmaktadır.

14- *Sarı Kitap*, "1912-1914 Balkan İşleri", cilt 1, sayfa 31. No: 54

15- *Sarı Kitap*, "1912-1914 Balkan İşleri", cilt 1, sayfa 34.

16- *İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, sayfa 591'de, "Arnavutluk" maddesinde aynen şöyle yazılıdır:

Almanya ve Avusturya'nın etkisi ile Avrupa devletleri tarafından seçilmiş olan bu hükümdarlığa, Osmanlı Hükümeti'nin tensibi ile eski Harbiye Nâzırı Müşir Ahmed İzzet Paşa da adaylığını koymuştu.

Müşir Ahmed İzzet Paşa da şöyle söylemektedir:

Bu tarihlerde Arnavutluk Prensliği'ne tayinim de bahis konusu oldu. Osmanlı Hükümeti ile İstanbul'daki Arnavut büyükleri tarafından teklif ve İsmail Kemal Bey ile şarta 'talîkan' Tiranlı Esat Paşa tarafından dahi kabul ve hatta Dırac'da ahâli tarafından tören ile ilân olunduğu halde ben, yüzümden Arnavutluk'a fenalık geleceği düşüncesi ve sakıncası ile bu prensliği kabul etmemekte ısrar eyledim.

(İbnülemin, Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar* XIII. Fas. sayfa 1979.)

17- Hükümetin cevabı sadeleştirilmiştir.

18- Abdülhamid zamanında Hâriciye Nâzırı Asım Paşa'nın başkanlığında milletlerarası bir komisyon tarafından bu proje tanzim edilmişti. O zamandan beri Bâbıâlî evrak deposunun tozları içinde uyutuluyordu.

19- Kendinden evvelkileri, yabancılara da olsa suçlu göstermek ezelî derdimizdir!

20- Bu konuya ait diğer belgeler şu numaralardadır. Belge Sıra no: 11-24.

21- Türkiye dışıdaki teşebbüslerde İtalya da sahnededir.

22- Karadağ da işe sokuluyor.

23- Hıristiyanların çoğunlukta oldukları yerlere Müslüman göçmen yerleştirilmesini istemiyorlar.

24- İstanbul'da sadrazamlık dairesinde.

25- Aka Gündüz'ün asıl adı Enis Avni'dir. Ordudan yetişmedir. Meşrutiyet inkılâbına karışmıştır. Bu sırada İttihat ve Terakki Partisi'ndendi. Kendisi gazeteci ve iyi bir yazar olarak tanınmıştı. Sonraları Atatürk Devri'nde Büyük Millet Meclisi'ne milletvekili seçildi. Yukarıda anlattığım nümayişte rolü olduğu, üniversiteli gençleri idare ettiği bilinmektedir. Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın aleyhinde bir broşür de yayınlamıştır. Sadrazam'ın kendisine verdiği cevabın, kabinenin yürütmek istediği politika ve tarih bakımından büyük önemi vardı.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa harp taraflısı mıydı, değil miydi?Ben de hakikati öğrenmeye çalışıyordum. Bir gün Mersin ve sonraları Isparta milletvekili Sayın Hamdi Ongun'la, –Kayseri Cezaevi'nde bu satırları yazdığım sırada– konuşurken söz bu konuya geldi. Bana şunları söyledi.

Balkan harbi öncesine rastlayan günlerde Dârülfünûn öğrencilerinin Bâbıâlî'deki nümayişlerinde seyirci olarak rasgele ben de bulundum,

dedikten sonra bizim için esas olan meseleyi şöyle anlattı. Aynen kaydediyorum:

Aka Gündüz, Ahmed Muhtar Paşa'nın sözlerine gençlerin heyecanını tahrik eder bir şekilde cevap vererek Paşa Hazretleri biz de senin gibi Gazi olmak istiyoruz. Kararımız harp mi? Yoksa!.. dedi. Bundan sonra "yaşasın harp" sesleri ile nümayişçiler dağıldılar.

Sayın Hamdi Ongun bu, görgüye ve bizzat işitmeye dayanan sözlerini imzası ile teyit etmiştir.

26- İyi ama, meclis de ortada yok, kapatmıştınız!

27- *Maziye Bir Nazar*, sayfa 167-168

28- *Akşam* gazetesi, 13 Şubat 1928 tarih ve 3413 sayılı nüshası

29- *Akşam* gazetesindeki "Hâtırat" tefrikasından, tarih 16 Mayıs 1928, sayı 3446.

30- Fazla cesur ve sözünü esirgemez bir asker olduğu için halk arasında 'Deli Fuat Paşa' diye anılırdı. İstibdat zamanında meşhur hafiye Fehim Paşa'nın jurnali üzerine Abdülhamid tarafından, rütbe ve nişanları alınarak Şam'a sürülmüştü. Meşrutiyet'in ilanından sonra rütbesi, siyasi hakları her şeyi, şerefi iade olunmuş ayrıca Ayân âzâsı (senatör) tayin edilmişti.

31- Okunan 'Dâstan-ı Harb' o zaman Osmanlı şiir ve edebiyatının beğenilen örneklerinden biridir. Aynen kaydediyorum:

32- Nevvade seccade vezinde Hafid'in mahdumuna itlaak edilir.

33- *Sabah* gazetesi, 3 ekim 1912, sayı 8275.

BÖLÜM 7

1- Ayastafanos ve Berlin Antlaşmaları için aşağıda yazılı iki eseri görünüz, geniş bilgi vardır:

Dr. Subhi İleri, *Siyasi Tarih*, s. 281-288, Cağaloğlu No: 41, Güneş Matbaası, İstanbul 1940.

Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920*, "Ayastafanos Muahedesi", s. 218-223, "Berlin Muhedesi", s. 224-230, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Türkiye Matbaası, İstanbul 1934.

2- Burada açıkca görülüyor ki, esas gayeleri Türkiye'den ayrılmaktır.

3- 1903 İhtilâli zamanında Rumca gazetelerde şiddetli yazılmış müdafaanamelerden hülâsa edilmiştir. Yüzbaşı Selanikli Şemsettin, *Makedonya, Tarihçe-i Devri İnkılâp*, 1324. (Kısaltılmış, mealen alınmıştır.)

4- Bulgarisan ve Bulgarların aslı, menşei, ilerde hakkında Türkçe yazılı eserler arasında gerçeğe dayanan en özlü bir özeti *İslâm Ansiklopedisi*'nde bulursunuz. Okuyunuz (Cilt: 2, s. 781-803).

5- O zaman, bunun politik bir söz olarak söylendiğine şüphe yoktur.

6- Bulgarların dedikleri Anadolu'da olmuştur. İleride bütün tafsilâtıyla okuyacaksınız.

7- 1903 Ayaklanması sırasında komitelerin organı Bulgarca gazetelerden özetlendirmiştir. Yüzbaşı Şemsettin, *Tarihçe-i Devri İnkılâp 1324*, Artin Asadoryan Matbaası.

Not: Rumların 'Müdafaanamesi' ve Bulgarların cevabı sadeleştirilmiştir. Kısım kısım mealen ve aynen alınmıştır.

8- *Le Matin* gazetesi başyazarı Stephan Lausanne, Makedonya olaylarından şöyle bahsetmiştir:

Makedonya Umumi Müfettişi General Bauman'a gelince bana şunları söyledi: "Eğer hakikatı olduğu gibi öğrenmek istiyorsanız Makedonya hadiselerine dair on bir Fransız subayının bundan birkaç ay önce yazmış oldukları raporları okuyunuz. işte bunlar sizin ırkınızdandır. Sizin fikir haletinizi, sizin itikadınızı taşıyorlar. Bu raporları okuyunuz. Sonra hükümünüzü verirsiniz."

Bu raporları okudum, akıllar almıyor. Bunlardan biri, bir Fransız yüzbaşısı şöyle başlıyor: "Derinleştirilecek olursa görülüyor ki, Makedonya kıtalleri bütün teferruatıyla Bulgar teröristleri, Bulgar komitecileri tarafından evvelce tertip ve tayin edilmiş ve daima bir hesaba müstenit bulunmuştur. Bu hesap pek sade, ilk görünüşte pek doğrudur. O da Türkiye'nin vahşi! ve ıslah kabil olmayan devamlı bir anarşi içinde bulunduğunu ve Hıristiyan unsurlara mevcudiyet ve emniyet hakkında en iptidai şartları bile teminden aciz olduğunu Avrupa'ya hakkında en iptidai şartları bile teminden aciz olduğunu Avrupa'ya karşı ispat etmektir. Bunlarca her şeyden önce Avrupa'nın dikkatini, adem-i tasvip ve takbihini celbetmek lâzımdır."

Bu raporda isbat olunuyor ki, Avrupa'yı daha emin bir surette galeyana getirmek için bu suikastler tercihen milletler arası, şimendifer yollarında, ecnebi postahanelerinde yapılmaktadır.

(*Tercüme,* "Hastanın Başı Ucunda, Kırk Gün Muharebe", s. 112-113. İfham Kütüphanesi, Adet 4 - İstanbul.)

9- Girit hakkında birkaç söz ve Venizelos'un rolü: Yunanlılar bağımsızlıklarını elde ettikten onbeş yıl sonra Giritli Hıristiyanların isyan hareketleri başlamıştır. Bâbıâlî ayaklanmayı söndürmek ve adaya düzen vermek için Tanzimat Devri'nin tanınmış devlet adamlarından Ali Paşa'yı Girid'e gönderdi. Paşa Rumları kazanmak istedi; Girit özel bir idareye kavuştu. Buna rağmen 1860'da karışıklık arttı. Asilerin gayesi –söyledikleri gibi– muhtar bir idare veya başka bir deyimle 'muhtariyet' değildi. Bu maskenin altında Enosis vardı.

Yunan Kralı George, iki tabur askerle Albay Vasos'i Girit'e gönderdi. Yunan albayı Girit'in Yunanistan'a ilhakını ilan etti. Bâbıâlî'nin protestosu üzerine arayı bulmak amacıyla büyük devletler Girit sularına harp gemilerini gönderdiler, fakat mesele bir türlü halledilemiyordu. Abdülhamid Bulgaristan meselesinde olduğu gibi pasif kalmak eğiliminde idi. Bu durumu öğrenen Yunanlılar cüretlerini arttırdı. Nihayet Alasonya'dan, 23 sene sonra kral olarak Sakarya savaşı başlarında karşımıza çıkacak Veliaht Konstantin'in emir ve kumandası altında Yunan kara kuvvetleri Osmanlı hududuna saldırdı. Abdülhamid'in çekingenliği devam ediyordu. Serasker (Millî Müdafaa Vekili) Rıza Paşa metanet ve dirayet gösterdi, Padişahı kandırdı. Yunanistan'a savaş ilan edildi.

Ordunun başkumandanı müşir Ethem Paşa idi. Kurmay heyetini, Almanya'da yetiştirilmiş subaylar teşkil ediyordu. Teknik idare ve önemli kumanda makamları bunların elinde idi. Bütün ordu birlik içinde şevk ile vuruşuyordu. Bu disiplinli ordu Tesalya'yı baştan başa çiğnedi. Dömeke'de düşmanı tam bir yenilgiye uğrattı. Atina yolu gazilere açılmıştı.

Rus çarı Yunanlıların imdadına yetişti. Doğrudan doğruya Abdülhamid'e başvurdu. Ordunun yürüyüşü durduruldu. İstanbul'da sulh müzakereleri başladı. Savaş 30 gün içinde silahlarımızın zaferi ile sona erdiği halde barış müzakereleri güçlükler içinde uzamak istidadını gösteriyordu.

Bu sırada ben, köyüm Umurbey'de 'rüştiye' okulunu bitirmiş çocuklukla genç delikanlılık arasında bir yaşta yeni hayatım için kendini hazırlamakla meşguldüm. Herkes gibi hadiseleri heyecanla takip ediyordum. Köylüler İstanbul'dan gelecek vapurları bekliyor, bunların getirdiği gazeteler çarşıda, kahvede okunuyor; havadisler, kahramanlık menkıbeleri gururla dinleniliyordu. Bana da bir yakınımız albüm şeklinde resimli bir 'Zafer Destanı' göndermişti. İçinde başta zamanın sadrazamı olmak üzere hükümeti teşkil eden bütün nâzırlarını resimleri bulunuyordu. Hayran hayran bunlara bakıyor, saygı duyuyor, albümü köylülerime

gösteriyordum. Her zaman için hatırımdadır, yaşlı okuyup yazmasını bilmeyen ümmî dediğimiz bir köylü albümü elimden aldığı, birer birer resimlerin altındaki isimleri bana okuttu. Sıra Hariciye Nâzırı'na gelince resmin üzerine parmağını koydu, "kötü adam" dedi. Diğerleri için, "bunlar da bir işe yaramaz" diye dudak büktü. Ben şaşırmıştım, parlak bir zaferle bütün bir milletin yüzünü güldüren bu paşalar nasıl "kötü adam" olurlarlardı. İhtiyar köylü fikrini izah etti: "Oğlum savaş Girit için olmuştur. Gavuru yendik, Girit yine elden gidiyor, üstelik zaptettiğimiz yerleri de geri veriyoruz," dedi.

Şimdi de ben, köylü Türk'ün görüşüne hayran olmuştu. Evet böyle olmuştu: Harp alanında galip, konferans salonunda mağlup...

Büyük devletler Giritli Türklerin emniyetini, adanın âsâyişini korumayı üzerlerine aldıkları için askerî kuvvetlerimiz geri çekildi. Girit'in seçimle toplanmış yasama yetkisi olan millî bir meclisle idare olunması, yönetme yetkisi ile de Yunan Kral ailesinden bir prensin umumi vali olması kabul edildi. Geriye ne kaldı diyeceksiniz. Suda limanında bir direkte asılı ayyıldızlı kırmızı bir bayrak... Uğruna kan dökülen bu şerefli bayrak da 6 Ekim 1908'de Meşrutiyet'in ilânından 74 gün sonra Venizelos'un tertibi ile indirildi. Çünkü millî meclis, Yunanistan ile birleşmek kararını vermiş, Yunan kralına sadakat yemini etmişti. Şimdi Venizelos millî lider olarak daha geniş ölçüde rolü ile siyaset sahnesinde ve Bâbıâlî'nin karşısındadır.

10- Bu tarihte Bulgaristan prenslikti. Ferdinand henüz kral olmamıştı.

11- Bulgar Harbiye Nezareti Genelkurmay Dairesi Harp Tarihi Encümeni'nce yazılan ve dilimize Albay Murat Tunca tarafından çevrilen *Türk-Bulgar Tarihi* adlı kitabın birinci cilt, 41. sayfasında, "Yunanistan'la 1911 yılında başlayan müzakereler Bulgaristan Hükümeti tarafından *Times* gazetesi muhabiri Raucer vasıtası ile devam ettirilmişti," denilmektedir.

Times'ın Balkanlar muhabiri vaktini münavebe ile Soyfa'da ve Atina'da geçirdi. Balkan hükümetleri arasında yapılan ittifakın tarihçesini yazmış, Balkanların siyasetini övmüş, müdafaa etmiş, Osmanlı Hükümeti aleyhinde bulunmuştur.

Yazılarından Bulgar ve Yunan başvekillerinin adamı olduğu, aralarında sözlü mesaj getirip götürmeye delâlet ettiği anlaşılmaktadır.

Gazi Muhtar Paşa, bu muhabirin *Sabah* gazetesinde çıkan tercüme yazılarıyla Divân-Âlî'ye karşı kendisini ve hükümetini savunmak istemiştir.

12- Balkan savaşı sırasında müttefikler arasında çıkan anlaşmazlıklar yüzünden Bulgarlar emellerine kavuşamamışlardır.

13- Temmuz 1330'da Meclis-i Mebusan'da geçen Divân-ı Âlî bahislerine bir nazar – Gazi Ahmed Muhtar Paşa müdafaanamesinde *Sabah* gazete-

sinden naklen yazılan *Times* gazetesinin Balkan muhabiri mahsusunun Balkan hükümetleri beyninde münakid ittifakın tarihçesinden...

14- Nuradonkyan Efendi'nin, 'Divân-ı Harb-ı Mahsus'a verdiği takrirden. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi,* Cilt II, Kısım 1, s. 428.

15- Gazi Muhtar Paşa'nın müdafaanamesinden.

16- Şaban Eendi'nin alaydan yetişmiş emekli bir teğmen olduğu, Hürriyet ve İtilâf Partisi lideri miralay Sadık Bey'in yakın arkadaşı sıfatıyla kendisini politikaya verdiği söylenirdi.

17- Dâniş Bey Arnavut Aslındandır, İhtilalcilerin tuttuğu birkimse idi. Dahiliye Nâzırlığına nasıl getirildiğini daha önce yazmıştım.

18- Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, *Muhalefetin İflâsı,* Sayfa 37-38.

19- Muhtar Bey, Millî Mücadele devrinde, İstanbul mebusu seçilmiş, Ankara'da Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuştur. Bir süre Hariciye Vekâleti'ni idare etmiştir. Rahmetlinin vekâleti namına hazırladığı notaları, klasik diplomasi usullerine alışmış olanlar güç hazmederlerdi.

20- Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâp Tarihi Cilt II, Kısım II, s. 10

21- Celâl Nuri İleri, Atatürk'ün Anayasası, 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun B.M.M.'de raportörlüğünü yapmıştır.

22- Bulgar başdelegesi.

23- Ali Haydar Midhat Bey, hürriyet şehidi olaak bütün milletin kalbinde yaşayan büyük devlet adamı Midhat Paşa'nın oğludur. Osmanlı meclisinde mebustu.

24- 1909'da Kâmil Paşa kabinesinde Dâhiliye Nâzırı Hüseyin Hilmi Paşa, Adliye Nâzırı Manyasîzâde Refik Bey, Şûra-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa ile Harbiye Nâzırı Ali Rıza Paşa'nın (Ayân âzâsı daha sonra Sivas Kongresi'nin, İstanbul Hükümeti'yle Anadolu'nun münasebetlerini kesme kararı üzerine iktidardan uzaklaştırılan Damad Ferit Paşa'nın yerine sadrazam olmuştur) azlini ve yerine Nâzım Paşa'nın atanmasını Meşrutiyet usullerine aykırı buldukları için istifa etmişlerdi. Bu mesele yüzünden kabine değişmiş, Kâmil Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa, sadrazam olmuş, ayrıca iki paşa arasındaki fikir ayrılığı basında münakaşa konusu olmuştu.

25- Ali Haydar Midhat, *Hâtıralarım 1872-1946*, s. 239.

BÖLÜM 8

1- Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın müdafaanamesinden.

2- Anlaşmalardan alınmıştır.

3- Savaş başladığı sırada Bulgarlara esir olmuştur.

4- Tahsin Paşa Arnavut aslındandır, jandarmadan yetişmiştir.

5- Kumandan hakikati bilmiyor.

6- Birinci Ferik Zeki, *1912 Balkan Harbi'ne Ait Hâtıralarım*, sayfa 36.

7- "Te" Ti okunur. Deniz tabyasına girmiş İngilizce bir terimdir. Rus - Japon Savaşı'nda Japonların uyguladığı bir tabyadır; düşman filosunun savaş hattının baş tarafından, onu bütün toplarını birden kullanamayacağı bir durumda yakalamak mânâsını ifâde eder.

8- *Hamidiye,* Varna bombardımanı sırasında Bulgar torpidolarından aldığı yara yüzünden bu savaşta bulunmamıştır.

9- Albay Mithat Işın, *1912-1913 Balkan Harbi Deniz Cephesi*, s. 214.

10- "Müşir Ahmed İzzet Paşa'nın Hâtıratı", *Akşam* gazetesi, 25 mayıs 1928 tarih ve 3455 sayılı nüshasından (sadeleştirilmiştir).

11- Kitap eski harflerle basılmıştır. *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi*, Cilt 2, "Kırkkilise Melhamesi" adını taşımaktadır. Üzerinde İstanbul (Matbaa-i Askerî) 1340 işareti vardır. (s. 39-43)

12- Nihat Bey, "bu subay ben idim" diyor. Buraya özetle aldığım ibretle okunmaya değer bilgiyi veriyor:

Umumi seferberliğin ilanı sırasında arkadaşlarımla ben yüksek tahsilimi tamamlamış, staj için usulden olduğu üzere kurmaylığa ayrılmış genç subay sıfatıyla umumi karargaha memur edilmiştik. 22 Eylül'de (5 Ekim) umumi karargah İkinci Kurmay Başkanı Pertev Paşa henüz teğmen olan bana, "Şark Ordusu haber zabitliğine" atandığımı, "Görevinizi takdiriniz dahilinde yaparsanız, faydalı göreceğiniz her husustan bize haber verirsiniz. Şark Ordusu Karargâhı bu hususta size gereken kolaylığı gösterecektir. Ordu karargâhı bugün hareket ediyor. Derhal siz de hazırlanınız," emrini vermişti. Hemen Şark Ordusu Kurmay Başkanı Yarbay Cevat Bey'i ziyaret ettim. Hakkımdaki teveccühü ile iftihar ettiğim Cevat Bey Kurmay Okulu'nda müdürümdü. Beni lütfetti, iyi karşıladı; o akşam gece yarısı ordu karargâhı ile beraber Lüleburgaz'a hareket ettim.

Daha yolda iken karargâh subayları benim 'umumi karargâh haber zabiti' olduğumu öğrenince yan gözle bakmaya başlamışlardı. Kendimin adeta bir casus durumunda görüldüğümü anlıyordum.

Karargâh, Lüleburgaz İlkokulu'nda yerleşince ben de şubelere başvurmaya başladım. Fakat istiskal (kovarcasına ağır muamele) derhal şube müdürlerine de sirayet etti. Birinci Şube'ye beni, "Buraya yabancı giremez, yasaktır," diye sokmadılar. Şahıslarını tanıdığım karargâh subaylarının, ayrı ayrı hepsine başvurdum: "Evet hakkınız var fakat Birinci Şube Müdürü Kurmay Yarbay Feyzi Bey ordu karargâhında haber zabiti istemiyor sana bir şey yapamayız," dediler.

Feyzi Bey, tesadüfünde bana, "Ben karargâhta muhbir-i sadık istemem, nafile geldin evlat," diyordu. Bu durumu umumi karargâha bildirmek istedim, buna da müsaade edilmedi.

Karargâhta adeta bir düşman subayı gibi telakki ediliyordum. Hemen hemen

yatacak yer, yiyecek yemek bile güçlükle buldum.

Nihayet, 6 Ekim sabahı Cevat Bey, yukarıda anlattığım mektubu vererek İstanbul'a gitmekliğim gerektiğini ve bu suretle ve son defa olarak bir çeşit 'haber zabitliği' görevini de görmüş olacağımı söyledi: Harita üzerindeki izahlarını not ettirdi. (Not, umumi karargâhın sorusuna cevap mahiyetindedir. Ordunun savaş halinde alacağı ve aldığı durumu anlatmaktadır.)

Nihat Bey devam ediyor:

Birkaç saat sonra yola çıktım ve 30 saate yakın bir tren yolculuğundan sonra İstanbul'a gelebildim. Durumu reislerime anlattım. Aldığım cevap, "Ya öyle mi? Peki şimdi şubenizde görevinize devam ediniz"den ibaret oldu.

Bu durumu neden böyle olmuştu; bunu kanaatim dairesinde söylemek acıdır; fakat ne çare ki gerçek budur: Şark Ordusu Kurmayı ile Umumi Karargah Kurmayı arasında şiddetli bir kıskançlık, çekemezlik daha başlangıçtan beri hüküm sürmekte idi; buna en ziyade Umumi Karargâh Kurmayı sebep olmuştu.

Umumi Karargâh'ın her iki orduyu umumi görevlerini gösterdikten sonra bunların kendi iktidarları dahilinde yapamayacakları konuları düzenlemek ve sağlamaktan ibaret olması gerekirken Umumi Karargâh bilfiil (gerçekten) kumanda merakına düşmüş. Garp Ordusu uzakta olduğundan bununla uğraşamayarak bütün çalışma gücünü göz önündeki Şark Ordusu'na bağlamış, incir çekirdeği doldurmaz işlere varıncaya kadar Şark Ordusu'nun büyük, küçük her işine ve görevine karışmaya başlamıştı.

Umumi Karargâh reisleri ve müdürlerinin gerçek inançlarını bilmem, görünüşte zaferden emin görünüyorlar ve adeta bunun şan ve şerefini kendilerine maletmek istiyorlardı. Şark Ordusu'nun Kumandanlığı ise bunu kaptırmamak ister gibi görünüyordu; meselenin başı bu idi.

Garp Ordusu başlangıçtan beri müstakil, yalnız başına kalmış, Umumi Karargâh buna tesir imkânını bulamadığı için Şark Ordusu'na başına adeta iki ordu kumandanlığı musallat olmuştu. Bu yüzden emir ve kumanda da birlik kalmamış, savaştan gerçek sorumlu olması gereken Şark Ordusu Kumandanlığı devamlı surette tesir altında bırakılmış, o da lâzım gelen karakter metanetini gösteremeyerek elini, ayağını bağlayan bağı bir türlü kırıp atamamış ve şu hal, memleketin başına gelecek felakete tesir eden önemli sebeplerden birisini teşkil etmiştir.

13- *Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi*'den, sayfa 9911.

14- *İfham* gazetesi muhabirlerinden Siracettin Bey bu kitabı Türkçeye çevirmiştir.

15- *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün Muharebe* tercümesi, sayfa 24.

16- Avrupalılar, İttihad ve Terakki Cemiyet liderlerine 'Jön Türkler' demekte devam etmişlerdir.

17- *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün Muharebe* tercümesi, sayfa 29-31.

18- Von Hochwater: *Türklerle Harbe, Kırkkilise - Lüleburgaz - Çatalca Muhaberatı Vak'a-yı Yevmiyesi*, sayfa 75, Mütercimi Binbaşı Kemal.

19- *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün Muharebe* tercümesi, sayfa 43-44.

20- *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün Muharebe* tercümesi, sayfa 43-44.

21- *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün Muharebe* tercümesi, sayfa 74-75.

22- Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi,* Cilt 2, Kısım 2, sayfa 6.

23- 1328 Balkan Harbi'nde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı, sayfa 203.

24- Bu haberi veren Stephan Lausanne, tercüme kitabında (5-91) Fransa'dan örnek vererek: "Fransa ordusunda ilk hatta bulunanlar (ihtiyaç hariç olmak üzere) her cephaneden 512 mermiye maliktir," demektedir.

BÖLÜM 9

1- Sayın Generalin, *Kore Birinci Tugayı'nda Hatıralarım* adında bir eseri basılmıştır.

2- Von Hochwater, *Türkle Harbe, Kırkkilise-Lüleburgaz-Çatalca Muhaberatı Vak'a-yı Yevmiyesi.*

3- Nazım Paşa, bu işlerden sorumlu olan Harbiye Nâzırı sıfatını burada unutmuş görünüyor.

4- *Abdullah Paşa'ın Hatıratı,* sayfa 198-199.

5- Hüseyin Cahit Yalçın, *Talat Paşa,* sayfa 33.

6- *Son Sadrazamlar,* sayfa 1826.

7- Trablusgarp İtalyanlara bırakılıyor – Daha önce İtalyanların Trablusgarb'a saldırışılarnı, buna karşılık nasıl savunma tedbirleri alındığını anlatmıştım (cilt 2, s. 104-111) savaş sırasında bir sulh ve anlaşma yolu bulunmak için Sait Paşa Kabinesi, Prens Sait Halim Paşa'yı özel surette İsviçre'ye göndermiş, Ouchy'de İtalyan delegeleri ile gizli görüşmelere başlamıştı.

Gazi Muhtar Paşa Kabinesi iktidara gelir gelmez bu işi resmen ele aldı. Müzakareye memur ettiği Osmanlı diplomatlarından Nâbi ve Fahrettin Beyler vasıtasıyla 18 Ekim 1912'de neticelendirdi. O zaman, "hüküm süren zorluğa rağmen en uygun şartlarla bir musalâha (barış) imzalamaya muvaffak olunduğu" söylenildi. Bu suretle Gazi Muhtar Paşa Hükümeti namına siyasi bir başarı elde edildiği anlatılmak istenildi.

Hakikatte Trablusgarp vilayeti bir İtalyan sömürgesi oluyordu. Yalnız, tayininden önce İtalya'nın da beğeneceği bir Naibüssultan, burada dini işleri yürütecekti.

Anlaşmanın ayrı bir özelliği de vardı. Bundan Bâbıâlî siyasetinin inceliği! seziliyordu. Açık bir anlaşma ile Trablusgarp vilayetini İtalyanlara bırakıyormuş gibi görünmemek için Padişah, bir ferman ile Trablusgarp ve Bingazi'ye muhtariyetname bahş ve ita edecek... İtalya Kralı da Trab-

lusgarp ve Bingazi'yi tam İtalyan egemenliği altına almak için parlamentonun kabul ettiği bir kanuna dayanarak –az önce işaret ettiğim gibi– dini özgürlük tanımış olacak.

Reşat Ekrem: *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi, 24 Temmuz 1923,* sayfa 433-440. Bu anlaşma hakkında Hikmet Bayur'un, *Türk İnkılap Tarihi* cilt II, kısım: 1, sayfa 242-243'de fazla bilgi vardır. İkinci cildimizin Belgeler bölümünde, sayfa 219-222'de geniş tafsilat verilmiştir. Görünüz.

8- Kâmil Paşa Kabinesi:

Cemalettin Efendi	: Şeyhislam
Nazım Paşa	: Harbiye Nâzırı
Gabriyel Nuradonkyan Efendi	: Hariciye Nâzırı
Abdurrahman Efendi	: Maliye Nâzırı
Ahmet Reşid Bey	: Dahiliye Nâzırı
Damad Arif Hikmet Paşa	: Adliye Nâzırı ve Şûra-yı Devlet Reis Vekili
Damad Şerif Paşa	: Maarif Nâzırı
Ziya Paşa	: Evkaf Nâzırı
Mosoros Kikik Bey	: Telgraf ve Posta Nâzırı
Ferik Salih Paşa	: Bahriye Nâzırı Vekili

9- Reşid Bey Bâbıâlî Baskını'ndan sonra memleketten uzaklaştırılmış Mahmut Şevket Paşa vak'asından gıyaben idama mahkûm edilmiş, mütarekeden sonra memlekete dönmüştür. 1920 yılında İstanbul'un İngiliz kuvvetleri tarafından işgali sırasında, Millî Mücadele'nin en kritik anında Sultan Vahdeddin'in güvenini kazanmıştır. İşgal ile beraber İtilâf Devletleri Bâbıâlî'den 'Anadolu hareketinin red ve takbihini' istemişlerdi. Bundan maksatları yakında Bâbıâlî'ye verecekleri Sevr Antlaşması'nın kabulünü önleyebilecek millî bir kuvvetin ortadan kalkmasını sağlamaktı. Bu red ve takbih teklifini kabul eden Hükümet 'kuvve-i tedibiyye mahiyetinde' teşkif edeceği 30 bin kişilik İnzibat kuvvetleri için İtilâf Devletleri'nden izin almak ve bunları silahlandırmak zorunda idi. Reşid Bey İtilâf Devletleri mümessilleri ile görüşerek bu hususu temin etmiş, ve bu yüzden Padişahın güvenini kazandığı için, İngilizlerin arzusuna uyularak yeniden iktidara getirilen Damad Ferit Paşa Kabinesi'ne Dâhiliye Nâzırı olmuştur.

Bilindiği gibi İngiliz Başvekili Lloyd George'un ısrarı üzerine bu kabinenin Şeyhislamı Dürrüzâde Abdullah Efendi imzasıyla "Kuva-yı Millîye mensuplarının katli (öldürülmeleri) vacibdir" mealindeke mahut fetvanın ve Sultan Vahdeddin'in bu yoldaki ölüm fermanının sorumluluğunu, Dahiliye Nâzırı sıfatı ile kabul etmiştir. Daha sonra bu kabinenin delegesi olarak Türkiye'nin idamı demek olan Sevr Antlaşması'nın müzakere-

sine katılmıştır. Sırası gelince bunlardan geniş bilgi verilecektir.

10- Ayân Âzâsı, Balkan Savaşı'ndan Garp Ordusu Başkumandanı, Millî Mücadele sıralarında Sivas Kongresi'nin zoru ile iktidardan uzaklaştırılan Damad Ferid'in yerine Sadrazam olan Müşir Ali Rıza Paşa'dır.

11- Abdülhamid 'hatıra defterinde' şöyle demektedir aynen:

Nazım Paşa'nın o vakit Efkâr-ı Umumiyyede bir mevkii vardı. Vaktiyle Erzincan'a nefyedilmiş olması siyasi sebeple olmamakla beraber Paşa'yı halka sevdirmişti.

(*Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, s. 135.)

12- Ali Haydar Mithat Bey'in Hâtıratı'nda Nazım Paşa hakkında şöyle bir fıkraya rastlanmaktadır. "İttihatçıları hiç sevmediği halde bir aralık (Bâbıâlî Baskını'ndan önce) Talât Bey'in (Talât Paşa) kendisine sadareti (başkanlığı) vaad etmesi İttihat ve Terakki liderleri ile düşüp kalkmasına yol açmıştı."

13- Nazım Paşa'nın Edirne'de gösterişli çalışmaları ve Kâmil Paşa ile ne maksatla münasebet kurmak istediği hakkında *İbret* adlı kitapta bilgi vardır.(Cilt 2, sayfa 245-48.)

14- 1909 yılında Abdülhamid'e bunu söyleyen Nazım Paşa 1911 yılında Halâskâr Zâbitan Grubu'nun (askerî cuntanın) başıdır.

15- Tiyatro, oyun denilen piyes Namık Kemal'in 'Vatan veya Silistre' adlı eseri idi. Piyesin ruhu malûmdur. Namık Kemal'in birçok eserleri gibi bu da hamâsîdir, yiğitlik duygusuna dayanır, vatana muhabbetini, hürriyet aşkını dile getirir.

Abdülhamid'in İstibdat Devri'nde bu ve buna benzer kitapların, yazıların okunması, sahneye konması yasaktı, vatan ve hürriyet mefhumları ağıza alınamazdı. Bunun aksine hareket eden vatanseverler hafiyelerin jurnalları ile cezalandırılır veya sürgün edilirdi. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan hürriyet şenlikleri sırasında bu baskının reaksiyonu görülmüştü. Hemen her yerde vatan şairinin Vatan-Silistre'si oynanmıştı. Oyuncular amatördü. Genç subaylar da bunlar arasında kendilerine yakışan rolü alırlardı. Kısa bir süre sonra bu millî heves ve heyecan da tabiî halini bulmuştu.

16- Hikmet Bayur, *Türk İnkılâp Tarihi,* Cilt 1, Kısım 2, sayfa 165-166.

17- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* Cilt: IX. sayfa 1400-1401'den naklen, Mabeyin Başkatibi Ali Cevat Bey'in zabıtnamesinden.

18- *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, sayfa 141.

19- Asaf Tugay, *İbret,* Cilt 2, sayfa 265. Fezleke, sayfa 65.

Süleyman Nazif, Nazım Paşa'nın 21 Mart ayaklanmasındaki rolünü anlatırken aynen şöyle demektedir:

Nazım Paşa'nın emeli, kendisini iki ay evvel Harbiye Nezareti'nden iskat etmiş olanlardan, ne şekilde olursa olsun, intikam almaktı. Padişahtan daha evvel şahsen görmüş olduğu mezalimi unutmuş, hâl'dan, (Abdülhamid tahtından indirildikten) sonra, Yıldız Sarayı'ndaki evrak arasında zuhur eden bir arizasından da anlaşıldığı gibi, kendi sadakatını temin ve efendisinden de (Abdülhamid'den) maziyi unutmasını rica ediyordu.

Nazım Paşa Birinci Ordu Kumandanlığı'na getirildi. Fakat bu Birinci Ordu Abdülhamid'in eski Hassa Ordu-yı Hümayun'u değil, zâbitsiz zabt u zaptı bozulmuş, bir sürü idi. Zâbitanı mevcut ve zabt u raptı yerinde olan kuvvetleri bile hüsnü idare etmek kabiliyetinden mahrum olan Nazım Paşa, başına geçirildiği orduyu kendi haline bıraktı. İsyan eden efrad, kafeslerinden boşanmış hayvanat-ı vahşiye gibi, İstanbul sokaklarında, bilhassa mektepli zabitler arayıp, bulduklarını şehit ediyorlardı. Efkâr-ı Umumiye derhal kıyamın aleyhine döndü. Herkes Rumeli'nden gelecek orduyu mesih-i necat telakki ediyordu. Mahmut Şevket Paşa'nın Ayastafanos'daki karargâhı, İstanbul'dan iltica eden mektepli ümera ve zâbitan ile doldu.

Nazım Paşa, hâlâ Abdülhamid'i kurtarmak fikrinde idi. Hareket Ordusu'nun erkânını İstanbul'daki perişan ordu ile korkutmak ve Padişah namına müzakere ve sulh etmek için kendi de bizzat Ayastafanos'a gitti. Sabık, 'menfi' ve lâyik Birinci Ordu Kumandanı'nın mahiyetini herkes biliyordu. Hareketin hitamına ve İstanbul'un hürriyet ordusu canibinden feth-i tâmına kadar Nazım Paşa, Ayastafanos'da misafir, yani esir kaldı.

(*Yıkılan Müessese*, sayfa 10).

20- *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt VI, sayfa 3420.

21- Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar*, sayfa 94.

22- *Cumhuriyet* Gazetesi, 15 Eylül 1930.

BÖLÜM 10

1- Meşrutiyet Devri'nin Türkiye'sidir.

2- O zaman böyle bir arzu besleyen devlet olsa olsa Almanya olabilirdi.

3- Yani hücum etti, aldı.

4- *1912-1913 Balkan Harbi'nde Türk-Bulgar Harbi*, Cilt 1, s. 47.

5- Cemalettin Efendi'nin bu konuya ait yazılarını kendi üslubu ile aynen kaydediyorum:

İlan-ı meşrutiyetle birdenbire teheyyüç eden efkâr-ı umumiyeye ibrâz-ı cemîle ile takvi-yi nüfuz ve tahakküm daiyesinde bulunanların, Avusturya işgal-i askeriyesi tahtında bulunan Bosna-Hersek'in memalik-i Devlet-i aliyyeden olması itibariyle oradan mebus celbi esbabına tevessül etmeleri ve diğer cihetten Devlet-i Osmaniye'nin bir devr-i cedîd-i terakkiye girmesi, sebebi ile tezyit-i kuvvet ve satvat eylemesinin ağleb-i ihtimal bulunması mütecavireyi kuşkulandırdığından Avusturya devleti derhal Bosna ve Hersek'i kendi memalikine ilhak ve Bulgaris-

tan prensi dahi krallığını ilan etmekle bu iki bâdire-i nâgihâni, bütün Osmanlıları giriftar-ı huzun ve âlâm etmiş ve maatteessüf keyfiyeti ilhak ve ilân vaktiyle Berlin Ahitnamesi'ni tanzim ve imza eden düvel-i muazzamaca emrivaki addedildiğinden Bâbıâlî'nin sarf ettiği mesai, Avusturya ile Bulgaristan'dan emlâk-i emiriye bedeli olarak malûmu'l-mikdar tazminattan başka bir şeyi münteç olmamıştır.

6- Rahmi Bey'in hatıratından, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt IX, s. 1396.

7- *İkinci Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, s. 172-177.

8- *British Documents on the Origins of the War, 1908-1914.*

9- *British Documents on the Origins of the War, 1908-1914.*

10- Mahmut Muhtar Paşa, 1914-1918 Cihan Savaşı'na nasıl sürüklendiğini anlatan *Maziye Bir Nazar* adlı kitabında (s. 107) aynen şöyle demektedir:

İstanbul'daki İngiltere sefaret-i umuru, mesela Sir Philippe kıratta şahsiyet sahibi zevat tarafından idare edilmeyip bilerek bilmeyerek devletler beynindeki hafreyi (çukuru) mütemadiyen derinleştiren kimseler elinde idi. Bu hususta en feci rolü de Türk düşmanlığı ile maruf Baştercüman Fitze Maurice oynuyordu.

Mahmut Muhtar Paşa'nın *Maziye Bir Nazar* adlı eserinden bir parça: (aynen):

İngiltere, Şarkta kendisini tehlikeye düşürecek olan bir Türkiye'yi çekemediğinden İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni husumetine hedef etti, onu devirmeye çalıştı.

11- Kitabımızın birinci cildinde (s. 14) bundan bahsedilmiştir.

12- Ayasofya Camiine Cuma namazı selamlığına demek istiyor.

13- Mektubun geri kalan kısmı şahsi meselelere ayrılmıştır.

14- *British Documents on the Origins of the War, 1908-1914,* s. 268, Vesika No: 210 Ed. Add. tarihi: 25 Ağustos 1908.

BÖLÜM 11

1- İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dış görünüşü ile tanıyanlar benim bu sözlerimi hayretle karşılayabilirler. Bu sebepledir ki, aşağıdaki bilgiyi vermek ihtiyacını duydum:

İttihat ve Terakki Cemiyeti umumi kâtibi sayın Mithat Şükrü Belede ile görüşüyor, yakın tarihin hatıralarını tazeliyorduk. Bana Hüseyin Cahit Yalçın'ın Cemiyetle münasebetinden ve son zamanlarda *Tanin* gazetesini nasıl ve ne gibi zaruretle Cemiyete satın aldıklarını hikâye ettikten sonra Cahit'in Cemiyete girmekten çekinmiş olduğunu söylemişti.

Kitabımın bu bölümünü yazdığım sırada, rahmetlinin muhterem ailesine bıraktığı yazılı hatıralarının bir kopyasını oğlu Turgut Belede bana

vermek nezaketini gösterdi. Burada rastladığım bir fırkayı aynen kaydediyorum:

Talât orada (İstanbul'da) yeniden Cemiyete aza kaydı işi ile meşgul olurken, kendisine münevver bir genç olarak tavsiye edilen Mercan İdâdisi Müdürü Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'le bir ara konuşmak ister ve Ahmet İhsan Matbaası'nda, gidip kendisini bulur. Cemiyete girmesini teklif eder, Hüseyin Cahit, bu teklife müsbet cevap vermek şöyle dursun, birden o derece heyecana kapılır ki, "Aman siz ne yapıyorsunuz? Belki sizin İstanbul'un ne halde bulunduğundan haberiniz yok. Son derece dikkatli olmanız lâzım. Beni dinlersiniz hiç kimseye Cemiyetin hatta adından dahi bahsetmeyin. Sağ gözü, sol göze emniyet etmek caiz değil. Ben kendi payıma, Cemiyetinize girmeye kat'iyyen cesaret edemem," der. Talât aldığı bu cevap üzerine adeta mahçup bir halde Hüseyin Cahit'in yanından ayrıldığını, bana sonradan hikâye etmişti.

2- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Cilt IX, sayfa 1123.

3- Nedim Bey Manastır'da Adliye Müfettişi iken İngiltere Kralı ile Rus Çarı'nın (Reval) görüşmelerinden sonra memleketini kurtarmak çin gizli inkılâp hareketine katılan vatanseverlerdendir. Temiz, dürüst bir idareci olarak takdir olunurdu.

4- Elimdeki matbu bir listeyi tutukluların o zamanki adresi ve adları ile aynen buraya alıyorum:

(Esami-i Mevkufîn) 26 Eylülden 19 Teşrin-i Sânî (Ekim) 328 Pazartesi gününe kadar (Tarih rumîdir) taht-ı tevkife alınıp mevkuf bulunan ve 'Tasvir-i Efkâr' refikimizce de dercolunan zevatın hurufu heca tertibi ile esamisidir.

Ahmet Ağayef Bey, Muharrin-i Osmaniyeden
İbrahim Vasfi Bey, Tıbbiye-i Mülkiye talebesinden
Enis Avni Bey (Aka Gündüz)
Emrullah Efendi, Maarif Nâzır-ı sabıkı
İsmail Hakkı Bey, Siverek Mebusu
Ekrem Bey, Şûra-yı Devlet Ketebesinden (Bir hafta sonra sehven tevkif edildiği anlaşılarak tahliye edilmiştir.)
Tevfik Efendi, Kantar Memuru
Celâl Bey, Aydın Vali-i sabıkı
Cemal Bey, İzmirli
Cemal Bey, Matbuat Kalemi Hülefâsından
Cemil Bey, *Tanin* Muharirlerinden
Cemil Bey İpekçi, Tüccar
Hacı Adil Beyefendi, Dahiliye Nâzır-ı sabıkı
Haüseyin Kâzım Bey, Selanik Vali-i sabıkı
Hallaciyan Efendi, Nafıa Nâzır-ı sabıkı
Habib Bey, Bolu mebusu
Hüseyin Kazım Bey, Tercüman Muharriri
Hikmet Efendi, Mekteb-i Hukuk Talebesinden

Hüseyin Suat Bey, Doktor, Meclis-i Kebir Sıhhiye âzasından
Hasan Fehmi Bey, Maliye Nezareti Vezne Kalemi Ketebesinden
Hacı Hamdi Efendi, Selânik Telgraf ve Posta Başmüdür-i sabıkı
Hasan Bey, Hazine-i Hassa Ketebesinden
Hacı Kemal Eendi, Kocamustafapaşa müezzinlerinden.
Hüseyin Tahsin Efendi, Talebe-i Ulumdan
Hayri Beyefendi, Evkaf Nâzır-ı sabıkı
Rıza Paşa, Karahisar Mebusu
Rıza Bey, Sekizinci Daire-i Belediye Reisi
Rıfat Bey, Üçüncü Daire-i Belediye Reisi
Rıza Bey, Evkaf Sertahsildarı
Rıza Bey, Hicaz Timur Yolu Veznedarı (bir hafta mevkufiyetten sonra tahliye edilmiştir.)
Rıza Bey, Bursa Mebusu
Süleyman Nazif Bey, Trabzon Vali-i sabıkı
Samuel Efendi, Sabık Fener Merkezi memuru
Sırrı bey, Beşiktaş Belediye Başkâtibi
Sadettin Bey, Balıkhane Tahrîrat Kâtibi
Şevkati Bey, Mekteb-i Mülkiye-i Şahane müdaviminінden
Şevki Bey, Darülfünûn İdare memuru
Şerafettin Bey, Makrıköy Redif Taburu İkinci Bölüm Mülâzımevveli
Şükrü Efendi, Ortaköy imamı
Selâh Cimcoz Bey, *Kalem* gazetesi Müdürü
Selâhattin Bey, Nafıa Kalemi Mahsus Müdür Muavini
Sadık Bey, Telgraf ve Telefon Merkez Müdürü
Sabri Bey, sabık Ticaret Nezareti mümeyyizlerinden
Ziya Molla Bey, Lazistan Mebusu
Faik Bey, Edirne Mebusu
Ferhat Bey, Karesi Mebusu
Fazlı Necip bey, Matbuat-ı Dahiliye Müdür-i sabıkı
Fuat Bey, Umur-ı Telgrafiye Müdürü
Karasu Efendi, Selânik Mebusu
Kâmil Efendi, Arnavut
Muhittin Bey, *Tanin* gazetesi Heyet-i Tahririye Müdürü
Mehmet Ali Efendi, Mekteb-i Nevap talebesinden
İsmail Müştak Bey, Ayân Başkâtibi (üç gece kalmıştır.)
Necmettin Molla Bey, Adliye Nâzır-ı Esbakı (Sekiz saat kalmış ve tahliye edilmiştir.)

(Bu cetvel-i esamide yalnız Ubeydullah Efendi'nin ismi unutulmuştur.)

5- Sami Bey'i ben de tanırım. Meşhur Süleyman Paşa'nın oğludur. Süleyman Nesip adı altında Servet-i Fünun edebiyatının tanınmış simalarından biridir. Meşrutiyetten önce Bursa'da Maarif Müdürü iken babamın Rüştiye Mektebi'ni teftiş için Umurbey'e gelmişti. Ben de okulu yeni bitirmiştim. Benimle, istikbalimle ilgilendirdi. Babamdan mutlaka tahsile devamını istedi, yardım vaadinde bulundu. O zaman başlayan

masum hürmet duygularım bugün dahi devam etmektedir. Sami Bey herkes tarafından sevilen, takdir edilen müstesna bir ilim adamı idi.

6- Süleyman Nazif, *Yıkılan Müessese,* sayfa 28-29.

7- O zamanki anayasaya göre Vekiller Heyeti 'muvakkat kanun'çıkarabilirdi.

8- O sırada muhalif eski bir subay olan Manavoğlu Nevres bey ve benzeri şahıslaran böyle bir araştrma komisyonu kurulduğu işitilmişti. Bunların suç uydurdukları söylenirdi. Nevres Bey Millî Mücadele'nin başlarında bir süre Bursa'da bulunmuş, bir aralık Ankara'ya gelmiştir. Burada aradığını bulamadığı için Beyrut'a kaçmış, burada Millî Mücadele'ye Cumhuriyet aleyhinde, Sultan Vahdeddin lehinde, yazılar yazmış broşür çıkarmıştır.

9- Canlı Tarihler, Ahmet Reşit bey, *Gördüklerim, Yaptıklarım 1890-1922*, Türkiye Yayınevi, 1945, sayfa 196-204.

10- Edirneli Avukat Şeref Bey Mütareke Devri'nin İstanbul Mebusan Meclisi'nde Edirne'yi temsil etmşitir. İstanbul'un işgali sırasında İngilizler kendisini meclisten alıp Malta'ya götürmüşler, Malta'dan kurtulduktan sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne katılmıştır.

11- *Muhalefetin İflası,* sayfa 50-51. Muharriri, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hamdi, Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi, 1331, ikinci tabı. Kitapta, Meşrutiyet Devri partileri, parti liderleri, Balkan Savaşı arifesinde ve sonrasındaki umumi durum hakkında esaslı bilgi verilmektedir. O zamanı incelemek isteyenlere tavsiye ederim.

12- Bu prensipler ikinci cildimizde yazılmıştır, görünüz. (Sayfa 56-65)

13- Hoca Asım Efendi, Mütareke devrinde Sultan Vahdeddin ve Damad Ferit Paşa tarafından kendilerine alet olarak kullanılmak üzere Ayân Reisliği'ne getirilecektir. İleride okuyacaksınız.

14- *Muhalefetin İflası,* sayfa 57. Muharriri, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hamdi, Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi, 1331, ikinci tabı.

15- Sami Bey, Sultan Vahdeddin'in yeğeni Damad Ferit Paşa'nın üvey oğludur. Millî Mücadele Devri'nde İngiliz casusu papaz Fruw'un adamı olmuştur. İleride bu faslı da okuyacaksınız.

16- Gümülcineli İsmail Hakkı Bey'in Dahiliye Nâzırı Reşit Bey'e yazdığı mektubun sadeleştirilmiş tam metnidir:

Eski Yıldız kâtiplerinden Eski Kudus Mutasarrıfı Reşid Bey'e

Hürriyet ve İtilâf Partisi üyelerinden Sami Bey'e bilmem hangi münasebetle 'Adl ve intikam' namıyla bir ihtilal komitesi var, İsmail Bey'e kadar gidiyor, yolunda bir hezeyan sarfetmişsin! Bu münasebetle hakikatı anlamış oldum. Ara sıra misafir kaldığım ve bundan sonra, isteyerek devamlı oturmayı kararlaştırdığım

Beyoğlu'nda Ermeni Kilisesi Sokağı'ndaki eve beş altı günden beri acayip halli ve haber alma sanatında pek acemi bazı şahısların gelip gittiğini ve "İsmail Bey burada mı oturuyor?" tarzında sualler sorarak evin karşısında saatlerce dikkati çekecek şekilde dolaştıklarını ve gizli olması gereken bu gülünç gözetlemeden hemen bütün mahalle halkının haberi olduğunu işittiğim zaman hayret etmiş ve birçok da gülmüştüm. Şimdi işi tamamen anlamış bulunuyorum. En hafif fiilleri idamlarını icap ettiren İttihat ileri gelenlerinin hapsedilmelerinde yalnız bilmemezlik, cehalet yüzünden aleme maskara olan ve cahillikten doğan resmî hicap (utanma) Allah razı olsun Nazım Paşa Hazretleri'yle Sıkıyönetim tarafından en makbul ve kanuni bir surette ortadan kaldırılmıştır.

Yıldız (yani Abdülhamid istibdadı) terbiyesi görmüş bir Dahiliye Nâzırna kanunun şeref ve haysiyetine hürmeti ancak bu şekilde olabilir, diyorum.

(İbare aynen şöyledir" "En hafif fiilleri müstelzim-i idam erkân-ı ittihadın tevkifinde mücerred cehli kanunisi sebebi ile ruseva-yı âlem olan ve cehaletten mütevellit hicab-ı resmisi; Allah razı olsun Nazım Paşa Hazretleri ile Divan-ı Harbî-i Örfî tarafından tarz-ı makul-ı kanunide ref ve izale edilen Yıldız terbiyesi görmüş bir dahiliye nâzırının izz ü vakar-ı kanuniye ihtiramı ancak bu şekilde olabilir diyorum.)

Bir kere şunu iyice anlaman lâzım gelir ki, bu hezeyanı beni korkutmak için kullanmış isen her şeyde olduğu gibi bunda da utanmayı icap ettirecek kadar aldanmışsın.

Bilmiyorsan öğren ki: Sen Yıldız'ın gözdeleri arasında iken ben Rumeli'nin hücera bir noktasında ihtilal cemiyeti teşkilatıyla meşguldüm ve korkuyordum. Sen o vakitleri eşiğini aşındırdığın Hürriyet ve İtilâf'dan –İttihatçıların şiddetinden sonra– firar ve köşene çekilerek tarafsızlığı ilan ve artık beklenecek bir menfaat ve kapacak bir külâh göremediğinden o vaktin nüfuzlu kimselerinin mezelletgâhlarına (âdi ve haysiyet kırıcı evlerine) devam ettiğin sırada ben, İttihat ve Terakki'nin kavi ve şiddetli hükümeti aleyhinde tertibata başlamış ve komitenin süngüsünden, topundan, işkencesinden korkmayarak çalışmıştım. Bu hakikat herkesin malûmu iken, o kadar müthiş bir kuvvetten korkmayan benim, senin gibi aciz, iktidarsız ve korkak bir Nâzırdan çekinebileceğime inanacak fikir sahibi bir kişi bulabilirsen Nâzırlığını devam ettirmiş kadar sevinmeğe hak kazanırsın.

Ömrüm boyunca hiç tutulmadığım bir maraz, hastalık varsa o da korkudur. Yukarıda anlattığım hezeyanı gerçekten sarfetmiş isen vazifesizlik etmişsin.

Namuslu bir hükümet adamı, yapacağını derhal yapar ve yaygara etmez. Gerçekten böyle zararlı bir ihtilal komitesi varsa ve benim de içinde bulunduğuma kanaat getirmişsen vazifen kanun yoluyla derhal beni yakalamak ve kanun önünde kanaatini isbat eylemektir. Yoksa ilan ve işaa hem hükümete ihanet hem de zabıta sırlarını açıklamak bakımından namussuzluk olur.

Ne mantıksız ahmak bir adamsın ki, bir suç ile zan altına aldığın adama sade zannını ihbar ediyorsun. Vah memleketi idareye memur Dahiliye Nâzırı!

Son söz olarak şunu da ilave edeyim: Şu sıra pek mühim işlerle, ezcümle Kudus meselesiyle, Kudus'daki tevatürleri, vesikaları toplamak ile meşgulüm. Şu halde şimdilik gizli bir ihtilal komitesinde çalışmaya vakit bulamam. Hatta düşman elinde kalan memleketim ile aile, valide ve yakınlarımdan sıhhat haberi aldıktan sonra Kudus'a kadar uzayacak bir yolculuk yapmak zorundayım. İnşallah

yakında çalışmamın semerisi olan malumat ve vesikaları başında imza ile açıkladığımda meşguliyetimin ehemmiyet derecesini anlar ve teslim edersin.

Hürriyet ve İtilâf fırkası İkinci Reisi
Gümülcineli İsmail

17- *Muhalefetin İflası,* sayfa 58-59. Muharriri, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hamdi, Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi, 1331, ikinci tabı.

18- *Muhalefetin İflası,* sayfa 62-63. Muharriri, Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hamdi, Hikmet Matbaa-i İslâmiyesi, 1331, ikinci tabı.

19- Canlı Tarihler, Ahmet Reşit Bey, *Gördüklerim, Yaptıklarım 1890-1922,* Türkiye Yayınevi, 1945, sayfa 188.

20- Canlı Tarihler, Ahmet Reşit Bey, *Gördüklerim, Yaptıklarım 1890-1922,* Türkiye Yayınevi, 1945, sayfa 189.

21- Canlı Tarihler, Ahmet Reşit Bey, *Gördüklerim, Yaptıklarım 1890-1922,* Türkiye Yayınevi, 1945, sayfa 200-201.

BÖLÜM 12

1- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, sayfa 1303.

2- Canlı Tarihler, Ahmet Reşit Bey, *Gördüklerim, Yaptıklarım 1890-1922,* Türkiye Yayınevi, 1945, sayfa 214.

3- Ahmed Rıza Bey, başka bir vesile ile söylemiştim; İstibdat Devri'nde ihtilale bile güçlükle razı olmuştu. Sert ve kırıcı tabiatına rağmen ölüm ve süikast aleyhinde idi. Hakkındaki bu söz doğru olamaz. Yusuf İzzettin Efendi'ye gelince, onun istek ve düşüncelerinin neler olduğunu az sonra okuyacaksınız.

4- Canlı Tarihler, Ahmet Reşit Bey, *Gördüklerim, Yaptıklarım 1890-1922,* Türkiye Yayınevi, 1945, sayfa 212-219.

5- "Gereken halin iyice düşünülerek ele alınması" anlamındadır. Başkumandanın bu dileği okununca "Acaba daha önce başka türlü mü yapılıyordu?" sorusu hatıra gelmektedir.

6- Nıh. Cilt III, s. 460.

7- Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt 2, s. 60.

8- Soru ve cevabı belgeler bölümündedir (No: 25). Belgeler Bursalı Yarbay Mehmed Nihad'ın eserinden alınmıştır. Cevapta, yazarın M. N. işareti altında enteresan özel düşünceleri, tenkitleri vardır.

9- Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt 2, s. 64'den naklen.

10- Mustafa Reşit Paşa, *Bir Vesika-i Siyasiye,* s. 8-9.

11- İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Vangenhaym'ın Alman Hariciye

Nâzırı Kiderlan Wachter'e yazdığı ve üzerinde Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in el yazısı ile notları bulunan özel mektubun tam metnini belgeler Bölümü'ne alıyorum. Elçinin Balkan Savaşı hakkında ayrıca mütalâaları da vardır. Savaşın neden kaybedildiğinin hazin hikâyesidir. Okuyunuz. Belge Sıra No: 26.

12- Rıfat Paşa'nın 1.11.1912 tarihli telgrafından.

BÖLÜM 13

1- Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt 2, s. 116'dan naklen İ. B. "C. IX. K", B. 287, Büyükelçi'nin 26.11.1912 tarihli raporundan.

2- Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, Cilt 2, s. 115-116.

3- Cemalettin Efendi Divan-ı Harbin sorusunu şu suretle cevaplandırmak istemiştir (aynen):

Şubece irad edilen suallerden biri de Bulgarlarla yapılan mütarekede Edirne'ye erzak verilmesi Meclis-i Vükelâ'ca mukarrer iken Savof'un teklifatı ne sebeple bizim murahhaslar tarafından kabul edilerek Edirne'nin erzaksız bırakıldığını mutazammındır.

Filhakika Meclis-i Vükelâ şeraiti mütekabile ile akdi mütareke için murahhaslara mezuniyet vermiş idi. Harbiye Nâzırı ve Başkumandan sıatı ile mükalemeye memur olan Nazım Paşa'nın Meclis-i Vükela kararına mubayin olan bu teklifi kabul etmesi Heyet-i Vükelayı da hayret ve ızdırap içinde bıraktığından meclisde kendisinden istizah edildi. Savaf Meclis-i Vükela kararı veçhile akd-i mütarekeye muvafakat ederek tarafeyn murahhasları tarafından imza edilmek üzere o yolda bir senet dahi tanzim edilmişse de ikinci Bulgar murahhasının ahiren Sofya'dan aldığı bir emir üzerine Edirne'ye zahire ithal edilmemesi kaydının senede derci hususunda ısrar ve Savof'un bizzarure mumaileyhe ittiba etmesi mütarekenin akdini işkal ve tehir eylemesine ve halbuki Çatalca istihkamatında topların gülleleri kalmadığından muhasamaya devam olunursa iki üç günden ziyarde mukavemete imkân olmadığı cihetle maazallahıtaâlâ düşmanın payitahtı işgal etmesi tabiî bulunduğuna binaen eyyam-ı mütarekede nevakısımızı ikmal ederek ledelhace istinaf harb edebilmek üzere bütün mesuliyeti uhdeme alarak şartı mezkuru kabul ile mütareke senedini o suretle tasdik ve imza eylediğini ve umum kumanda uhdesinde olduğu cihetle bu selâhiyetin ve bundan mütevellit mesuliyetin şahsına ait olduğunu marazı cevapta dermeyan eyledi.

(Cemalettin Efendi, *Hatırat-ı Siyasiyesi,* s. 65)

4- Mütareke görüşmelerine ait belge ve bilgi pek azdır. Olanların da gerçeği olduğu gibi aksettirdiklerini kabul etmek zordur. Elde edebildiğim belgelerin de -az önce söylediğim- Cemalettin Efendi'nin *Hatırat-ı Siyasiye*'sindeki küçük bir fıkradır. Bir de Mustafa Reşit Paşa'nın *Bir Vesika-i Tarihiye* adı altında (nüshaları kalmadığı anlaşılan) müdafaana-

mesi olduğunu sayın Hikmet Bayur'un *Türk İnkılâbı Tarihi*'nden öğreniyoruz. Bu konuya ait vereceğimiz kısa bilgilerin kaynağı da dostumuzun eseridir. (*Türk İnkılabı Tarihi*, Cilt 2, Kısım 2, s. 127-144, görünüz.)

5- Sayın Hikmet Bayur'un bir yorumu: "Nazım Paşa'nın bu sözleri arasında onun iç düşüncelerini göstermesi dolayısıyla en önemlisi İstanbul'da olan bitenler ve kendisinin bir an önce bir bırakışma (mütareke) yapıp, oraya gitmek istediği yolundakilerdir.

Unutmamalıdır ki, Nazım Paşa İttihat ve Terakki'yi devirenlere az çok elebaşılığı etmiş, ondan sonra Harbiye Nâzırlığına geçerek iç ve dış durum ve örfî idare yüzünden ülkede en etkili bir uz kişi olmuş ve anlaşılan İstanbul ve orduda önemli yerlere adamlarını yerleştirerek kendine göre bir örgüt ile de Dahiliye Nezareti arasında çekişmeler olduğunu yukarıda gördük. Savaştaki bir sürü başarısızlığından sonra İstanbul'daki adamlarına dokunulması, onda dayanakları ortadan kaldırarak kendisinin de hükümetten çıkarılacağı kuşkusunu uyandırmışa benziyor. Dolayısıyla o, artık ne olursa olsun bir mütareke yapıp İstanbul'a gitmek ve durumunu sağlamlaştırmak kaygusuna düşmüş görünüyor. Dolayısıyla Nazım Paşa kendi özel durumu kaygısıyla Edirne'yi düşmana bıraktığı sözü doğru değildir. Doğru olan şudur ki: O, siyasal amaçlar güderek her şeyi göze alacak bir duruma girmiştir. Bizce Nazım Paşa'nın bu sözlerinde, onun iki ay kadar sonra ölümüyle sonuçlanan olayın ilk izleri sezilebilir." (*Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt: 2. Kısım: 2, 134-135).

6- Ursachen M. Ausbr. des Wetkrıeges, Berlin 1919, s. 61-62'den naklen, Mahmut Muhtar Paşa, *Maziye Bir Nazar*, s. 185-186.

7- *Maziye Bir Nazar*, s. 185-187.

8- Leans erg. Pol enkwüd 212-213 pol.

9- *Times* gazetesinin 11 Eylül 1920 tarihli nüshasındaki, "Eski Kayser ve İngiltere" adlı başyazısından, *Maziye Bir Nazar*, s. 63.

10- *Maziye Bir Nazar*, s. 173. Mahmut Muhtar Paşa da eserinde (s. 230) şu mütalâada bulunmaktadır, aynen kaydediyorum:

> 1912 de düvel-i mütelifeden Fransa ile İngiltere (Beruşşa'ın) mukasamesi hakkında bazı mukarrerat istihsal edebilmişlerdi. balkan Harbi'nden münhezimen çıkan Türkiye'de artık mukavemet için kudret ve kabiliyet, Avrupaca asla görülmediğinden memalik-i Osmaniyye'nin menâtik-ı nufuza taksimi için Londra'da müzakerata dahi girişilmişti.

11- Bâbıâlî'ye verilen notanın aslını görmek imkânını bulamadım. Yukarıda yazdıklarım, itimat olunur çeşitli kaynaklardan edindiğim bilgiye dayanmaktadır.

Şeyhislam Cemalettin Efendi bu konuda hatıratında (s. 49) şunları yazmaktadır:

Meriç'in Akdeniz'e dökülen mahallin kuzeyindeki Enez'den Karadeniz sahilindeki Midye'ye kadar mevhum bir hat çekilerek Edirne dahil olduğu halde Arnavutluk'dan mada bütün Rumeli'nin müttefik devletlere (Balkanlılara) Girit'in Yunan'a terki ve İtalyanların işgali altındaki adalardan mâadâ diğerlerinin mukadderatının tayini hususlarının büyük devletlere havalesi ve teferruatı hakkında verilen karar ilgililer arasında Bâbıâlî'ye de tebliğ olundu.

BELGELER VE FOTOKOPİLER

1- Sonra terfi edip Lord Cromer unvanıyla meşhur olan zat.

2- 'Heyet-i askeriye' yani Türk ordusundaki öğretmen Alman subayları anlamındadır.

3- Avrupalılar 'bahşişi', 'rüşvet' anlamında kullanmaktadırlar. Büyük elçi'nin bu konuda yanlış bilgi edindiği ve hataya düştüğü anlaşılmaktadır.

4- Büyük Elçi Vangenhaym.

5- İstanbul'daki Alman ataşemiliteri.

6- Wilhelm. (Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt: II, s. 96-100).

Üçüncü Cildin Sonu

Dördüncü ve ondan sonraki ciltlerimizde vesika vermeye devam olunacaktır, lütfen takip ediniz.

C. B.

KAYNAKÇA

1. Kitaplar:
   - I. Etüdler
   - II. Hatıralar:
     - A. Yayınlanmış olanlar
       - a. Kitap olarak
       - b. Tefrika olarak
     - B. Yayınlanmamış olanlar
   - III. Takvim-i Vakayi
   - IV. Zabıtlar

2. Broşürler

3. Ansiklopediler, sözlükler

4. Dergiler, gazeteler:
   - a. Makaleler
   - b. Demeçler
   - c. Söylevler
   - ç. Haberler, v.s.
   - d. Beyannameler

5. Belgeler:
   - I. Yazılı Belgeler:
     - a. Telgraflar
     - b. Mektuplar
     - c. Tezkereler
     - ç. Zabıtlar (suret veya fotokopi)
     - d. Beyannameler
     - e. Raporlar
   - II. Fotoğraflar

1- Maden Nizamnamesi ve 688 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerini Değiştiren 2818 Sayılı Kanun, Düstur, 3. Tertip, Cilt 16, s. 1559, 24 Haziran 1935

2- Kuran, Ahmet Bedevî, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Millî Mücadele,* İst. 1956, Baha Mtb., 718 s.

3- Damad Mahmut Paşa'nın Avrupa'ya Firarı adlı yayınlanmamış hatıratı.

4- Esmer, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919-1939),* Ank. 1953, Güneş Matbaacılık ve Gz. T.A.O., 303 s., S.B.T.Y No: 30-12

5- "Balkan Wars", *Encyclopaedia Britannica,* V. 2, s. 988-991.

6- Bayur, Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi,* Cilt 2, "Trablusgarp Ve Balkan Savaşları", Kısım: I, 1911 Başından Balkan Savaşı'na Kadar, Ank. 1943, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 522 s., T.T.K.Y. VIII Seri - No: 13.

7- Tunca, Alb, Murat (Çev.), *1912 – 1913 Balkan Harbi'nde Türk - Bulgar Harbi,* I. Cilt, "Harbin İhzarı", İst. 1943, Askerî Mtb. 385 s. (Bulgaristan H.N Qkm., D.H. Tarihi, E. N.)

8- Ivanof, General N., *Balkan Harbi (1912 - 1913),* "2. Ordu'nun Harekâtı, Edirne Kalesi'nin Muhasarası ve Kaleye Hücum", I. Cilt, çev. P.Yb. M. Murat, İst. 1937, Askerî Mtb., 292 s.

9- Şehbenderzâde, Filibeli Hilmi, *Muhalefetin İflası,* İst. 1331, Matbaa-i İslâmiye, 76 s.

10- İkinci Abdülhamid'in Hatıra Defteri, İst. 1960, Selek Mtb. 199 s.

11- *Talât Paşa'nın Hatıraları,* Hüseyin Cahit Yalçın'ın Önsözüyle, İst. 1946, Güven Basımevi, 149 s.

12- Mehmet Nihat Yrb. (Bursalı), *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi,* İst. 1340, Matbaa-i Askeriye, 412 s.

13- Mahmut Muhtar, *Maziye Bir Nazar,* "Berlin Muahedesi'nden Harb-i Umumiye Kadar", İst. 1341, Matbaa-i Amire, 275 s.

14- İleri, Dr. Suphi Nuri, *Siyasi Tarih,* "XVIII. Asırdan XX. Asra Kadar", İst. 1940, Güneş Mtb. 486. s. (Y.İ. ve T.M.N.)

15- Üçok D. Coşkun, *Siyasal Tarih 1789–1950,* 5. Baskı, Ank. 1961, Ajans Türk Mtb., 416 s.

16- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar,* Cüz IX - XII, İst. 1948, Milli Eğitim Basımevi, s. 1281-1920.

17- Işın, Alb. Mithat, *1912-1913 Balkan Harbi, Deniz Cephesi,* İst. 1946, Deniz Basımevi, 596 s.

18- Şemsettin Sami, Kamûs-ı Türkî, İst. 1317, İkdam Mtb. 1574 s.

19- Laųsann, Stephan, *Hastanın Başı Ucunda Kırk Gün,* (Çev. Siraceddin Rey), İst. 1331 İfham Mtb.

20- Yazıcı, Tahsin, *Kore Birinci Tugayı'nda Hatıralarım,* İst. 1963, Ülkü Basımevi.

21- Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300 - 1920,* İst. 1932, Türkiye Matbaası.

22- "İttihat ve Terakki Merkez-i Umumisi'nin Bildirisi", *Sabah* gazetesi, Sayı 8275, 3 Ekim 1912.

23- "Müşir İzzet Paşa'nın Hatıraları", *Akşam* gazetesi, Sayı 3413, 13 Şubat 1928.

24- Ali Galip Bey (Kayseri Mebusu), Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi'nin Beyannamesinin Okunması, "Meclis-i Mebusan'da Müzakereler", *Takvim-i Vakayi,* No: 1192 ve 18 Temmuz 1912, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 2. Devre, 1. Sene, 43. İçtima.

25- Süleyman Nazif, "Neşide-i İğtişaş'ın Nakaratı", *Hak* Gazetesi, 30 Temmuz 1912.

26- Cavit Bey, Meclis'in Feshi Hakkında Konuşması, Meclis-i Mebusan Zabıt Cerîdesi, 5 Ağustos 1912.

27- Sultan Reşad'ın Hatt-ı Hümayûnu, *Takvim-i Vakayi,* 7 Ağustos 1912.

28- Gazi Ahmed Muhtar, Vilayetlere Telgraf, "Meclis-i Mebusan'ın Feshi", *Hak* Gazetesi, 6 Ağustos 1912.

29- "Arnavutluk" maddesi, *İslam Ansiklopedisi,* Cilt 1, s. 577-578.

30- İsmail Fazlı Paşa, 4 Ağustos 1912 Tarihinde Hürriyet-i Ebediye tepesi'nde Yaptığı Konuşma, *Tanin* gazetesi, s. 4, Sütun 1, 5 Ağustos 1912.

31- Gazi Ahmed Muhtar, Meclis-i Mebusan'da Geçen Divan-ı Âlî Bahislerine Bir Nazar, 30 Temmuz 1330 (1912)

32- Şemsettin, Yrb. Selânikli, *Tarihce-i Devri İnkılâp,* İst. 1324, Artin Asedoryan Mtb.

33- "Bulgaristan" maddesi, *İslam Ansiklopedisi,* Cilt 2, s. 781-803.

34- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi,* Cilt II, Kısım II, "Balkan Savaşları", Ank. 1943, T.T.K. Basımevi, 504 s.

35- İleri, Celal Nuri, *Tarih-i İstiklal – Mesâil-i Siyasiye,* İst. 1331, Yeni Osmanlı, Mtb. 212 s.

36- Ali Haydar Mithat, *Hatıralarım 1872-1946,* İst. 1946, Güler Basımevi, 366 s.

37- Zeki, Birinci Ferik, *1912 Balkan Harbine Ait Hatıralarım,* Dersaadet 1337, Matbaa-i Askeriye.

38- Mehmet Nihat Yrb. (Bursalı), *1328-1329 Balkan Harbi Trakya Seferi,* İst. 1340, Matbaa-i Askeriye, 412 s.

39- *Abdullah Paşa'nın Hatıratı,* İst. 1336, Erkân-ı Harbiye Mektebi Mtb., 232 s.

40- Asaf Tugay, *İbret,* Cilt 2, İst. 1962, s. 319-320.

41- *Resimli Haritalı Mufassal Osmanlı Tarihi,* Cilt VI, s. 2964-3679.

42- Cemalettin Efendi, Şeyhislâm, *Hatırat-ı Siyasiyesi,* Dersaadet 1336, 71 s.

43- *British Documents on The Origins The War 1908-1914.*

44- Rey, Ahmed Reşat, *Gördüklerim Yaptıklarım – 1890-1922,* Canlı Tarihler, İst. 1945, Yeni Mtb., 356 s.

DIZIN

Celâl Bayar, *Ben de Yazdım*'da; Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarını; Meşrutiyet Devri'nin seçme olaylarını, Mondros Mütarekesi'nden bu yana millî mücadeleyi, Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşunu ve ilk çalışmalarını, ilk meclis hükümetlerini, Atatürk'ü ve devrimlerini; anılarına, yaşadıklarına ve belgelere dayandırarak, Türkiye'nin 20. yüzyıldaki siyasal tarihine önemli bir tanıklık yapmaktadır. Bayar, bir yandan da, kendi deyişiyle, "genç nesiller için faydalı olacağı düşüncesi ile, özellikle inkılâpların meydana gelmesini zorunlu kılan tarihi sebep ve etkenler" üzerinde durmaktadır.

Ben de Yazdım'ın üçüncü cildinde; İngiltere'nin Mısır politikası ve Mısır'ı işgali, Jön Türkler'in Mısır'daki gizli faaliyetleri, Meclisi Mebusan'ın feshi, Arnavutluk isyanı ve ayrılık hareketlerinin başlaması, Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ, Makedonya ve Arnavutluk'ta ıslahat istekleri ve Osmanlı İmparatorluğu'na verilen notalar, İstanbul'da ayrılık hareketlerine karşı yapılan kitle gösterileri ve yorumlar, Balkan ittifakının kurulması, Bulgar ve Rum ideolojileri ve birbirleriyle çatışmaları, Balkan ülkelerinin, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı aralarında yaptıkları anlaşmalar, Balkanlar'da Müslümanlara yönelik katliamlar, Balkan Savaşı (1912) ve olumsuz sonuçları, büyük devletlerin Türkiye'yi parçalama istekleri, iç politikada çekişmeler ve Londra Barış Konferansı gibi konular ele alınmaktadır..



ISBN 975-579-015-2